

SOTOD

Studies Of The Ottoman Domain

Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları

2147-5210

ISSN

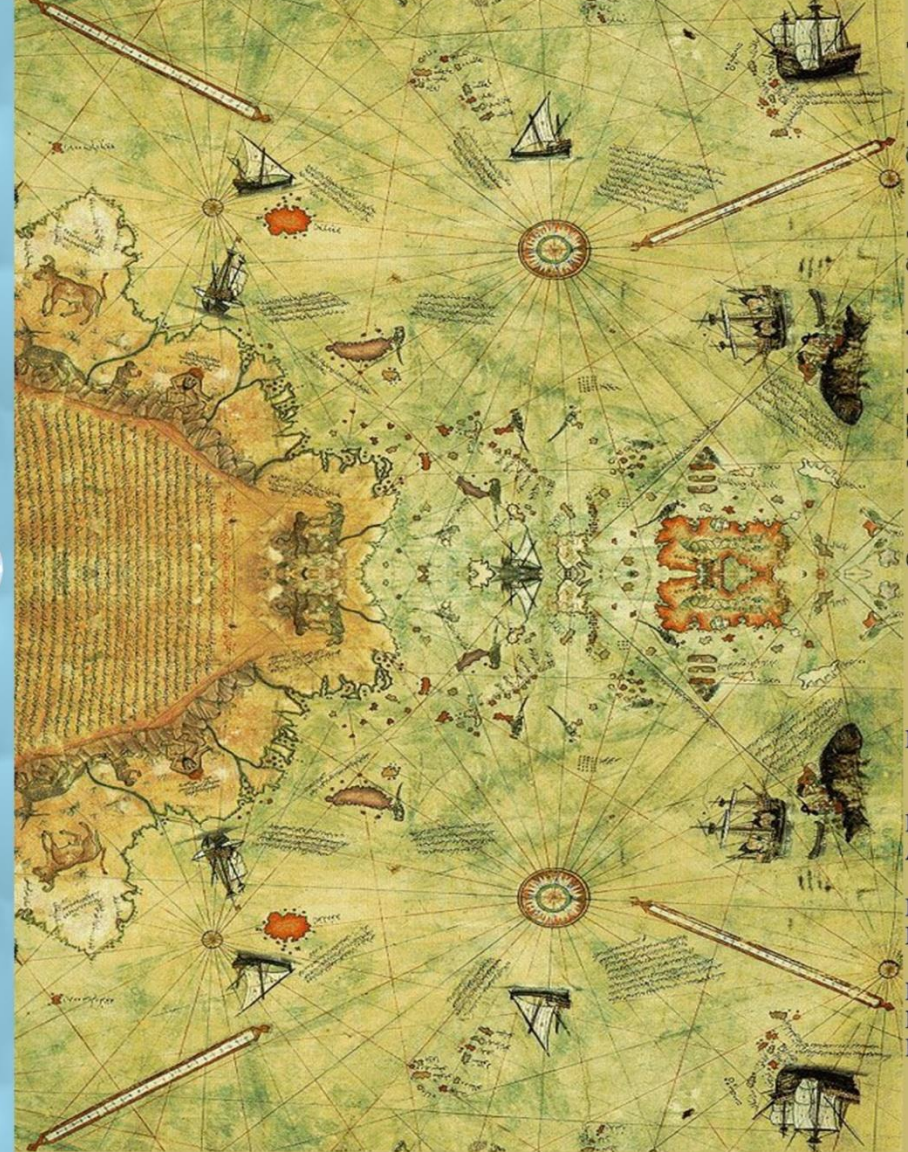
ISSN : 2147 - 5210

STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN

Cilt: 7 Sayı: 13 Yıl: Ağustos, 2017

Volume: 7 Issue: 13 Year : August, 2017

Editörler

Prof. Dr.
Ali YILMAZ

Doç. Dr.
Bekir ŞİŞMAN

Prof. Dr.
Mehmet Yavuz
ERLER

Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları

STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN

Cilt: 7, Sayı: 13, Ağustos 2017

Volume: 7, Issue: 13, August 2017

EDİTÖRLER / EDITORS

Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER
Prof. Dr. Ali YILMAZ
Doç. Dr. Bekir ŞİŞMAN

STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN

ISSN: 2147-5210
Cilt: 7, Sayı: 12, Şubat, 2017
Volume: 7, Issue: 12, February, 2017

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Seyfullah GÜL
Tamer ÖZLÜ
Yusuf YILMAZ
Cafer ÖZDEMİR
Hasan AKTAŞ
Nuh DOĞAN
R. Melih ERZEN
Salih DEMİRBİLEK
Yakup POYRAZ
Yunus KAPLAN
Abidin TEMİZER
Betül BATIR
Maria PIA PEDANI

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Figen TAŞKIN
Ema MILJKOVIĆ
Karoline RÖRİG
Mladen ZAGARČANIN
Mucize ÜNLÜ
Dušan MLACOVIĆ
Nalan TURNA
Nuray Ertürk KESKİN
Osman KESKİNER
Önder DENİZ
Selahaddin ÖZYURT
Yusuf GÜLER
Ayşe KAYAPINAR

DİL EDİTÖRLERİ

Doç. Dr. Nalan KIZILTAN
(İngilizce)
Yrd. Doç. Dr. Osman KESKİNER
(Osmanlıca/Arapça)
Yrd. Doç. Dr. Salih DEMİRBİLEK
(Türkçe)

LANGUAGE EDITORS

Assoc. Prof. Nalan KIZILTAN
(İngilizce)
Asist. Prof. Dr. Osman KESKİNER
(Ottoman Turkish /Arabic)
Asist. Prof. Dr. Salih DEMİRBİLEK
(Turkish)

HUKUK DANIŞMANLARI

Av. Yusuf KESKİNER
Av. Muammer TEMİZ

LEGAL ADVISOR

Ad. Yusuf KESKİNER
Ad. Muammer TEMİZ

SEKRETERYA

Arş. Gör. Hakan TAN
Arş. Gör. Ali Emre İŞLEK

SEKRETERİAT

Ress. Asist. Hakan TAN
Ress. Asist. Ali Emre İŞLEK

Yönetim Merkezi Ve Posta Adresi

Adress Esenevleri Mah. 332. Sk. No. 21
Atakum/Samsun – Türkiye

Yayın Türü

Alan Endeksleri Tarafından Taranan Uluslararası Hakemli
Sürelî (altı ayda bir) Dergidir.

Alan Endeksleri

Studies of the Ottoman Domain (SOTOD), Türk Eğitim
İndeksi (TEİ), Social Science Research Network (SSRN),
ASOS INDEX tarafından taranmaktadır.

İletişim Bilgileri

e-posta: studiesoftheottomandomain@gmail.com
web: <http://www.thestudiesofottomandomain.com>

Management Center and Post Address

Adress Esenevleri Mah. 332. Sk. No. 21
Atakum/Samsun – Türkiye

Type of Publication

International Peer-Reviewed Journal

INDEXES

Studies of the Ottoman Domain (SOTOD) is indexed /
cited in Türk Eğitim İndeksi (TEİ), Social Science
Research Network (SSRN), ASOS INDEX

Contact Address

e-posta: studiesoftheottomandomain@gmail.com
web: <http://www.thestudiesofottomandomain.com>

HAKEM KURULU / REFEREE BOARD

COĞRAFYA / GEOGRAPHY

Prof. Dr. Ali ÖZÇAĞLAR
Prof. Dr. Ali YILMAZ
Prof. Dr. Alpaslan ALİAĞAOĞLU
Prof. Dr. Çiğdem ÜNAL
Prof. Dr. Füsun SOYKAN
Prof. Dr. İbrahim GÜNER
Prof. Dr. İhsan BULUT
Prof. Dr. Kemalettin ŞAHİN
Prof. Dr. Lütfi ÖZAV
Prof. Dr. Murat ÖZGÜR
Prof. Dr. Osman GÜMÜŞCÜ
Prof. Dr. Ramazan ÖZEY
Prof. Dr. Saadettin TONBUL
Prof. Dr. Semra GÜNAY AKTAŞ
Doç. Dr. M. Kubilay AKMAN
Yrd. Doç. Dr. Selahattin POLAT
TÜRKOLOJİ / TURCOLOGY
Prof. Dr. Ahmet MERMER
Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN
Prof. Dr. Ali ÇELİK
Prof. Dr. Atabey KILIÇ
Prof. Dr. Barbara KELLNER HEINKELE
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN
Prof. Dr. Erdoğan BOZ
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK
Prof. Dr. Fuzuli BAYAT
Prof. Dr. Hanifi VURAL
Prof. Dr. İngeborg BALDAUF
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ
Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ
Prof. Dr. Mehmet KUTALMIŞ
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK
Prof. Dr. Muharrem CAFERLİ
Prof. Dr. Musa YILDIZ
Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR
Prof. Dr. Nerin YAYIN
Prof. Dr. Pakize AYTAÇ
Prof. Dr. Walter ANDREWS
Prof. Dr. Walter ANDREWS
Prof. Dr. Yakup ÇELİK
Prof. Dr. Zeki TAŞTAN
Doç. Dr. Cabbar İŞANKUL
Doç. Dr. Galibe HACIYEVA
Doç. Dr. Gülin ÖĞÜT EKER
Doç. Dr. Hakan ÜLPER
Doç. Dr. Işıl ALTUN
Doç. Dr. Makbule MUHARREMOVA
Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ
Doç. Dr. Mustafa KIRCI
Doç. Dr. Mustafa KURT
Doç. Dr. Nezir TEMÜR
Doç. Dr. Ömer KARA
Doç. Dr. Salahaddin BEKKİ
Doç. Dr. Yakup POYRAZ
Yrd. Doç. Dr. Cafer ÖZDEMİR
Yrd. Doç. Dr. İlknur TATAR KIRILMIŞ
Yrd. Doç. Dr. Nuh DOĞAN
Yrd. Doç. Dr. Ömer SARAÇ
Yrd. Doç. Dr. Salih DEMİRBİLEK
Yrd. Doç. Dr. Yılmaz IRMAK
Yrd. Doç. Dr. Yunus KAPLAN

HAKEM KURULU / REFEREE BOARD

TARİH / HISTORY

Prof. Dr. Ahmet KANKAL
Prof. Dr. Aleksandar RASTOVIĆ
Prof. Dr. Aleksander KADIJEVIĆ
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR
Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU
Prof. Dr. Christoph K. NEUMANN
Prof. Dr. Dimitris MICHALOPOULOS
Prof. Dr. Dušan MLACOVIĆ
Prof. Dr. Ekrem ÇAUŞEVIĆ
Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ
Prof. Dr. Ema MILJKOVIĆ
Prof. Dr. Fahri SAKAL
Prof. Dr. Gülден SARIYILDIZ
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK
Prof. Dr. İvan BALTA
Prof. Dr. John D. TREADWAY
Prof. Dr. Kenan İNAN
Prof. Dr. Kujtim NURO
Prof. Dr. Levent KAYAPINAR
Prof. Dr. Maria PIA PEDANI
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI
Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER
Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI
Prof. Dr. Netice YILDIZ
Prof. Dr. Radoslav RASPOPOVIĆ
Prof. Dr. Šauro GELICHI
Prof. Dr. Šerbo RASTODER
Prof. Dr. Suraiya FAROQHI
Prof. Dr. Süleyman SEYDİ
Prof. Dr. Şenol ÇELİK
Prof. Dr. Vasilis KOLONAS
Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN
Doç. Dr. Berfin MELİKOĞLU GÖLCÜ
Doç. Dr. Bilgin ÇELİK
Doç. Dr. Emine DİNGENÇ
Doç. Dr. Mucize ÜNLÜ
Doç. Dr. Murat Gökhan DALYAN
Doç. Dr. Nalan TURNA
Doç. Dr. Önder DUMAN
Doç. Dr. Sadettin BAŞTÜRK
Doç. Dr. Samuel (Sam) WHITE
Doç. Dr. Şule SANAL
Doç. Dr. Veli ÜNSAL
Doç. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN
Doç. Dr. Zübeyde G. YAĞCI
Yrd. Doç. Dr. Athina VITOPOULOU
Yrd. Doç. Dr. Betül BATIR
Yrd. Doç. Dr. Emine Naza DÖNMEZ
Yrd. Doç. Dr. Figen TAŞKIN
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Vehbi İMAMOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Mevlüde KAPTI
Yrd. Doç. Dr. Murat TUĞLUCA
Yrd. Doç. Dr. Oktay ÖZEL
Yrd. Doç. Dr. Osman KESKİNER
Yrd. Doç. Dr. Önder DENİZ
Yrd. Doç. Dr. Özlem GENÇ
Yrd. Doç. Dr. Tuğba KARA
Yrd. Doç. Dr. Pelin İSKENDER KILIÇ
Yrd. Doç. Dr. Wojciech SZCZEPANŃSKI

BU SAYININ HAKEMLERİ

BOARD OF REFEREES FOR THIS VOLUME

Prof. Dr. Ali YILMAZ
Prof. Dr. Bayram KODAMAN
Prof. Dr. Ema MILJKOVIĆ
Prof. Dr. Fahri SAKAL
Prof. Dr. Gülden SARIYILDIZ
Prof. Dr. Lütüf ÖZAV
Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER
Prof. Dr. Selahattin POLAT
Prof. Dr. Semra GÜNAY AKTAŞ
Doç. Dr. Abidin TEMİZER
Doç. Dr. Alpaslan DEMİR
Doç. Dr. Bekir ŞİŞMAN
Doç. Dr. Berfin Melikoğlu GÖLCÜ
Doç. Dr. Hamdi ÖZDİŞ
Doç. Dr. Nalan TURNA
Doç. Dr. Önder DUMAN
Doç. Dr. Sezai BALCI
Doç. Dr. Zafer KARADEMİR
Doç. Dr. Zübeyde GÜNEŞ YAĞCI
Yrd. Doç. Dr. Cafer ÖZDEMİR
Yrd. Doç. Dr. Nuh DOĞAN
Yrd. Doç. Dr. Osman KESKİNER
Yrd. Doç. Dr. Ömer SARAÇ
Yrd. Doç. Dr. Rafet METİN
Yrd. Doç. Dr. Tuğba KARA
Yrd. Doç. Dr. Yılmaz IRMAK

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

TARİH / HISTORY

Ali Emre İŞLEK

BURSA'NIN DİNÎ-TASAVVUFÎ HAYATINDA İZ BIRAKAN SIRADIŞI BİR SUFÎ: HİNDÎ
TEKKESİ ŞEYHÎ ABDURRAHMAN EFENDİ
*AN EXTRAORDINARY SUFI WHOM IMPRESSED RELIGIOUS AND MYSTICAL LIFE OF BURSA: SHEIKH
OF INDIAN HOSPICE OF BURSA ABDURRAHMAN EFENDİ*
ss./pp. 1-21

Aydın BOLAT, Pelin İSKENDER KILIÇ

1844 TARİHLİ 187 NOLU MEDRESE NÜFUS DEFTERİNE GÖRE İSTANBUL MEDRESELERİ
NÜFUSU
*THE POPULATION OF MADRASES OF İSTANBUL ACCORDING TO POPULATION BOOK OF İSTANBUL
MADRASA 187 OF 1844*
ss./pp. 22-60

Mehmet EVSİLE

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BÜTÇE GÖRÜŞMELERİNDE KIBRIS
KONUSUNDAKİ TARTIŞMALAR (1956-1960)
DISCUSSIONS ABOUT CYPRUS IN THE TURKISH ASSEMBLY BUDGET SESSIONS (1956-1960)
ss./pp. 61-74

Mehmet Yavuz ERLER

PAYİTAHT (İSTANBUL) ASKERİ İDADİSİNDE ÖĞRENCİLER VE METROPOLDEKİ EĞİTİM
STANDARDI (1838-1915)
*PUPILS IN THE MILITARY HIGH SCHOOL OF THE THRONE (İSTANBUL) AND THE LEVEL OF THE
EDUCATION IN METROPOLIS (1838-1915)*
ss./pp. 75-107

Mucize ÜNLÜ

TANZİMAT SONRASINDA YAKOVA
DJAKOVA AFTER THE TANZİMAT
ss./pp. 108-126

Ozan TUNA, Nazlı MURZİOĞLU

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA HAZIRLIK ÇERÇEVESİNDE TÜRK DONANMASININ 1914
YILI HARP MANEVRALARI
1914 WAR MANOEUVRES OF TURKISH NAVY WITHIN THE FRAME OF WWI PREPARATION
ss./pp. 127-142

Selim ÖZCAN

TANZİMAT DÖNEMİNDEKİ TEMETTUAT SAYIMLARINA GÖRE MERZİFON'DAKİ
ERMENİLERİN MESLEKİ DURUMLARI
*THE OCCUPATIONAL STATUS OF THE ARMENIANS BASED IN MERZİFON IN THE TEMETTUAT BOOKS
DURING THE TANZİMAT PERIOD*
ss./pp. 143-167

TÜRKOLOJİ / TURCOLOGY

Mehmet ŞAHİN

HÜSEYİN RAHMİ GÜRPINAR'IN "KUYRUKLU YILDIZ ALTINDA BİR İZDİVAÇ"
ROMANINDA TÜRK HALK İNANÇLARI/HALK SUFİZMİ
*TURKISH FOLK TALES/FOLK SUFISM IN HÜSEYİN RAHMİ GÜRPINAR'S NOVEL "KUYRUKLU YILDIZ
ALTINDA BİR İZDİVAÇ"*
ss./pp. 168-184

Ömer SARAÇ

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BOYABAT ÖLÜM ÂDETLERİ
DEATH CUSTOMS IN BOYABAT FROM PAST TO PRESENT
ss./pp. 185-198

Salih DEMİRBİLEK

AHMEDİ'NİN İSKENDER-NÂME'SİNDE ÖLÜM VE MAHİYETİ
DEATH AND NATURE IN AHMADİ'S İSKENDER-NÂME
ss./pp. 199-210

COĞRAFYA / GEOGRAPHY

Ferhat ARSLAN, İlker Mümin ÇAĞLAR, Cengiz GÜRBIYIK

KÜLTÜREL MİRAS KAPSAMINDA KAYBOLMAYA YÜZ TUTMUŞ GELENEKSEL
MESLEKLER: TURGUTLU ÖRNEĞİ
*THE TRADITIONAL CRAFTSMANSHIP ABOUT TO VANISH OFF CULTURAL HERITAGE: THE CASE OF
TURGUTLU*
ss./pp. 211-247

Kemalettin ŞAHİN, Harun Reşit BAĞCI, Tamer ÖZLÜ, Seda USTA

BULANCAK'DA (GİRESUN) COĞRAFİ ÖZELLİKLERİN YEMEK KÜLTÜRÜNE ETKİLERİ
EFFECTS OF GEOGRAPHICAL FEATURES ON FOOD CULTURE IN BULANCAK (GİRESUN)
ss./pp. 248-265

Savaş ÇAĞLAK, Tamer ÖZLÜ, Kemalettin ŞAHİN
AMASYA'NIN BİYOKLİMATOLOJİK KOŞULLARININ TURİZM YÖNÜNDEN İNCELENMESİ
INVESTIGATION OF TOURISM IN TERMS OF BIOCLIMATOLOGIC CONDITIONS OF AMASYA
ss./pp. 266-284

Üzeyir YASAK, Hüseyin Melih ÖZDEMİR
POLATLI ŞEHİRİ'NİN MEKANSAL GELİŞİMİ VE ŞEHİR İÇİ ARAZİ KULLANIMI
THE DEVELOPMENT OF THE POLATLI CITY AND THE LAND USE IN THE CITY
ss./pp. 285-313

STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN

Cilt: 7 Sayı: 13 Ağustos 2017

ISSN: 2147-5210

DOI Number: 10.19039/sotod.2017.62

Geliş Tarihi/Received: 01.08.2017

Kabul Tarihi/Accepted: 20.08.2017

BURSA'NIN DİNÎ-TASAVVUFÎ HAYATINDA İZ BIRAKAN SIRADIŞI BİR SUFÎ : HİNDÎ TEKKESİ ŞEYHİ ABDURRAHMAN EFENDİ

AN EXTRAORDINARY SUFI WHOM IMPRESSED RELIGIOUS AND MYSTICAL LIFE OF BURSA : SHEIKH OF INDIAN HOSPICE OF BURSA ABDURRAHMAN EFENDİ

Ali Emre İŞLEK¹

Öz

Tasavvuf düşüncesi İslam medeniyetinin kendine has yapısı içerisinde önemli bir yer sahip olmuştur. Bu düşüncenin yaygınlaşmasında ise vakıflar yoluyla oluşturulan güçlü iktisadî arka planın yanında mutasavvıfların da büyük payı bulunmaktadır. Mutasavvıfların tasavvuf düşüncesi içerisinde önemli bir yere sahip olmalarında ise ortaya koydukları sistemli düşünceler, bu düşünceleri ispata yönelik kaleme aldıkları eserler ve yetiştirdikleri talebeler pay sahibi olmuştur. Bu arka plan perspektifinde oluşan Osmanlı dönemi tasavvuf düşüncesinde de mutasavvıfların gerek kurdukları tarikatlar ve teşkil ettikleri kolları yönüyle gerekse de daha küçük ölçekte olarak ortaya koydukları düşünceler yönüyle bu geleneği devam ettirdikleri görülmektedir. Bu çalışmada ise mutasavvıflarla ilgili olarak tercüme-i hal kitaplarında ve menakıbnâmelerde çizilen olumlu portrelerin dışında kalan bir figüre sahip olan ve Osmanlı makamları nezdinde şüpheli bir kimse olarak görülen Bursa Hindî Tekkesi Şeyhi Abdurrahman Efendi'nin faaliyetleri, hakkında yürütülen soruşturma ile ilgili bilgilerin yer aldığı arşiv belgesinde ve Bursa'da yaşayan mutasavvıfları konu edinen Yâdigâr-ı Şemsî'de yer alan verilen karşılaştırılması suretiyle değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Mutasavvıf, Meşâyih, Bursa Hindî Tekkesi, Abdurrahman Efendi

Abstract

Thought of Sufism has become an important place in it's own characteristic structure of Islamic Civilization. Sufis have been a big role beside with powerful economic back ground of pious endowments on spreading of this thought. There are some factors which have provided to put sufis an important place on thought of sufism. Systemical ideas, studies on proving of their opinions and training of pupils combined these factors. Thought of the sufism in Ottoman era comprised on this historical background and sufis have been sustained traditional rituals by constituting of new orders and organizing of new branches. In this study will be focusing on an extraordinary sufi whom shayk of dervish lodge named "Hindî Tekkesi" in Bursa relating with his unusual personality out of affirmative place of sufis in historical sources. In this paper Abdurrahman Efendi's activities whom thought as a suspect in side of official bureaus will be evaluated by comparing of archival datas and Yâdigâr-ı Şemsî which is an important source about sufis of Bursa

Keywords: Sufism, Sufi, Shaikhs, Bursa Indian Hospice, Abdurrahman Efendi

¹ Arş. Gör. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ali.islek@omu.edu.tr

Giriş

Bursa, gerek Osmanlı döneminde kurulan zaviyelerin ilk örneklerini içinde barındırması gerekse de her biri kendi dönemi içerisinde önemli bir yere sahip bulunan mutasavvıfların yetiştiği muhit olması yönüyle Osmanlı dönemi dinî-tasavvufî düşüncesinde önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Bursa'nın dinî-tasavvufî hayatında rol oynayan ve hatıraları-menkıbeleri tarihî kaynaklara yansıyan çok sayıda mutasavvıf bulunmaktadır. Bu önemli tarihî şahsiyetlerin ilk temsilcileri olarak ise Osmanlı tarihinin ilk dönemlerini konu edinen vekayi-nâmelerde Geyikli Baba, Abdal Musa, Abdal Murad gibi bir anlamda konar-göçer Türkmen zümrelerinin temsilcisi durumunda bulunan şöhretli şeyhlerin isimlerine rastlanmaktadır.² Tasavvuf ehli ile meydana gelen bu ilk münasebetleri takip eden dönem olan 14. yüzyıl sonu ve 15. yüzyıl başında ise kaynaklarda bu kez Bursa ve havalisinde etkin olan mutasavvıflar olarak Emir Sultan, Şeyh Hamid-i Velî (Somuncu Baba), Eşrefoğlu Abdullah Rumî gibi her biri gerek yaşadıkları dönemde gerekse de sonrasında büyük bir öneme sahip bulunan şöhretli kimselerin isimlerine tesadüf edilmektedir.³ İsimleri zikredilen bu önemli şahsiyetlerin meydana getirdiği zengin dinî-tasavvufî arka plan ise ilerleyen süreçte yine her biri Osmanlı dönemi tasavvuf düşüncesi açısından önemli bir yere sahip bulunan Üftade

² M. Fuad Köprülü Osmanlı hanedanının hızlı fetihler sonucunda Anadolu ve Rumeli'de büyük bir merkezi imparatorluğa dönüşümünü ele aldığı çalışmalarında kendisi de ünlü bir şeyh ailesinden gelen Aşıkpaşazâde'nin eserinde zikrettiği dört zümreyi temele alan bir yaklaşım ortaya koymuştur. Bu yaklaşımında ise Osmanlı tarihinin erken dönemlerinde isimlerine rastlanan, isimleri yanında Baba, Dede, Sultan gibi sıfatlar taşıyan ve "Abdalân-ı Rûm" şeklinde isimlendirilen şeyhlerin rolleri üzerinde ayrıca durmuştur. M.Fuad Köprülü'nin konuya dair verdiği bilgiler hakkında detaylı bilgi için bkz. M.Fuad Köprülü, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Akçağ Yayinevi, Ankara, 2012, ss. 114-120. Daha sonraki dönemde Anadolu ve Rumeli'nin dinî-tasavvufî tarihi üzerine daha geniş kapsamlı olarak gerçekleştirilen çalışmalarda ise "Abdalân-ı Rûm" tabirinin mahiyeti ve tarihi açıdan önemi oldukça iyi biçimde tahlil edilmiştir. Eserlerinin hemen hepsinde bu zümrelerin tarihi rollerini inceleyen A. Yaşak Ocak'ın konu hakkında yaptığı özet mahiyetinde bir değerlendirme için bkz. A. Yaşak Ocak, Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik : Kalenderiler, (XIV-XVII. Yüzyıllar), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998, ss.79-87.

³ İsimleri tarihî-edebî kaynaklarda sıkça yer alan şeyhlerin aidiyetlerinin ve sahip oldukları tasavvufî düşüncenin zaman içerisinde büyük farklılık gösterdiği dikkat çekmektedir. Zahirî bir İslamî algıya sahip olup doktrinel bir tasavvuf düşüncesine sahip olmayan ve Türkmen şeyhlerinin şahsiyetinde somutlaşan mutasavvıf kimliği zamanla yerini medresede klasik dinî ilimler görmüş olup, bir mürid vasıtasıyla tasavvuf düşüncesini ve bağlı olduğu tarikatın doktrinini özümseyen mutasavvıf kimliğine bırakmıştır. Değişen bu mutasavvıf kimliğini ise Osmanlı hanedanının aynı süreçte yaşadığı değişim perspektifinde ele mümkündür. Osmanlı devlet adamlarının ve yönetici tabakasının tasavvuf çevresi mensuplarına karşı zaman zaman değişen yaklaşımlarını meselenin kendi tarihsel bağlamında ele alan detaylı bir çalışma için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Türkiye Tarihinde Siyasal Otorite ve Sufi Çevreler: Genel Bir Analitik Bakış (XIII-XVII. Yüzyıllar) " Osmanlı Sufiliğine Bakışlar, Timaş Yayinevi, İstanbul, 2010, ss. 84-96.

Hazretleri, Niyazi-i Mısırî, İbrahim Hakkî Bursevî gibi şahsiyetlerin yetişmesine zemin hazırlamıştır.⁴

Bursa'nın Osmanlı dönemi dinî-tasavvufî düşüncesinin bir anlamda beslendiği bir belde hüviyetine sahip olmasında yukarıda isimleri zikredilen şahsiyetler kadar Osmanlı dönemi alim, edip, sanatkâr ve mutasavvıflarını konu edinen tercüme-i hâl kitaplarında ve siyasî hadiseleri merkezine alan vekâyinâmelerde isimlerine ve hayat hikayelerine çok az yer verilen mutasavvıfların da payı bulunmaktadır. Bu kategoride değerlendirilebilecek olan mutasavvıflardan isimleri tespit olunanlar şunlardır : Seyyid Usûl⁵, Seyyid Nâsir⁶, Seyyid Nimetullah⁷, Ali Dede⁸, Baba Zâkir⁹, Emir Sultan¹⁰ ve Mehmed Şemseddin El-Hindî¹¹.

Zikredilen bu isimleri ortak bir çatı altında buluşturan husus Türkistan ve Hindistan gibi tasavvuf düşüncesinin çok geniş bir biçimde kök saldığı ; Yesevîyye, Kübrevîyye, Nakşibendîyye, Çiştîyye gibi büyük tarikatların teşkil edildiği ve

⁴ Bursa'da Osmanlı döneminde meydana gelen tasavvuf kültürü hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Mustafa Kara, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, Sır Yayıncılık, İstanbul, 2001.

⁵ 15. yüzyıl sonlarında Türkistan'dan Bursa'ya gelen mutasavvıflardandır. Kuruçeşme semtinde kendi ismiyle bilinen zaviyenin kurucusudur. 1489 tarihinde vefat etmiş ve zaviyesi haziresine defnedilmiştir. Hayatı ve zaviyesi hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmail Belîğ, Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Danişverân-ı Nâdiredân, Bursa, Hüdâvendigâr Vilâyeti Matbaası, 1894, s. 219; Mehmed Şemseddin, Yedigâr-ı Şemsî (Bursa Dergâhları) I-II, Haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, Bursa, Uludağ Yayınları, Bursa, 1997, s. 413; Hasan Basri Öcalan, Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl), Gaye Kitabevi, Bursa, 2000, ss. 72-73.

⁶ Türkistan'dan Bursa'ya gelen mutasavvıflardan olup şehre hangi tarihte kiminle birlikte geldiği hakkında kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Pınarbaşı semtinde kendi ismiyle bilinen zaviyenin kurucusudur. Vefatı sonrasında zaviyesinin haziresine defnedilmiştir. Hayatı ve zaviyesi hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmail Belîğ, Güldeste-i Riyâz, s. 215 ; Mehmed Şemseddin, Yedigâr-ı Şemsî, s. 409 ; Öcalan, Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl), ss. 173-174.

⁷ Türkistan'dan Bursa'ya gelen mutasavvıflardan olup Sancakdar Baba ve Nimetullah Velî isimleriyle de tanınmaktadır. Vefatında Hocataşkın Mahallesi'nde kendi ismiyle anılan zaviyesi haziresine defnedilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Belîğ, Güldeste-i Riyâz, s. 222 ; Mehmed Şemseddin, Yedigâr-ı Şemsî, s. 336 ; Öcalan, Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl), s. 173.

⁸ Güldeste-i Riyâz'da Buharalı olup, Emir Sultan'la birlikte Bursa geldiği ve ilim ehli bir mutasavvıf olduğu bilgisi yer almaktadır. Türkistan'dan Bursa'ya gelen diğer şeyhlerin aksine ismiyle anılan bir tekkesi bulunmamaktadır. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Belîğ, Güldeste-i Riyâz, s. 237.

⁹ Güldeste-i Riyâz'da adının Ali olup Emir Sultan'ın hizmetinde bulunduğu ve tekkesinde zâkirbaşılık görevini yerine getirdiği belirtilmektedir. Aynı eserde kendi adına tekkesi ve mescidi bulunduğu belirtildikten sonra Çelebi Sultan Mehmed'le olan münasebetlerine de yer verilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Belîğ, Güldeste-i Riyâz, ss. 237-238.

¹⁰ Burada ismi geçen kimse Yıldırım Bayezid'in damadı olup oldukça büyük bir şöhrete sahip olan "Emir Sultan" ile karıştırılmamalıdır. Burada bahsi geçen Emir Sultan 15. yüzyılın son çeyreğinde Buhara'dan Bursa'ya gelen, müntesiplerinden Hoca Alizade isimli bir kimse tarafından kendisi için bir mescid ve zaviye inşa ettirilen bir şeyhtir. Mezarı adına inşa ettirilen "Pir Emir Zaviyesi"ndedir. Detaylı bilgi için bkz. Öcalan, "Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl)", ss.71-72.

¹¹ Yedigâr-ı Şemsî'de Bursa'nın fethinden önce şehre geldiği ve fethi müteakiben tekkesini inşa edip vefatında haziresine gömüldüğü bilgisi yer almaktadır. İnşa ettiği tekke bu çalışmaya konu olan Abdurrahman Efendi'nin uzun süre meşihat ve tevliyet görevlerini yerine getirdiği "Hindî Tekkesi" dir. Detaylı bilgi için bkz. Mehmed Şemseddin, Yedigâr-ı Şemsî, ss. 589-595.

temsilcilerinin yetiştiği bölgelerden Bursa'ya yerleşmiş ve bir anlamda bu bölgelerin tasavvufi atmosferini Bursa'ya taşımış olmalarıdır.¹²

Türkistan ve Hindistan kökenli mutasavvıflar Anadolu ve Rumeli coğrafyasında tasavvuf düşüncesinin 13 ve 16. yüzyıllar arasındaki süreçte olgunlaşmış bünyesinden Mevleviyye, Bayramiyye, Bektaşîyye gibi yeni tarikatların meydana getirmesinde büyük bir role sahiptir. Bununla birlikte Türkistan ve Hindistan kökenli mutasavvıfların Anadolu ve Rumeli'deki tasavvuf düşüncesinin gelişimi açısından sahip oldukları önem yalnızca 13-16. yüzyıllar arasındaki erken dönemlerle de sınırlı değildir.

Türkistan ve Hindistan kökenli mutasavvıfların Anadolu ve Rumeli coğrafyasındaki etkinlikleri bu dönemi takip eden 17 ve 18. yüzyıllarda daha da artan bir ivme kazanmıştır. Bu tespitin öne sürülmesinde dayanılan en önemli husus ise arşiv belgelerinde “Özbek Tekkesi”, “Özbek Zâviyesi”, “Buhara Kalenderhanesi”, “Hindî Tekkesi”, “Hindî Zâviyesi” şeklinde çeşitli isimlerle adlandırılan ve oldukça kalabalık toplulukları ağırladıkları anlaşılan dinî-tasavvufî yapıların sayısının oldukça yüksek bir rakamsal büyüklüğe erişmiş olmasıdır.¹³ Yukarıda zikredilen isimler altında faaliyet gösteren tekkeler İstanbul ile Harameyn bölgesi arasındaki hac güzergahındaki önemli şehirlerin hemen hepsinde faaliyet göstermiş ; bu güzergahın dışında kalan Edirne, Tosya, Urfa, Van gibi şehirlerde de Özbek ve Hind mücavirlerin sayısında artış olmasına karşılık olarak tekkeler inşa edilmesi yoluna başvurulmuştur.

Türkistan ve Hindistan kökenli mutasavvıfların Anadolu ve Rumeli'nin dinî-tasavvufî yapısında nasıl bir yere sahip olduğunun gösterilmeye çalışıldığı arka plan dikkate alındığında hemen her biri kendi ismiyle anılan bir tekke inşa etmiş olan bu şahısların Bursa özelinde sahip oldukları statü hakkında ipuçları elde etmek mümkün olmaktadır. Bu çalışmada ise Bursa'nın dinî-tasavvufî yapısı içerisinde oldukça uzun bir dönem kendine yer bulmuş olan Hindî Tekkesi'nin çeyrek asırdan fazla bir süre boyunca postnişinlik ve tevliyet makamlarında bulunan Abdurrahman Efendi'nin

¹² Bursa'ya Türkistan'dan gelen mutasavvıfların faaliyetleri şehrin kültürel, sosyal hayatına ekseninde müstakil bir çalışmanın konusu olmuştur. Söz konusu çalışma hakkında detaylı bilgi için bkz. Zafer Ergin, “ Bursa Tasavvuf Kültüründe Horasanlı Dervişler”, Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Bursa, 2012, ss. 176-194.

¹³ Hindî Tekkeleri üzerine bu makalenin yazarı tarafından yürütülmekte olan doktora tez çalışmasında tekkelerin imparatorluk genelindeki sayısının 20'den fazla olduğu tespit olunmuştur. İstanbul, Halep ve Bağdat'ta birden fazla Hindî Tekkesi'nin aynı zaman dilimi içerisinde faaliyet gösterdiği dikkati çeken ilk husus olmuştur. Bu kapsamda tespit olunan bir diğer husus ise 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren tekkelerle ilgili çeşitli konuları yani muameleleri muhteva eden belgelerin sayısında artış olduğudur.

faaliyetlerine daha doğru bir ifadeyle sarf ettiği sözler sebebiyle Bursa halkı ve uleması üzerinde sebep olduğu fikir ayrılığına temas edilecektir.

Mutasavvıfların buldukları bölgelerin önde gelen şahsiyetleri buldukları, müritleri arasında halktan kimseler olduğu ve yörenin önde gelen devlet görevlilerini ve nüfuzlu kimselerini etki altına alabildikleri dikkate alındığında Abdurrahman Efendi'nin söz ve davranışlarının Bursa şehrindeki insanların dinî-tasavvufî düşünce ve aidiyetleri üzerinde ne ölçüde etki bırakmış olabileceği sorusu akla gelmiştir. Bu husus ise bu çalışmanın meydana gelmesini motive eden ana unsur olmuştur.

Bununla birlikte çalışmanın bütününde Abdurrahman Efendi'nin Bursa şehrinde yaşayan insanların dinî-tasavvufî düşünceleri ve aidiyetleri üzerinde bıraktığı etkiyi farklı kaynaklarda yer alan bilgileri karşılaştırma yoluyla tahlil etmeye imkan verecek doyurucu verilere ulaşmak mümkün olmamıştır. Abdurrahman Efendi hakkında yürütülen soruşturma ile ilgili bilgilerin yer aldığı arşiv belgelerinde yer alan veriler Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti, Meclis-i Meşâyih gibi kurumların meseleye bakışımı bürokrasinin tipik yaklaşımı olan problem çözmek, fayda-zarar açısından değerlendirmek gibi teknik unsurlar ekseninde ve dar bir çerçevede yansıtmaktadır. Bu çalışmada asıl olarak cevaplanmak istenen sorulara kendisi de Bursa'daki bir başka tekkenin şeyhlik görevini yerine getirmiş bir sufi hüviyetindeki Mehmed Şemseddin'in Yadiğâr-ı Şemsî isimli eserindeki anlatımdan yola çıkarak cevap aranmaya çalışılmıştır. Fakat söz konusu eserde yer alan verilerden de Abdurrahman Efendi'nin sözlerini hararetle destekleyip meseleyi bir taassup unsuru olarak diğer insanlar üzerinde zorla benimsetmeye çalışan kimseler bulunup bulunmadığına yahut bizzat idarecisi bulunduğu tekkenin mensupları olan Hindlilerin kendisine destek verip vermediklerine dair bilgilere ulaşmak mümkün olmamıştır.

Bursa'nın Dinî-Tasavvufî Yapısı İçerisinde Önemli Bir Kurum Olarak Hindî Tekkesi

Tekke ve zâviyeler İslam şehirlerinin genel karakteristiğini oluşturan yapılar içerisinde önemli bir yere sahip olmuş ; mescid, cami, mekteb, medrese, sebil, hamam, darü'ş-şifâ gibi diğer önemli yapılarla birlikte şehirlerin sosyal dokusunun oluşumunda ve kültürel öğelerinin şekillenmesinde rol oynamıştır. Bu arka plan ekseninde bir Türk-İslam şehri hüviyeti kazanan Bursa'da da tekke ve zâviyelerin ve bunların mensupları

olan mutasavvıfların şehrin kültürel-sosyal dokusunun meydana gelmesinde büyük payları olmuştur. Bursa'da şehrin fethini takip eden süreçten 20. yüzyıl başlarına uzanan süreçte faaliyet gösteren tekke ve zâviyeler içerisinde ise Hindî Tekkesi Özbek Tekkesi ile birlikte farklı bir yere sahip olmuştur. Bu iki tekkenin kurucularının ve mensuplarının farklı bir coğrafyanın kültürünü ve buna ait unsurları Bursa'ya taşımak suretiyle şehrin kültürel-sosyal hayatındaki renkliliğe katkıda bulunmaları bu konuda öne çıkan ilk hususu oluşturmaktadır. Zikredilen bu durumu asıl değerli kılan ise bu iki tekkenin gerek İstanbul'daki merkez tekkeleri ile gerekse de mensuplarının ana çıkış güzergahı olan Türkistan ve Hindistan ile sürekli bir iletişim halinde olmasıdır.¹⁴ Kurulan bu iletişim sayesinde ise bu iki tekkede Bursa'daki diğer tekkelere nazaran farklı tasavvufî düşünce ve telakkilerden en azından haberdar olduğuna dair bir tahminde bulunulabilmektedir. İleri sürülen bu görüş her ne kadar doğrudan bir kaynağa dayanmasa da mutasavvıfların gittikleri/ziyaret ettikleri beldelerin yahut tekkelerde kalan kimselerin kültürel-sosyal yaşamında nasıl renkli manzaralar oluştuğuna dair menâkıbnâmelere yansıyan örnekler göz önüne alındığında ihtimal dahilinde bulunmaktadır.¹⁵

6

Bu çalışmanın ana figürünü oluşturan Abdurrahman Efendi'nin meşihat ve tevliyet görevlerini çeyrek asra yakın bir süre yerine getirdiği yukarıda da belirtilen Bursa Hindî Tekkesi İstanbul, Konya, Bağdat, Halep gibi önemli merkezlerde bulunan emsallerinde görüldüğü üzere arşiv belgelerinde “ Hindî Tekyesi”, “Hindî Zaviyesi”, “Hindîlere mahsus Kalenderhâne” şeklinde isimlendirilmiştir. Yadiğâr-ı Şemsî'de tekkenin kurucusunun Mehmed Şemseddin El-Hindî olduğu ve Bursa'nın fethinden

¹⁴ Hind asıllı şeyhlerin Osmanlı topraklarındaki tekkeleri ile asıl yurtları olan Hindistan'daki bağlarının kopmadığını göstermesi bakımından Bağdad'daki Hindî Şeyh Mehmed Refii Kalenderhanesi'nin şeyhi bulunan Hacı Dildar Ali'nin azuhalinde yer alan bilgiler oldukça önemlidir. Hindî Şeyh Mehmed Refii Kalenderhanesi'nin meşihat görevini gasp etmeye yönelik olarak ortaya çıkan durumdan şikayetçi olduğu arzuhalinde Hacı Dildar Ali, Bağdad'daki Hindî Şeyh Mehmed Refii Kalenderhanesi ve Şeyh Abdülkerim Hindî Tekkesi'nin cedleri tarafından 100 seneden fazla bir zaman önce kurulduklarından bahisle tekkenin meşihat ve tevliyet görevlerinin erkek evladlarına ve bunların soyundan gelen kimselere şart koşulduğunu belirtmiştir. Kendisinin de bir süreden beri bulunduğu Hindistan'dan cedleri tarafından vakf edilen tekkelerin ve mezraların üzerinde vuku bulan müdahaleleri gidermek için Bağdad'a geldiğini bildirmiştir. BOA, A.}.MKT.UM. 276 - 30, H. 4 Şaban 1273 / M. 30 Mart 1857.

¹⁵ 13. yüzyıl Konya'sının zengin kültür ortamını çok canlı tasvirlerle anlatan Eflâki'nin Buzağı Baba gibi Bir Türkmen şeyhinin yahut Şems-i Tebrizî gibi bir yüksek zümre Kalenderî dervişinin gösterdikleri farklı tavırlarla şehir halkı üzerinde nasıl büyük bir heyecan getirdiklerine dair anlatısı bu konuda verilecek örneklerden birini teşkil etmektedir. Bu konuda kaynaklarda isimleri kimi zaman bir nefret unsuru kimi zamanda bir övme, ululama aracı olarak geçen Kalenderî dervişlerinin ziyaret ettikleri şehir ve kasabalardaki insanlar üzerinde bıraktıkları derin etkide anlatılmak istenen hususu örneklendirme noktasında önemli bir argüman niteliğindedir. Eflâki'nin Şems-i Tebrizî hakkındaki değerlendirmeleri için bkz. Ahmed Eflâki, Menakıbû'l Ârifin, Nşr. Tahsin Yazıcı, Ankara, 1959, I. Cilt, s. 102 ve II. Cilt, s. 631.

önce şehre geldiği belirtilmektedir. Eserde verilen bilgilerin doğru olduğu düşüncesinden hareket edildiğinde tekkenin 14. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş olması gerekmektedir. Meseleye bu açıdan bakıldığında tekke, Bursa'da inşa edilen tekkeler içerisinde faaliyet gösterdiği sürenin uzunluğu yönüyle de farklı ve önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Bununla birlikte Bursa'daki Hind cemaatinin ikamet ettiği tek tarikat yapısının kurucusu ve kurulduğu tarih belirtilen bu tekke olmadığı, Seyyid Usul Zaviyesi'nde de Hind asıllı kimselerin zaman zaman ikamet ettiği anlaşılmaktadır.¹⁶ Özbek, Afgan ve Hindî tekkelerinde kimi durumlarda tekke üzerinde asıl hak sahibi bulunan cemaatlerin yanında diğerlerinin de barındığını gösteren daha doğru bir ifadeyle gasp girişiminde bulunulduğunu gösteren arşiv kayıtlarına tesadüf edildiği¹⁷ göz önüne alındığında Bursa'da bulunan Hind cemaatine mensup kimselerin şehirde Türkistan kökenli mutasavvıflarca inşa edilen diğer tekkelerde de ikamet etmiş olabileceklerini akla getirmektedir.

Bu çalışma kapsamında tetkik edilen arşiv kayıtlarında Osmanlı dönemi tekke ve zaviyelerinin yönetimlerinde karşılaşılan durumların tipik örneklerine Bursa'daki Hindî Tekkesi örneğinde de rastlanmış; tekkenin meşihat ve tevliyet görevlerini üzerine alma noktasında şahıslar arasında anlaşmazlıklar çıktığı ve bunların uzun süre ilgili makamları meşgul ettiği anlaşılmıştır. Meseleye bu açıdan bakıldığında Bursa'daki Hindî Tekkesi'nin müntesipleri arasında yaşanan anlaşmazlıklarla gerek Bursa'daki gerekse de tekkelerde İstanbul, Adana, Konya gibi şehirlerde bulunan Hindî Tekkesi ismiyle faaliyet gösteren emsallerinden farklı bir profil çizmediği anlaşılmaktadır.

¹⁶ Seyyid Usûl Zâviyesi'nde ikamet etmekte iken kalp para imali suretiyle sahtecilik işini bulaşan Hindliler hakkında yürütülen soruşturma ile ilgili bilgilerin yer aldığı kayıttan dergâhda Hind asıllı derviş ve fakirlerden oluşan oldukça kalabalık bir topluluğun bulunduğu anlaşılmaktadır. BOA, C.ZB. 44 – 2164, H. 29 Zilkâde 1205 / 30 Temmuz 1791

¹⁷ Hindî Tekkesi'nin meşihat ve tevliyet görevlerini yerine getirmekte iken vefat eden Gılaş Halife'nin yerine söz konusu görevlere getirilen El-Hac Mahmud Halife ile ilgili olarak tekkede kalan fakir ve dervişler tarafından yapılan şikayet bu konuda güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu şikayetlerin başında şeyhin Hind asıllı olmadığı belirtilmesi gelmiştir ve mesele bu yönüyle hayli ilginç bir hususiyet kazanmıştır. El-hac Mahmud Halife hakkında ileri sürülen şikayetlerin değerlendirildiği kayıttaki isminin yanında “ El-Hindî ” nisbesinin belirtilmesine karşın Hind meşayihinden olmadığı şeklinde bir görüş belirtilmiştir. İleri sürülen bu görüşten hareketle ise tekkenin meşihat görevinde bulunmasının eskiden beri uygulanan teamüle ters düştüğü belirtilmiş ve tekkenin Hind asıllı kimselerin barınması için tesis edildiği ve başındaki şeyhlerin Hind asıllı olmalarının gerekli olduğu vurgulanmıştır. Söz konusu kayıttaki ayrıca El-Hac Mahmud Halife bir müddet için İstanbul'a geldiğinde yerine vekil olarak bıraktığı Keşmîr asıllı kimsenin de tekkede kalan Hind asıllı dervişlerin dilini bilmemesinden kaynaklanan sıkıntılar meydana geldiğine dair bilgi verilmiştir. Yapılan tahkikatın ardından ise tekkenin meşihat görevine hicrî 1256 senesi ramazan ayının 23. günü tarihli rüus-ı hümayun gereğince Şeyh Mehmed Halife'nin getirilmesi uygun görülmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Bursa Şer'iyye Sicili C 27/540, 48 b'den naklen, Mustafa Kara, Buhara-Bursa-Bosna (Şehirler-Sufiler-Tekkeler), İstanbul : Dergah Yayınevi, 2012, ss. 204-206. Bursa Şer'iyye Sicilinden yapılan alıntıda yer verilen belgenin tarihi belirtilmemiştir.

Yaşanan bu anlaşmazlıklar neticesinde tekkede barınan şahıslar arasında nasıl bir iletişim kurulduğuna yahut dinî-tasavvufî unsurların ne ölçüde yerine getirildiğine dair bilgilere gerek arşiv belgelerinde gerekse de Yadigâr-ı Şemsî’de rastlanamamıştır. Zikredilen bu durum sebebiyle tekkenin dinî-manevî yönüyle nasıl bir tarikat yapısı olduğu hakkında tahminde bulunulamamaktadır.

Abdurrahman Efendi’nin Tekkenin Meşihat Görevine Getirilmesi

Bu çalışmaya konu olan Abdurrahman Efendi Bursa’daki Hindî Tekkesi’nin meşihat ve tevliyet görevlerine 1858 senesi ortalarında Hindî Şeyh Hacı Mehmed Efendi’nin¹⁸ vefatını müteakiben oğlu Mehmed Emin’in küçük yaşta bulunması sebebiyle vekaleten getirilmiştir. Vekaleten getirildiği bu görevi ise meşihat ve tevliyet makamlarının asli sahibi bulunan Mehmed Emin’in ölümü sebebiyle aslen üzerine almayı ve tasdik ettirmeyi başarmıştır. Aslen getirildiği bu görevleri hakkında daha sonra yürütülecek olan soruşturmada yer alan tarihlerden tespit edilebildiği kadarıyla 1885 senesi sonlarına kadar yaklaşık yirmi yedi sene devam ettirdiği anlaşılmaktadır.¹⁹ Yadigâr-ı Şemsî’de Abdurrahman Efendi’nin tekkenin meşihat ve tevliyet görevlerini üzerine almaya nasıl muvaffak olduğu ve sonrasında hangi gelişmelerin yaşandığı hakkında arşiv belgelerinde bulunmayan önemli bilgiler yer almaktadır. Mehmed Şemseddin’in verdiği bilgiler şöyledir:

“O esnada mechûlü’l ahvâl Hindiyü’l-asl Abdurrahman bin Abdullah nam kimse dergâhda mukîm bulunmağla Mehmed Emin’e istihkâk kesb edinceye kadar vekil ta’yin edilmiş. Merkûm Abdurrahman tahsil-i ilim itmiş ve lisân-ı mâderzâdı olan Farisî’de de mâhir ashâb-ı cezireden olmağla çocuğun vâlidesini iknâ ederek tezvîc itmiş. Aradan bir müddet geçerek çocuğa bir tertib ma’cûn yidirmekle çocuk irtihâl itmiş. Bunun üzerine kendisinde şüphe olunarak taht-ı tedkîke alınmış, birçok tedkikat olunmuş. Fâil-i cürüm olduğu tahakkuk itmek üzere iken her nasılsa ilm ü fazlına hürmet ve ba’zı ahbâbları tarafından sahâbet olunarak yakayı kurtamış ”²⁰

¹⁸ Hindî Şeyh Hacı Mehmed Efendi tekkenin meşihat ve tevliyet görevlerine, bu vazifeleri 1840 senesinden beri yürütmekte olan Mehmed Halife’nin 1847’deki ölümü üzerine getirilmiştir. Bu görevleri yaklaşık 11 sene yerine getirmiş ve 1858 senesi ortalarında vefat etmiştir.

¹⁹ 1885 senesi Aralık ayına tarihli aşağıda künyesi verilen arşiv kaydında yer alan bilgilerden tekkesinin meşihat ve tevliyet görevlerini yeniden üzerine alma talebinde Abdurrahman Efendi’nin görevinden yakın bir zamanda uzaklaştırıldığı anlaşılmaktadır. BOA, Y. MTV. 19 – 49, H. 28 Safer 1303 / M. 6 Aralık 1885.

²⁰ Mehmed Şemseddin, Yâdigâr-ı Şemsî, s. 591.

Yukarıda alıntılanan metinde yer verilen ve Abdurrahman Efendi hakkında soruşturma açıldığını gösteren cümleleri teyit eden verilere bir arşiv kaydında yer alan bilgilerden ulaşılmıştır. Bununla birlikte söz konusu soruşturma Abdurrahman Efendi'nin Yadigâr-ı Şemsî'de öne sürüldüğü üzere küçük yaştaki Mehmed Emin'in ölümünden sorumlu tutulması hakkında değil ehl-i sünnet düşüncesinin dışında bulunan bazı sözler sarf ettiği şeklindedir. Tetkik edilen arşiv kaydında yapılan bu yazışmaların Mehmed Emin'in ölümünün şüpheli olduğu düşüncesiyle yapıldığını gösteren bir ibareye rastlanmamıştır. Tekkenin meşihat ve tevliyet görevlerine kimin getirileceğine dair ilgili makamlardan alınan bilgilere başvurulmakla birlikte bu görüş alma tekke-zâviyelere yapılan atamalarda gerçekleştirilen yazışmaların bir benzerini teşkil etmektedir. Söz konusu iki farklı kaynak grubu bu yönüyle tahlil edildiğinde Abdurrahman Efendi hakkındaki soruşturmanın konusu noktasında aralarında farklar bulunduğu görülmektedir.

Söz konusu arşiv kaydında gerek tekkenin bulunduğu Bursa şehrindeki alimlerin ve Karabaş Veli ve Hamam Tekkesi gibi on iki tekkenin şeyhinin görüşlerine gerekse de İstanbul Aksaray'da Horhor semtinde bulunan Hindî Tekkesi'nin şeyhi bulunan Hacı Ahmed Efendi'nin merkez tekke şeyhi olarak görüşüne başvurulmuştur. Yapılan tahkikatta tarafların hepsi de Abdurrahman Efendi hakkındaki olumlu görüşlerini belirtmişlerdir.²¹

Abdurrahman Efendi'nin tekkenin meşihat görevini üzerinde bulundurduğu yaklaşık 27 senelik dönemin tamamında nasıl bir yönetim sergilediği ile ilgili olarak kesin bir yargıya sahip olunmasına olanak tanıyan veriler bulunmamaktadır. Görev süresinin yalnızca ilk yıllarında tekkesinin gelirlerini korumaya yönelik olarak girişimlerde bulunduğunu bir arşiv kaydı tespit edilebilmiştir. Bu konuda görüş belirtmemize imkan sağlayan hadise, tekkede ikamet etmekte olup Bursa yakınlarındaki bir köyde geçici olarak bulunduğu sırada vefat eden Derviş Hacı Mustafa'nın terekesinin nereye aktarılması gerektiği hususundadır. Abdurrahman Efendi'nin kendisine verilen meşihat görevini ne ölçüde yerine getirdiği hususunda kanaat sahibi olunmasına imkân tanıyan durum Derviş Hacı Mustafa'nın üç bin üç yüz yirmi üç (3 bin 323) kuruşa tekabül eden terekesinin hazineye aktarılması neticesinde yaşanmıştır. Abdurrahman Efendi bu durum karşısında tekkesinde kalan kimselerin tayinatlarını daha rahat bir biçimde karşılayabilmesine imkan tanıyacak ölçüdeki bu meblağı asıl

²¹ BOA, C.EV. 26 – 1263, H. 11 Rebulevvel 1275 / 19 Ekim 1858.

aktarılması gereken yer olan tekkesinin gelir hanesine dahil etmek istemiştir. Bu konuda ortaya koyduğu mücadelesinde ise tekkesinde kalan kimselerin Hind asıllı olup fakir seyyah ve derviş zümresinden bulduklarını belirterek bunların ölümü halinde varisleri yok ise mallarının tekkenin hazinesine dahi edildiğine dair bir geleneğin oluştuğuna dikkat çekmiştir. Ortaya koyduğu bu gerekçe ile Derviş Hacı Mustafa'nın terekesinde bulunan üç bin üç yüz yirmi üç (3 bin 323) kuruşun hazineden alınıp tekkenin meşihat görevini yerine getirmekte olan şahsına verilmesi talebinde bulunmuştur.²²

Abdurrahman Efendi Hakkında Yürütülen Tahkikat

Abdurrahman Efendi'nin tekkenin meşihat ve tevliyet görevlerini üzerinde bulundurduğu uzun dönemin tamamını ortaya koymaya imkan tanıyan verilere sahip olunmadığına yukarıda değinilmişti. Görev yaptığı dönemin ilk yıllarına tarihli olup yukarıda zikredilen hadise dışında kendisi hakkında tekrar bilgi sahibi olunan hadise meşihat ve tevliyet görevlerinin son yıllarına tesadüf etmektedir. Son konu hadise, mutasavvıfların manevi dereceleri hakkında dile getirdiği sözlerinin Bursa şehrinde yaşayan kimseler, alimler ve tarikat şeyhleri üzerinde meydana getirdiği görüş ayrılıkları ve genel anlamda sebebiyet vermiş olduğu hoşnutsuzluk hakkındadır. Yadigâr-ı Şemsî'de bu konu hakkında da arşiv belgelerinde ancak üstü örtülü bir biçimde verilen bilgileri daha da anlamlı bir halde değerlendirmeyi mümkün kılan önemli tespitler bulunmaktadır. Söz konusu eserde Abdurrahman Efendi'nin söz ve davranışlarından şöyle bahsedilmektedir:

“... İşte bu şahıs tedricî Bursa'da bir hayli avâne peyda iderek dergâhta ders okutarak Fârisî ta'lim itmekle ilm ü fazlını tasdik ve kendisine emniyet hâsıl ittirdikten sonra Aliyyü'l Kârî²³ ve Sa'deddin Taftetzânî²⁴ gibi zevâta isnadla cemi-i evliyâullâh aleyhinde idâre-i kelâma başlamış. Ve

²²BOA, A.}. MKT. DV. 197 – 90, H. 29 Muharrem 1278 / M. 5 Ağustos 1861.

²³ Başta fıkıh ve hadis olmak üzere kıraat, tefsir, akaid ve kelam, tasavvuf, tarih, dil ve edebiyat alanlarında 16. yüzyılda yaşayan alimler arasında öne çıkan kimselerdendir. Mevzu hadislerle ilgili çalışmalarıyla da tanınmaktadır. Zamanındaki bid'at ve hurafelere cesaretle karşı koymuş, bazı konularda İmam Malik ve Şafii'ye itirazda bulunmuş, Hanefiler'i tenkit eden Şafii fukahasına ağır bir dille cevap vermiş ve Muhyiddin İbnü'l-Arabi'nin vahdet-i vücud felsefesine şiddetle karşı çıkarak onu tekfir etmiştir. Hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Özel, “Ali El-Kârî”, DİA, Cilt 2, Ankara : 1989,ss. 403-405.

²⁴ Kelam, fıkıh, tefsir, belagat gibi çeşitli dinî ilimlerde eserler kaleme almış ve daha sağlığında büyük bir şöhrete kavuşmuş 14. yüzyıl alimidir. Şerhu'l Makâsîd isimli eserinde bir kısım mutasavvıflara nisbet ettiği bazı konularda isim vermeden Muhyiddin İbnü'l Arabî'yi eleştirmiştir. Bu eleştirilerin başında onun vahdet-i vücûd anlayışı gelmektedir. Bu kavramı “mutlak vücûd” etrafında ele alarak felsefi temellerini sıralamış ve yine felsefî bir üslûpla eleştirmiştir. Bu anlayışın temsilcilerinin mugalataya başvurduklarını,

gitgide bu tohm-ı fesâd semere bahş olmuştur. Evliyâullâhın bazı merâtibden söyledikleri müevvel kelimât-ı kudsiyelerini mahza küfür add ile Cenâb-ı Şeyhi'l Ekber Muhyiddîn El-Arabî ve Hazret-i Mevlânâ-yı Rûmî ve'l hâsıl ne kadar kibâr-ı mutasavvıfe var ise tekfir ettikten sonra küfürlerine kâil olmayanların da küfrüyle beraber kendilerine iktidâ caiz olmayacağından bahsle bir çok sâde-dilânı ikna ve bu meyanda ba'zı ulemaya da kendi fikr-i bâtilını tasdike muvaffak olmağla beyne'l ulemâ bir tefrika husûle getirmiş.''²⁵

Yadigâr-ı Şemsî'de konuya dair verilen bilgilerin devamında Abdurrahman Efendi'nin Bursa'daki âlimler ve halk nezdinde önemli bir anlaşmazlığa sebep olan bu söz ve davranışlarının Sadâret'e şikâyet edildiğinden bahisle bir gece vakti durumunun tahkik edilmesi için İstanbul'a götürüldüğüne yer verilmiştir.

Yadigâr-ı Şemsî'de Abdurrahman Efendi'nin geçmiş devirlerde yaşayan bazı mutasavvıflar hakkında alenen küfür ithamında bulunduğu dair yer alan bilgiler tespit edilen bir arşiv kaydında yer alan ifadelerden doğrulanabilmektedir.²⁶ Söz konusu kayıttan ayrıca sarf ettiği sözler şehirde bulunan bazı âlimler ve halk nezdinde kabul görerek şahıslar arasında ihtilafın doğmasına sebep olduğu ve bu gerekçelerden yola çıkan ulema ve meşâyihden şikâyetleri sonucunda Hüdavendigâr Vilayeti Meclisi İdaresi'nden verilen mazbatayla İstanbul'da oturmaya mecbur edildiği tespit olunmaktadır.

Bu noktada arşiv belgelerinde yer alan bilgilerle Yadigâr-ı Şemsî'de yer verilen ifadeler karşılaştırıldığında her iki kaynak grubundaki bilgilerin birbirini tashih eder nitelikte olduğu görülmektedir. Söz konusu iki kaynak grubunda yer alan bilgilerin birbiri ile örtüşmediği tek husus Abdurrahman Efendi'nin eser neşretme noktasındaki girişimi hakkındadır. Arşiv belgesinde yer alan bilgilerden Abdurrahman Efendi'nin Saadeddin Teftazani ve Aliyyü'l-Kari'nin "vahdet-i vücud" meselesi ile ilgili olarak telif ettikleri risalelerini matbaada basmak amacıyla ruhsatname aldığı anlaşılmaktadır ve halen tekkesinin meşihat ve tevliyet görevlerini üzerinde bulundurmaktadır.²⁷ Yadigâr-ı Şemsî'de kendisi hakkında verilen bilgilerde eser neşretme konusuna da değinilmekle birlikte bu girişimin görevinden uzaklaştırılmasından sonraki dönemde gerçekleştirildiğine imada bulunan ibareler yer almaktadır. Ayrıca Abdurrahman Efendi'nin basım izni almak istediği eserlerin ismine de yer verilmeyerek "bazı kütüb-i

ancak bunun büyük bir sapıklık olduğunu söylemiştir. Hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Şükrü Özen, "Teftâzânî", DİA, Cilt 40, Ankara: 2011, ss. 299-308.

²⁵ Mehmed Şemseddin, Yadigâr-ı Şemsî, ss. 591-592.

²⁶ BOA, Y. MTV. 19 – 49, H. 28 Safer 1303 / M. 6 Aralık 1885.

²⁷ BOA, MF. MKT. 32 – 64, 3 Zilkâde 1292 / 1 Aralık 1875.

nefiseyi tashih etmek suretiyle tahrif ettiği anlaşılacak’’ şeklinde oldukça muğlak bir ifadeyle aktarılmıştır.²⁸

Abdurrahman Efendi hakkında yürütülen tahkikatla ilgili olarak tespit olunan son bilgi Bursa’ya geri dönme yönündeki isteği hakkındadır. Bu konudaki isteği ise Hüdâvendigâr Vilâyeti idarecilerinin, Meclis-i Meşâyih’in ve Fetvahâne’nin değerlendirmelerine başvurulduktan sonra İstanbul’da kalmasının gözetim altında tutulması açısından daha elverişli olması düşünülerek reddedilmiştir. Bu konudaki değerlendirmelerde Hind asıllı olmasına atıfta bulunularak gizli bir niyetinin olabileceğine dair şüphelerin bulunduğu belirtilmesi dikkat çekmektedir.²⁹ Bu yönüyle söz konusu belgede üstü kapalı olsa Osmanlı Devleti aleyhine birtakım işlere girişebileceğine dair imada bulunmaktadır. Abdurrahman Efendi’nin resmî makamlar nezdindeki bu şüpheli durumu hemen hemen aynı tarihlerde İstanbul’daki Özbek Tekkelerinden birinde³⁰ şeyhlik görevini yerine getirmekte olan Buharalı Süleyman Efendi’nin İngiltere’nin İstanbul Elçiliği için yürüttüğü istihbari çalışmalar ve gönderdiği raporlar göz önüne alındığında farklı bir boyut kazanmaktadır. Özcan konuyla ilgili değerlendirmesinde Buharalı Süleyman Efendi’nin faaliyetlerinin her ne kadar Osmanlı makamları nezdinde şüphe çektiğine dair kayıt bulunmadığını belirtse de her iki taraf içinde çalışan bir “double agent”³¹ olabileceği ihtimalinin de dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Abdurrahman Efendi hakkında resmi makamların takındığı şüpheli tavrı bu açıdan değerlendirildiğinde kendisi hakkında da böyle bir düşüncenin oluşmuş olabileceği akla gelmektedir.³²

²⁸ Mehmed Şemseddin, Yâdigâr-ı Şemsî, s. 592.

²⁹ BOA, Y. MTV. 19 – 49, H. 28 Safer 1303 / M. 6 Aralık 1885.

³⁰ Konuya dair çalışmayı gerçekleştiren Azmi Özcan’ın eserinde şeyhin İstanbul’da faaliyet göstermekte olan beş tekeden hangisinin başında bulunduğu dair bilgi verilmemiştir. Detaylı bilgi için bkz. Azmi Özcan, Panislamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 1992, ss. 179-181.

³¹ Bu ifadeye Azmi Özcan tarafından Buharalı Süleyman Efendi hakkında kaleme aldığı müstakil bir makalenin başlığında yer verilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Azmi Özcan, “Özbekler Tekkesi Postnişini Şeyh Süleyman Efendi Bir Double Agent mi İdi?”, Tarih ve Toplum, 17 (1992), ss.204-208.

³² Hind asıllı kimseler hakkında görevini kötüye kullanmak, ehl-i sünnet itikadına aykırı söz ve davranışta bulunmak gibi sebeplerle haklarında Osmanlı resmî makamlarınca soruşturma yürütülen başka şahıslarında bulunduğu arşiv belgelerinden tespit olunmaktadır. Hakkında soruşturma açılan şahıslardan ilki uzun bir süre Evkâf Nezâreti, Meclis-i Meşâyih, Meclis-i Valâ gibi resmi merciler arasında yazışmalar yapılmasına sebep olan Horhor’daki Hindî Âsitânesi’nin şeyhi Hasan Tahsin’dir. Hakkında soruşturma açıldığı tespit olunan Hind asıllı diğer bir isim ise İngiltere tebasından ve Hindistan ahalisinden Hoca Şemseddin’dir. Nevşehir kasabasında ikamet etmekte iken zihinleri karıştırıcı sözler sarf etmesinden dolayı Konya Divan-ı Harb-i Örfisi’ne sevk edilmiştir. Hakkında yürütülen soruşturma ile ilgili olarak detaylı bilgi için bkz. BOA, DH.ŞFR.528 – 44, R. 29-05-1332 / M. 11 Haziran 1916.

Abdurrahman Efendi hakkında yürütülen tahkikatın nasıl devam ettiğine dair ulaşılan veriler yukarıda zikredilenlerle sınırlı kalmaktadır. Geçmiş dönemlerde yaşayan mutasavvıflar hakkında dile getirdiği sözlerinin ise gerek Bursa'daki gerekse de İstanbul'daki ilim ve tasavvuf çevrelerinde nasıl karşılandığına dair sınırlı da olsa malumata yine Yedigâr-ı Şemsî'de verilen bilgiler perspektifinde ulaşılmıştır. Söz konusu eserde Abdurrahman Efendi'nin fikirlerine reddiyede bulunan ilk kişinin Bursa'daki meşihat görevi esnasında müftülük görevinde bulunan Hacı İbrahim Efendi olduğu ve İslam akaidi ve mutasavvıfların yüce makamları ile ilgili bir kitap telif ettiği belirtilmiştir.³³

Abdurrahman Efendi'nin fikirlerine reddiye de bulunan ikinci isim ise Abdurrahman Efendi İstanbul'da bir nevi gözetim altında bulunduğu esnada İstanbul kadısı olup sonrasında Kazasker ve Meclis-i Meşâyih nâzırı olan Çerkes Şeyhizâde Hacı Tevfik Efendi'dir. Müellifi olduğu risalenin ismi ise Levâihu'l Kudsiyye'dir.³⁴

Bursa Şehrinin Dinî - Tasavvufî Arka Planı Çerçevesinde Abdurrahman Efendi'nin Sarf Ettiği Sözler ve Etkileri

Hindî Tekkesi'nin meşihat ve tevliyet görevlerine sürdürmekte iken sarf ettiği sözler sebebiyle azledilen Abdurrahman Efendi hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler yukarıda verilmeye çalışıldı. Bu bilgiler ekseninde Abdurrahman Efendi hakkında dikkat çeken ilk husus tekkesinde ders okutacak derecede ilim tahsil etmiş bir mutasavvıf olmasıdır. Bu yönüyle yalnızca zahiri ilimleri (tefsir, hadis, kelam gibi Klasik İslam İlimleri) bilip tasavvuf öğretisi hakkında yahut kaynaklarda sıkça geçtiği üzere ilm-i batın hakkında bilgi sahibi olmayan veya aksi durumda tasavvuf çevresine mensup olup Klasik İslam İlimlerinden habersiz kimselerden ayrılmaktadır. Meselenin bu yönü önemlidir zira sadece Osmanlı döneminde meydana gelen zahir-batın çekişmeleri göz önüne alındığında bile tarafların genellikle tek bir taraf hakkında bilgi sahibi oldukları, eleştiri yönelttikleri hususlarla ilgili yüzeysel bilgilere dayanmakla

³³ Mehmed Şemseddin Efendi, Hacı İbrahim Efendi'nin müellifi olduğu kitabın ismi hakkında bilgi vermemiştir. Hayatı ve eserleri hakkında müracaat edilen Sicil-i Osmanî'de ise ismine tesadüf edilememiştir.

³⁴ Eserin müellifi Çerkeşizâde Mehmed Tevfik Efendi eserini İzmir'e gittiği esnada İbnü'l Mansurî isimli şahsın İbnü'l Arabî ve evliyaullahtan diğer büyük zatları küfürle itham etmesi sebebiyle kaleme aldığını bildirmektedir. Söz konusu eserin bu çalışmada konu edinilen Abdurrahman Efendi sebebiyle yazıldığına dair tek bilgi Yedigâr-ı Şemsî'de bulunmaktadır. Bu konu hakkındaki tartışmaların kısa bir değerlendirmesi için bkz. Hür Mahmud Yücer, "Bir İbn Arabî Müdafası : Çerkeşizâde Mehmed Tevfik Efendi ve Levâyihu'l Kudsiyye Fî Fedâilî's Şeyhi'l Ekber Adlı Eseri", Tasavvuf, (İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi), Sayı 21 (2008), ss.331-351.

yetindikleri dikkat çekmektedir. Abdurrahman Efendi'nin ise hem zahiri hem de batınî ilimleri bilen bir kimse dahası bir tekke şeyhi sıfatıyla İslam dünyasının hemen her yanında şöhret bulmuş Muhyiddin İbnü'l Arabî, Mevlâna Celaleddin Rumî gibi önemli mutasavvıflara yönelik ağır sözler sarf etmesi oldukça dikkat çekmektedir. Yadigâr-ı Şemsî'de yer alan ifadeler ekseninde yukarıda da belirtildiği üzere sözleri ile söz konusu eserde geçtiği şekliyle “birçok sâde dilânı” yani dinî-tasavvufî meselelerin inceliklerine vakıf olamayacak nitelikteki kimseleri etkisi altına almayı başarmıştır. Kendisi gibi Klasik İslamî İlimlere vakıf kimseler olan âlimlerden bazılarını da kendi fikrinin doğruluğunu kabule muvaffak olarak Bursa şehrindeki âlimler arasında önemli bir görüş ayrılığının meydana gelmesine sebep olmuştur. Gerek ilim ehli insanlar gerekse de sıradan halk tabakasına mensup kimseler arasında meydana getirdiği bu görüş ayrılığı ciddi bir noktaya ulaşmış olmalıdır ki Osmanlı merkezî makamlarını konu hakkında ciddi önlemler almaya yönlendiren bir süreci başlatmıştır. Hakkında yürütülen soruşturma sonucunda uzun bir süre üzerinde bulunan görevlerden el çektirildiği ve İstanbul'da zorunlu ikamete mecbur edildiği anlaşılmalı birlikte fikirlerinin kendisinden sonra daha ne kadar Bursa şehrinin etkâr-ı umumiyesinde etkili olduğu hakkında gerek arşiv belgelerinde gerekse de konu hakkında önemli bilgiler içeren Yadigâr-ı Şemsî'de bilgi yer almamaktadır. Mesele bu yönüyle bu çalışmanın sınırları içerisinde cevaplanamamıştır. Burada üzerinde durulmak istenen bir diğer husus Abdurrahman Efendi'nin sarf ettiği sözlerin gerek Hüdavendigâr Vilayeti'nde görevli yerel mercileri gerekse de Osmanlı merkezî makamlarını neden böyle süratli bir biçimde tahkikat yürütmeye sevk ettiğiidir. Bu konuda tahminde bulunulmasına imkan tanıyan önemli bir argümana Bursa şehrinin dinî-tasavvufî hayatında daha önceki bir devirde yaşanan benzer nitelikte bir hadisenin izdüşümünden yola çıkarak ulaşılmıştır. Söz konusu hadise 17. yüzyıl sonlarındaki Bursa'da nüfuz sahibi bulunan iki önemli kimsenin Vânîzâde Ahmed Efendi ile Ahmed Gazzî arasında yaşanan tartışmanın, suçsuz bir kimsenin Ulucami'de öldürülmesine kadar gidecek bir düşmanlığa sebebiyet vermesi hakkındadır. Esasında zikredilen bu düşmanlığı yalnızca Bursa şehrinde yaşanmış, bitmiş bir hadise olarak değerlendirmek meseleyi genel bağlamından koparmak ve anlamsız hale getirmek olacaktır. Bu nedenle bu hadisenin arka planında 17. yüzyılda bilhassa İstanbul'daki ilim ve tasavvuf çevrelerini meşgul eden Kadızâde-Sivasî çekişmesi ile Vani Mehmed Efendi ve Niyazî Mısırî arasındaki sert tartışmaları hatırlamak gerekmektedir. Bu tarihsel arka plandan yola çıkıldığında ise Bursa'da Ulu

Cami'de bir Kadir Gecesi masum bir insanın ölümüne sebep olan tartışmaların şiddeti ve etki boyutu daha rahat biçimde anlaşılacaktır. Söz konusu hadise Vânîzâde Ahmed ve taraftarlarının Niyazî-i Mısırî halifesi Ahmed Gazzî'ye ve tasavvuf çevresi mensuplarına karşı sürdürdüğü bidat ehli oldukları ve dinden çıktıkları şeklinde suçlamaların yerini düşmanlığa bırakarak 1699 senesi Martında (1110 Hicrî senesi Ramazan'ının 27.gecesi) teravih namazında bulunan insanlara kandil gecelerinde yapılan ibadetlerin bid'at olduğu gerekçesiyle saldırmalarına kadar varması hakkındadır. Hadise neticesinde yukarıda da belirtildiği üzere masum bir insan vefat etmiş ve olayların sebep olan kargaşa ve korku hali ancak giderilebilmiştir.³⁵ Bu çalışmada konu edinilen Abdurrahman Efendi'nin yukarıda anlatılan hadiseden yaklaşık 200 yıl sonrasında aynı şehir halkı üzerinde yeni bir ayrışmanın ortaya çıkmasına sebep olmasına karşı resmi makamların süratli bir biçimde tedbir almasını bu açıdan değerlendirmek farazî bir hüküm olarak görülebilir. Fakat şehirlerin ve içerisinde yaşayan, ömür süren kalabalık kitlelerin bu tarz önemli hadiselerin uzun dönem etkisinde kaldıklarına dair ibarelere çeşitli tarihi kaynaklarda zaman zaman rastlanması sebebiyle yukarıda yapılan değerlendirmenin de böyle bir yönünün olabileceği ihtimalini hesaba katmak olası görünmektedir.

Sonuç

Osmanlı dönemi dinî-tasavvufî yaşamına bünyesinden yetişen mutasavvıflar vasıtasıyla yön veren Bursa'da etnik köken itibariyle farklı bir topluluğun yöneticisi sıfatıyla çeyrek asırdan fazla bir süre görev bir kimsenin sarf ettiği sözlerin şahıslar ve resmî makamlar nezdindeki yansımaları bu çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Konu ile ilgili tespit edilen az sayıdaki arşiv belgesinde yer alan bilgilerin kısıtlı olması sebebiyle kendisi de tasavvuf çevresi mensubu bir kimse olan Mehmed Şemseddin'in Yadigâr-ı Şemsî isimli eserinde yer alan tanıklıklara sıklıkla müracaat edilmiştir. Bir tekke şeyhinin içinde bulunduğu dünyanın (tasavvuf çevresinin) önde gelen şahısları hakkındaki ağır ifadelerinin takipçileri olduğu gibi eser telif etmek suretiyle eleştirenleri de olmuştur. Elde edilen bulgular içerisinde en dikkat çekici olan husus resmi makamların hadisenin Bursa şehrinin genelini ilgilendiren bir soruna dönüşmesini engellemek adına süratli bir tahkikat yürütmesi olmuştur. Süratle yürütülen ve

³⁵ Ahmed Gazzî'nin merkezinde bulunduğu Ulucami Vakası hakkında detaylı bilgi için bkz. Nilüfer Alkan Günay, "18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği)", Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, ss. 210-214.

neticelendirilen tahkikatın resmi makamların nezdindeki önemine dair ise kaynaklarda yer alan verilerin yetersiz olması sebebiyle hadiselerin tarihsel arka planları üzerinden tahminde bulunma yoluna gidilmiştir.

Bu çalışmanın ana figürünü oluşturan Abdurrahman Efendi, mutasavvıfların genel olarak resmi çevreler ile iyi ilişkiler yürüttüklerine dair zihinlerde oluşan düşüncelerin aksi istikamette yer almaktadır ve bu yüzden çalışmanın başlığında da bu durum atıfla “sıradışı bir sufi” olarak nitelendirilmiştir. Esasında bu ifade tasavvuf tarihi alanında meydana gelen çalışmaların ortaya koyduğu birikim göz önüne alındığında oldukça sıradandır. Bir diğer ifadeyle sufilerin resmi çevrelerce her zaman iyi gözle görülmediklerini zaman zaman çok şiddetli cezalarla karşılaştıklarını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte yukarıda da değinildiği gibi sufilerin her zaman el üstünde tutulduklarına dair yerleşmiş olan düşünce “sıradışı” ibaresini çalışmanın başlığında kullanmayı gerekli kılmıştır. Çalışma çerçevesinde elde edilen veriler ise Abdurrahman Efendi’nin uzun bir süre meşihat ve tevliyet görevlerini yerine getirdiği Bursa şehrindeki ilk sıradışı sufi olmadığı için, kendisinden önce de farklı görüşlerle ortaya çıkan ve geniş kitleleri etkileyen kimseler olduğunun anlaşılmasını sağlamıştır. Bu yönüyle bu çalışmada yaşadıkları şehirlere, beldelere fikirleri ve tavırları ile yön veren şahısların faaliyetlerinin daha çok sayıda incelemeye konu olması gerektiğine cılız bir biçimde de olsa dikkat çekmiş çekilmek istenmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri³⁶

Sadaret Mektubî Deavî (A.}. MKT. DV.)

Cevdet Evkâf (C.EV.)

Cevdet Zabtiye (C.ZB.)

Dahiliye Şifre (DH.SFR.)

Maarif Mektubî (MF.MKT.)

Yıldız Mütenevvi (Y.MTV.)

Matbu Eserler- Neşredilmiş Kaynaklar

Ahmed Eflâki, Menakıbû'l Ârifîn, Nşr. Tahsin Yazıcı, Ankara, 1959.

İsmail Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Danişverân-ı Nâdiredân*, Bursa, Hüdâvendigâr Vilâyeti Matbaası, 1894.

Mehmed Şemseddin, *Yadigâr-ı Şemsî (Bursa Dergâhları) I-II*, Haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, Bursa, Uludağ Yayınları, Bursa, 1997.

17

Araştırma, Tedkik Eser ve İncelemeler

Ergin, Zafer ; “ Bursa Tasavvuf Kültüründe Horasanlı Dervişler”, *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Bursa, 2012, ss. 176-194.

Günay, Nilüfer Alkan; “18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği)”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010

Kara, Mustafa; *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Sır Yayıncılık, İstanbul, 2001.

----- ; *Buhara-Bursa-Bosna (Şehirler-Sufiler-Tekkeler)*, İstanbul : Dergah Yayınevi, 2012

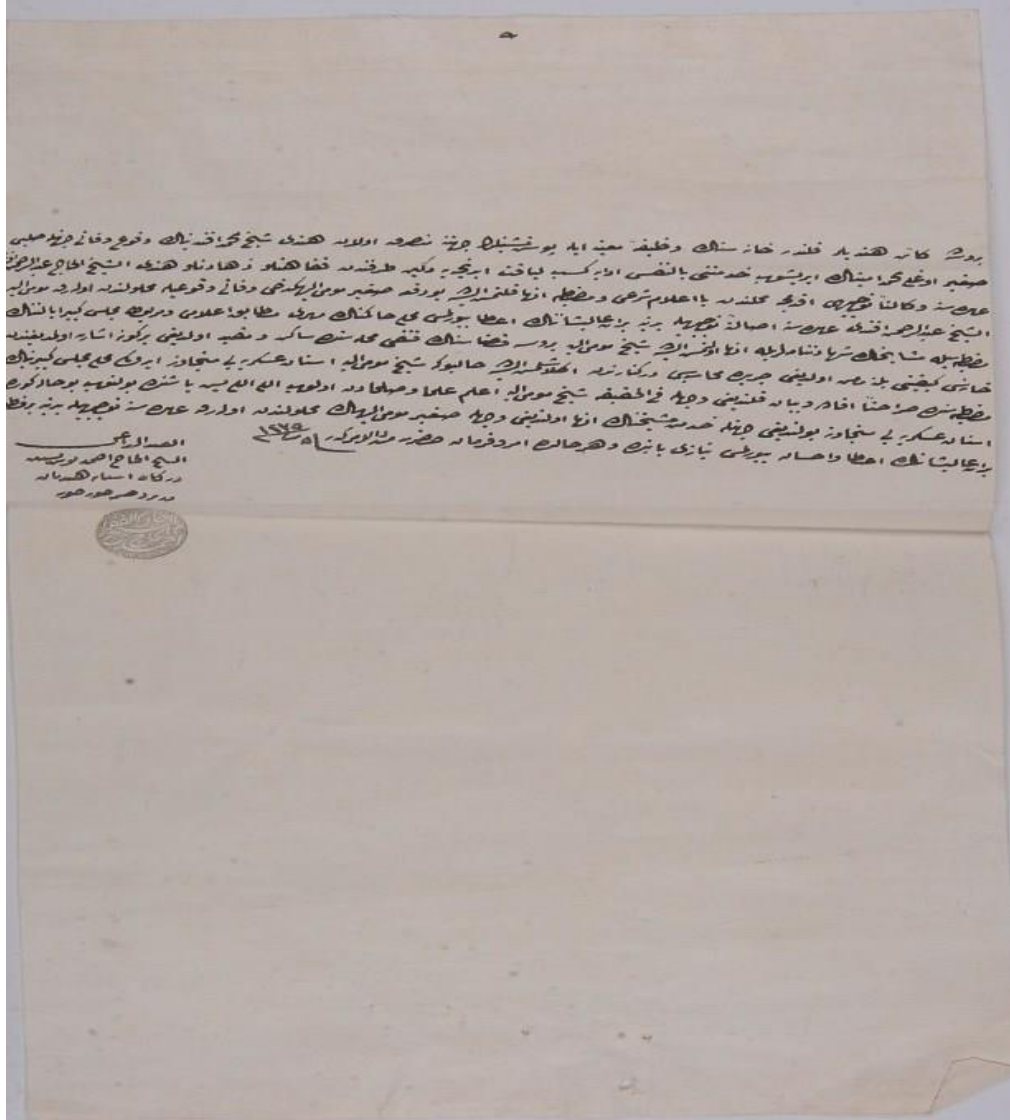
Köprülü, M.Fuad; *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Akçağ Yayınevi, Ankara, 2012.

Ocak, A. Yaşar; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler(XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998.

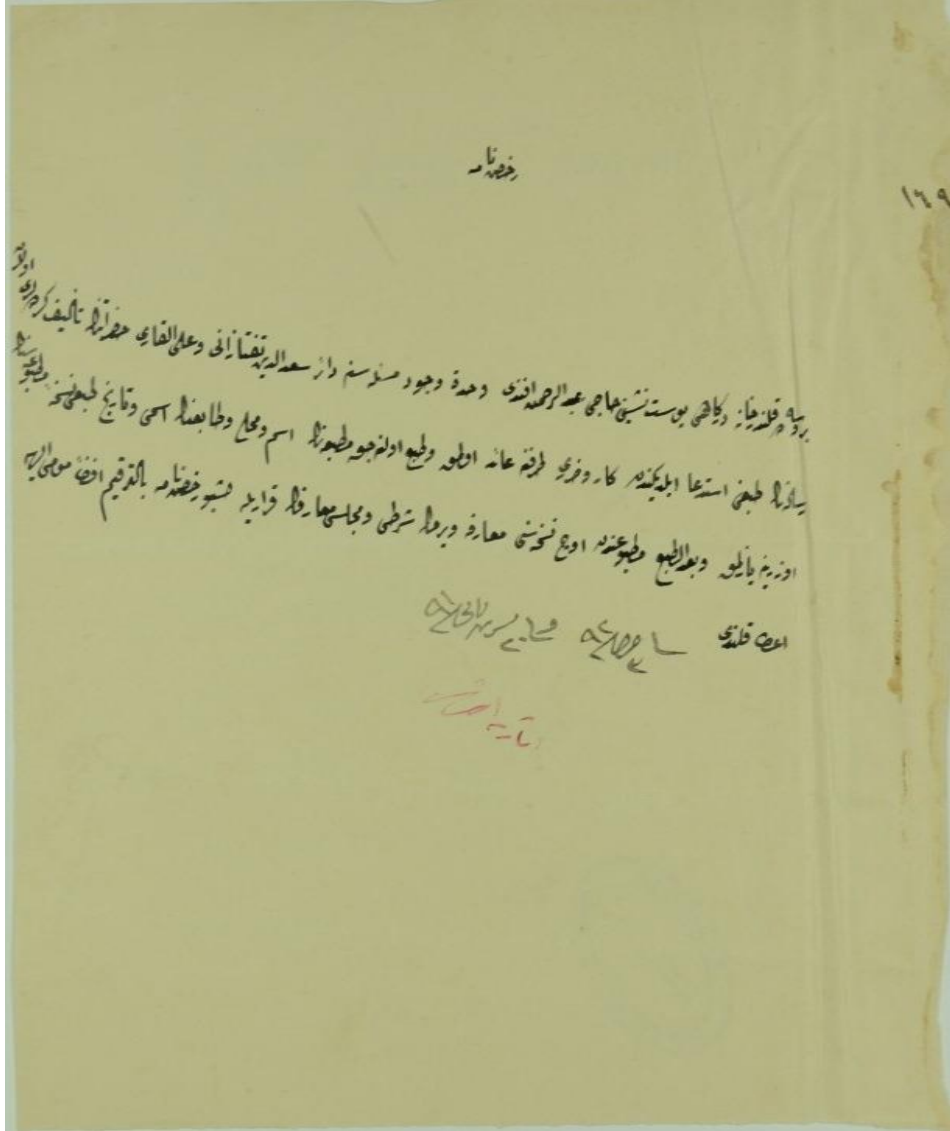
³⁶ Belgelerin dosya ve gömlek numaralarına dipnotta yer verildiği için kaynakçada ayrıca belirtilmemiştir.

- ; “Türkiye Tarihinde Siyasal Otorite ve Sufi Çevreler: Genel Bir Analitik Bakış (XIII-XVII. Yüzyıllar)”, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, Timaş Yayınevi, İstanbul,2010, ss. 84-96.
- Öcalan, Hasan Basri; *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl)*, Gaye Kitabevi, Bursa, 2000.
- Özcan, Azmi; Panislamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 1992.
- ; “Özbekler Tekkesi Postnişini Şeyh Süleyman Efendi Bir Double Agent mi İdi ?”, *Tarih ve Toplum*, 17 (1992), ss.204-208.
- Özel, Ahmet; “Ali El-Kârî”, *DİA*, Cilt 2, Ankara : 1989,ss. 403-405.
- Özen, Şükrü; “ Teftâzânî ”, *DİA*, Cilt 40, Ankara : 2011,ss. 299-308.
- Yücer, Hür Mahmud Yücer; “Bir İbn Arabî Müdafaası : Çerkeşîzâde Mehmed Tefvik Efendi ve Levâyihu'l Kudsiyye Fî Fedâili's Şeyhi'l Ekber Adlı Eseri”, *Tasavvuf (İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi)*, Sayı 21 (2008), ss.331-351.

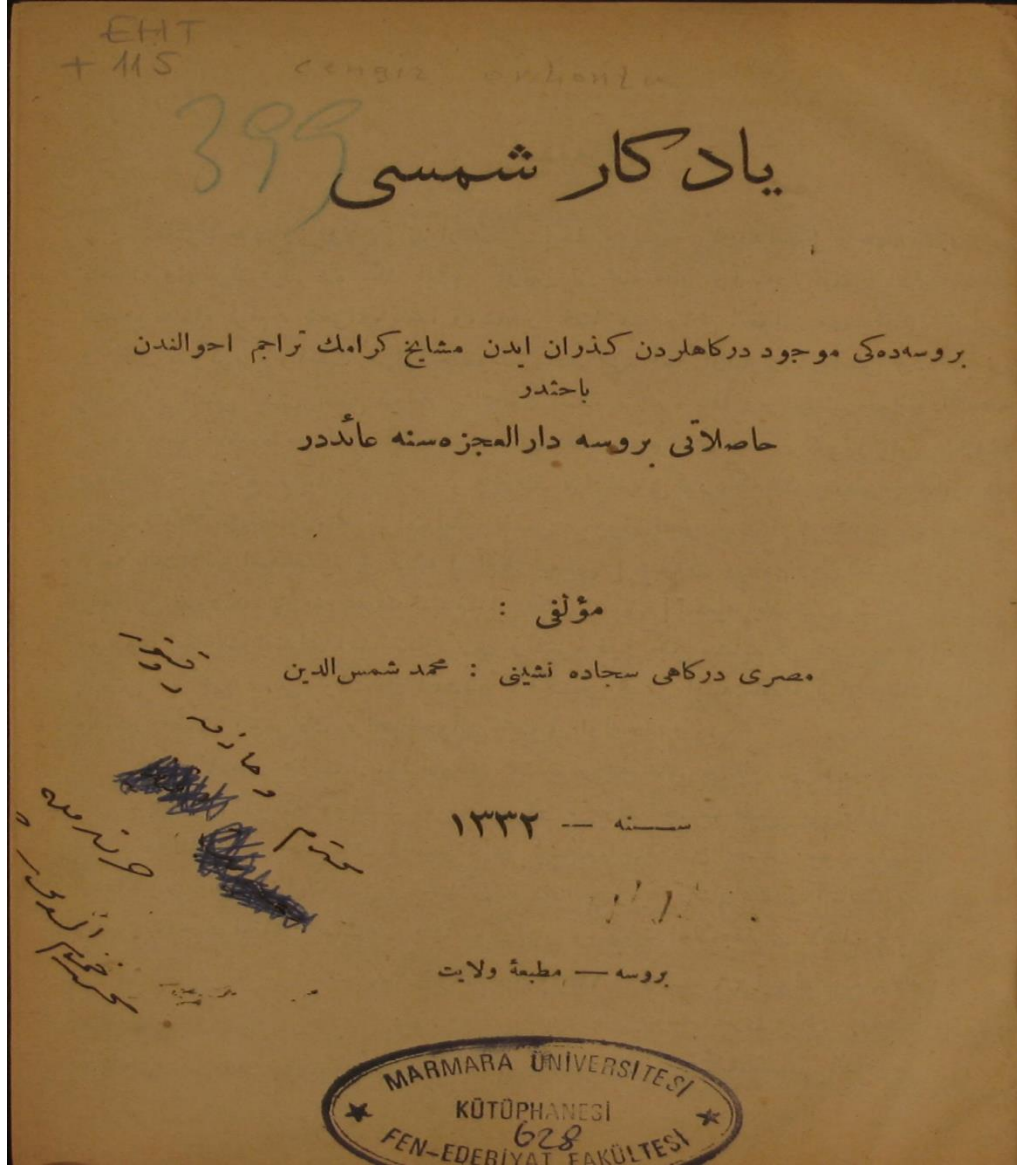
EKLER

Abdurrahman Efendi'nin tekkenin post makamına asaleten getirilmesi hakkında Horhor'daki Hindî Âsitanesinin şeyhi Ahmed Efendi'nin görüşünü belirttiği arızası
(BOA, C.EV. 26 / 1263)

Abdurrahman Efendi'ye Sa'deddin Taftezanî ve Aliyyü'l Kari'nin "vahdet-i vücud" meselesi ile ilgili eserlerini Matbaa'da basması hususunda verilen ruhsatname (BOA, MF. MKT. 32 /64)

(Mehmed Şemseddin'in Yâdigâr-ı Şemsî isimli eserinin I. Cildi)

STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN

Cilt: 7 Sayı: 13 Ağustos 2017

ISSN: 2147-5210

DOI Number: 10.19039/sotod.2017.63

Geliş Tarihi/Received: 05.07.2017

Kabul Tarihi/Accepted: 02.08.2017

1844 TARİHLİ 187 NOLU MEDRESE NÜFUS DEFTERİNE GÖRE İSTANBUL MEDRESELERİ NÜFUSU*

THE POPULATION OF MADRASAS OF İSTANBUL ACCORDING TO POPULATION BOOK OF İSTANBUL MADRASA 187 OF 1844

Aydın BOLAT¹
Pelin İSKENDER KILIÇ²

Öz

Türk-İslam devletlerinde önemli bir eğitim kurumu olan medreseler, Osmanlı Devleti'nde de önemini korumuştur. Bu makalede, 1844 yılına ait 187 nolu İstanbul Medreseleri Nüfus Defteriyle ilgili bilgiler değerlendirilmeye çalışılmıştır. Defter, eldeki mevcut bilgilerle kısaca tanıtılmıştır. İstanbul medreseleri hakkında genel bilgi verilip, 1844 yılı İstanbul medreselerine ait nüfus defterinin transkriptinden elde edilen bilgiler ışığında defterde bulunan medresede yaşayanlar hakkında bilgiler (isim, lakap, unvan, yaş ve fizikî özellikler) ayrı ayrı tablolarla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nüfus Defteri, Medrese, Osmanlı.

Abstract

Madrassas, which is an important educational institution in the Turkish-Islamic states, also maintained its importance in the Ottoman State. In this study, it was attempted to evaluate the information related to the year of 1844 about the İstanbul madrassas population book. The notebook is briefly introduced with the available information. The information about the İstanbul madrassas (name, nickname, title, age and physical characteristics etc.) was given in tabular form on the article.

Keywords: Population Registry, Madrasa, Ottoman.

*Bu makale Aydın Bolat'ın **187 Nolu Medrese Defterine Göre İstanbul Medreseleri Nüfusu (1844)** adlı yayımlanmamış Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Tarih Öğretmeni.

² Yrd. Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı. pelini@omu.edu.tr

Giriş

Medrese kelimesi Türkçeye Arapçadan geçmiş olup, içinde öğrencinin ilim öğrendiği yer anlamına gelmektedir³. Medreseler genellikle bir dersane ve etrafında talebe yurtlarından (hücrelerden) meydana gelmektedir. Tesis edilen anlayış ve mali gücüne göre bunların dışında aşhane, kütüphane, hamam vs. ilave edilmektedir. Kurucusu ister bir devlet büyüğü, ister başka bir şahıs olsun her medresenin bir vakfiyesi bulunmakta ve bu vakfiyede medresenin nasıl işleyeceği gösterilmektedir⁴. Medreseler, üç temel husus üzerinde faaliyet göstermişlerdir: Müderris yetiştirmek, devlet adamı yetiştirmek, adalet mensuplarını yetiştirmek⁵. Ayrıca dönemin devlet adamları eğitim, bilim ve kültür hayatını canlandırmak amacıyla başta Anadolu ve Türkistan olmak üzere çeşitli coğrafyalarda medreseler açarak eğitim ve öğretim faaliyetlerini desteklemişlerdir. Bu mirası daha sonraları Osmanlı Devleti devralmış, medreseleri tarihî seyri içerisinde en mükemmel eğitim kurumları haline getirmiştir⁶.

Medreseler, klasik dönem için Osmanlı Devleti'nin kurumlarına eleman yetiştiren temel eğitim kurumlarıdır⁷. Genel olarak üç safhada incelenebilir. Birinci safha kuruluşun XVI. asrın sonuna kadar olan klasik dönem, Osmanlı medreseleri safhasıdır. Bu dönemde akıl ve deneye dayanan ilimler, programda ismen yer almayıp vahye dayanan ilimlerin içinde okutulmuştur. İkinci safha, XIV. asırdan 1913'teki "Dârü'l-Hilâfeti'l-aliyye Medresesi" ıslahatına kadar olan dönemdir. Bu dönem, başta Kâtip Çelebi olmak üzere bazı Osmanlı mütefekkirlerinin şikâyet ettiği gibi aklı ilimlerin medreselerde okutulmasından vazgeçildiği dönem olmuştur. Üçüncü safha ise Dârü'l-Hilâfeti'l-aliyye Medresesi dönemidir ki bu dönem devrin ilim ve anlayışına göre müfredatta her şeyin açıkça görüldüğü bir dönemdir. Klasik ve gerileme dönemlerinin aksine bu dönem medreselerin programlarında naklî, aklî ve tecrübî ilimler açıkça isimleriyle yer almış hatta Rusçaya varıncaya kadar yabancı diller ders

³ Ünal TAŞKIN, "Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume 1/3 Spring, 2008, s. 350.

⁴ Cahit BALTAÇI, "Medrese ve Elemanları", **Diyanet Dergisi**, Cilt XVI. Sayı 3, Mayıs-Haziran 1977, s. 133.

⁵ Şerife ÖZKAN, **Medrese Tabirinin İlk Defa Ortaya Çıkışı, Selçuklular Zamanında Medreselerin Kuruluş Sebepleri ve Medrese Eğitimi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007, s. 15.

⁶ Mefail HIZLI, "Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, Bursa 1987, s. 280.

⁷ Ramazan BALCI, "Medreselerin İslahı Konusunda Sultan II. Abdülhamid'in Hazırlattığı Bir Lahiyanın Tahlili", **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı XII, İzmir, Ocak-Nisan 2012, s. 155.

programlarına girmişti⁸. Osmanlı Devleti'nde ilk medrese, 1331'de İznik'te açılmıştır. Önceden manastır olan bir bina, bilgin Kayserili Davut'a medrese olarak verilmiştir. Osmanlı sultanları, daha sonraki yıllarda medrese açmak istediklerinde Konya, Kayseri ve Aksaray gibi Anadolu'nun kültür merkezlerinden ya da İslam dünyasında İran, Türkistan, Mısır, Suriye gibi yerlerden bilginler çağırmışlardır⁹. Osmanlı medreselerde, kuruluş itibarıyla pozitif ilimlere yani aklî ilimlere ağırlık vermemiştir. Çünkü öncelikle amaçlanan İslam kültürünün yerleşmesi ve öğretilmesi olmuştur¹⁰. Devletin sınırları genişledikçe bu anlayışla birlikte, fethettiği şehirlerdeki medreselerin sayısı da giderek artmıştır¹¹. Medreseler, özellikle Fatih ve Kanuni dönemlerine kadar gelişimini sürdürmüş ve bu süreçten sonra yapılan atılımlarla birlikte imparatorluğun en önemli eğitim ve öğretim kurumu haline gelmişlerdir.

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u aldıktan sonra ilk iş olarak tam donanımlı büyük bir külliye vücuda getirdi. Böylece 1453'te İstanbul Külliyesi kuruldu. Bizans Patriğinin oturmakta olduğu Havariyun Kilisesi'nin harabesi üzerine bir cami yaptırdı. Bu caminin iki tarafında yüksek derslere ait 8 medrese (Sahn-ı Seman) ve bu medreselerin başlangıcı olan daha alt basamakta tahsil veren başka medreseler yaptırdı¹². Sahn-ı Seman medreselerinin kurulmasıyla birlikte Osmanlı Devleti sınırları içindeki medreselerin hiyerarşisi yeniden düzenlendi. Genelde Enderun mektebi hariç tutulduğunda giderek yükselen bir hiyerarşik yapıya sahip duruma geldi. Bu medreseler en alt seviyeden başlayarak sırasıyla Tecrid, Miftah, Kırklı, Hariç, Dâhil ve statüsü en yüksek olan Sahn-ı Seman medreseleri idi¹³.

Kanuni Sultan Süleyman zamanında, Fatih medreseleri modeli üzerine geliştirilen ve Osmanlı medrese geleneğinin zirvesi sayılan Süleymaniye medreseleri

⁸ Cahit BALTACI, "Klasik Dönem Osmanlı İlim Müesseseleri", **İslamî Araştırmalar Dergisi**, Cilt 12, Sayı 3-4, Ankara 1999, s. 260-261.

⁹ Halil İNALCIK, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Çeviren: Ruşen Sezer, YKY yayınları, İstanbul 2008, s. 175.

¹⁰ M. Şerif ÇATAKOĞLU, **Anadolu Selçuklu Dönemi İlmî Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Osmanlı Kuruluş Dönemi İlmî Faaliyetlerine Tesiri**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2002, s. 56-57.

¹¹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı**, Ankara 1988, s. 1-2.

¹² Yücel GELİŞLİ, "On Dokuzuncu Yüzyılda (Osmanlı Devleti'nin), Bağdat ve Yemen Vilayetlerinde Medreselerin Açılma Gerekçelerine İlişkin İki Belge", **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 25, Sayı 2, Ankara 2005, s. 90.

¹³ Mefail HIZLI, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 17, Sayı 1, Bursa 2008, s. 27.

kurulmuş ve medreseler altın çağını yaşamışlardır¹⁴. Teşkilat ve işleyiş olarak en yüksek seviyesine Süleymaniye Medreseleri ile ulaşmış olan bu kurumlar, diğer Osmanlı kurumlarına paralel olarak XVII. yüzyıldan itibaren bozulmaya başlamışlardır. Medreselerin bozulma sebepleri arasında en büyük faktör olarak deney, gözlem ve müspet ilimlere yeterince yer verilmemiş olması, öğretimin yöntem ve disiplin bakımından yozlaşmaya başlaması, öğretimde akli ve müspet bilimleri bırakıp yalnızca dini-şer'i bilimlerle ilgilenilmesi, yöntem bakımından aktarmacı, kitabî bir yol tutulması, Arapçaya ağırlık verilmesi, öğrencilikle ilgisi olmayan kimselerin barındırılması gibi sebepler yer almaktadır¹⁵. Osmanlı'nın son döneminde başlayan bu gerilemeyle birlikte medreselerin yanında batı tarzı okulların açılması, eğitim ve öğretim alanında ikiliklerin meydana çıkmasına yol açmıştır. Osmanlı toplumunun dinamik yapısı içerisinde kültürel yozlaşmalara ve toplumsal çatışmalara neden olan medreseler, 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat kanunu ile birlikte kapatılmışlardır.

Medrese nüfus defterleri, bir eğitim kurumu olan medreseler hakkında bilgi vermekle birlikte mevcut medreseler ve bunlarda yer alan öğrenci sayısı ve öğrencilerle ilgili de bir takım bilgiler vermektedir. Bu bağlamda verdiği nüfus bilgileri açısından da önemlidir. Nüfus kelimesi Arapça “nefs” kelimesinin çoğuludur, şahıs, kişi anlamına gelmektedir¹⁶. Tarihte nüfus hizmetleri ilk olarak hane kayıtlarının tutulmasıyla başlamıştır¹⁷. Türkiye açısından nüfus hizmetleri, Osmanlı döneminde tasarlanan güçlü ve köklü geleneklere sahiptir. Osmanlılar, hazineye gelir sağlama, savunma ve fetih için asker toplama gayesi ile arazi ve nüfus sayımına ve bunlarla ilgili kayıtların tutulmasına özel bir önem vermişlerdir. Genel olarak belirli olay ve dönemlere göre yürütülen bu tahrirlerin (yazım/sayımların) başlangıcı Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarına kadar gitmektedir. Bu sayım ve yazım geleneği, Cumhuriyet döneminde birebir aynı olmamakla birlikte, temel ilkeleri itibariyle aynen devam etmiştir¹⁸.

¹⁴ Tuncay ZORLU, “Klasik Osmanlı Eğitim Sisteminin İki Büyük Temsilcisi: Fatih ve Süleymaniye Medreseleri”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 6, Sayı 12, 2008, s. 615. Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri, TTK Basımevi, Ankara 2000.

¹⁵ Recai DOĞAN, “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 37, Sayı 1, Ankara 1997, s. 413.

¹⁶ Ferit DEVELLİOĞLU, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara 1993, s.1664.

¹⁷ Adnan ÇİMEN, “Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 14/3, Ankara 2012, s. 185.

¹⁸ Adnan ÇİMEN, a.g.m, s. 185.

Osmanlı Devleti'nde, yeni fethedilen ve tımar sistemi uygulanan topraklarda vergilendirilebilir ekonomik faaliyetlerin ve insan kaynaklarının tespiti maksadıyla, arazi ve nüfus sayımı yapılmaktaydı. Bu sayım sonuçları Tahrir adı verilen defterlere yazılır, ihtiyaç duyulması ve Padişahın değişmesiyle birlikte yenilenirdi¹⁹. “Memleket Tahriri” adı da verilen ve modern nüfus sayımı niteliğinde olmayan bu tahrirlerle arazi kayıtları yanında, devlet sınırları içinde her köy ve kasabadaki yetişkin erkek nüfus, ellerindeki toprak miktarı, tabi tutuldukları vergi mükellefiyetlerine dair rakamlar, mükelleflerin ve babalarının isimleri tek tek kaydedilirdi²⁰. Tahrirler esnasında kaydedilen bilgiler özelliğine göre değişik defterlerde toplanırdı. Bu defterlerin başlıcaları; mufassal defter, icmal defteri ve evkaf defteri idi. Bu defterlere ek olarak kadılar tarafından cizye ve avarız vergisi mükelleflerinin isimlerine yer veren defterler de oluşturulmuştur. Ayrıca cebelü vb. silahlı birlikler için de özel defterler düzenlenmiştir. XIX. yüzyıldaki yeni gelişmelerle birlikte sayım işlemlerinin mahiyeti de değişmeye başladı. Bu bağlamda ilk olarak 1828-29 yıllarında bir nüfus sayımı yapıldıysa da Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle tamamlanamadı. Bu sayımda askerî amaç, birinci sıradaydı²¹. Bunun ardından 1830- 1831'de II. Mahmut zamanında genel bir nüfus sayımı yoluyla ülkedeki erkek nüfus belirlenmeye çalışıldı. 1830 yılı baharında Rumeli ve Anadolu taraflarında bulunan bütün eyalet, sancak ve kazalarda sayımın yapılmasına başlandı. Her ne kadar sayım gerekçesi olarak sadece halkın adil vergilendirilebilmesi esas gösterilmişse de zaman içinde elde edilen nüfus kayıtlarından yeni kurulmuş orduya asker toplamada da yararlandıdığı görülmüştür²².

Medrese nüfus defterlerinde ise medrese ismi ve medresenin hangi mevkiye olduğu kaydedilirdi. Ayrıca medresede bulunana kişilerin nereden geldikleri, sosyal statülerini gösteren unvan ve lakapları varsa not düşülürdü. Bunların dışında medreseye gelen kişilerin fizikî özellikleri hakkında bilgiler verilirdi. Örneğin kişinin boy, sakal ve bıyık durumu ifade edilirdi. Yine medreseye kayıtlı kişilerin yaşları da kaydedilirdi. Varsa kişilerin nakil durumları, hangi aylarda geldikleri ve dönüş yaptıkları şeklinde

¹⁹ Enver ÇAKAR, “Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Humus Şehri”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 13, Sayı 2, Elazığ 2003, s. 377.

²⁰ Sedat BİNGÖL, “İstanbul'da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Müslüman Nüfusu Üzerine Bir İnceleme”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 23 Sayı 36, s. 44.

²¹ Sedat Bingöl, **1829 İstanbul Nüfus Sayımı ve Tophane Kasabası**, Eskişehir 2004, s. VII.

²² Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, Ankara 1997, s. VII.

bilgiler de mevcuttu²³. Bu defterler incelendikçe, Osmanlı müesseselerine olan katkıları daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır.

187 Nolu Medrese Nüfus Defterinde Yer Alan İstanbul Medreseleri Ve Özellikleri

İstanbul medreseleri ile ilgili çalışmalar, 1974 yılında Konya’da Koyunoğlu Kütüphanesindeki araştırmalar neticesinde başlamıştır. 1869 tarihli İstanbul medreseleri ile ilgili liste, devrin şeyhülislamının emriyle hazırlanmış ve neşredilmiştir. Bu belgeler ışığında Mübahat Kütükoğlu, “1869’da Faal İstanbul Medreseleri” adlı makalesini kaleme almıştır. Burada İstanbul’da bulunan 166 faal medresenin ayrı ayrı ve toplamdaki nüfusu, kaç müderrisin bulunduğu, her bir dersi kaç talebenin takip ettiği ve bu tarihte medreselerde hangi derslerin okutulmakta olduğu görülmektedir. Bu çalışmayı, 1978 tarihli “Dârü’l-Hilâfeti’l Aliyye Medresesi ve Kuruluş Aşamasında İstanbul Medreseleri” adlı makale takip etmiştir. Daha sonra bu iki çalışmadan hareketle “XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri” adlı eser yayımlanmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde, 1844 yılına ait İstanbul medreseleri hakkında herhangi bir araştırma yapılmadığı tespit edilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yapılan katalog taraması neticesinde, 1844 yılı İstanbul medreselerine ait 16 adet nüfus defteri tespit edilmiştir.

İncelenen nüfus defteri ebrusuz ve ciltli, 20.5 x 52 ebadındadır. Numaralandırma usulü varak olmayıp sayfa usulüne göre numaralandırma yapılmıştır. Ayrıca numaralandırma sisteminde Arabî rakamlar kullanılmamıştır. Toplam sayfa numarası bilgi formunda 194 olarak belirtilmektedir. Numaralı boş sayfalar ise şu şekildedir: 3-4, 10-12, 23-28, 35-38, 46-48, 61-62, 67-68, 85-86, 89-96, 99-100, 103-104, 112-116, 123-124, 136-138, 149-150, 161-162, 167-168, 172-175, 177-180, 183-184, 191-192, 194.

Defterde genellikle bir sayfada 32 öğrenci bulunmakta, bir satırda çoğunlukla dört kişiye ait bilgiler yer almaktadır. Kişilerin fizikî özellikleri ile birlikte isim ve lakabı, baba adı, memleketi, yaşı, kaldığı odanın durumu ve değişik tarihlerde başta cer olmak üzere gitmiş olduğu ve geldiği yerler belirtilmektedir.

Defterde 37 adet medrese mevcuttur. Medrese isimlerinin hemen altında medrese sıra numarası Arabî rakamlarla verilmiştir. 46 numaralı medrese olan Medrese-i Derûn Hâni Hilâlci der-Süleymaniye medresesinde 59 numaralı sıra ile 116 numaralı

²³ BOA, NFS. d.187.

sıra arasında bulunan sayfaların olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla 57 kişiye ait bilgilere ulaşılamamıştır. Medreselerde talebenin yanında bevvab, hattat, mülazım ve müderrisler de kaydedilmiştir. Bazı kişilerin çocuğuyla bazı kişilerin de kardeşiyle birlikte kaldığı tespit edilmiştir. Aralarında akrabalık bağı bulunan bu kişiler genellikle aynı odayı paylaşmaktadırlar.

İncelenen defterde medreselerin genelinde 1.776 kişi bulunmaktadır. Genel itibarıyla 122 farklı isim kullanılmıştır. Bunlardan 105 kişi tek isim, 44 kişi çift isim kullanmıştır. En çok kullanılan tek isimler; Ahmet, Ali, Hasan, Hüseyin, İsmail, Mustafa, Mehmet, Osman, Salih'tir²⁴. En çok kullanılan çift isimler ise; Mehmet Ali, Mehmet Akif, Mehmet Emin, Mehmet Salih'tir²⁵.

1.692 kişinin geldikleri yerler belirtilmiş, 84 kişinin memleketleriyle ilgili bilgi verilmemiştir. İncelenen medreselerde yer alan kişiler geldikleri yerler itibarıyla Anadolu, Balkanlar ve diğeri (Kafkasya, Arap coğrafyası) olarak sınıflandırılmıştır. En çok geldikleri yerler Tablo 1'de verilmiştir. Buna göre:

Tablo 1: Medreselere Kayıtlı Kişilerin Geldikleri Memleketler

Andolu		Anadolu		Balkan		Diğeri	
Yer	Kişi	Yer	Kişi	Yer	Kişi	Yer	Kişi
Adana	2	Kadiriye	2	Aydos	2	Ahıska	10
Adapazarı	1 4	Kandıra	5	Banja Luka	2	Beslan	2
Akçayşehir	6	Kangal	2	Belgrad	2	Beyrut	1
Akhisar	1 3	Karaağaç	9	Berkofça	7	Cidde	1

²⁴ Abbas, Abdi, Abdulgaffur, Abdullah, Abdurrahman, Abdurrezzak, Abdülaziz, Abdülferid, Abdülhalim, Abdülhamid, Abdülkadir, Abdülkerim, Abdüllatif, Abdülmuttalib, Abdürrahim, Adem, Ali, Ahmed, Arif, Bahaeddin, Bediürahman, Bekir, Bayezid, Beytullah, Bilal, Cafer, Derviş, Durmuş, Ebubekir, Emrah, Emrullah, Esad, Edhem, Eyyüb, Fazlı, Ferhad, Ferid, Fevzi, Feyzullah, Halid, Halil, Halim, Hamid, Hamza, Hasan, Haşim, Hayreddin, Hayrullah, Hıfı, Hidayet, Hikmetullah, Himmet, Hüseyin, İbrahim, İdris, İsa, İshak, İsmail, Kasım, Kerim, Lütfullah, Mahmud, Mecidullah, Musa, Mustafa, Müfid, Münir, Naim, Nasuh, Nazmi, Necib, Numan, Nurettin, Nuri, Nusreddin, Osman, Ömer, Ramazan, Raşid, Receb, Rüstem, Rüştü, Sadık, Sadullah, Salih, Selim, Selman, Sina, Süleyman, Şaban, Şakir, Şerif, Şükrü, Tahir, Tuti, Vasfi, Veli, Veliddin, Veysi, Yahya, Yakub, Yusuf, Zekeriya, Zeynelabidin, Zühdü.

²⁵ Abdullah Reşid, Ahmet Aziz, Ahmed Habib, Ahmed Latif, Ahmed Nuri, Ahmed Şakir, Ali Hilmi, Ali Kadir, Ali Osman, Ali Ruşen, Ali Seydi, Eyyüb Arif, Halil İbrahim, Halil Rifat, Halil Zühdü, Hüseyin Hüsnü, Hüseyin Reşid, Hüseyin Şükrü, İbrahim Edhem, İbrahim Nuri, Mehmed Ali, Mehmed Arif, Mehmed Akif, Mehmed Emin, Mehmed Haşim, Mehmed Hilmi, Mehmed Muhsin, Mehmed Muzaffer, Mehmed Niyazi, Mehmed Numan, Mehmed Nuri, Mehmed Raşid, Mehmed Rüştü, Mehmed Sadık, Mehmed Said, Mehmed Salim, Mehmed Salih, Mehmed Şakir, Mehmed Şükrü, Mehmed Tahir, Mehmed Tevfik, Mehmed Veli, Mustafa Tevfik, Süleyman Necip.

Aksaray	6	Karacabey	2	Berzek	2	Dağistan	2
Akşehir	1 7	Karahisar	1 4	Bosna	9 8	Halepçe	2
Alanya	5	Karaman	4	Cuma-i Atik	2	Hicaz	2
Alaplı	4	Karamürsel	5	Demirhisar	2	Kirman	1
Amasya	1 1	Karasu	1 2	Drama	9	Lazkiye	1
Ankara	1 2	Karıpazarı	2	Elbasan	2	Lefke	2
Antalya	2	Kars	3	Filiba	1 4	Kefe	3
Ayaş	1 0	Kastamonu	8 4	Gümülcine	1 3		
Aydın	8	Kayseri	5	Hacıoğlu Pazarcık	6		
Ayvacık	9	Kemah	1 2	İstanköy	2		
Bafra	5	Keşan	2	Kalkandelen	3		
Bandırma	2	Kırkağaç	2	Karinabad	4		
Bartın	6	Kırşehir	3	Kavala	5		
Bayburt	2	Koçhisar	3	Kazanlık	4		
Bayramiç	4	Konya	2 9	Köstence	5		
Bayramlı	2	Kozluca	1 3	Manastır	5		
Bergama	4	Kuyucak	1 0	Mankalya	2		
Beydere	2	Küre	4	Midilli	3		
Beyşehir	2 1	Kütahya	1 6	Nevrekop	2		
Beypazarı	2	Lapseki	8	Niğbolu	2		
Biga	1 3	Livane	4	Ohri	2		
Bilecik	1 8	Malatya	5	Osmanpazarı	2		
Bodrum	8	Manisa	3	Palanca	2		
Bolu	2 5	Mendirek	7	Piriştine	2		
Bursa	2	Mihaliç	5	Pravadi	2		
Büyükçekmece	2	Milas	2	Rodos	2		
Çankırı	4	Nevşehir		Ruşçuk			

	5		3		3		
Çarşamba	9	Niğde	2	Selanik	4		
Çemişgezek	3	Ordu	1 3	Silistre	7		
Çeşme	4	Ordu Bayram	8	Siroz	4		
Çorlu	2	Osmancık	3	Sofya	5		
Çorum	4	Ovacık	2	Şumnu	1 8		
Denizli	9	Pazarcık	1 1	Tatarpazarcık	3		
Devrek	4	Pazarköy	9	Tırnova	8		
Divriği	2	Perşembe	1 1	Tikveş	3		
Düzce	1 1	Rize	4	Umurfakih	2		
Edirne	2	Safranbolu	3 6	Üsküp	2 0		
Edremit	1 0	Samsun	4	Varna	1 9		
Ekinli	3	Seferihisar	7	Vidin	2		
Erdek	2	Seydişehir	2	Zağra-i Atik	7		
Ermenek	2	Sivas	4	Zerzene	3		
Erzincan	1 0	Soma	6				
Erzurum	1 1	Sungurlu	2				
Eskişehir	1 1	Şeyhler	4				
Ezine	1 6	Şile	4				
Gelibolu	3	Tarsus	1 2				
Gemlik	2	Taşköprü	2 2				
Gerede	8	Taşköy	2				
Geyve	2 5	Tekfurdağı	4				
Giresun	2	Tire	2				
Göbel	2	Tirebolu	4				
Gökboza (Gebze)	4	Tokat	5				
Gökyurd		Tosya	2				

	4					
Gölpazarı	8	Trabzon	3			
Gönen	3	Ulus	5			
Gördes	3	Urfa	2			
Göynük	4	Uruş	2			
Gümüşhane	5	Ünye	1			
Güzelcehisar	2	Ürgüp	8			
Hacıköy	2	Van	2			
Harput	5	Vezirköprü	4			
Hasköy	5	Viranşehir	8			
Isparta	1	Vize	1			
İçel	1	Yalvaç	6			
İnegöl	2	Yarhisar	4			
İskilip	3	Yenipazar	8			
İstanbul	2	Yenişehir	2			
İzmid	1	Yerköy	8			
İzmir	4	Yozgat	7			
İznik	9	Zile	1			
			3			

1. Süleymaniye Dâr-ül Hadis Medresesi

Medrese Haliç tarafındadır. 1792 sayımında medresede biri müderris 45 kişi kalmaktadır²⁶. 1844 yılında yapılan sayımda toplamda 75 kişi bulunmaktadır. Bunlarda 22 farklı ismin kullandığı görülmektedir. En fazla kullanılan isimler Mehmet, Ahmet, Mustafa ve İsmail'dir. Ayrıca 10 farklı çift isim kullanılmıştır. 6 kişi Kastamonulu, 6 kişi Bigalı, 5 kişi Beyşehirli, 4 kişi Devrekli 4 kişi ise Perşembelidir. Medresenin yaş ortalaması 25'tir. En yaşlı kişi 75 yaşında, en küçüğü ise 10 yaşındadır. Fizikî evsaf olarak 6 kişi kısa boylu, 39 kişi orta, 9 kişi de uzun boyludur. Medresede toplamda 17

²⁶ Mustafa Göleç-Fatih Güldal, **İstanbul'un 100 Mektebi ve Medresesi**, İstanbul'un Yüzleri Serisi-50, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2012, s.159. Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, TTK Basımevi, Ankara 2000.

oda bulunmaktadır. Bunların bir kısmında iki kişi bir kısmında ise tek kişi kalmaktadır. 9 numaralı oda boş haldedir. Bir kişi mülazımdır. 1914'te 45 talebenin okuduğu medresede aynı tarihli teftiş raporuna göre 30 talebe ikamet etmektedir. Günümüze ulaşan medrese özgün görünümünü kaybetmiştir. Aziziye Sosyal Dayanışma Kültür ve Eğitim Vakfı'na tahsis edilmiştir²⁷.

Tablo 1: Medrese-i Ahşab Der-Derûn-ı Camii-i Süleymaniye'ye Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Memleket														
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer												
10 kişi	58 kişi	7 kişi	6 kişi	39 kişi	9 kişi	60 kişi	3 kişi	11 kişi												
Sakal-Bıyık						İsim														
Ter Bıyıklı	Şabb	Kara Sakallı	Köse Sakallı	Kumral Sakallı	Müzellef Sakallı	Sarı Sakallı	Kır Sakallı	Ak Sakallı	Kırca Sakallı	Ahmet	Mehmet	Mustafa	İsmail	Ali	Süleyman	Hüseyin	Hasan	İbrahim	Osman	Yahya
4	19	15	1	9	1	6	1	1	1	10	8	6	6	5	5	5	4	4	3	2

2. Ahşab Medrese

1844 yılı sayımında deftere 12 kişi kayıtlıdır. 6 numaralı sıra boşdur. 10 farklı isim kullanılmıştır. Mehmet ve İsmail en fazla kullanılan isimlerdir. Medresenin yaş ortalaması 20'dir. En yaşlı kişi 31, en küçüğü ise 11 yaşındadır. Fizikî özellik olarak 1 kişi kısa, 6 kişi orta, 1 kişi de uzun boyludur. Medresede 2 oda mevcuttur. Medresedeki kişiler genellikle Karadeniz bölgesinden gelmişlerdir. Trabzon, Perşembe, Amasya, Safranbolu'dan gelen insanlar vardır.

Tablo 2: Medrese-i Ahşab Der-Derûn-ı Camii-i Süleymaniye'ye Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Memleket		
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer
3 kişi	9 kişi	----	1 kişi	6 kişi	1 kişi	9 kişi	1 kişi	2 kişi

²⁷ Mustafa Göleç-Fatih Güldal, a.g.e, s.159.

Sakal-Bıyık							İsim									
Ter Bıyıklı	Şâbb	Kara Sakallı	Köse Sakallı	Kumral Sakallı	Müzellef	Taze Sakallı	İsmail	Mehmed	Mustafa	Ahmet	Ali	Selim	Abdullah	Halil	Osman	Ömer
1	4	2	1	2	1	1	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1

3. Süleymaniye Mülâzımlar Medresesi

Haliç tarafındaki medreselerin alt tarafındadır. Medrese iki katlıdır ve 20 odası bulunmaktadır. Bunların ikisi fevkânî, 18 ise tahtanîdir²⁸. 1844 yılı sayımına göre 72 kişi deftere kayıtlıdır. 26 farklı isim kullanılmıştır. Mehmet, Mustafa ve Ahmet en fazla kullanılan isimlerdir. 7 kişi çift isim kullanmaktadır. Abdullah, Yakub, Bekir, Edhem gibi isimlerde vardır. 6 kişi Trabzonlu, 3 kişi Bigalıdır. Medresenin yaş ortalaması 22'dir. En yaşlı kişi 43, en küçük kişi 12 yaşındadır. Fizikî evsaf olarak 3 kişi kısa, 41 kişi orta, 8 kişide uzun boyludur. Bir kişi mülâzım olarak bulunmaktadır. 1914 tarihli teftiş raporuna göre 30 talebe ikamet edebilir.

Tablo 3: Medrese-i Mülâzımlar der-Süleymaniye'ye Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Memleket												
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer										
8 kişi	61 kişi	3 kişi	3 kişi	41 kişi	8 kişi	49 kişi	4 kişi	19 kişi										
Sakal-Bıyık							İsim											
Ter Bıyıklı	Şâbb	Kumral Bıyıklı	Kara Sakallı	Kumral Sakallı	Müzellef Sakallı	Sarı Sakallı	Köse Sakallı	Ak Sakallı	Taze Sakallı	Mehmet	Mustafa	Ahmet	Osman	Hüseyin	Hasan	İbrahim	Ömer	Halil
3	2	1	1	1	5	7	3	1	1	1	7	7	5	4	3	3	3	2

²⁸ Mustafa Göleç-Fatih Güldal, a.g.e, s.158-159. Bkz. Mürşide Baykal, *Süleymaniye Külliyesi*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Mezuniyet Tezi, İstanbul 1952.

4. Süleymaniye Evvel Medresesi

Süleymaniye Camii'nin tam karşısında yer almaktadır. 1844 yılı sayımında 105 kişi vardır. 28 farklı isim kullanılmıştır. 5 kişi çift isimlidir. Medresenin yaş ortalaması 23'tür. En yaşlı kişi 60, en küçük kişi ise 10 yaşındadır. Fizikî evsaf olarak 8 kişi kısa, 38 kişi orta, 28 kişi uzun boyludur. Medresede 20 oda vardır. 1, 3, 14 numaralı odalar boştur. Bir kişi mülazımdır. 10 kişi Çankırlı, 9 kişi Kastamonulu, 5 kişi Adapazarlıdır. Günümüzde Süleymaniye Kütüphanesi olarak hizmet vermektedir. Zemin kat ise ticarî işler için kullanılmaktadır²⁹.

Tablo: 4 Medrese-i Evvel-i der-Süleymaniye'ye Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı						Boy			Memleket									
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer										
8 kişi	92 kişi	5 kişi	8 kişi	38 kişi	28 kişi	75 kişi	11 kişi	19 kişi										
Sakal-Bıyık						İsim												
Ter Bıyıklı	Şabb	Sarı Sakallı	Kara Sakallı	Kumral Sakallı	Müzellef Sakallı	Sarı Sakallı	Taze Sakallı	Kırca Sakallı	Az Bıyıklı	Ahmet	Ali	Mehmet	Hüseyin	Hasan	Mustafa	İsmail	Salih	İbrahim
3	3	1	1	1	9	1	1	1	1	1	1	1	8	7	6	5	5	4
	5	7	6	4		7				4	4	4						

5. Süleymaniye Sâniye Medresesi

Süleymaniye Camii'nin tam karşındadır. 1844 yılı sayımına göre 102 kişi vardır. 32 farklı isim kullanılmıştır. Mehmet, Mustafa ve Ali en fazla kullanılan isimlerdir. 14 kişi çift isim kullanmıştır. 5 kişi Ünyeli, 5 kişi Boluludur. Medresenin yaş ortalaması 23'tür. En büyük yaş 55, en küçük ise 8'dir. Fizikî evsaf olarak 8 kişi kısa, 51 kişi orta, 9 kişi uzun boyludur. Medresede 23 oda vardır. 8, 12, 13, 15, 19, 20 numaralı odalar boştur. Bir kişi mülazımdır. 1914 raporuna göre 14 baraka ile 20 odaya sahiptir. 20 kişi ikamet edebilir³⁰.

²⁹ Mustafa Göleç-Fatih Güldal, *a.g.e.*, s.155.

³⁰ Mübahat Kütükoğlu, "Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medreseleri ve Kuruluş Arefesinde İstanbul Medreseleri", *İTED*, İstanbul 1978, s.59.

Tablo 5: Medrese-i Sâniye-i der-Süleymaniye'ye Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Memleket												
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer										
11 kişi	87 kişi	4 kişi	8 kişi	51 kişi	9 kişi	88 kişi	6 kişi	8 kişi										
Sakal-Bıyık						İsim												
Ter Bıyıklı	Şabb	Kara Sakallı	Köse Sakallı	Kumral Sakallı	Müzellef	Sarı Sakallı	Kır Sakallı	Kırca Sakallı	Mehmed	Mustafa	Ali	Ahmet	Hüseyin	Süleyman	Mehmed Emin	İbrahim	İsmail	Osman
1	29	19	2	19	8	5	1	2	15	10	9	7	7	6	5	4	4	4

6. Süleymaniye Sâlise Medresesi

Süleymaniye Mahallesi Mimar Sinan Caddesindedir. 1844 sayımına göre 123 kişi bulunmaktadır. 34 farklı isim kullanılmıştır. Mehmet, Ahmet ve Mustafa en fazla kullanılan isimlerdir. Medresenin yaş ortalaması 23'tür. En yaşlı olan kişi 67, en küçük olan ise 10 yaşındadır. Fizikî özellik olarak 10 kişi kısa, 56 kişi orta, 20 kişi uzun boyludur. Medresede 23 oda vardır. 10 numaralı oda boştur. 1 kişi mülazımdır. 12 kişi Kastamonulu, 7 kişi Erzincanlı, 6 kişi Çankırlılı, 6 kişi Kemahlı, 5 kişi Karasuludur.

35

Tablo 6: Medrese-i Sâlise-i der-Süleymaniye'ye Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Memleket												
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer										
14 kişi	98 kişi	11 kişi	10 kişi	56 kişi	20 kişi	89 kişi	16 kişi	16 kişi										
Sakal-Bıyık						İsim												
Ter Bıyıklı	Şabb	Kara Sakallı	Köse Sakallı	Kumral Sakallı	Müzellef	Sarı Sakallı	Taze Sakallı	Kırca Sakallı	Kır Sakallı	Mehmet	Ahmet	Mustafa	İbrahim	Halil	Hüseyin	Ali	Ömer	Osman
5	28	24	2	23	13	6	4	2	1	20	15	10	9	8	7	7	7	4

7. Süleymaniye Râbi'a Medresesi

Süleymaniye Mahallesi Mimar Sinan Caddesindedir. 1844 yılı sayımına göre 117 kişi bulunmaktadır. 27 farklı isim kullanılmıştır. 3 kişi çift isimlidir. En fazla Mehmet ismi kullanılmıştır Medresenin yaş ortalaması 22'dir. En yaşlı olan kişi 46, en küçük olanı ise 13 yaşındadır. Fizikî özellik olarak 6 kişi kısa, 57 kişi orta, 16 kişi uzun boyludur. Medresede 22 oda vardır. 2 ve 6 numaralı odalar boştur. Bir kişi mülazımdır. 9 kişi Geyveli, 6 kişi Denizlili, 5 kişi Ezinelidir.

Tablo 7: Medrese-i Râbi'a der-Süleymaniye'ye Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Memleket											
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer									
7 kişi	106 kişi	4 kişi	6 kişi	57 kişi	16 kişi	94 kişi	8 kişi	14 kişi									
Sakal-Bıyık						İsim											
Ter Bıyıklı	Şâbb	Kara Sakallı	Köse Sakallı	Kumral	Müzellef	Sarı Sakallı	Kır Sakallı	Taze Sakallı	Sarı Bıyık	Mehmed	Mustafa	Ali	Hasan	İsmail	Osman	Ömer	Süleyman
11	30	18	6	15	24	8	1	1	1	25	16	9	9	8	7	6	5

8. Süleymaniye Hilâlcî Medresesi

1844 yılı sayımına göre medresede 58 kişi vardır. 20 farklı isim kullanılmıştır. Mehmet ve Mustafa en fazla kullanılan isimlerdir. Bir kişi çift isimlidir (Mehmed Said). 6 kişi Bodrumlu, 5 kişi Lapsekili, 4 kişi İçellidir. Medresenin yaş ortalaması 23'tür. En yaşlı kişi 45 yaşında en küçük ise 8 yaşındadır. Fizikî evsaf olarak 4 kişi kısa, 22 kişi orta, 10 kişi uzun boyludur. Medresede 10 oda bulunmaktadır. 10 numaralı oda boştur. 1 kişi mülazımdır.

Tablo 8: Medrese-i Derûn Hâne-i Hilâlcî Der-Süleymaniye'ye Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Memleket												
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer										
4 kişi	53 kişi	1 kişi	4 kişi	22 kişi	10 kişi	47 kişi	4 kişi	6 kişi										
Sakal-Bıyık						İsim												
Ter Bıyıklı	Şabb	Kara Sakallı	Köse Sakallı	Kumral Sakallı	Müzellef Sakallı	Sarı Sakallı	Mehmed	Mustafa	Hasan	Ali	Abdullah	Ahmed	Hüseyin	İbrahim	İsmail	Ömer	Yakub	Hamza
3	8	16	1	8	9	3	15	8	6	5	2	2	2	2	2	2	2	1

9. Siyavuş Paşa Sultanî Medresesi

III. Murat devri sadrazamlarından Siyavuş Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1792 tarihinde yapılan sayımda 33 kişi kayıtlıdır. 1844 sayımında 69 kişi bulunmaktadır. 25 farklı isim kullanılmıştır. Ahmet, Mehmet ve Ali en fazla kullanılan isimlerdir. 5 farklı çift isim vardır. Medresenin yaş ortalaması 23'tür. En yaşlı kişi 55, en küçük olan ise 8 yaşındadır. Fizikî özellik olarak 4 kişi kısa, 22 kişi orta, 4 kişi uzun boyludur. Medresede 15 oda bulunmaktadır. 14 ve 15 numaralı odalar boştur. 1 kişi mülazımdır. 13 kişi Safranbolulu, 4 kişi İzmitli, 4 kişi Kastamonuludur. 59-116 sıraları arasında bulunan sayfalar mevcut değildir. 1869 sayımında medresede 57 kişi bulunmaktadır³¹. 1914 tarihli rapora göre 20 talebe ikamet edebilir. Bugün bakımsız durumdadır. Bazı bölmeleri özel atölye ve depo olarak kullanılmaktadır.

³¹ Mübahat Kütükoğlu, "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 7-8, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1977, s. 288.

Tablo 9: Medrese-i Siyavuş Paşa-yı Sultanî Kurb-ı Beyoğlu'na Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Memleket													
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer											
10 kişi	57 kişi	2 kişi	4 kişi	22 kişi	4 kişi	55 kişi	2 kişi	12 kişi											
Sakal-Bıyık						İsim													
Ter Bıyıklı	Şâbb	Kara Sakallı	Köse Sakallı	Kumral Sakallı	Müzellef	Sarı Sakallı	Kır Sakallı	Taze Sakallı	Kumral Bıyıklı	Ahmet	Mehmet	Ali	Mustafa	Hasan	Hüseyin	İsmail	İbrahim	Mehmed Emin	Osman
3	1	1	1	1	7	3	1	1	1	1	9	6	5	4	4	4	3	3	3
6	3	3	2	2						0									

10. Kepenekçi Sinan Medresesi

Medrese, Kanuni Devri ulemasından Kepenekçi Hoca Sinan tarafından yaptırılmıştır. 1792 tarihinde 11 hücrede toplam 19 kişinin kaldığı bilinmektedir. 1844 yılı sayımında 46 kişi kalmaktadır. 21 farklı isim kullanılmıştır. Mehmet, Ali, Ahmet en fazla kullanılan isimlerdir. Medresenin yaş ortalaması 21'dir. En yaşlı kişi 40, en küçük kişi ise 12 yaşındadır. Fizikî özellik olarak 2 kişi kısa, 15 kişi orta, 6 kişi de uzun boyludur. Medresede 9 oda vardır. 5 ve 8 numaralı odalar boştur. 1 kişi mülazımdır. 5 kişi Kastamonulu, 3 kişi Ankaralı, 3 kişi Varnalıdır. 1869 sayımında 28 kişi kalmaktadır. 1914 tarihli rapora göre 10 kişinin kalması uygundur. Günümüzde harap bir vaziyettedir.

38

Tablo 10: Medrese-i Kepenekçi Sinan Kurb-ı Beyoğlu'na Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Memleket													
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer											
6 kişi	38 kişi	2 kişi	2 kişi	15 kişi	6 kişi	34 kişi	4 kişi	8 kişi											
Sakal-Bıyık						İsim													
Ter Bıyıklı	Şâbb	Kara Sakallı	Kumral Sakallı	Müzellef Sakallı	Sarı Sakallı	Mehmed	Ali	Ahmed	Hüseyin	Mustafa	Ömer	Abdullah	Abbas	Abdurrahman	Ahmed Nuri	Halil	Hasan	İbrahim	İsmail
3	1	8	9	3	3	7	6	5	4	3	3	2	1	1	1	1	1	1	1
3	3																		

11. Şehzâde Medresesi

Kanuni Sultan Süleyman tarafından oğlu Mehmet için Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Cami, sıbyan mektebi, tabhâne, imâret, türbe ve fırından müteşekkil Şehzâde Külliyesi'nin parçası olup 1543'te inşaatına başlanıp Farsça kitabesine göre 1547'de tamamlanmıştır. Medrese iki katlıdır. Fevkanîde 22 odası bulunmaktadır. 1844 sayımına göre 116 kişi vardır. 31 farklı isim kullanılmıştır. Ahmet, Mehmet, Ali en fazla kullanılan isimlerdir. Medresenin yaş ortalaması 22'dir. En yaşlı kişi 51, en küçük kişi ise 8 yaşındadır. Medresede 20 oda bulunmaktadır. 2, 5, 6, 8, 12, 17 ve 19 numaralı odalar boştur. 1 kişi mülazımdır. Fizikî özellik olarak 5 kişi kısa, 64 orta, 15 kişi uzun boyludur. 15 kişi Bosnalı, 5 kişi Asitaneli (İstanbul), 4 kişi Eskişehirlidir. 1869 sayımına göre medresede toplam 61 kişi kayıtlıdır. 3 kişi mülazımdır. 1914 raporuna göre 25 kişi ikamet edebilir³².

Tablo 11: Medrese-i Şehzâde-i Derûn Câmî'-i Şerif'e Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı						Boy					Memleket							
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer										
12 kişi	97 kişi	7 kişi	5 kişi	64 kişi	15 kişi	74 kişi	26 kişi	16 kişi										
.Sakal-Bıyık											İsim							
Ter Bıyıklı	Şâbb	Kara Sakallı	Köse Sakallı	Kumral Sakallı	Müzellef Sakallı	Sarı Sakallı	Kır Sakallı	Taze Sakallı	Kırca Sakallı	Sarı Bıyıklı	Ahmed	Mehmed	Ali	Halil	Osman	Hasan	Mustafa	İbrahim
15	28	15	1	24	12	5	1	1	1	1	20	15	10	8	8	7	7	6

12. Etmekçizâde Ahmed Paşa Medresesi

Sultan I. Ahmet devri vezirlerinden Etmekçizâde Ahmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1844 yılı sayımında 73 kişi mevcuttur. 28 farklı isim kullanılmıştır. Ahmet, Mehmet, Mustafa en fazla kullanılan isimlerdir. 4 kişi çift isimlidir. Medresenin

³² Kütükoğlu, a.g.m., s. 78.

yaş ortalaması 24'tür. En yaşlı olan kişi 55, en küçük ise 11 yaşındadır. Fizikî evsaf olarak 2 kişi kısa, 41 kişi orta, 8 kişi uzun boyludur. Medresede 18 oda vardır. 4, 6, 17 numaralı odalar boştur. 2 kişi mülazımdır. 26 kişi Bosnalı, 7 kişi Kastamonuludur. 1869 da 55 kişi bulunmaktadır. 1914 tarihli rapora göre; zemine bitişik, bazı odalarının arka kısmında penceresi olan hava almaya müsait ve güneş ışığından mahrum 17 odası vardır. 20 kişi ikamet edebilir.

Tablo 12: Medrese-i Etmekçizâde Ahmed Paşa Kurb-ı Vikaye'ye Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı						Boy			Memleket									
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer										
5 kişi	61 kişi	7 kişi	2 kişi	41 kişi	8 kişi	31 kişi	33 kişi	9 kişi										
Sakal-Bıyık									İsim									
Ter Bıyıklı	Şâbb	Kara Sakallı	Köse Sakallı	Kumral Sakallı	Müzellef Sakallı	Sarı Sakallı	Kır Sakallı	Şiyah Sakallı	Ahmet	Mehmet	Mustafa	İbrahim	Hasan	Hüseyin	Mahmud	Osman	Ömer	Süleyman
5	1 2	1	3	1 4	1 0	1 0	2	1	1 2	1 0	6	5	4	4	3	3	3	3

13. Şeyh Ebu'l-Vefa Kirmasti Medresesi

Medresede, 1844 sayımına göre 27 kişi bulunmaktadır. 14 farklı isim kullanılmıştır. Mehmet ve Ali en fazla kullanılan isimlerdir. Medresenin yaş ortalaması 21'dir. En yaşlı kişi 51, en küçük kişi ise 10 yaşındadır. Fizikî özellik olarak 2 kişi kısa, 17 kişi orta, 1 kişi uzun boyludur. Medresede 7 oda bulunmaktadır. 1 ve 5 numaralı odalar boştur. 2 kişi mülazımdır. 4 kişi Kütahyalı, 3 kişi Şumnuşuludur. 1869 tarihli sayıma göre medresede 21 kişi kayıtlıdır. 8 odası vardır. 1918'deki Vefa yangınında yanmıştır. 1914 tarihli rapora göre; talebe iskânına uygun değildir. 10 kişi ikamet edebilir.

Tablo 13: Medrese-i Kirmasti Kurb-ı Şeyh Ebu'l-Vefa'ya Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı					Boy			Memleket										
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer										
5 kişi	19 kişi	3 kişi	2 kişi	17 kişi	1 kişi	17 kişi	4 kişi	6 kişi										
Sakal-Bıyık					İsim													
Ter Bıyıklı	Şâbb	Kara Sakallı	Kumral Sakallı	Sarı Sakallı	Mehmed	Ali	Ahmed	Hasan	Hüseyin	Mehmed Tahir	Abdülhalil	Halil	Kerim	Mehmed Emin	Mustafa	Osman	Salim	Süleyman
1	10	3	5	3	8	3	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1

14. Emrullah Hoca Medresesi

1844 tarihli sayıma göre 25 kişi bulunmaktadır. 15 farklı isim kullanılmıştır. Ömer, Abdullah, Ahmet ve Mehmet en fazla kullanılan isimlerdir. Medresenin yaş ortalaması 23'tür. En yaşlı kişi 60, en küçük kişi ise 12 yaşındadır. Fizikî evsaf olarak 1 kişi kısa, 14 kişi orta, 1 kişi uzun boyludur. Medresede 6 oda bulunmaktadır. 1 kişi mülazımdır. 2 kişi Filibe, 2 kişi Beydere, 2 kişi Hacıoğlu Pazarcıklıdır.

Tablo 14: Medrese-i Emrullah Hoca Kurb-ı Bozdoğan Kemerî'ne Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Memleket														
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer												
3 kişi	21 kişi	1 kişi	1 kişi	14 kişi	1 kişi	13 kişi	7 kişi	5 kişi												
Sakal-Bıyık			İsim																	
Şâbb	Kara Sakallı	Kumral Sakallı	Müzellef Sakallı	Sarı Sakallı	Ak Sakallı	Ömer	Abdullah	Ahmed	Mehmed	Mustafa	Ali	Halil	Hüseyin	Hüseyin Hüsnü	İbrahim	İsmail	Mehmed Arif	Mehmed Niyazi	Osman	Süleyman
8	5	5	3	2	1	4	3	3	3	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

15. Yahyagüzel Medresesi

1844 yılı sayımında Defterde 20 kişi kayıtlıdır. 13 farklı isim kullanılmıştır. Ahmet, Hasan, Mahmut en fazla kullanılan isimlerdir. Medresenin yaş ortalaması 22'dir. En yaşlı kişi 42, en küçük kişi ise 12 yaşındadır. Fizikî evsaf olarak 2 kişi kısa, 12 kişi orta, 1 kişi uzun boyludur. Medresede 6 oda vardır. 5 numaralı oda boştur. 1 kişi

mülazımdır. 5 kişi Ayaşlı, 2 kişi Çankırlıdır. 1914 raporuna göre 3 odası ve 1 bekçi barakası ile 6 odaya sahiptir. Temiz hava almaya uygun değildir. Güneş ışığından mahrumdur. Kesinlikle talebe kalmaz. Mevcut 4 talebesi vardır. 6 talebe kalabilir.

Tablo 15: Medrese-i Yahyagüzel Kurb-ı Şeyh Ebu'l-Vefa'ya Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı					Boy			Memleket									
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer									
1 kişi	18 kişi	1 kişi	2 kişi	12 kişi	1 kişi	15 kişi	1 kişi	2 kişi									
Sakal-Bıyık					İsim												
Şâbb	Kara Sakallı	Kumral Sakallı	Müzellef Sakallı	Sarı Sakallı	Ahmed	Hasan	Mahmud	Ebubekir	Hüseyin	İbrahim	Mehmed	Mehmed Ali	Musa	Mustafa	Osman	Receb	Süleyman
8	2	5	2	1	5	3	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

16. Şeyh Ebu'l-Vefa Medresesi

Şeyh Ebu'l-Vefa, Fatih devrinde yaşamış büyük bir mutasavvıftır. Fatih devrinde başlanan medresenin yapımı II. Bayezid devrinde sona ermiştir. 1792'de yapılan sayımda 15 kişi bulunmaktadır. 1844 sayımına göre mevcut 38 kişidir. 20 farklı isim kullanılmıştır. Mehmet, Mustafa, Abdullah ve Ali en fazla kullanılan isimlerdir. Medresenin yaş ortalaması 24'tür. En yaşlı kişi 50 yaşında, en küçük kişi ise 12 yaşındadır. Fizikî evsaf olarak 1 kişi kısa, 21 kişi orta, 8 kişi uzun boyludur. Medresede 15 oda vardır. 5 numaralı oda boştur. 1 kişi mülazımdır. Geyveli 6 kişi, İçelli 3 kişi, Varnalı 3 kişi vardır. 1869'da 36 kişi vardır. 1912 deki yangında büyük hasar görmüştür. 1914 tarihli rapora göre 20 talebe ikamet edebilir.

Tablo 16: Medrese-i Şeyh Ebu'l-Vefa Derûn Cami' -i Şerif'e Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Memleket																
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer														
3 kişi	34 kişi	1 kişi	1 kişi	21 kişi	8 kişi	28 kişi	3 kişi	5 kişi														
Sakal-Bıyık			İsim																			
Şâbb	Kara Sakallı	Kumral	Müzellef	Sarı Sakallı	Kır Sakallı	Mehmed	Mustafa	Abdullah	Ali	Hüseyin	Ahmed	Abdurrahman	Ahmed Şakir	Ferhad	Hamza	Hasan	Mehmed	Mehmed	Mehmed Salih	Mehmed	Ramazan	
7	10	8	8	3	1	9	4	3	3	3	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

17. Süleymaniye Kirazlı Mescid Subaşı Medresesi

1844 sayımına göre 52 kişi bulunmaktadır. 21 farklı isim kullanılmıştır. Ali, Mehmet, Hüseyin en fazla kullanılan isimlerdir. Medresenin yaş ortalaması 24'tür. En büyük kişi 50, en küçük kişi ise 12 yaşındadır. Fizikî evsaf olarak 1 kişi kısa, 27 kişi orta, 8 kişi uzun boyludur. Medresede 15 oda vardır. 9 ve 10 numaralı odalar boştur. 1 kişi mülazımdır. 5 kişi İzmitli, 4 kişi Kastamonuludur. 1914 raporuna göre zemine bitişik, avluya bakan, 18 odası bulunmaktadır. Odaları güneş ışığı ve temiz hava almaya uygun değildir. Müştemilatı genel itibariyle harap durumdadır. Binalar arasında kaldığından ikamete uygun değildir. 25 talebe iskân edebilir.

Tablo 17: Medrese-i Süleymaniye Subaşı Der-Kirazlı Mescid'e Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Memleket													
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer											
4 kişi	43 kişi	5 kişi	1 kişi	27 kişi	8 kişi	38 kişi	11 kişi	3 kişi											
Sakal-Bıyık			İsim																
Ter Bıyıklı	Şâbb	Kara Sakallı	Köse Sakallı	Kumral	Müzellef	Sarı Sakallı	Ali	Mehmed	Hüseyin	İbrahim	Hasan	Mustafa	Halil	İsmail	Ebubekir	Abdülaziz	Abdülkadir	Ahmed	Derviş
4	17	6	1	14	3	2	9	6	5	4	4	4	3	3	2	1	1	1	1

18. Kalenderhâne Medresesi

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethettikten sonra cami ve medreseye çevirdiği 8 kiliseden biridir. 1844 sayımında 56 kişi bulunmaktadır. 22 farklı isim

kullanılmıştır. Mehmet ve Hüseyin en fazla kullanılan isimlerdir. Medresenin yaş ortalaması 23'tür. En yaşlı kişi 50, en küçük kişi ise 12 yaşındadır. Fizikî olarak 32 kişi orta, 3 kişi uzun boyludur. Medresede 15 oda bulunmaktadır. 1, 6, 15 numaralı odalar boştur. 2 kişi mülazımdır. 10 kişi Kastamonulu, 8 kişi Ezineli, 6 kişi Çankırılı, 5 kişi Karahisarlıdır. 1869 tarihli sayıma göre medresede toplam 45 kişi kayıtlıdır. 1914 raporuna göre zemini bitişik ve arka pencereleri olmadığından güneş ışığından ve temiz havadan mahrumdur. 15 odası olup ikisi büyük ve 2 kişilik odalardan oluşmaktadır. Bazı odalarında eşya vardır.

Tablo 18: Medrese-i Kalenderhâne Der-Kurb-ı Bozdoğan Kemeri'ne Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Memleket													
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer											
5 kişi	46 kişi	5 kişi	-----	32 kişi	3 kişi	52 kişi	4 kişi	-----											
Sakal-Bıyık						İsim													
Ter Bıyıklı	Sarı Bıyık	Şâbb	Kara Sakallı	Kumral	Müzellef	Sarı Sakallı	Mehmed	Hüseyin	Ahmed	Mustafa	Halil	Osman	İbrahim	İsmail	Abdi	Abdülhalim	Ali	Esad	Emrullah
2	1	17	14	9	7	1	12	8	6	6	3	3	2	2	1	1	1	1	1

19. Hasan Ağa Dâr-ül-Hadis Medresesi

Bozdoğan Kemeri yakınlarındadır. Hasan Ağa tarafından 1707'de yaptırılmıştır. 1 fevkanî mescid, 9 tahtanî oda ve müştemilattan oluşmaktadır. 1844 sayımına göre 31 kişi bulunmaktadır. 11 farklı isim kullanılmıştır. Hasan, Ahmet, Mehmet en fazla kullanılan isimlerdir. Medresenin yaş ortalaması 24'tür. En büyük yaş 50, en küçük yaş ise 11'dir. Fizikî evsaf olarak 23 kişi orta, bir kişi uzun boyludur. Medresede 9 oda bulunmaktadır. 1 ve 3 numaralı odalar boştur. 1 kişi mülazımdır. 10 kişi Zileli, 4 kişi Ürgüplü, 3 kişi Bileciklidir. 1869 tarihli sayımda medresede toplamda 38 kişi kayıtlıdır.

Tablo 19: Medrese-i Dâr-ül Hadis-i Hasan Ağa Kurb-ı Bozdoğan Kemerî'ne Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı					Boy			Memleket							
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer							
2 kişi	28 kişi	1 kişi	-----	23 kişi	1 kişi	28 kişi	3 kişi	-----							
Sakal-Bıyık					İsim										
Şâbb	Kara Sakallı	Kumral Sakallı	Müzellef Sakallı	Sarı Sakallı	Hasan	Ahmed	Mehmed	Mustafa	Salih	Ömer	Hüseyin	Osman	Abdullah	Ali	Süleyman
5	7	5	8	2	5	4	4	4	4	3	2	2	1	1	1

20. Kuyucu Murad Paşa Medresesi

Medrese, Sultan I. Ahmet dönemi sadrazamlarından Kuyucu Murad Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1792 yılında yapılan sayımda 16 talebe kayıtlıdır. 1844 yılı sayımında 48 kişi kayıtlıdır. 17 farklı isim kullanılmıştır. Mehmet, Mustafa, Ahmet en fazla kullanılan isimlerdir. Medresenin yaş ortalaması 25'tir. En yaşlı kişi 90, en küçük kişi 11 yaşındadır. Fizikî özellik olarak 2 kişi kısa, 20 kişi orta, 3 kişi uzun boyludur. 8 oda bulunmaktadır. 1, 2 ve 4 numaralı odalar boştur. 1 kişi mülazım, 1 kişi de bevabdır. 11 kişi Konyalı, 3 kişi Çarşambalı, 3 kişi Seferihisarlıdır. 1869 sayımına göre 46 kişi mevcuttur. Günümüzde İstanbul Üniversitesi Güzel Sanatlar Bölümü binası olarak kullanılmaktadır.

Tablo 20: Medrese-i Kuyucu Murad Paşa Kurb-ı Vezneciler'e Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı					Boy			Memleket												
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer												
2 kişi	42 kişi	4 kişi	2 kişi	20 kişi	3 kişi	40 kişi	3 kişi	4 kişi												
Sakal-Bıyık					İsim															
Ter Bıyıklı	Şâbb	Kara Sakallı	Kumral Sakallı	Müzellef Sakallı	Sarı Sakallı	Kır Sakallı	Ak Sakallı	Siyah Sakallı	Mehmed	Mustafa	Ahmed	İsmail	Ali	Osman	Abdullah	Hasan	Hüseyin	Halil	Hamid	İshak
1	9	9	1	1	3	1	1	1	1	6	5	4	3	3	2	2	2	1	1	1

21. Damad İbrahim Paşa Medresesi

1844 sayımına göre medresede 50 kişi kayıtlıdır. 20 farklı isim kullanılmıştır. Mehmet, Ahmet, Mustafa en fazla kullanılan isimlerdir. Medresenin yaş ortalaması 23'tür. En yaşlı kişi 80, en küçük kişi 9 yaşındadır. Fizikî özellik olarak 4 kişi kısa, 29 kişi orta, 2 kişi uzun boyludur. Toplamda 14 odası vardır. 7, 9, 12 numaralı odalar boştur. 1 kişi mülazımdır. 7 kişi Akşehirli, 4 kişi Kastamonulu, 3 kişi Harputlu, 3 kişi Ünyelidir.

Tablo 21: Medrese-i Damad İbrahim Paşa Kurb-ı Şehzâde'ye Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Memleket																			
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer																	
5 kişi	42 kişi	3 kişi	4 kişi	29 kişi	2 kişi	41 kişi	5 kişi	2 kişi																	
Sakal-Bıyık						İsim																			
Ter-Bıyıklı	Kara Sakallı	Kısa Sakallı	Kumral Sakallı	Müzellef Sakallı	Sarı Sakallı	Kır Sakallı	Ak Sakallı	Sivah Sakallı	Mehmed	Ahmed	Mustafa	Mehmed Emin	Ali	Hasan	İbrahim	Süleyman	Osman	Salih	Abdullah	Abdurrahman	Abdülkadir	Halil	İdris	İsmail	
1	1	5	1	1	6	3	2	1	1	9	6	5	4	3	3	3	2	2	1	1	1	1	1	1	1
7	0																								

22. Ebu'l-Fâzıl Mahmud Efendi Medresesi

1844 sayımında medresede 38 kişi bulunmaktadır. 19 farklı isim kullanılmıştır. Ahmet, Hasan, Hüseyin, Mustafa en fazla kullanılan isimlerdir. Medresenin yaş ortalaması 25'tir. En yaşlı kişi 40, en küçük kişi ise 12 yaşındadır. Fizikî özellik olarak 18 kişi orta, 6 kişi uzun boyludur. Medresede 11 oda vardır. 2 ve 9 numaralı odalar boştur. 1 kişi mülazım ve 1 kişi de bevabdır. 3 kişi Tırnovalıdır. Kütahya, Göynük, Safranbolu, Çankırı, Pazarcıklı 2'şer kişi vardır. 1914 raporuna göre 11 odası, 1 dersanesi mevcuttur. Odalar haraplıdır. Çarşı ortasında kaldığı ve dar bir alana sıkıştığı için talebe iskânına uygun değildir.

Tablo 22: Medrese-i Ebu'l-Fâzıl Mahmud Efendi Kurb-ı Şehzâde'ye Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Memleket																				
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer																		
3 kişi	34 kişi	1 kişi	-----	18 kişi	6 kişi	23 kişi	8 kişi	7 kişi																		
Sakal-Bıyık			İsim																							
Ter Bıyıklı	Sâhh	Kara Sakallı	Kumral Sakallı	Müzellef Sakallı	Sarı Sakallı	Taze Sakallı	Ahmed	Hasan	Hüsevin	Mustafa	Ali	Mehmed	Osman	Abdurrahman	Abdullah	Babaeddin	Bevtullah	Ehbekir	Halil	İbrahim	İsmail	Mahmud	Mehmed Rasid	Salih	Tıfı	
2	6	6	1	4	5	1	4	4	4	4	3	3	3	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

23. Mimar Kasım Medresesi

1844 sayımına göre 42 kişi kayıtlıdır. 24 farklı isim kullanılmıştır. Mehmet, Salih, Mustafa en fazla kullanılan isimlerdir. Medresenin yaş ortalaması 22'dir. En yaşlı kişi 40, en küçük kişi 12 yaşındadır. Fizikî özellik olarak 1 kişi kısa, 15 kişi orta, 6 kişide uzun boyludur. 10 odası vardır. 3, 4, 5, 7 numaralı odalar boştur. 1 kişi mülazımdır. 17 kişi Bosnalıdır. 1869 tarihli sayıma göre medresede toplamda 18 kişi kayıtlıdır. 1914 raporuna göre zemine bitişik güneş ışığı ve temiz hava alamayan 12 odası vardır. Genel itibariyle müştemilatı harap olduğundan ve çevresi yüksek binalarla kaplandığından kesinlikle talebe iskânına uygun değildir. 5 kişi dışarıdan olmakla beraber 20 talebesi vardır.

Tablo 23: Medrese-i Mimar Kasım Der-Kurb-ı Câmi'-i Şehzâde'ye Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Memleket																					
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer																			
2 kişi	39 kişi	1 kişi	1 kişi	15 kişi	6 kişi	17 kişi	19 kişi	6 kişi																			
Sakal-Bıyık			İsim																								
Ter Bıyıklı	Sâhh	Kara Sakallı	Kumral	Müzellef	Sarı Sakallı	Sivah Sakallı	Mehmed	Salih	Mustafa	Ali	Süleyman	Hasan	Hüsevin	İbrahim	Musa	Abdullah	Abdullah	Ahmed	Ferhad	İsa	Mahmud	Mecidullah	Osman	Ömer	Sadık	Süleyman	
6	9	4	4	9	5	1	7	5	4	3	3	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

24. Ankaravî İsmail Efendi Medresesi

1844 sayımında 50 kişi vardır. 24 farklı isim kullanılmıştır. Mehmet, Ahmet ve Ali en fazla kullanılan isimlerdir. 5 kişi çift isimlidir. Medresenin yaş ortalaması 23'tür. En yaşlı kişi 57, en küçük kişi ise 12 yaşındadır. Fizikî özellik olarak 2 kişi kısa, 31 kişi orta, 1 kişi uzun boyludur. Sıralı olarak 13 odası vardır. 1, 4, 5, 6 numaralı odalar dolu olup diğerleri boştur. 1 mülazım, 1 bevvab, 1 kişide hattat olarak bulunmaktadır. 10 kişi Düzceli, 5 kişi İçelli, 4 kişi Üsküplüdür. 1869 tarihli sayımda medresede toplamda 27 kişi kayıtlıdır. 1914 raporuna göre 13 hücresi vardır. 1 odası zeminden yüksekçedir. 1 baraka ilave edilmiştir. Tamire muhtaç olduğundan ilim yapmaya uygun değildir. Tamir edildikten sonra ilim yapmaya uygun hale getirilebilir. 15 kişi ikamet edebilir. Sonradan eklenen barakayla birlikte toplam 14 odası vardır. 1918 de ordu dairesi birinci sevk taburu tarafından işgal edilmiştir.

Tablo: 24: Medrese-i Ankaravî İsmail Efendi Kurb-ı Şehzâde'ye Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Memleket											
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer									
6 kişi	41 kişi	3 kişi	2 kişi	31 kişi	1 kişi	36 kişi	11 kişi	2 kişi									
Sakal-Bıyık								İsim									
Ter Bıyıklı	Şâbb	Kara Sakallı	Köse Sakallı	Kumral	Müzellef	Sarı Sakallı	Kır ca Sakallı	Mehmed	Ahmed	Ali	Halil	Mehmed Emin	Mustafa	Osman	Hüseyin	Yusuf	Ali Vasfi
3	13	13	1	7	5	3	1	7	6	6	3	3	3	3	2	2	1

25. Baba Mahmud Ebubekir Efendi Medresesi

1844 sayımına göre medresede 24 kişi kayıtlıdır. 11 farklı isim kullanılmıştır. Bir kişi çift isimlidir. En fazla kullanılan isim Mehmet'tir. Medresenin yaş ortalaması 25'tir. En yaşlı kişi 45, en küçük kişi ise 14 yaşındadır. Fizikî özellik olarak 10 kişi orta, 6 kişi uzun boyludur. Medresede 7 oda bulunmaktadır. 1 kişi mülazımdır. 4 kişi Karaağaçlı, 3 kişi Ankaralıdır.

Tablo 25: Medrese-i Baba Mahmud Ebubekir Efendi Kurb-ı Şehzâde'ye Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı						Boy			Memleket							
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer								
1 kişi	22 kişi	1 kişi	-----	10 kişi	6 kişi	15 kişi	5 kişi	4 kişi								
Sakal-Bıyık						İsim										
Ter Bıyıklı	Şâbb	Kara Sakallı	Kumral	Müzellef	Kır Sakallı	Mehmed	Halil	Hüseyin	İsmail	Ahmed	Ali	Cafer	Mehmed Emin	Mustafa	Salih	Yusuf
1	5	9	5	3	1	11	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1

26. Gazanfer Ağa Medresesi

Sultan III. Murat ve III. Mehmet devirlerinde Hasodabaşı olarak vazife gören Gazanfer Ağa tarafından yaptırılmıştır. 1792 yılında yapılan sayımda medresede 16 kişi vardır. 1844 sayımında medresede 44 kişi kayıtlıdır. 22 farklı isim kullanılmıştır. 3 kişi çift isimlidir. Mehmet, Ali, Hüseyin en fazla kullanılan isimlerdir. Medresenin yaş ortalaması 24'tür. En yaşlı kişi 35, en küçük kişi ise 13 yaşındadır. Fizikî özellik olarak 25 kişi orta, 6 kişi uzun boyludur. Medresede 14 oda vardır. 3, 4, 10, 11 numaralı odalar boştur. 1 bevvab, 2 mülazım vardır. 10 kişi Bosnalı, 6 kişi Şumnulu, 3 kişi Trabzonludur. 1869 sayımında 23 talebe kayıtlıdır. 1914 raporunda ise 30 kişinin ikamet edebileceği belirtilmiştir.

Tablo 26: Medrese-i Gazanfer Ağa Kurb-ı Kırkçeşme'ye Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı						Boy			Memleket								
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer									
3 kişi	41 kişi	-----	-----	25 kişi	6 kişi	17 kişi	20 kişi	4 kişi									
Sakal-Bıyık						İsim											
Ter Bıyıklı	Şâbb	Kara Sakallı	Köse Sakallı	Kumral Sakallı	Müzellef	Sarı Sakallı	Kır Sakallı	Kırca Sakallı	Mehmed	Ali	Hüseyin	Salih	Osman	Hasan	Mustafa	Yusuf	Ahmed
5	8	5	1	10	4	6	2	1	7	5	4	3	3	3	2	2	2

27. Amucazâde Hüseyin Paşa Medresesi

Medrese, Köprülü ailesinden Amucazade Hüseyin Paşa tarafından Dârü'l-hadis olarak yaptırılmıştır. 1792 sayımında 18 kişi vardır. 1844 sayımında medresede 36 kişi mevcuttur. 26 farklı isim kullanılmıştır. Selim, Ahmet, Ali en fazla kullanılan isimlerdir. Medresenin yaş ortalaması 26'dır. En yaşlı kişi 50, en küçük kişi ise 13 yaşındadır. Fizikî evsaf olarak 4 kişi kısa, 18 kişi orta, 10 kişi uzun boyludur. Toplamda 18 odası vardır. 3, 6, 10, 13 numaralı odalar boştur. 1 bevvab ve 2 mülazım vardır. 1869 da yapılan sayımda 58 talebe ders görmektedir. 1914 raporuna göre medrese hücrelerinin talebelere yetersiz gelmesi sebebiyle bazı talebeler, bahçeye yapılan 10 kadar barakada kalmaktadır. 1967'den itibaren Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi olarak kullanılmaktadır.

Tablo 27: Medrese-i Amucazâde Hüseyin Paşa İçan'a Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Mleket											
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer									
1 kişi	29 kişi	6 kişi	4 kişi	18 kişi	10 kişi	19 kişi	9 kişi	7 kişi									
Sakal-Bıyık						İsim											
Şâbb	Kara Sakallı	Köse Sakallı	Kumral	Müzellef	Sarı Sakallı	Kır Sakallı	Ali	Osman	Selim	Ahmed	Halil	Mehmed	Mehmed	Abdulkadir	Abdullah	Ahmed Latif	Ali Hilmi
4	12	1	9	3	5	1	3	3	3	2	2	2	2	1	1	1	1

28. Dülgerzâde Medresesi

Medresede 1844 sayımında 18 kişi vardır. 13 farklı isim kullanılmıştır. Mehmet, Numan, Salih en fazla kullanılan isimlerdir. Medresenin yaş ortalaması 25'tir. En yaşlı kişi 35 yaşında, en küçük kişi ise 20 yaşındadır. Fizikî özellik olarak 13 kişi orta, 1 kişi uzun boyludur. Medresede 5 oda vardır. 1 ve 2 numaralı odalar boştur. 1 kişi mülazımdır. 10 kişi Bosnalıdır.

Tablo 28: Medrese-i Dülgerzâde'ye Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Memleket												
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer										
-----	18 kişi	-----	-----	13 kişi	1 kişi	4 kişi	12 kişi	2 kişi										
Sakal-Bıyık			İsim															
Şâbb	Kara Sakallı	Köse Sakallı	Kumral	Müzellef	Sarı Sakallı	Mehmed	Numan	Salih	Ahmed	Ali	Cafer	Halil	Mehmed Arif	Mahmud	Numan	Osman	Ömer	Süleyman
3	4	1	4	3	3	4	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

29. Sultan Mehmed Han Feyzullah Efendi Medresesi

Fatih'te Macar Kardeşler Caddesi üzerinde bugün Millet Kütüphanesi olarak kullanılan bina adını, Sultan Mustafa devrinde Şeyhülislamlık yapmış olan Feyzullah Efendi'den alır. XVII. asır Türk mimarisinin özelliklerini taşıyan medrese, klasik devrin son örneklerindedir. Toplamda 24 kişi kayıtlıdır. 1844 sayımında 24 kişi vardır. 11 farklı isim kullanılmıştır. Halil, Ahmet, Ali ve Osman en fazla kullanılan isimlerdir. Medresenin yaş ortalaması 22'dir. En yaşlı kişi 35, en küçük kişi 12 yaşındadır. Fizikî özellik olarak 2 kişi kısa, 15 kişi orta, 2 kişi uzun boyludur. Toplam 7 odası mevcuttur. 1, 4 ve 6 numaralı odalar boştur. 1 mülazım vardır. 8 kişi Bilecikli, 8 kişi ise Kuyucaklıdır. 1914 raporuna göre odaları zemine bitişiktir ve güneş ışığı almamaktadır. 10 adet odası olmakla beraber sonradan 5 baraka ilave edilmiştir. Talebe iskânına uygun değildir. Fakat yeniden inşa edilmesi halinde iskâna uygun hale gelebilir. 1918 de vakıflar müdürlüğü tarafından kütüphane olarak kullanılmıştır.

Tablo 29: Medrese-i Feyzullah Efendi Kurb-ı Sultan Mehmed Han'a Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Memleket										
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer								
2 kişi	22 kişi	-----	2 kişi	15 kişi	2 kişi	24 kişi	-----	-----								
Sakal-Bıyık			İsim													
Ter Bıyıklı	Şâbb	Kara Sakallı	Kumral Sakallı	Müzellef	Sarı Sakallı	Halil	Ahmed	Ali	Mustafa	Osman	Mehmed	Mehmed Emin	Abdurrahman	Bekir	Hüseyin	Mehmed
2	6	1	12	1	1	4	3	3	3	3	2	2	1	1	1	1

30. Pîrî Mehmed Paşa Medresesi

1844 sayımında medresede 24 kişi mevcuttur. 12 farklı isim kullanılmıştır. Mehmet, Abdullah ve Ahmet en fazla kullanılan isimlerdir. Medresenin yaş ortalaması 26'dır. En yaşlı olan kişi 60, en küçük kişi ise 15 yaşındadır. Fizikî özellik olarak 2 kişi kısa, 14 kişi orta, 3 kişi uzun boyludur. Toplamda 10 oda mevcuttur. 9 numaralı oda boştur. 1 kişi mülazımdır. 1869 tarihli sayımda medresede toplamda 40 kişi kayıtlıdır. 1914 raporuna göre odalar zemine bitişiktir. Bazı odalar ufak olup birer kişilik, bazı odalar ikişer kişiliktir. Cami ve mezarlık arasında olduğundan yeniden inşa edilip, iskâna uygun hale getirilebilir.

Tablo 30: Medrese-i Pîrî Mehmed Paşa Kurb-ı Zeyrek'e Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Memleket										
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer								
-----	23 kişi	1 kişi	2 kişi	14 kişi	3 kişi	17 kişi	1 kişi	4 kişi								
Sakal-Bıyık			İsim													
Şâbb	Kara Sakallı	Kumral Sakallı	Müzellef	Kırca Sakallı	Mehmed	Abdullah	Ahmed	Feyzullah	Hüseyin	Adem	Ali	İbrahim	Mahmud	Mehmed Said	Şerif	Veli
2	5	8	2	1	6	3	3	3	2	1	1	1	1	1	1	1

31. Hamid Efendi Medresesi

Zeyrek'te Unkapanı'na giderken sol taraftaki Fil Yokuşu üzerinde bulunan medrese, Bizans yapısı bir bina üzerine Ebusuud Efendi'nin halefi Şeyhülislam Hamid Efendi tarafından XVI. asrın ikinci yarısında Mimar Koca Sinan'a inşa ettirilmiştir. Medresede toplamda 30 kişi kayıtlıdır. 1 müderris vardır. 1844 yılı sayımında medresede 51 kişi bulunmaktadır. 23 farklı isim kullanılmıştır. Ahmet, Mustafa, Mehmet en fazla kullanılan isimlerdir. Medresede yaş ortalaması 21'dir. En yaşlı kişi 38, en küçük kişi ise 13 yaşındadır. Fizikî özellik olarak 7 kişi kısa, 14 kişi orta, 8 kişi uzun boyludur. Toplamda medresede 9 oda mevcuttur. 1914 raporuna göre medrese iki katlıdır. Toplamda 26 oda vardır. 3 ahşap oda ile birlikte 29 oda olmuştur. Avlusu geniş olmakla birlikte yeniden inşa edilirse ilme uygun hale gelebilir. 40 kişi ikamet edebilir. 1918 de bir kısmına muhacirler yerleşmiştir.

Tablo: 31: Medrese-i Hamid Efendi Kurb-ı Zeyrek'e Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Memleket													
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer											
3 kişi	48 kişi	-----	7 kişi	14 kişi	8 kişi	30 kişi	6 kişi	11 kişi											
Sakal-Bıyık						İsim													
Ter Bıyıklı	Şâbb	Kara Sakallı	Kumral	Müzellef	Sarı Sakallı	Mehmed	Ahmed	Mustafa	Ali	İsmail	Numan	Osman	Abdurrahman	Halil	İbrahim	Mehmed Arif	Mehmed	Süleyman	Yakub
5	14	9	6	6	4	9	6	5	3	3	3	3	2	2	2	1	1	1	1

32. Sultan Mehmed Han Tuti Abdülatif Efendi Medresesi

1844 yılı sayımına göre medresede 5 kişi bulunmaktadır. Medresenin yaş ortalaması 32'dir. En yaşlı kişi 50, en küçük kişi ise 15 yaşındadır. Fizikî özellik olarak 3 kişi orta, 1 kişi uzun boyludur. Toplamda medresede 5 oda bulunmaktadır. 2 ve 4 numaralı odalar boştur. 1 kişi köledir. 2 kişi Selanikli, 1 kişi Erzurumludur. 1869 tarihli sayımda medresede toplamda 9 kişi kayıtlıdır. 2 müderris mevcuttur.

Tablo 32 Medrese-i Tuti Abdülâtilâf Efendi Kurb-ı Sultan Mehmed Han'a Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Memleket		
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer
-----	3 kişi	2 kişi	-----	3 kişi	1 kişi	1 kişi	2 kişi	-----
Sakal-Bıyık				İsim				
Ter Bıyıklı	Şâbb	Kara Sakallı	Kumral Sakallı	Abdullah	Abdülhamid	Ahmed	Bilal	Mustafa
1	1	1	2	1	1	1	1	1

33. Moravî Osman Efendi Medresesi

1844 yılı sayımında medresede toplamda 26 kişi mevcuttur. 16 farklı isim kullanılmıştır. Mustafa ve Osman en fazla kullanılan isimlerdir. Medresenin yaş ortalaması 24'tür. En yaşlı kişi 52, en küçük kişi ise 17 yaşındadır. Fizikî özellik olarak 14 kişi orta, 6 kişi uzun boyludur. Medresede 8 oda vardır. 5 kişi Dramalı, 3 kişi Kavalalı, 2 kişi Berkofçalı, 2 kişi Bosnalı, 2 kişi Manastırlıdır. 1869 tarihli sayımda medresede toplamda 14 kişi kayıtlıdır. 1914 raporuna göre zemine bitişik 8 oda ile 2 barakası vardır. Barakalar kötü durumunda olup birer kişiliktir. İnşa tarzı sebebiyle iskâna uygun değildir. Avlusu geniş olduğu halde binalar arasında kalmıştır. Günümüzde arsa halindedir.

Tablo 33: Medrese-i Moravî Osman Efendi Kurb-ı Kadıçesmesi'ne Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Memleket																	
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer															
-----	24 kişi	2 kişi	-----	14 kişi	6 kişi	6 kişi	16 kişi	4 kişi															
Sakal-Bıyık				İsim																			
Ter Bıyıklı	Şâbb	Kara Sakallı	Köşe Sakallı	Kumral Sakallı	Müzellef Sakallı	Kırca Sakallı	Mustafa	Osman	Ahmed	Hüseyin	İbrahim	Mehmed	Abdullah	Abdülhalim	Adem	Ali	Bekir	Halil	Numan	Salih	Veliüddin	Yusuf	
1	5	1	1	7	7	1	5	3	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

34. Said Ahmed Efendi Medresesi

1844 yılı sayımına göre medresede 34 kişi mevcuttur. 13 farklı isim kullanılmıştır. Mustafa, Ahmet, İsmail en fazla kullanılan isimlerdir. Bir kişi çift isimlidir (Abdullah Reşid). Medresenin yaş ortalaması 23'tür. En yaşlı kişi 55, en küçük kişi ise 15 yaşındadır. Fizikî özellik olarak 19 kişi orta, 6 kişi uzun boyludur. Toplamda 10 odası vardır. 4, 5, 7 ve 9 numaralı odalar boştur. 1 bevvab vardır. Büyük ölçüde Balkanlardan gelen kişilerin bulunduğu medresede 7 kişi Bosnalı, 5 kişi Berkofçalı, 4 kişi Dramalı, 2 kişi Kavalalı, 2 kişi ise Zağra-i Atiklidir.

Tablo 34: Medrese-i Said Ahmed Efendi Kurb-ı Kadıçeşmesi'ne Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Memleket																
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer														
-----	32 kişi	1 kişi	-----	19 kişi	6 kişi	7 kişi	26 kişi	-----														
Sakal-Bıyık						İsim																
Az Bıyıklı	Ter Bıyıklı	Kumral Bıyık	Şâbb	Kara Sakallı	Köse Sakallı	Kumral Saklı	Müzellef	Sarı Sakallı	Mustafa	Ahmed	İsmail	Osman	İbrahim	Ali	Hüseyin	Mehmed	Sadullah	Yahya	Salih	Abdullah	Halil	
1	3	1	6	4	1	8	2	3	7	5	4	4	3	2	2	1	1	1	1	1	1	1

35. Çayırılı Medresesi

Medresede 1844 yılı sayımında 22 kişi bulunmaktadır. 13 farklı isim kullanılmıştır. Medresenin yaş ortalaması 26'dır. En yaşlı kişi 55, en küçük kişi ise 18 yaşındadır. Fizikî özellik olarak 11 kişi orta, 4 kişi uzun boyludur. Medresede 8 oda bulunmaktadır. Genellikle Balkanlardan gelen kişilerin bulunduğu medresede 3 kişi Kazanlık, 3 kişi Tikveş, 2 kişi ise Hezardrad'tan gelmiştir. 1869 tarihli sayıma göre medresede 33 kişi kayıtlıdır. 1914 raporuna göre odaları zeminden yüksek olup alt kısmı kömürlük halindedir. 17 ahşap odadan oluşmaktadır. İskâna uygun değildir. Günümüzde arsa halindedir.

Tablo 35: Medrese-i Çayırılı Der-Nezd-i Kadıçeşmesi'ne Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Memleket													
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer											
----	20 kişi	2 kişi	----	11 kişi	4 kişi	8 kişi	14 kişi	-----											
Sakal-Bıyık				İsim															
Ter Bıyıklı	Şabb	Kara Sakallı	Kumral Sakallı	Müzellef	Sarı Sakallı	Taze Sakallı	Ahmed	Hasan	Ali	Hüseyin	Mehmed	Salih	Abdurrahman	Arif	Bekir	İbrahim	Mustafa	Receb	Yusuf
2	3	4	7	1	2	1	4	3	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1

36. Mimar Sinan Yusuf Efendi Medresesi

Medresede 1844 sayımına göre 19 kişi bulunmaktadır. 12 farklı isim kullanılmıştır. Ali ve Mehmet en fazla kullanılan isimlerdir. Medresenin yaş ortalaması 25'tir. En yaşlı kişi 40 yaşında, en küçük kişi ise 13 yaşındadır. Fizikî özellik olarak 11 kişi orta, 2 kişi uzun boyludur. Medresede toplamda 7 oda vardır. Oda numaralı düzenli değildir. 1914 raporuna göre 10 odası vardır. Odalar yüksek olup alt kısım kömürlük halindedir. Avlusunda cami ve türbe mevcuttur. Günümüzde arsa halindedir.

Tablo 36: Medrese-i Mimar Sinan Yusuf Efendi Kurb-ı Aşık Paşa'ya Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Memleket											
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer									
1 kişi	17 kişi	1 kişi	----	11 kişi	2 kişi	13 kişi	----	6 kişi									
Sakal-Bıyık				İsim													
Kumral Bıyıklı	Şabb	Kara Sakallı	Kumral Sakallı	Müzellef Sakallı	Siyah Sakallı	Ali	Mehmed	Abdülaziz	Ahmed	Halil	Hasan	Hüseyin	Mustafa	Osman	Ömer	Süleyman	Zekeriya
1	2	6	6	3	1	5	4	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

37. Huffâz Şemseddin Medresesi

1844 sayımında medresede Kastamonulu 1 kişi vardır. Defterde başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Tablo 37: Medrese-i Huffâz Şemseddin Kurb Bâb-1 Ayazma'ya Kayıtlı Olan Kişilerin Genel Özellikleri

Yaş Aralığı			Boy			Memleket		
0-14	15-39	40 ve +	Kısa	Orta	Uzun	Anadolu	Balkanlar	Diğer
-----	1 kişi	-----	-----	1 kişi	-----	1 kişi	-----	-----
-								
Sakal-Bıyık		İsim						
Kara Sakallı		Mehmed						
1		1						

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımı değişik amaçlar için yapılmıştır. Bu amaçlardan bir tanesi de medresede bulunan kişilerin sayısını tespit etmektir. Çünkü Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte askerlik, vatan hizmeti haline gelince toplumun belli bir kesimi medreseye akın ederek askerlikten muaf olmak istemiştir. Zira yapmış olduğumuz çalışmada, medreselerde kayıtlı bulunan kişilerin yaş ortalaması bunu destekler niteliktedir. Yaş ortalaması genel itibariyle 23-28 yaş arasını kapsamaktadır. Osmanlı Devleti'nde resmî olarak askere alma yaşı 15 idi. Buradan hareketle medreseye kayıtlı olan kişilerin askerlikten muaf olma yolunu seçtiklerini söylemek mümkündür. Medreselerdeki bu yoğunluk üzerine, bir müddet sonra devlet, duruma müdahale edip askere alma ile ilgili medresede kişiler arasında kura usulüne yönelik bir kanun çıkartmıştır (1844-1846). Kanuna göre, medresedeki kişilerden sınava tabi tutulup başarılı olanlar medresede kalarak eğitimlerine devam etmiş başarılı olmayanlar askere alınmıştır.

Osmanlı nüfus defterlerinin araştırmacıya açılmasıyla bu konuda birçok çalışma yapılmıştır ve yapılmaya da devam edilmektedir. Ancak İstanbul Medreseleri Nüfus Defterleriyle ilgili fazla bir çalışma yoktur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi kataloğunda 16 adet medrese nüfus defteri mevcuttur. Bunlardan yalnızca 185 numaralı İstanbul medreseleri nüfus defteri incelenmiştir. Bu tarihte İstanbul'da toplam medrese adedini

ve talebe sayısını tespit edebilmek için defterlerin tamamının inceleme zorunluluğu doğmaktadır. Her ne kadar medreselerle ilgili çalışmalar yapılmışsa da özelde İstanbul medreseleriyle ilgili yeterince detaylı çalışma bulunmamaktadır. İncelemiş olduğumuz tetkik eserlerin bazılarında İstanbul medreseleriyle ilgili değişik tarihlerde yapılan nüfus sayımlarıyla ilgili bir takım verilere ulaşmak mümkündür. İncelediğimiz 1844 yılına ait 187 numaralı medrese nüfus defterinde 37 adet medrese bulunmaktadır. Bu defterde adı geçen bazı medreselerden günümüze ulaşanlardan tespit edebildiklerimizden bazıları şunlardır: Süleymaniye Dâru'l Hadis Medresesi, günümüze ulaşmış fakat özgün görünümünü kaybetmiştir. Aziziye Sosyal Dayanışma Kültür ve Eğitim vakfına tesis edilmiştir. Süleymaniye Mülâzımlar Medresesi, günümüzde mevcut olmakla birlikte kullanılmamaktadır. Süleymaniye Evvel Medresesi bugün Süleymaniye Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır. Zemin kat ise ticarî işler için tahsis edilmiştir. Süleymaniye Râbia Medresesi, şu anda TÜBA tarafından restore edilmektedir. Siyavuş Paşa Medresesi, bugün oldukça bakımsız bir durumda olan medresenin bazı bölümleri atölye ve depo olarak kullanılmaktadır. Şeyh Ebu'l-Vefa Medresesi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan göç eden ailelerin mesken olarak kullandığı binaların arasında kalmaktadır. Kuyucu Murad Paşa Medresesi, günümüzde İstanbul Üniversitesi Güzel Sanatlar Bölümü binası olarak kullanılmaktadır. Amucazâde Hüseyin Paşa Medresesi, 1967'den itibaren Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi olarak kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, NFS.d 187 Numaralı Medrese Nüfus Defteri.

Tetkik Eserler Ve Makaleler

BALCI, Ramazan, “Medreselerin Islahı Konusunda Sultan II.Abdülhamit’in Hazırlattığı Bir Lahiyanın Tahlili”, **Tarih Okulu**, Sayı: 12, Ocak-Nisan 2012, s. 155-191.

BALTACI, Cahit, “Medrese ve Elemanları”, **Diyanet Dergisi**, Cilt: XVI, Sayı: 3, Mayıs-Haziran 1977, s.133-141.

_____, “Klasik Dönem Osmanlı İlim Müesseseleri”, **İslamî Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 3-4, Ankara 1999, s. 259-262.

BİNGÖL Sedat, **1829 İstanbul Nüfus Sayımı ve Tophane Kasabası**, Eskişehir 2004.

_____, “İstanbul’da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Müslüman Nüfusu Üzerine Bir İnceleme”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 36, Ankara 2004, s. 43-60.

ÇAKAR, Enver, “Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Humus Şehri”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 2, Elazığ 2003, s. 375-392.

ÇİMEN, Adnan, “Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 14/3, Ankara 2012, s. 183-216.

ÇATAKOĞLU, M. Şerif, **Anadolu Selçuklu Dönemi İlmî Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Osmanlı Kuruluş Dönemi İlmî Faaliyetlerine Tesiri**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2002.

ÇİMEN, Adnan, “Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 14/3, Ankara 2012, s. 183-216.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara 1993.

DOĞAN, Recai, “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 37, Sayı: 1, Ankara 1997, s.407-442.

- GELİŞLİ, Yücel, “On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Bağdat ve Yemen Vilayetlerinde Medreselerin Açılma Gerekçelerine İlişkin İki Belge”, **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 2, Ankara 2005, s. 83-113.
- GÖLEÇ, Mustafa - GÜLDAL, Fatih, **İstanbul’un 100 Mektebi ve Medresesi**, İstanbul’un Yüzleri Serisi-50, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2012.
- HIZLI, Mefail, “Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, Bursa 1987, s. 273-281.
- _____, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 1, Bursa 2008, s. 25-46.
- İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Çeviren: R.Sezer, YKY yayınları, İstanbul 2008.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, Ankara 1997.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Darü’l-Hilafeti’l-Aliyye Medreseleri ve Kuruluş Arefesinde İstanbul Medreseleri”, **İTED**, İstanbul 1978.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “1869’da Faal İstanbul Medreseleri”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 7-8, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1977, s. 277-392.
- ÖZKAN, Şerife, **Medrese Tabirinin İlk Defa Ortaya Çıkışı, Selçuklular Zamanında Medreselerin Kuruluş Sebepleri ve Medrese Eğitimi**, Selçuk Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.
- TAŞKIN Ünal, “Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume 1/3Spring, 2008, s. 344-366.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı**, Ankara 1988.
- ZORLU, Tuncay, “Klasik Osmanlı Eğitim Sisteminin İki Büyük Temsilcisi: Fatih ve Süleymaniye Medreseleri”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 6, Sayı 12, 2008, s. 611-628.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BÜTÇE GÖRÜŞMELERİNDE KIBRIS KONUSUNDAKİ TARTIŞMALAR (1956-1960)

DISCUSSIONS ABOUT CYPRUS IN THE TURKISH ASSEMBLY BUDGET SESSIONS (1956-1960)

Mehmet EVSİLE¹

Öz

Türkiye Büyük Millet Meclisi Bütçe görüşmeleri, her yıl ülke meselelerinin konuşulup tartışıldığı önemli bir zemindir. Kıbrıs meselesi ülke gündemine geldikten sonra bu konuda da milletvekilleri görüşlerini açıklamışlardır. Kıbrıs konusu, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında tartışmalara sebep olmuştur. 1956 yılından 1960 yılına kadar geçen dönemde Kıbrıs konusunun Birleşmiş Milletler'de, Zürih Konferansı'nda ve Londra Anlaşması'nda geçirdiği safhalar, aynı yılların bütçe görüşmelerine de yansımıştır. Kıbrıs konusunda tarihçiler, siyaset bilimciler, uluslararası ilişkiler uzmanları, kamu hukuku uzmanları, uluslar arası hukuk uzmanları tarafından çok sayıda kitap ve makale yazılmış ve konu çeşitli yönleriyle ortaya konmuştur. Bu makalede, Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi'nde yer alan bilgiler bir araya getirilerek konunun eksik kalan kısımları tamamlanmış; diğer çalışmalarda görülmeyen ayrıntılı bilgiler literatüre kazandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs Sorunu, Kıbrıs Cumhuriyeti, Türk-Yunan İlişkileri, Zürih Konferansı, Londra Anlaşması.

Abstract

Turkish Assembly Budget discussions has become an important platform to discuss the national problems since the Republic was declared. When the Cyprus conflict was mentioned in these discussions, the representatives had chance to announce their opinions about the issue. The Cyprus affair caused some conflicts between Turkey, Greece and Great Britain after the II. World War. Within the period 1956 to 1960, the phases that happened in the sessions of the United Nations, Zurich Conference and London Agreement were reflected to the Budget discussions held in the same year. Many books and articles were published about the Cyprus conflict by historians, international relation experts and law experts and the conflict was discussed in detail in all aspects. In this study, the knowledge obtained from the Turkish Assembly newspaper were put together and the undiscussed parts were completed and the details that are not mentioned in other studies were added to the literature.

Keywords: Cyprus Problem, Cyprus Republic, Turkish-Greece Affairs, Zurich Conference, London Agreement

¹ Prof. Dr. Amasya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi,
mevsile@amasya.edu.tr

Giriş

1571’de Venedik’ten alınan Kıbrıs Adası, 1878 yılına kadar Osmanlı hâkimiyeti altında yaşamıştır. Osmanlı Devleti, 1877-1878 savaşında Rusya’ya yenilmesinden sonra, Rusya’ya karşı İngiltere’nin desteğini almaya çalışmıştır. Bu destek karşılığında 4 Haziran 1878 tarihinde İstanbul’da imzalanan “*Kıbrıs Antlaşması*” ile adanın yönetimi yıllık 92 bin altın tutarındaki kira karşılığında geçici olarak İngiltere’ye devredilmiştir.² İngiltere, 1914 yılına kadar bu parayı ödemiş; Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla adayı ilhak ettiğini açıklamıştır.³

Kıbrıs’ın İngiliz yönetimi altında bulunduğu sırada Türkler ve Rumlar, adanın geleceği hakkında bazı teşebbüslerde bulunmuşlardır. Temmuz 1903’de Rumlar, Yasama (Kavanin) Meclisi’nin Türklerin bulunmadığı bir toplantısında, Enosis lehinde bir karar çıkarmışlardır. Ertesi gün ise Türkler, bu kararı protesto etmişler ve “*Kıbrıs Adası’nın yönetimi İngiltere tarafından bırakıldığında ada, Osmanlı Devleti’ne geri verilecektir*” şeklinde bir karar çıkarmışlardır.⁴

Birinci Dünya Savaşı’nın başlangıcında İngiltere, Kıbrıs’ı ilhak ettiğini ilân etmiş; Türkiye, Lozan Anlaşması’nda Kıbrıs’ın İngiltere’de kalması kabul etmiştir. Bu anlaşmanın 20. maddesinde, “*Türkiye, Britanya Hükümeti tarafından Kıbrıs’ın 5 Kasım 1914’te ilân olunan ilhakını tanıdığını beyan eder*” hükmü yer almıştır.⁵

İngiltere’nin 1925 yılında sömürge yönetimi ilân ettiği Kıbrıs’ta yaşayan Rumlar, adanın Yunanistan’a katılmasını savunmaya başlamışlar ve bu amaçlarına ulaşabilmek için de teşkilâtlanmışlardır. 1947 yılı Ekim ayında, Başpiskopos Yardımcısının başkanlığında bir heyet oluşturarak Londra’ya göndermişler, İngiltere Sömürgeler Bakanı’ndan, adanın Yunanistan’a verilmesini sağlamasının istemişlerdir.⁶

İkinci Dünya Savaşı’nın meydana getirdiği yıkım, savaş öncesinde Ortadoğu’da etkili konumda bulunan İngiltere’nin politikalarını gözden geçirmesine yol açmış ve İngiltere, sömürgelerine bağımsızlık vermeye başlamıştır. Kıbrıs’ta da daha İkinci Dünya Savaşı sona ermeden adanın İngiltere’den ayrılması yönünde talepler ortaya

² Erdal Açıkşes-Ayhan Cankut, “Kıbrıs Meselesinin Tarihsel Gelişimi ve Uluslararası Hale Gelme Sebepleri”, *Turkish Studies*, Volume: 9/4 Spring 2014, s.1246.

³ Sabri Özcan San (Gümüşhane), 25.02.1956, TBMM, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (10.Dönem)*, Cilt: 10, s.757-758.

⁴ Dilek Yiğit Yüksel, “Kıbrıs Türk Millî Mücadelesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VIII/18-19, (2009 Bahar-Güz), s.163.

⁵ *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923)*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Plânlama Müdürlüğü Yayını, s. 180.

⁶ Mustafa Albayrak, “Türkiye’nin Kıbrıs Politikaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XVI, Mart 2000, Sayı: 46, s.249.

konulmuştur.⁷ Bu anlamda ilk defa 21 Kasım 1949 tarihinde Birleşmiş Milletlere müracaat eden Yunanlılar, “Anavatan Yunanistan’la birleşmek için self-determination hakkının tanınmasını istiyoruz” diyerek adanın Yunanistan’a ilhakını talep etmiş ve 15 Ocak 1950 günü Kıbrıs Adası’nda neticesi önceden belli olan bir plebisit yaptırmışlardır.⁸

Yunanistan beş yıl sonra konuyu tekrar Birleşmiş Milletler’e taşımış, 24 Eylül 1954 tarihinde yapılan bir oylamada genel kurul gündemine alınmış; 14 Aralık 1954 tarihindeki oturumda Kıbrıs konusundaki görüşmelere devam kararı çıkarılmıştır.⁹

Diğer zeminlerde de konuyu gündemde tutmaya çalışan Yunan Büyükelçisi Jean KALERGİS, 23 Aralık 1954 tarihinde yaptığı bir konuşmada sorunun, Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında görüşülmesini ve bunun için de bir konferans toplanmasını teklif etmiştir. İngiltere Başbakanı Antony EDEN ise, 30 Haziran 1955 tarihinde Avam Kamarası’nda yaptığı bir konuşmada Türkiye ve Yunanistan’a; bu sorunun çözümü için üçlü bir konferans teklifinde bulunmuş, bu teklif Türkiye tarafından da olumlu karşılanmıştır.¹⁰ 29 Ağustos-7 Eylül 1955 tarihleri arasında yapılan Birinci Londra Konferansı, görüşmelerin devam ettiği sırada, İstanbul’da yaşanan 6-7 Eylül olaylarının yol açtığı olumsuzluklara bağlı olarak bir sonuç alınamadan dağılmıştır.¹¹

İngiltere 1956 yılında, Kıbrıs’a “mahallî muhtariyet” verilmesi için bir anayasa tasarısı hazırlatmış;¹² daha sonra İngiltere Sömürgeler Bakanı Lennox BOYD, Avam Kamarası’nda yaptığı bir konuşmada adanın taksimi hususunu dile getirmiştir. Türkiye de 28 Ocak 1957 tarihinde Başbakan Adnan MENDERES tarafından taksime taraftar olduğunu açıklamıştır.¹³

Adanın iki toplum arasında taksim edilmesi şeklindeki bir çözümle yetinmeyen Yunanistan, bundan sonra da Birleşmiş Milletler nezdinde teşebbüslere girişerek Türkiye’nin taksim tezinden taviz verdirilmesi için gayretlerini sürdürmüştür. Ancak Türkiye, ısrarla taksim tezini savunmuştur. 1958 yılında taksim lehinde mitingler

⁷ Kamer Kasım, “Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Kıbrıs Sorunu”, **Gazi Akademik Bakış**, Cilt:1, Sayı:1, Kış 2007, s.58.

⁸ Ulvi Kesen, “Kıbrıs Sorunu Bağlamında Türkiye’de 6/7 Eylül 1955 Olaylarına Kitleli Bir Bakış”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XII/25, (2012 Güz), s.183.

⁹ M. Albayrak, **a.g.makale**, s.252-253.

¹⁰ M. Albayrak, **a.g.makale**, s. 253.

¹¹ M. Albayrak, **a.g.makale**, s.253.

¹² M. Albayrak, **a.g.makale**, s.257.

¹³ M. Albayrak, **a.g.makale**, s.258.

yapılmış, 8 Haziran'da İstanbul Bayezit Meydanında yapılan mitinge 200.000, Ankara Anıtkabir çevresinde yapılan mitinge 150.000 kişinin katıldığı tesbit edilmiştir.¹⁴ 16 Haziran 1958'de yayınlanan bir bildiriye, Türkiye'nin en son kabul ettiği çözüm şeklinin taksim olduğu ilân edilmiştir.¹⁵

1959 yılında diplomatik gelişmeler devam etmiş; 5 Şubat'ta Türk ve Yunan Başbakanları Zürih'te görüşmelerde bulunmuşlardır. Burada Türkiye, ısrarla savunduğu taksim politikasından geri adım atmıştır.¹⁶

Zürih'te iki devlet arasında varılan anlaşmalar, 19 Şubat 1959'da Londra'da Türkiye, Yunanistan ve İngiltere ile Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarının temsilcileri tarafından imza edilmiştir.¹⁷

İkinci Londra Konferansı'nda kuruluş, garanti, askerî işbirliği ve Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası gibi dört ayrı anlaşma imzalanmış, onay için 4 Mart 1959'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuştur. Anlaşmaların kabulü ile Kıbrıs'ta iki toplumlu bir cumhuriyet kurulmuştur.¹⁸

Konu hakkında tarihçiler, siyaset bilimciler ve kamu hukukçuları tarafından yapılan çalışmalara ilâve olarak uluslararası ilişkiler¹⁹ ve uluslararası hukuk uzmanları²⁰ tarafından da akademik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda konu, pek çok yönüyle ortaya konmuştur. Biz de bu çalışmalara ilâve olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi'nden elde ettiğimiz bilgileri burada paylaşarak hem önceki çalışmalara bir katkı yapmış; hem de diplomatik olayların arka plânını görmüş olacağız.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Tartışmalar

Kıbrıs'ın Stratejik Önemi

Değişik zamanlarda Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda Kıbrıs adasının özellikle Türkiye açısından stratejik önemine dikkatler çekilmiştir. Bunlardan birinde konu, şu sözlerle dile getirilmiştir:²¹ *“Bir dünya harbini önlemek, önlenemediği*

¹⁴ M. Albayrak, **a.g.makale**, s.265.

¹⁵ M. Albayrak, **a.g.makale**, s.266.

¹⁶ M. Albayrak, **a.g.makale**, s.268.

¹⁷ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, Ankara, 1983,s.533.

¹⁸ M.Albayrak, **a.g.makale**, s.270.

¹⁹ Siret Hürsoy, “Kuramlar ve Kıbrıs Sorunu Üzerine Çıkarımlar”, **Ege Akademik Bakış**, Cilt:13, Sayı:2, Nisan 2013, s.259-271.

²⁰ A. Füsün Arsava, “Kıbrıs Sorununun Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Yıl: 1996, Cilt: 51,Sayı: 1, s.43-51.

²¹ Nurettin Fuat Alpkartal (Çanakkale), 25.02.1957, TBMM, **TBMM ZC (10.Dönem)**, Cilt: 17, s.823.

takdirde, silâhli mücadelenin muvaffakiyet şartlarını sağlamak azmiyle çalışanların kararlarında Kıbrıs'ın stratejik vaziyeti esas olmalıdır. Adanın kontrolü, tedhişçilikle komünizmin sızmasını kolaylaştıranların mesuliyetine bırakılamaz. Vatanımızdan 40 küsur mil mesafede olan ve 120.000 soydaşımızı barındıran topraklarda icabında müdafaa kuvvetlerimizden bir birlik bulundurmak, en tabii hakkımızdır. Bu tedbir, müşterek müdafaa sistemini de takviye eder.”

Adanın Mülkiyeti

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde dile getirilen hususlardan biri, adanın mülkiyeti hakkında olmuştur. Konu, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gündeme geldiği zaman ilk olarak Türkiye'nin adayı İngiltere'ye devrettiği, statüsü değiştirilmek isteniyorsa bunun, Türkiye ile İngiltere arasında halledilmesi gerektiği; Yunanistan'ın bu konuda söz sahibi olmasının mümkün olamayacağı görüşü ileri sürülmüştür.²² Muhalefet milletvekilleri tarafından yapılan bir konuşmada da, “*Kıbrıs'ın el değiştirdiği takdirde, adanın, ancak ve ancak asıl sahibi olan Türkiye'ye geri dönmesi icap ettiği*” şeklindeki hükümet görüşüne destek verilmiştir.²³

Rum Tedhişi

Kıbrıs adasındaki huzursuzluğun kaynağının Rumların uyguladığı tedhiş olduğu; bunun sadece Türkler için değil, adada bulunan İngiliz askerleri için de tehdit oluşturduğu hususuna dikkat çekilmiştir. Bu konuda yapılan bir konuşmada, adada son günlerde yine masum insan kanı aktığı, yüz binlerce Kıbrıslının korku içinde olduğu ifade edilmiştir. Akşamın ilk karanlığında hangi kapının vurulacağı, hangi masum İngilizlerle işbirliği yaptığı iddiasıyla dağa kaldırılacağı belli olmadığı vurgulanmıştır. İngiliz askerlerinin ve Rumca konuşan Kıbrıslıların katledildiği, Türk polislerinin arkadan vurulduğu belirtilmiştir. Bütün bu cinayetleri tertipleyen ve icra eden teşekkülün Yunanistan'ın beslediği EOKA olduğu, Yunan hükümet adamlarının bunu ilân etmekten çekinmedikleri dile getirilmiştir. Komutanlarının Yunan subayı, silâh ve teçhizatının Yunan ordusundan olduğu belirtilerek, “... *ne hazin tecellidir ki, 1945'te Yunanistan'ı komünizmden kurtaran ve Atina sokaklarında bunun için ölen İngiliz*

²² Cumhuriyetçi Millet Partisi Meclis Grubu Adına Ahmet Bilgin (Kırşehir), 25.02.1956, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:10, s.719-720.

²³ Ziyat Ebüzziya (Konya), 25.02.1956, TBMM, TBMM ZC (10.Dönem), Cilt:10, s.731.

askeri şimdi de Kıbrıs'ta kurtardığı insanların kurşunu ile can vermektedir” ifadeleri kullanılmıştır.²⁴

Kıbrıs Konusunda Hükümet Politikalarının Yetersizliği

Mevcut hükümet ve önceki hükümetlerin Kıbrıs konusunda uyguladıkları politikalar bazı eleştirilere maruz kalmıştır. Yunanistan'ın ilhak taleplerinin nüfus çoğunluğu, coğrafi ve stratejik şartlar ve dünya barışı bakımlarından mümkün olmadığına dikkat çekilerek;²⁵ esasen vaktinde 12 adanın Yunanistan'a terk edilmesinin, Yunanlıları, Kıbrıs'ı istemek için cesaretlendirdiği ifade edilmiştir.²⁶ Hatta Kıbrıs'ı aldıktan sonra Yunan taleplerinin Anadolu'ya kadar uzanacağı tehlikesine dikkat çekilmiştir.²⁷ Yunanlıların bu kadar cesaretlenmesinde, önceki hükümetlerin “*Yunan dostluğu bizim için 12 adadan daha kıymetlidir*” şeklindeki tavrının belirleyici olduğu vurgulanmış; mevcut hükümetin de Kıbrıs konusuna gereken önemi vermediği aşağıdaki sözlerle eleştirilmiştir:²⁸

“1955 Ağustosunda sonlarında malûmunuz veçhile İngiltere Türkiye ve Yunanistan'ı müştereken Londra Konferansına davet etti. Tam bu sırada birdenbire hükümetin harekete geçtiğini ve Başvekilin güzel ve şiddetli bir nutkuyla hükümetin Kıbrıs davasında cephe aldığını gördük. Bu nutuk kulaklarımıza pek hoş geldi ise de fazlasıyla gecikmiş bir nutuktu. Cihan umumî efkârını elde etmiş bulunan Yunanistan'ın kazandığı puanları tek bir nutukla silip atmak kolay değildi. O ana kadar Kıbrıs diye sesini çıkaramamış bulunan Türk umumî efkârının sükûtunu, Türk halkının böyle bir davayı benimsemediği şeklinde karşılayan cihan umumî efkârı, anı çıkan bu sesin mânâsını anlayamadı. Tam bu sırada, basit bir nümayiş olarak kalsaydı bu davaya hattâ faydası dahi dokunabileceği muhakkak olan müessif 6 - 7 Eylül hâdiseleri vuku buldu. O anda cereyan etmekte olan Londra Konferansında ileri sürmekte olduğumuz fikirlerin mesnetlerine olduğu kadar, siyasî itibarımız ve Kıbrıs davası için de ağır bir darbe indirdi. Bu hadiseden istifade eden Yunan matbuatı bütün dünya gazetelerini aleyhimizde yazılara, makalelere, resimlere, protestolara boğar ve Kıbrıs hakkında kendi tezlerine göre geniş bir propaganda faaliyetine geçerken, biz şayanı hayret bir atâlet içinde kaldık. Çok yanlış bir kararlar, gazetelerimize, Kıbrıs kelimesine temas ettikleri takdirde kapatılacakları Örfî İdare Kumandanlığınca tebliğ olundu. Yunanlılar bütün dünya matbuatında Kıbrıs davalarında lehlerinde neşriyat yaparken biz meydandan çekildik ve onların rahat rahat çalışmalarına fırsat verdik. Kıbrıs meselesinde hükümetin elinde mevcut kuvvetli kozları zamanında kullanamamış olmasından endişe duyuyoruz.”

²⁴ DP Meclis Grubu Adına Hasan Basri Aktaş (Kastamonu), 25.02.1957, TBMM, **TBMM ZC (10.Dönem)**, Cilt: 17, s.812.

²⁵ Sabri Özcan San (Gümüşhane), 25.02.1956, TBMM, **TBMM ZC (10.Dönem)**, Cilt: 10, s.758.

²⁶ Zeyyat Mandalıncı (Muğla), 25.02.1956, TBMM, **TBMM ZC (10.Dönem)**, Cilt: 10, s.728.

²⁷ Sinan Tekelioğlu (Seyhan), 25.02.1956, TBMM, **TBMM ZC (10.Dönem)**, Cilt: 10, s.757.

²⁸ Ziyat Ebüzziya (Konya), 25.02.1956, TBMM, **TBMM ZC (10.Dönem)**, Cilt:10, s.732.

Bunlara ilâve olarak, Kıbrıs ve Batı Trakya Türklerinin kültür durumlarını ihmal ettiğimiz de ayrıca bir eleştiri konusu olmuştur.²⁹

Yapılan eleştirilere cevap veren Dışişleri Bakanı Fuat KÖPRÜLÜ, Yunanistan'ın nihaî amacının, Kıbrıs adasını ülkesine ilhak etmek olduğunu söyledikten sonra,³⁰ Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki tezlerini altı madde halinde açıklamıştır:³¹

1-Kıbrıs'ın milletlerarası statüsü Lozan Muahednamesiyle tespit edilmiş bulunmaktadır. Binaenaleyh bu statüyü değiştirmek, Lozan Muahedesini değiştirmek demek olacağına göre bunu yapmak isteyenlerin o muahedenin ihtiva ettiği diğer bazı hükümlerin tadili vaziyetiyle karşılaşılabileceklerini de iyice düşünmeleri icap eder.

2-Farzımuhal olarak adanın beynelmilel statüsü değiştiği takdirde en tabii şekilde eski sahibi olan Türkiye'ye avdet etmesi icap eder.

3-Yunan tezinin hakiki çehresi adanın Yunanistan'a ilhakından ibarettir. Milletlerin kendi mukadderatlarını kendileri tayin etmeleri prensibini, adada hâlihazırda hâkim olan kargaşalık durum sayesinde ilhakı mümkün kılacağı ve bu prensibin Yunan iddialarına sempatik bir eda vereceği ümidiyle ileri sürmektedirler.

4-Esasen milletlerin kendi mukadderatlarını kendilerinin tayini prensibi, yani (self-determination) prensibi bugünkü hukuk kaidelerine göre kâfi derecede tebellür etmiş ve her yerde, körü körüne tatbiki kabil olan bir prensip değildir ve Kıbrıs'ta tatbiki, o adanın, tarihî, coğrafi, siyasî ve stratejik durumu ve kendine has diğer hususiyetleri bakımlarından asla mümkün değildir.

5-Her halükârda Yunanistan'ın adayı talep etmek için her hangi bakımdan olursa olsun en ufak bir hakkı yoktur ve olamaz.

6-Suni şekilde icat ve tahrik edilmiş olan Kıbrıs meselesinin alevlendirilmesi evvelinden kestirilemeyecek kadar vahim akıbetler doğuracak mahiyettedir.

Türkiye'nin tezinin esas noktaları bunlar olduğu ve olacağı vurgulanmıştır.

Türkiye'nin Adanın Taksimi Tezi ve Sonuçları

Aradan bir yıl geçtikten sonra, Kıbrıs konusu 1957 yılı bütçe görüşmeleri sırasında Dışişleri Bakan Vekili Ethem MENDERES tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne şu sözlerle takdim edilmiştir:³²

²⁹ Turan Güneş (Kocaeli), 26.02.1956, TBMM, **TBMM ZC (10.Dönem)**, Cilt: 13, s.810-811.

³⁰ Hariciye Vekili Fuat Köprülü (İstanbul), 25.02.1956, TBMM, **TBMM ZC (10.Dönem)**, Cilt: 10, s.751.

³¹ Hariciye Vekili Fuat Köprülü (İstanbul), 25.02.1956, TBMM, **TBMM ZC (10.Dönem)**, Cilt: 10, s.751-752.

“Kıbrıs meselesi, Yunanistan’ın tahrikleri ve hesapsız hareketleri neticesi olarak halen o şekle gelmiştir ki, bu meseleyi sür’atle kat’i bir şekl-i halle raptetmek hem bizzat adadaki ırkdaşlarımızın tabii haklarının korunması, hem de Yunanistan ve İngiltere ile birlikte mensubu bulunduğumuz NATO camiasında yarattığı huzursuzluğu bertaraf etmek bakımlarından kaçınılmaz bir zaruret olmuştur. İşte bu sebeptendir ki, bu meselede daima yapıcı bir hatt-ı hareket takip etmiş olan Hükümetimiz, adadaki her iki cemaate de kendi mukadderatlarını kendilerinin tayin etmesi prensibinin aynı şartlar altında, ayrı ayrı tanınması suretiyle adanın taksime gidilmesi münasip bir şekl-i hal olarak mütalâa edilmektedir... Kıbrıs meselesi bu sene Yunan Hükümeti tarafından tekrar bir self-determination talebi halinde Birleşmiş Milletler’e getirilmiştir. Bunun yanında, İngiltere Hükümeti de Kıbrıs’ta tedhişçiliğin Yunanistan tarafından tertip ve teşvik edilmesinden şikâyetçi olduğunu bildirmiştir. Biz, Kıbrıs meselesinin Birleşmiş Milletlerde alenen görüşülmesi neticesinde Yunan propagandasının tahrif gayretlerine bir set çekilmiş ve bu meseledeki hakiki görüşümüzün bütün dünyaya duyurulmuş olmasından memnunuz. Malûm olduğu üzere, Birleşmiş Milletler siyasi komisyonunda yapılan müzakereler sonunda adada huzur ve sükûnun avdeti şartıyla, Kıbrıs meselesinin sulhçu, demokratik ve âdilâne bir hal şekline bağlanması için müzakerelere yeniden başlanması ümidini izhar eden bir karar sureti hemen hemen ittifakla kabul edilmiş bulunmaktadır. Bunun mânâsı bizce şudur: Evvelâ, her türlü müzakerenin şartı olarak adada tedhişçiliğin sona ermesi lâzımdır. Birleşmiş Milletler, meselenin tarafları arasında müzakere yolu ile adilâne bir hal suretine bağlanması ümidini izhar etmektedir. Bunun manâsı da, hem doğrudan doğruya Enosis’in hem de self-determination kisvesi altında adanın Yunanistan’a ilhakını istihdaf eden Yunan teklifinin reddi demektir.”

1958 yılı bütçe görüşmelerinde söz alan Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü ZORLU, Türkiye’nin, problemin çözümünde uzlaşmacı bir tutum içerisinde olduğunu belirterek, bunun sonucunda adanın Türk ve Rum toplulukları arasında taksim edilmesi tezini kabul ettiklerini; Kıbrıs meselesinin halli için taksim elzem olduğunu açıklamıştır.³³

Ancak, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri’nin taksime karşı olmalarının, Türkiye’nin bu konudaki politikalarını zayıflattığı, muhalefet partisi sözcüleri tarafından ifade edilmiştir.³⁴

“Şimdiye kadar Kıbrıs davası, müttfikimiz Yunanlılarla ve Kıbrıslı Rumlarla bir ihtilâf konusu iken, Birleşmiş Milletler’deki oylamalar sırasında, dost bildiğimiz, hattâ

³² Hariciye Vekâleti Vekili Ethem Menderes (Aydın), 25.02.1957, TBMM, **TBMM ZC (10.Dönem)**, Cilt: 17, s.800-801.

³³ Hariciye Vekili Fatin Rüştü Zorlu(Çanakkale), 25.02.1958, TBMM, **TBMM ZC (11.Dönem)**, Cilt: 2, s.615-616.

³⁴ CHP Meclis Grubu Adına Necati İlter(Sivas), 25.02.1958, TBMM, **TBMM ZC (11.Dönem)**, Cilt:2, s.628.

müttefikimiz birçok memleketlerin de aleyhimize vaziyet aldıkları görülmüştür. En son safhada ise bu mesele, hak ve insaf dairesinde bir hal suretini beklediğimiz İngiltere ile aramızda ciddi bir ihtilâf konusu haline gelmiştir. Adanın taksimi ile nihaî ve mecburî hal şekline varılması, ilk defa ve bizzat İngiliz Bakanı tarafından ortaya konduğu halde, şimdi İngiliz Dışişleri Bakanı ve Ada Valisi, bize karşı, taksim aleyhinde ısrar etmektedirler. Amerika, hiçbir zaman taksim lehinde vaziyet almadığını söylemekte; hükümetin bizim rızamız dışında bir hal tarzı olamayacağı iddiasını da, İngiliz Hariciyesi alenî beyanı ile reddetmektedir.”

Sadece İngiltere ve ABD'nin değil; pek çok İslâm ülkesinin de Birleşmiş Milletlerdeki oylamalarda Türkiye'nin tezi aleyhine oy kullandığı da bilinmektedir.³⁵

Nihaî Çözüm ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kurulması

Türkiye, bütün politikalarını adanın taksimi üzerine kurup, Ankara ve İstanbul'da yüz binlerce kişinin katıldığı mitinglerle kamuoyu desteğini arkasına almaya çalışırken, Kıbrıs'ta elde edilen sonuç, bunun tam aksi istikamette olmuştur. Türkiye'nin taksim tezinin aksine bir çözümün ortaya çıkmasından sonra, imzalanan Zürih Anlaşması'nın sonuçları, Dışişleri Bakanı tarafından şu şekilde takdim edilmiştir:³⁶

a- Cumhurbaşkanı Rum, yardımcısı Türk olacak ve her ikisinin de dış siyaset, millî savunma ve emniyet işlerinde nihaî ve diğer işler hususunda talikî (suspensive) veto hakları bulunacaktır.

b-Yüksek memurlar, ordu ve zabıta komutanları, cumhurbaşkanı ve yardımcısının mutabakatları ile tâyin edilecektir. Sivil idarede yüzde yetmiş Rum, yüzde otuz Türk unsur bulunacaktır.

c- Müstakil Kıbrıs'ın iki bin kişilik bir ordusu olacak ve bu ordu yüzde altmış Rumlardan, yüzde kırk da Türklerden teşekkül edecektir.

d- Ayrıca iki bin kişilik bir iç emniyet kuvveti teşkil edilecektir. İlk senelerde bu kuvvetin yüzde altmışı Rumlardan, yüzde kırkı Türklerden oluşacak, daha sonra bu nispet yüzde yetmiş ve yüzde otuz olarak değiştirilecektir.

e- Yüzde yetmiş Rumlardan ve yüzde otuz Türklerden mürekkep bir yasama meclisi kurulacaktır. Ayrıca, din, eğitim, öğretim ve kültür işleri şahsî ahval ile meşgul olmak üzere iki ayrı cemaat meclisi kurulacaktır. Cemaat meclislerinin bu mevzularda

³⁵ CHP Meclis Grubu Adına Necati İltar (Sivas), 25.02.1958, TBMM, **TBMM ZC (11.Dönem)**, Cilt: 2, s.632.

³⁶ Hariciye Vekili Fatin Rüştü Zorlu (Çanakkale), 28.02.1959, TBMM, **TBMM ZC (11.Dönem)**, Cilt: 7, s.1351-1352.

yasama, idarî ve yürütme salâhiyetleri bulunacağı gibi ayrıca cemaate mütaallik iktisadî ve belediyeler gibi siyasî teşekküller ve faaliyetler üzerinde kontrol ve idare hakkı olacaktır.

f- Müstakil Kıbrıs Devletinin anayasasının uygulaması ile ilgili olarak bir yüksek mahkemesi olacaktır. Bu mahkeme, cemaat meclisleri ile merkezi yasama meclisi arasındaki ihtilâfları halledecektir. Ayrıca en yüksek adlî merci olmak üzere bir yüksek mahkeme daha kurulacaktır. Bu mahkemeler bir Türk ve Yunan ve bir de tarafsız devlet temsilcisinden oluşacaktır.

g- Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı yedi Rum ve üç Türk'ten mürekkep bir Bakanlar Kurulu marifetiyle icra kuvveti yürütüleceklerdir. Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısının Yasama Meclisinden çıkan kanunlarda olduğu gibi hükümet kararları üzerinde de veto hakları mevcut olacaktır.

h- Kıbrıs Devletinin her hangi başka bir devletle hiçbir şekilde birleşmeyeceği anayasasında açıkça yazılacaktır. Ayrıca, Kıbrıs Devleti Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında bir Garanti Anlaşması imzalanacaktır. Kıbrıs Anayasası Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin garantisi altında olup, anayasanın ihlâli halinde bu üç devlet müştereken veya münferiden müdahale hakkına sahip bulunmaktadırlar. Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs Devleti arasında ayrıca akdedilecek bir İttifak Anlaşması gereğince bir Türk Yunan ve Kıbrıs Müşterek Askerî Karargâhı kurulmaktadır. Bu karargâha Yunanistan 950, Türkiye ise 650 kişilik bir kuvvetle iştirak edecek ve Kıbrıslılardan müteşekkil 2 000 kişilik ordunun talim ve terbiyesi ile bu müşterek karargâhı iştigal edecektir. Müşterek Karargâhın komutanı bir senelik devreler için münavebe ile Türk, Yunan ve Kıbrıslı generaller arasından seçilecektir. Bu madde bir anayasa hükmü kuvvetini haiz olacak ve orada yer alacaktır.

i-Beş büyük şehirde Türklerin müstakil belediyeleri olacaktır.

Dışişleri Bakanı, elde edilen sonucun, Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki beklentilerini karşıladığını da şu sözlerle ifade etmiştir:³⁷

“Kıbrıs meselesinde menfaatlerimizin lâyıkî ile korunması için şu şartların tahakkuku lâzım gelmekte idi:

1- Kıbrıs'ın hiçbir zaman yabancı bir devlete ilhak edilmemesi,

³⁷ Hariciye Vekili Fatin Rüştü Zorlu (Çanakkale), 28.02.1959, TBMM, **TBMM ZC (11.Dönem)**, Cilt: 7, s.1350.

2-Kıbrıs'taki Türk cemaatinin inkişafının önlenmemesi ve onun adada bir ekalliyet muamelesine tâbi tutulmaması,

3-Adanın Türkiye'nin emniyeti için arz ettiği ehemmiyet nazar-ı itibara alınarak adanın müdafaasının temini ve müdafaaya Türkiye'nin iştiraki.

Ve bu üç ana prensibin yanında adada İngiltere'nin üslere sahip olmasının Türkiye için faydalı olduğu ve bunun idamesinin lüzumu.”

İngiliz Üslerinin Durumu

Dışişleri Bakanı, konuşmasının devamında Kıbrıs'taki İngiliz üslerinin durumuna da temas etmiştir:³⁸ *“İngiltere için ehemmiyetli olan nokta, adadaki İngiliz askerî üslerini muhafaza ile bu üsler üzerinde hükümranlık haklarının devamını sağlamaktır. Bu maksatla da, kendilerine gerekli hakların sağlanmasını, üslerin bulunduğu bölgelerin bütünlüğünün ve bunlarla ilgili hakların Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs Devletlerince garanti altına alınmasını arzuyorlardı. İngiltere Hükümetinin bu taleplerini kabul ettik. Zira adada İngiliz üslerinin bulunmasının, Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs Devleti'nin emniyeti bakımından faydaları aşikârdır. Ayrıca, gerek NATO'nun güneydoğu kanadının kuvvetlendirilmesi, gerekse Ortadoğu'nun istikrarı mülâhazaları muvacehesinde, İngiltere'nin adada üslerini muhafaza ederek Kıbrıs'ın ve bölgenin müşterek müdafaasına iştirak etmesi elbet ki, bütün tarafsız ülkelerin menfaatine olacaktır.”*

İktidar Kanadının Anlaşmaya Destek Sözleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan tartışmalar sırasında iktidar partisi mensubu olan milletvekilleri, konuyu diplomatik yönlerden değerlendirerek, Zürih Anlaşmaları ile, Lozan Anlaşması'nın Kıbrıs'la ilgili maddelerinin Türkiye lehine değiştirildiğini ifade etmişlerdir:³⁹ *“Şimdi 1950 ile 1959 arasını ele alalım... Bugün mevcut muahedelerden biri, Lozan Muahedesi, Kıbrıs meselesinde lehimize olarak değiştirilmiştir.”*

Demokrat Parti adına da sonucun memnuniyet verici olduğu, grup sözcüsü tarafından dile getirilmiştir:⁴⁰

³⁸ Hariciye Vekili Fatin Rüştü Zorlu (Çanakkale), 28.02.1959, TBMM, **TBMM ZC (11.Dönem)**, Cilt: 7, s.1355.

³⁹ Hikmet Bayur (Manisa), 22.02.1959, TBMM, **TBMM ZC (11.Dönem)**, Cilt: 7, s.437.

⁴⁰ DP Meclis Grubu Adına Hasan Basri Aktaş (Kastamonu), 28.02.1959, TBMM, **TBMM Z (11.Dönem)**, Cilt:7, s.1371.

“Partimiz Hükümeti, ihtilâfin ilk gününden beri daima şu hususlar üzerinde kat’î vaziyet almış, başarı ile savunmuş ve şimdi de neticeyi istihsal etmiştir.

1-Adanın stratejik durumu sebebiyle Türkiye’nin emniyeti.

2-Adadaki 120 bin Türk’ün emniyet ve huzur içinde yaşamalarını temin etmek.

Londra Konferansı’nda bu şartların tahakkuk ettirildiğini görüyoruz.

Zürih ve Londra Anlaşmaları hür dünyanın her yerinde memnunluk uyandırdı ve takdirle karşılandı. Dost ve müttefiklerimiz, hür dünya basını, radyoları, tefsircileri, Türkiye ve Başvekili için hepimizin iftihar edeceği ifadeler kullandılar, neşriyat yaptılar. Memnun olmayan tek grup Sovyet Rusya ve peykleridir.”

Bundan bir yıl sonra yapılan bir değerlendirmede de, “*Kıbrıs işi büyük bir dinamizm eseridir. Hiçbir ahdi ilgimiz kalmamış bulunan bir yere tekrar ayak basıyoruz, hak sahibi oluyoruz. Bu büyük bir başarıdır*” sözleri ile destek verilmiştir.⁴¹

Muhalefetin Yorumu

Muhalefet partisi sözcüleri, iktidar partisinin kendisini bağladığı taksim tezinin gerçekleşmemiş olduğunu eleştirmişler, hatta bir milletvekili, mevcut sonucun taksim alternatifinden daha uygun olduğunu, “*Kıbrıs meselesi... Bence bu şekil taksimden çok daha faydalı olmuştur. Memleketin durumunu ifade edici olmuş ve oradaki yerli ırkdaşlarımız için son derece daha emniyetli ve onların hak ve hukukunu teminat altına alıcı bir neticeye bağlanmıştır*” sözleriyle;⁴² diğer bir milletvekili de, *Kıbrıs mevzuunda, bizzat iktidarın vaat ve taahhütlerini hatırlayacak olursak, bugün varılan netice karşısında bizden iktidara bir teşekkür beklenmemelidir*” sözleriyle eleştirmiştir.⁴³

Aradan bir yıl geçtikten sonra, Türkiye’nin Kıbrıslı Türklere yaptığı yardımların yetersizliği karşısında Kıbrıs’ın ekonomik anlamda Türkiye’ye bağlanması talebi dile getirilmiştir:⁴⁴ “*Türkiye’den Kıbrıs Türk topluluğuna yapılan yardım, bugünkü haliyle çok yetersizdir. Geçen yıl yapılan cüz’î yardım, ancak, Türklerin bir kısmının borçlarını ödeyebilmelerine imkân vermiştir. Bu yıl için ise, Kıbrıs Türklerinin en çok malî ve iktisadî yardıma ihtiyaç duydukları yıl olmakla beraber, hükümetin herhangi bir yardım yapıp yapmayacağı bile belli değildir. Hâlbuki daha sonra yapılacak yardımlarda çok geç kalınmış olabilir.*

⁴¹ Hikmet Bayur (Manisa), 25.02.1960, TBMM, **TBMM ZC (11.Dönem)**, Cilt: 12, s.509.

⁴² Hamza Eroğlu (Adana), 28.02.1959, TBMM, **TBMM ZC (11.Dönem)**, Cilt: 7, s.1374.

⁴³ Bülent Ecevit (Ankara), 28.02.1959, TBMM, **TBMM ZC (11.Dönem)**, Cilt: 7, s.1375.

⁴⁴ Bülent Ecevit (Ankara), 25.02.1960, TBMM, **TBMM ZC (11.Dönem)**, Cilt: 12, s.503.

Kıbrıs Türk topluluğu, kendi içinde iktisadî kalkınmayı mümkün kılamayacak bir durumda ise, Türkiye ile Kıbrıs Türk topluluğunun iktisadiyatını sıkı sıkıya birbirine bağlayacak tedbirler alınmalıdır.”

Sonuç

Kıbrıs konusu, yaklaşık olarak 140 yıldan beri Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında tartışma konusu olmuştur. 1878 yılında Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra geçici olarak İngiltere yönetimine geçmiş; ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı sırada İngiltere tarafından ilhak edilmiş ve bu olay Lozan Anlaşması ile Türkiye tarafından da kabul edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 12 adanın Yunanistan'a devredilmesi, bu ülkeyi Kıbrıs'ı da kendi topraklarına katabileceği yönünde cesaretlendirmiştir. Konuyu Birleşmiş Milletler'e taşıyarak istediği sonucu almaya çalışmışsa da bunda muvaffak olamamıştır. Türkiye ise işin başında, İngiltere'nin adayı Osmanlı Devleti'nden devraldığını ileri sürerek, eğer adanın statüsünde bir değişiklik olacaksa, adanın tamamının Türkiye'ye verilmesi gerektiği yönünde bir politika belirlemiştir. Daha sonra bunun mümkün olmaması durumunda adanın Türk ve Rum toplumları arasında taksim edilmesi tezini uygulamaya çalışmıştır. Fakat Zürih ve Londra görüşmelerinin sonunda bu tezin de kabul görmediği anlaşılmış ve birleşik bir Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Buna rağmen Rum faaliyetleri sonucunda adada huzur ve güvenlik sağlanamadığı için Türkiye, 1974 yılında askerî müdahalede bulunmak zorunda kalmıştır. Bugün hâlâ Kıbrıs'ta kalıcı bir barışın sağlanamamış olması, adadaki durumun uzun bir müddet daha problem oluşturmaya devam edeceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (10.Dönem), Cilt: 10, Ankara, 1956.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (10.Dönem), Cilt: 13, Ankara, 1956.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (10.Dönem), Cilt: 17, Ankara, 1957.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (11.Dönem), Cilt: 2, Ankara, 1958.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (11.Dönem), Cilt: 7, Ankara, 1959.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (11.Dönem), Cilt: 12, Ankara, 1960

Araştırma Eserler

Açıkses, Erdal-Ayhan Cankut, “Kıbrıs Meselesinin Tarihsel Gelişimi ve Uluslararası Hale Gelme Sebepleri”, **Turkish Studies**, Volume: 9/4 Spring 2014, s.1241-1259.

Albayrak, Mustafa, “Türkiye’nin Kıbrıs Politikaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XVI, Mart 2000, Sayı: 46, s.249-275.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, Ankara, 1983, 851s.

Arsava A. Füsün, “Kıbrıs Sorununun Uluslar arası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Yıl: 1996, Cilt: 51, Sayı: 1, s.43-51.

Hürsoy, Siret, “Kuramlar ve Kıbrıs Sorunu Üzerine Çıkarımlar”, **Ege Akademik Bakış**, Cilt:13, Sayı:2, Nisan 2013, s.259-271.

Kasım, Kamer, “Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Kıbrıs Sorunu”, **Gazi Akademik Bakış**, Cilt:1, Sayı:1, Kış 2007, s.57-72.

Kesen, Ulvi, “Kıbrıs Sorunu Bağlamında Türkiye’de 6/7 Eylül 1955 Olaylarına Kitlesel Bir Bakış”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XII/25, (2012 Güz), s.181-226.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923), T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Plânlama Müdürlüğü Yayını.

Yüksel, Dilek Yiğit, “Kıbrıs Türk Millî Mücadelesi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VIII/18-19, (2009 Bahar-Güz), s.161-184.

PAYİTAHT (İSTANBUL) ASKERİ İDADİSİ'NDE ÖĞRENCİLER VE METROPOLDEKİ EĞİTİM STANDARTI¹ (1838-1915)

PUPILS IN THE MILITARY HIGH SCHOOL OF THE THRONE (ISTANBUL) AND THE LEVEL OF THE EDUCATION IN METROPOLIS (1838-1915)

Mehmet Yavuz ERLER²

Öz

Osmanlı Devleti düzenli bir eğitim sürecinden geçerek yetişen komuta kademesine, çağdaşı olan Batılı devletleri takiben XIX. Yy da başlamıştır. Başlangıçta askeri sıbyan (ilkokul) mektepleri zamanla askeri rüştiye (ortaokul) ve askeri idadi (lise) aşamaları ile zenginleştirilmiştir. Payitaht kenti olan İstanbul'da açılan askeri eğitim veren kurumlar zamanla Osmanlı coğrafyasının bütününe yayılmıştır. İstanbul'da ilk açılan askeri okullara devam edenler çoğunlukla İstanbul'da ikamet eden ailelerin çocukları olmuştur. Ancak 1860 sonrasında Osmanlı Devleti'nin değişik coğrafyalarında açılan askeri Rüştiye Mektepleri ilk mezunlarını vermeye başlamışlar ve idadi (lise) düzeyindeki eğitimlerini devam ettirebilmek amacıyla İstanbul'a gelmeye başlamışlardır. Bu durum Payitaht Askeri İdadisindeki öğrenci portresini de değiştirmiştir. Çalışmamızda Kuleli Askeri İdadisi'nde okuyan öğrenci portresinin değişimi incelenecektir. Ayrıca Askeri Okuldaki öğrencilerin eğitim dışındaki yaşantı, okulun sunduğu imkânlar, alışkanlık ve bir başkentte okuyan öğrencinin başkent imkânlarından ne oranda etkilendiği tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kuleli, Sıbyan, Rüştiye, İdadi, Eğitim, Ordu

Abstract

Ottoman State started to apply the contemporarily trained commander of chiefs' regime along with the western countries of his time in XIX th century. The military pupil schools at the beginning of Ottoman modernization witnessed secondary school education in time and enriched with the addition of high military school complexes. As time goes by these military schools and its' schedule spreads all over the Ottoman geography. The candidates of primarily opened military schools were all the kids of these families who were residents of Istanbul. However the graduates of suburb military pupil schools released out its first students after 1860 for the military high school and thus the military pupil school graduates, all over the country started to flow to Istanbul so that of having registered themselves in to the only military high school of the state. This happened to change the vision of the military high school comparing with the previous candidates background. In this study these change, whose suburb or urban pupils will be scrutinized. Meanwhile we will examine how far the military high school of the throne in Istanbul provides education and in or outside life to the candidates whose from either suburb or urban.

¹ Bu çalışma 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi'nde sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir. Bkz. 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri I İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2011, Birinci Baskı, ss.489-527.

² Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, myerler@omu.edu.tr

Keywords: Kuleli, Sıbyan (Public School), Rüştiye (Secondary School), İdadi (High School), Education, Military

Osmanlı Ordusu, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren önemli roller üstlenmiştir. Bu nedendir ki çağın gerektirdiği modern savaş eğitimi ve donanımına yönelik uygulamalar devlet adamlarının, devletin bekası noktasında önceliğini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti son yüzyılına girerken çağdaşı olan batılı devletlerle askeri alanda da rekabet halindeydi. Bu rekabetin gereklerini yerine getirmek için yöneticiler batıda oluşan askeri alandaki modernleşme sürecinin takip edilmesini ülke yönetiminin öncelikleri arasında kabul etmekteydiler. Osmanlı ve Batılı Devletler arasında yoğunlaşarak etkinliğini devam ettiren savaş eğitimi alanındaki gelişmeler belirli başlıklar altında arşiv kaynaklarının verileri doğrultusunda ele alınacaktır.

1. MODERN ASKERİ EĞİTİM VE OSMANLI

Savaş sanatına yönelik savaş eğitimi öteden beri var olagelen bağımsızlığın güvencesi, doğal bir gereklilik idi. Osmanlı kuruluş dönemi savaşlarında elde edilen başarıların çekirdeğini, savaş sanatında doğuştan yetenekli ve savaş alanlarında bulunmuşluğu ile de deneyimli personel oluşturmaktaydı. Bununla birlikte Osmanlı Macar seferlerinde savaş alanında eğitimli bürokratlarında yer aldığı tespit edilmiştir (Finkel 1988: 31). İlerleyen süreç içerisinde değişen silah teknolojisine paralel olarak birliklerin savaş anında sevk ve idaresi de farklılaştı (Arif: 402). Osmanlı Devleti silah endüstrisini, ordu ihtiyacının tümünü karşılayacak düzeyde geliştirememiş olmasına rağmen dış alımlarla ya da dış kaynaklı uzmanlarla çağın askeri teknolojik gerekliliğini takip etmeyi sürdürdü (Deligönül 1982: 49). Dış alımlarla temin edilen devrin teknolojik silahları, onu kullanacak er ve erbaşların eğitimi zorunluluğunu da beraberine getirdi (Arif: 402, 422). Osmanlı idari mekanizmasının askeri personelin yeniden yapılanması ve devrin teknolojik gerekliliklerine uygun bir şekilde eğitilmesini sağlamaya yönelik devrim niteliğinde çalışmalara imza attığını belirtmek gerekir. Osmanlıya kimi zaman rakip kimi zaman müttefik olan bazı Çarlık ya da İmparatorlukların geliştirdiği ateşli silahların savaş alanlarında kullanımlarıyla ilgili savaş taktikleri yine bu devletlerden temin edilen askeri uzmanlar vasıtasıyla öğrenilmeye çalışıldı. III. Selim devrinde kurulan “Kışla-yı Hümayun” da Osmanlı, devrin gelişmiş silahlarını kullanabilecek bir ordu çekirdeği oluşturmaya çalıştı. Ancak

II. Mahmut döneminde Yeniçeri Ocağının halli ve oluşan kuvvet boşluğunu dolduracak yeni bir yapının oluşturulmasında yaşanan zaman kaybı, ciddi bir krizi de beraberinde getirdi. Fransa tarafından devrin gelişmiş silahları ve eğitimi ile yeniden düzenlenen Osmanlı Mısır Hıdivinin köylülerden oluşturduğu ordusu, Osmanlı'ya Suriye ve Kütahya'da ağır bir yenilgi tattırdı. II. Mahmut, "Denize düşen, Yılanı sarılır" özdeyişiyle birlikte Rus Çarlığına yardım çağrısında bulundu. Rus Çarlığının İstanbul'u bu asi Mısır valisinin şerrinden kurtarmak için gerçekleştirdiği askeri yardım jesti etkili oldu ve Hıdivin oğlu İbrahim Paşa, Osmanlının onurunu örselemiş olarak askeri birliklerini geri çekti (Altundağ 1988: 60–65). Osmanlının ihtişamını küçük düşüren bu olay idareci zümrenin askeri gelişmeyi, öncelikler listesinin başına eklemesine neden oldu. II. Mahmut biraz geç kalmakla beraber kaçan treni yakalamaya çalıştı. III. Selim döneminde başlatılan askeri yapılanma çalışmaları yeniden uygulanmaya konuldu. Ancak Sarayın siyasal iktidarına yönelik en etkili müdahaleler ordu vasıtasıyla yapılmıştı. Bu önyargılı endişe, nitelikli askeri personelin Payitahta olan sadakatini askeri eğitim süreci içinde oluşturmayı hedefleyen müfredatlarla giderilmeye çalışıldı. Payitahtın etkin bir ordu oluşturmadaki önceliği, laik ve çağdaş eğitimden çok Saltanata ve onun temsil ettiği rejime sadakatli bir askeri kumanda sistemini elde etmeye yönelikti. Gerçekte ordu çekirdeklerini devrin silah teknolojisine göre yeniden tasarlayan devletlerinde askeri eğitimde önceliği, yönetici zümreye karşı eğitim sürecinde oluşturulması planlanan liyakatti.

Osmanlı askeri okullarında başlatılan yeniden yapılanma daha bilinçli ve detaylı hale getirildi. Oluşturulan ders programları ve onları uygulayacak eğitmen ve idareciler öz kaynaklar kullanılarak giderilmeye çalışıldı. Bununla birlikte batılı devletlerde yakın takibe alındı. Askeri savaş sistemlerinin öğrenilmesi amacıyla Osmanlı askeri personeli, yurt dışında askeri teknolojide gelişmiş çeşitli ülke başkentlerine eğitime yollandı. Yurt dışındaki askeri okullar bünyesine yollanan subay ve Harbiyeli öğrenciler yeni deneyim ve fikirlerle ülkelerine döndüler. Ne var ki, kemikleşmiş umursamazlık ve öz kaynakların düşüncesizce harcanması geleneği burada da kendini hissettirdi. Askeri eğitim amacıyla gönderilen subaylardan askeri eğitim kurumlarında yararlanılması beklenirken, değişen sultanlar ve askeri yöneticiler nedeniyle planlanan yapılanmada aksamalar yaşanmaya başladı. Yurt dışında eğitim almış subaylar eğitim kurumları yerine kırsaldaki kıtalara sevk edildiklerinden elde ettikleri bilgi donanımını yeni nesillere kazandırma haklarından mahrum bırakıldılar (Esat 1896: 19).

Askeri personelin eğitimi konusunda doğrudan yabancı uzmanlardan yararlanılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Askeri eğitim amaçlı olarak yurt dışına gönderilen subay kadrosunun ilk defa Viyana'ya yönlendirildikleri belirlenmiştir. Bu durum II. Mahmut devrindeki diplomatik ilişkilerinde hangi ülke ile daha üst düzeyde olduğu gerçeğini belirginleştirir. Askeri personeline eğitim alacakları Viyana'ya gelişlerinin sağlanması için kılavuzluk etmek üzere bizzat Avusturya İmparatoru tarafından Viyana'dan topçu Miralayı Havzelab görevlendirilmiştir. Avusturyalı Miralay, sarayda Sultanla buluşmuş ve emrine verilen Osmanlı askeri personeline Viyana'ya kadar eşlik etmiştir (Esat 1896: 20, 24). Osmanlı ordusunun yeniden yapılandırılması amacıyla getirilen yabancı askeri eğitmenlerin Osmanlı askeri eğitim kurumlarında hizmet verdikleri görülür. İspanyol ressamından Mösyö Şirans'ın 1838 yılında Harp okullarında ders verdiği belirtilmektedir (Esat 1896: 26). Ancak gerek yurtdışın gönderilen askeri personel gerekse yurt dışından Osmanlı eğitim kurumlarına gelen askeri teknik uzmanların karşılaştıkları lisan problemi nedeniyle eğitim sürecinden beklenen verimlilik gereğince alınamamıştır. Abdülmecit devrinde lisan sorunu yapılan ikili anlaşmalara yansımıştır. Yurt dışından askeri okullar için getirilen askeri uzmanlar buldukları ülkelerin asil tabakasına mensup kişiler arasından seçilmekteydi. Yabancı uyruklu eğitmen kadronun getirilmesi için Sultan Abdülmecit Fransa Kralı Lui Filip ile Prusya İmparatoru IV. Frederik Kilyom ile yazışmalarda bulunarak bu konuda onaylarını almıştır (Esat 1896: 43). İlk defa Abdülmecit döneminde askeri eğitim amaçlı getirilen bu uzmanlardan bazı şartları yerine getirmeler istenmiştir. Yabancı askeri uzmanlarla kontrat düzenlenerek, eğitmenlerin Osmanlıca öğrenmeleri şarta bağlanmıştır. Yabancı uzmanlara Osmanlıca öğretmek üzere bir de personel tahsis edilmiştir. Ancak yabancı uyruklu eğitmenler, yerleştirildikleri dairelerde kendi maaşları ile Osmanlıca hocaları tutup okul eğitime açılana kadar Osmanlıca öğrenmeye çalışmışlar ancak başarısız olmuşlardır (Esat 1896: 44). Askeri okulların eğitime başlamasına birkaç ay kala İstanbul'a gelmiş bulunan Mösyö Manya, Majino, Dubrovil ve Molinofestge; Osmanlı Eğitim Bakanı Emin Paşa'nın başkanlığında müfredat programları ve ders saatlerinin belirlenmesinde hizmet vermişlerdir (Esat 1896: 46). Fransız askeri eğitim sistemini yakından takip etme düşüncesinde olan Payitaht, 1859 yılında Cemil Paşanın gayretleriyle Paris'te Osmanlı Devletine ait bir askeri okul açmıştır. Paris'in dışında bulunan Kranl bölgesinde Viyola sokağında kiralanan bir evin kapısına "Mekteb-i Osmanî" ve bir de tuğra konularak

açılan okul Osmanlı subaylarına burada Fransızca ve Fransız Askeri Akademilerinde askeri teknikler konusunda ders alacak olanlara gerekli ön eğitimi vermeye yönelik olarak düzenlenmişti. Bu okul 1874 yılında satılmış ve elde edilen gelire Askeri Okulların bir bölümü inşa edilmiştir (Esat 1896: 66–72).

Osmanlı Devletinde 1845 yılında oluşturulan “Meclis-i Maarif-i Muvakkat”, Sultan Abdülmecit’in başkanlığında devrin çağdaşı bir askeri eğitim için Osmanlı ordusunda gerekli olan yapılanmaya ilişkin kararlar aldı (Akyıldız 1993: 194). Meclisin almış olduğu kararlar 1845 yılında Takvim-i Vekayi’de yayınlanarak kamuya duyuruldu (Esat 1896: 40). Meclisin aldığı kararlar gereğince; askeri liselere alınacak adayların sınavlara tabi tutulmaları, sadece asker çocuklarının değil kökeni belli, temiz ahlak sahibi Osmanlı vatandaşları çocuklarının da askeri eğitime katılımları sağlandı. Başlangıçta askeri liselerin eğitim süreci beş yıl olarak belirlendi (Çam 1991: 86). Ülke genelinde açılması tasarlanan askeri lise sayısı da on iki olarak kararlaştırıldı. Ordu merkezlerinin bulunduğu vilayetlerde ve İstanbul’da açılması kararlaştırılan askeri liseler; başlangıçta belirlenen on iki adet askeri lise kıstasına ulaşamadı. Bu nedendir ki 1845–1875 yılları arasında yalnızca Harbiye İdadisi (İstanbul), Bursa, Edirne, Manastır, Şam, Erzurum ve Bağdat askeri liseleri eğitime açılabilmiştir (Esat 1896: 166). Payitahtın göz bebeği olarak açılan Harbiye İdadisi’ne 1845 yılında 1.262 öğrenci kayıt yaptırmıştı (Esat 1896: 6–10, 166). İstanbul’da açılan ve Mekatib-i Harbiye’ye bağlı olan Harbiye İdadisi’nin adı, olası karışıklığı engellemek için bir müddet sonra “Dersaadet Mekatib-i Askeriye-i İdadi-i Şahane” olarak değiştirildi (Esat 1896: 39).

İstanbul’da açılan Harbiye İdadisi’ne yönelik yoğun ilgi ve kayıt kısa sürede Mekatib-i Harbiye binalarının yetersiz kalmasına yol açtı. Bu nedenle daha 1844-45’de Harbiye İdadisi’nde mekân yetersizliği nedeniyle yerleştirilemeyen askeri lise öğrencilerinin bir kısmı Dolmabahçe’de bulunan Çinili Köşk ile Maçka ve Kuleli Kışlası’nda bulunan binalara nakledildi (Esat 1896: 48). Çinili Köşke yönlendirilen Mekatib-i Harbiye lise (idadi) öğrencileri, 20–28 kişilik sınıflarda eğitim görmekteydiler. Bu rakam muhtemelen Kuleli içinde geçerliydi. Ayrıca 1844–46 yıllarına ait bazı veriler Çinili Köşkte dört yıllık eğitimin bütün aşamalarında kayıtlı öğrenciler olduğunu kanıtlamaktadır. Bu durum 1846 yılında artan askeri lise (idadi) öğrencilerinin neden Harbiye deki Mekatib-i Harbiye’nin yanı sıra askeri birliklere ait bulunan bazı uygun binalara nakledildikleri sorusuna da cevap oluşturur (Esat 1896: 48). Kulelide eğitimin 1846 yılında başladığı anlaşılmaktadır. Bu konuyla ilgili bir

kayıttaki şu ibareler bu tespitimizi doğrulamaktadır: “ Kulelide Mektebin güşadı; Teşrin-i Evvel 1262 idi”. Kulelide askeri lise (Mekatib-i İdadi-i Şahane) öğrencileri için 1846 yılında, oluşturulan dokuz adet “şakirdan odasında” yaklaşık 224 öğrenci eğitim almaktaydı (Erler 2004: 4–6). Kulelide bulunan şakirdan odalarının badanasıda resmi yazışmalara konu olmuştur (Kuleli Askeri Lisesi Arşivi (KALA), İlmühaber Defteri, 1262 H. : 34). Kulelide 1846 yılında eğitim alan öğrencilerin sınıflara dağılımları ise oldukça sıhhsiz yapılmıştır. Birinci sınıfta; 29, ikinci sınıfta; 49, üçüncü sınıfta; 33 ve dördüncü sınıfta; 115 askeri lise öğrencisi kayıtlıydı. Toplam olarak 226 öğrenciye ulaşan bu öğrenci sayısı hazırlık sınıfında bulunanları içermez (KALA, Maaş ve Tenvirat Defteri, Eylöl 1262: 1).

Kırım Savaşı (1853–1856), askeri eğitim açısında başlatılan yapılaşmayı bir müddet geciktirdi. Askeri Lise eğitimi veren Mekatib-i Harbiye ve Maçka İdadisi binalarına 1853 yılında müttefik Fransız piyadeleri yerleştirildi. Bu arada Kuleli binalarında müttefik İngiliz askerleri konuşlandırıldı. Harbiye, Maçka ve Kulelide bulunan askeri lise öğrencileri Üsküdar’da bulunan Yeni Mahallede yer alan Mahalle (Halk) Mekteplerine yerleştirildiler (Esat 1896: 62). Kırım Savaşı sonrasında müttefik askerlerin konuşlandırıldıkları Harbiye, Maçka ve Kulelide bulunan askeri binalardan ayrılışları esnasında yani 1856 yılında, bazı binalar ihmal ve kaza nedeniyle yandı. Bu yangınlar sonrasında Kuleli Kışla-yı Hümayunu’nda yeni binalar inşa edilerek kapsadığı alan ve bina kapasitesi geliştirildi (Erler 2004: 1–150). Harbiye İdadisi, Maçka ve Çinili Köşk’te bulunan askeri lise öğrencileri, gerçekleştirilen yeni inşaatlarla kapasitesini ve imkânlarını geliştiren Kuleliye 1872 yılında nakledildiler. Böylelikle İstanbul’da eğitim gören “Dersaadet Mekatib-i İdadiye-i Askeriye” adıyla anılan ve değişik askeri karargâhlar bünyesinde eğitim gören askeri lise öğrencileri, 1872 yılından sonra Kulelide bir çatı altında toplandılar. Böylelikle İstanbul’da eğitim gören askeri lise öğrencileri, yeni mekânları dikkate alınarak 1872 sonrasındaki resmi evraklarda “Kuleli İdadisi” şeklinde tanımlanmaya başlayan okulda eğitimlerini sürdürmüşlerdir (Esat 1896: 172).

Askeri eğitimin lise düzeyinden önce başlatılmasını ön gören yapılanma 1867’de yürürlüğe girdi. Öncelikle Avrupa’daki askeri okullarda başlatılan bu uygulamayı, Osmanlı’da takip etmede ısrarlı olmuştur. Böylelikle askeri liselere (idadi) ilave olarak askeri ilkokul (sıbyan) ve askeri ortaokulların (rüştüye), yeni eğitim sistemi içinde devreye sokulması daha 1867’de planlanmıştı (Esat 1896: 101). Ancak tasarlanan bu

yeni yapılanma için istenilen sürede bir türlü mali kaynak oluşturulamadı. Beklenen çözüm için, 1856 yılında Paris'te kurulan “Mekteb-i Osmanî” binası ve arsaları 1874'de satıldı. Elde edilen gelire askeri ortaokulların önemli bir bölümünün eğitim binası ve masrafı giderildi. Bu aşamada 1875 yılında ülke genelinde otuz adet askeri ortaokul açıldı. Bunlardan yalnızca dokuzu İstanbul'da yer almaktaydı (Esat 1896: 66–72). İstanbul merkezinde yer alan askeri ortaokullardan (rüştiye) birisi de (Kuleli İdadisi) bünyesinde teşkil edildi. Kuleli İdadisine ait olan ve görkemli binalarla genişletilen eğitim sahası, zamanla “askeri sıbyan” ve “aşiret mektepleri” adı altında yeni uygulamalara barınaklık etti (Erlar 2004: 1–150). Özellikle II. Abdülhamit devrinde kurulan Hamidiye Süvari Birliğini oluşturan Anadolu'daki Kürt, Türkmen ve Arap aşiretlerinin çocuklarının birer subay olarak yetişmelerini sağlamak üzere 1890'lı yıllarda Aşiret Mektepleri (Mekatib-i Aşairin) kurulmuştur (Shaw 1983 (II. Cilt): 300).

2. KULELİ ÖĞRENCİLERİ VE SOSYAL SINIFIN GENEL TEMSİLİ

Kuleli İdadisi olarak anılacak olan Kuleli Süvari Kışlası binaları daha 1846 yılından itibaren askeri lise öğrencilerine ev sahipliği yapmaya başlamıştı. Kuleli askeri kışlasında eğitimine devam edecek olan Dersaadet Mekatib-i İdadiye-i Şahane öğrencileri için “şakirdan odaları” adı altında dokuz oda tahsis edilmiş ve sıvaları ile taban tahtaları 1846 yılında yenilenmişti (KALA, İlmühaber Defteri, 1262 H. : 34). Ayrıca Dersaadet Mekteb-i İdadiye-i Şahane (Mekatib-i Harbiye), öğrencilerinden Kuleli Kışlasına taşınan subay adayları için bir de mutfak oluşturularak ikisi büyük ikisi de küçük toplam dört kazanda yemekleri pişirilmeye başlanmıştı (KALA, İlmühaber Defteri, 1263 H. : 40). Bu arada lise öğrencilerine borcu olan zabitanlara dair de bazı resmi kayıtlara ulaşılmıştır (KALA, İlmühaber Defteri, 1262 H. : 40). Bu durum askeri lise öğrencilerinin komutanlarına borç para verebilecek düzeyde bir gelire sahip aileleri olduğunu kanıtlar. O halde İstanbul'da yer alan askeri okula ilk kayıt yaptıran öğrenci velilerinin hatırı sayılır bir sosyal sınıftan geldiklerini iddia etmek yersiz olmayacaktır.

Kuleli adı altında aynı mekânda eğitim-öğretim hizmeti veren birden fazla kuruluşun mevcudiyeti tespit edilmiştir. Kuleli Aşiret Mektebi, Kuleli İptidaisi, Kuleli Rüşdiyesi ve Kuleli İdadisi 1917–1918 tarihleri esnasında Kuleli arazisi üzerinde yer alan askeri öğrenci yetiştirme amaçlı kuruluşlardan tespit edebildiklerimizdir. Kuleli arazisi üzerinde bulunan Mekteb-i Harbiye Müdüriyeti Ocak 1922 tarihinde Halıcıoğlu'nda bulunan Mühendishane-i Berr-i Hümayun'a nakledilene kadar idari

işlemlerini Kuleli karargâhından yönlendirmiştir (İkdam, 5 Kanun-u Sani 1336). Kuleli Aşiret Mektebi, taşradan gelen aşiret ileri gelenlerinin çocuklarına ilkokul düzeyinde eğitim veren bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuleli Rüştiyesi ise 1875 tarihinden itibaren devlet genelinde eğitim veren bir kurum olarak belirlenmiştir (Artuç 1993: 20). Devlet genelinde rüştiyelerin sayısı 1907’de yirmi beşe ulaşmıştı (Yolalıcı 1999: 73–76). Modern anlamda Kuleli de İdadinin mevcudiyeti ise 1872’den sonraki dönemlere rastlamaktadır. Kuleli idaresi, 1878 tarihinde Okul Müdüriyeti’nin telgraf hattı ile diğer askeri birimlerine bağlanmış olması nedeniyle merkezi otoritenin emirlerini kısa sürede edinebilme imkânına kavuşmuştu. 1878 tarihinde Kuleli Kışla-yı Hümayunu adı ile adlandırılan binaların telgraf hatları vasıtasıyla Anadolu Hisarı, Rumeli Hisarı, Arnavutköy Karakolhanesi, Taşkışla Hümayunu, Beyoğlu Telgraf Merkezi, Dersa’adet Merkezi, Unkapanı, Daire-i Celile-i Askeri, Davud Paşa Kışla-yı Hümayunu ile bağlantı halinde idi (BOA., A.MKT.NZD., Dosya No.1475, Gömlek No.27, 1 Eylül 1296). Telgraf hattının 1919–1920 yılında Kuva-yı Milliye ile ilgili irtibatın temini için kullanılmış olma ihtimalinde akıllardan uzak tutulmamalıdır. Kulelinin merkezi idare tarafından doğrudan ve kısa süre zarfında denetlenebilmesi Osmanlı Devleti’nin uluslar arası politikası doğrultusunda okulu değerlendirmesi sonucunu da beraberinde getirmiştir. Tunus, Trablus-garp ve Afganistan da bulunan Osmanlı taraftarlarının talepleri doğrultusunda, askerlik eğitimi için, Kuleli İdadisi uygun görülmüştür.

1918 yılında Tunus halkından harp nedeniyle İstanbul’a göç eden ailelerin çocukları Kuleli İdadisine öğrenci olarak kabul edilmişlerdi. Tunuslu öğrencilerin Okul İdaresi’nden, memleketlerine geri dönen aileleri ile haberleşmeleri yönünde, talepleri de olmaktaydı. Öğrencilerin 1918 tarihinde Meclis-i Vükela’ya sunmuş oldukları dilekçeleri taleplerinin özünü belirginleştirmektedir:

“Tunus ehalisinden olub bidayet-i harbde Dersaadete gelerek Kuleli İdadi-i Askerisi mektebine kabul edildiklerinden ve ahval-i hazire dolayısıyla Tunus da ki aileleriyle muhabere edememelerine mebni düçar-ı muzayaka olduklarından bahisle ya kendilerine bir mikdar maaş tahsisi yahud memleketlerine iadeleri istidasıyla bu gibilerden bazıları müracaat etdiklerinden ve Afganistan ümerasından Şehid Hasan Han’ın Kara Hisarda bulunan mahdumu canibinden dahi yine bu yolda istinafta bulunulduğundan ve Harbiye bütcesinde o misillü masarif için karşuluk olmadığı bi’l-

muhabere anlaşıldığından bahs ile bazı ifadeyi havi Hariciye Nezareti'nden gönderilen tezkire okundu”.

Şeklinde düşülen kayıt; okulda bulunan Tunus ve Afganistanlı öğrencilerin varlığını kanıtlamaktadır (BOA., Meclis-i Vükelâ Mazbataları (M.V.), 24 Kanun-u Evvel 1334). 1915 tarihinde yine Kuleliye bağlı olarak hizmet vermekte bulunan “Kandilli Mekâtib-i Askeriyesi'nde” Trablusgarb ve Bingazi'den gelen aşiret çocuklarına askeri eğitim verilerek İtalyan işgali altında bulunan ülkelere geri gönderilmekteydi. Muhtemelen bugünkü Libya topraklarından Kuleli'ye gelerek eğitim alan çocuklar, Osmanlı devrinde saygın kabul edilen ailelerin evlatları olmalıdır.

Kuleli arazisi üzerinde eğitim-öğretim hizmeti veren diğer kuruluşları da şu şekil de sıralamak mümkündür: Mekteb-i İdadi-i Tıbbiye-i Şahane, Musıka-yı Hümayun Mektebi, Dersaadet Baytar Mektebi. Ayrıca, eğitim-öğretim birimlerine hizmet vermekle mükellef kütüphane, hastane, eczane, hamam, çamaşırhane, silahhane, yemekhane ve yatakhane mevcuttu. Hizmet vermekle mükellef bu birimlerin görevlileri sivil memurlardı. Okuldaki inşaat faaliyetleri de sivil şirketlere ihale ile verilir Okul Komutanlığı'na inşaat faaliyetleri denetlendikten sonra Payitahta bilgi aktarılırdı.

2.1. Kuleli'de Öğrenci Kayıtları

Askeri Liselerde, kazandırılması tasarlanılan eğitimin üzerinde uygulanacağı öğrencilerin sosyal ve ekonomik açıdan sağlıklı bir analizi, eğitimin başarısını değerlendirmemizde önemli bir ölçüt olarak ele alınmıştır. İstanbul askeri lisesinde (idadi) okuyacak öğrencilerin ilk kayıtları Mekâtib-i Harbiye bünyesinde yapılmıştır. Kayıt yaptıran çok sayıda öğrencinin bir bölümü 1845-1846'da Çinili Köşk, Maçka ve Kuleli binalarına yerleştirilmekle beraber kayıt defterleri Mekâtib-i Harbiye (Harbiye Kışlası) de tutulmaya devam edilmiştir. Bu uygulama ilk defa Kuleli bünyesinde 1851'de tutulan öğrenci kayıtlarıyla değişmiştir. Askeri lise (idadi) öğrencilerine ait olan 18 Ağustos 1851 tarihli kayıt defteri, öğrenci velilerinin sosyal konumlarına ait bazı veriler içerir. Öğrenci kayıt defterinde sistematik olarak; öğrencinin varsa baba adı (yetimlerde bulunmaktaydı, özellikle şehit çocuklarının okula kayıt hakkı vardı), biliniyorsa doğum yeri (bazı yetim ve sahipsiz çocukların doğum yerleri de bilinmeyenler arasındaydı), ve yaşı kaydedilmiştir. Kayıt defterinden elde ettiğimiz veriler, doğum yerleri dikkate alınarak tabloya dönüştürülmüştür. Böylelikle Kulelide

eğitim gören öğrencilerin, okul içinde hangi oranda şehir ya da taşra kültürünü oluşturdukları belirlenmiş olacaktır. Kuleli askeri lisesine dâhil olan İstanbullu öğrenciler çoğunlukta olduğundan bunlar ayrıca semt isimleri dikkate alınarak tarafımızca tasnife tabi tutulmuşlardır. Böylelikle İstanbul semtlerinden çoğunlukla hangilerinin askerliğe meyilli ve Payitahta karşı liyakatli olduğu ortaya çıkarılmış olacaktır.

İstanbul lu olup ta Kulelide kayıt yaptıran öğrencileri iki başlık altında değerlendirmek zorunlu olmuştur. Çünkü Avrupa ve Anadolu yakasındaki semtlerin ayrı bir şekilde belirtilmesi gerekir. Öncelikli olarak sarayın bulunduğu Avrupa yakasından ne oranda katılımın olduğunun tespiti önem içermektedir. Sarayla bağlantı ya da saraya sadakatin yoğunluğu bu şekilde belirlenmiş olacaktır. Anadolu yakasında da saraya ya da orduya yakınlığı olan öğrencilerinde tespiti ayrıca elzemdir. İstanbul'un Avrupa yakasındaki semtlerinden 1851 yılında Kulelide bulunduğunu tespit ettiğimiz Mekatib-i İdadiye öğrencileri; Çemberli taş, Cerrahpaşa, Fındıklı, Beyazıt, Mevlevihane, Dolmabahçe, Hoca paşa, Vezneciler, Sultanahmet, Eyüp, Beşiktaş, Aksaray, Samatya, Alaca hamam, Kabasakal, Müftü hamamı, Süleymaniye, Sultan selim, Akbıyık, Asitane ve Bosna semtlerinden gelerek kayıt yaptırmışlardır (KALA, İlmühaber Defteri, 8 Şevval 1267: 46). Öğrenci kayıtlarına ilişkin belirlediğimiz verilerden yola çıkarak okula en çok öğrenci kayıt ettiren semtler ise sırasıyla şu şekilde tespit edilmiştir; Asitane, Aksaray ve Hoca paşa. İstanbul Avrupa yakasındaki semtlerden gelen öğrencilerin 12–16 yaş aralığına sahip oldukları tespit edilmiştir. İstanbul Avrupa yakasından Kuleli'ye kayıt edilen 30 öğrenci olduğuna dair elde ettiğimiz veriler, tespitlerimiz arasında yer almaktadır (KALA, İlmühaber Defteri, 8 Şevval 1267: 46).

İstanbul'un Anadolu yakasında yer alan semtlerden gelen öğrenciler ise 1851 yılına ait kayıt defterinden şu şekilde yerleşke dağılımları belirlenmiştir; Üsküdar, Beylerbeyi, Çengelköy, Hisar ve Vefa semtleri. İstanbul Anadolu yakasından okula kayıt yaptıran on iki öğrenciden sekiz tanesinin Üsküdarlı olması yoğunluğun hangi semtte olduğunu belirlemede yardımcı olmuştur. İstanbul Anadolu yakasındaki semtlerden askeri liseye 1851 yılında kayıt edilen öğrencilerin 12–17 yaş aralığında oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca İstanbul Anadolu yakasından Kuleliye kayıt edilen 12 öğrenci olduğu belirlenmiştir (KALA, İlmühaber Defteri, 8 Şevval 1267: 46).

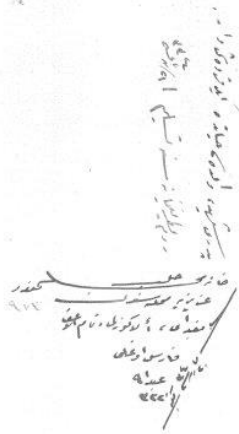
Kuleli binalarında eğitim gören askeri lise öğrencilerine ait kayıtlarda Osmanlı taşra vilayetlerinden katılımların olduğu anlaşılır. Bu katılımları da geniş coğrafyayı Asya Osmanlı ve Balkan Osmanlı şehirleri şeklinde gruplandırmak yerinde olacaktır (KALA, İlmühaber Defteri, 8 Şevval 1267: 46). Buna göre Asya Osmanlı şehirlerinden 1851 yılında okula kayıt yaptıran dokuz öğrenci tespit edilmiştir. Bu öğrencilerin Sivas, Çarşamba (Samsun), Trabzon, Kayseri, Bursa, Arapkir ve İhsaniye (Afyon) şehirlerinden geldikleri anlaşılmaktadır. Osmanlı Avrupa yakasından okula kayıt yaptıran sekiz öğrenci ise; Dubrovnik, Menlik (Selanik), Girit ve Filibe olduğu belirlenmiştir. Osmanlı Asya'sından okula kayıt yaptıran öğrenciler, her şehri temsilen bir ya da iki öğrenci ile belirlenmekle beraber Osmanlı Balkanlarından gelen öğrenciler çoğunlukla Girit (4 öğrenci) ve Selanik (2 öğrenci) doğumludur (KALA, İlmühaber Defteri, 8 Şevval 1267: 46). Bu öğrenci miktarını doğum yerleri dikkate alınarak değerlendirdiğimizde Kuleli Kışlası binalarında eğitim gören öğrencilerin çoğunluğunun İstanbul'un sarayında yer aldığı kısmı olan Avrupa yakasından gelenler tarafından oluşturulduğu belirlenmiştir. İstanbul Avrupa ve Asya yakası öğrencilerinin toplamda oluşturdukları 42 öğrencilik miktarları ise, öğrenci dağılımı içinde ezici bir üstünlüğün İstanbullulardan yana ağır bastığını ispatlar. Bu durum tesadüfi olmasa gerektir. Eğitimli ordunun çekirdek kadrosunu oluşturacak olan bu gençlerin saraya komşu hatta akraba olmaları rejiminde bir teminatı olarak değerlendirilmiş olmalıdır. Benzer bir dağılım tablosunu da 24 Şubat 1852'de okula kayıt yaptıran 55 öğrencilik grup için yapmak olasıdır. Öğrencilerin doğum yerlerine ait dağılımda ağırlık noktasını yine İstanbullu öğrenciler ve onların arasında da saraya komşu semtlerin yoğunluğu dikkat çeker (KALA, İlmühaber Defteri, 3 Cemazievvel 1268: 51).

Kuleli Kışlası binalarında eğitim gören subay adaylarının İstanbul merkezli ağırlıkları uzun yıllar varlığını devam ettirmiştir. Ne var ki 1864 yılında kararı alınan ancak 1874'de uygulamaya geçirilen askeri rüştiye mezunlarının Kuleli İdadisi'ndeki yoğunlaşmaları memleket dağılımlarında orantısız anlamda bir farklılığa neden olmaya başlayacaktır. Yine de her hangi bir Osmanlı şehri katılımcı öğrenci mevcudu hiçbir zaman İstanbullu öğrencilerin sayısını geçememiştir. İstanbul'dan okula kayıt yaptıran öğrencilerin yoğunluklu olarak saraya yakın semtlerden olması dikkat çeken bir başka husustur. Sultanların ilk eşleri ile cariyelerinden olan kızları ve kız kardeşlerinin çocukları çoğunlukla Asitane ve Üsküdar semtlerindeki konaklarda oturmaktadır. Saraya birinci dereceden akraba olan bu bayanların çocukları taht üzerinde her hangi bir

hakka sahip olmamakla beraber gerek devlet gerekse kamu nezdinde saygın bir konuma sahip olmakla beraber gerçekleştirdikleri evlilikler ve kocaları da sıradan kimseler değildir. Öyleyse Kuleli askeri lisesi bünyesinde eğitim gören İstanbul doğumlularının pek çoğu saraya bir şekilde akraba olan velilerin çocuklarıdır. Yine de bu iddiamızın doğruluğu için yeni belge ve bulgulara ihtiyaç vardır. Şimdilik 1851 yılına ait öğrenci kayıt listesini çalışmamızla birlikte vermekle yetineceğiz.

Kuleli bünyesinde yer alan Askeri İptidai, Rüştiye ve İdadi yönetiminin öğrenciler hakkında tuttuğu kayıtlar eğitim ve askeri tarihimize ışık tutmaktadır. Kayıtlarda öğrencilerin ailelerine ait bilgiler ordu içinde bilinçli ve titiz bir istihdam sisteminin mevcudiyetine delalet eder. Osmanlı vatandaşları arasında din, ırk ve sosyal statüko ayrımı yapılmamıştır. Kayıt defterinde karşılaştığımız şahıs kimlik bilgilerinden Osmanlı Ordusu içerisinde askeri hizmete gönüllü herkese başarılı olmak kaydıyla yer verilmekteydi. Ancak, Gayrı Müslim unsurların Osmanlı Ordusuna dâhil olmaktansa kendi milli amaçları doğrultusunda kurdukları teşkilatlara dâhil oldukları da bir gerçektir. Öğrenciler arasında yetim kalmış Rum ve Ermeni çocuklarının mevcudiyeti; devletin babalık sıfatının bir kanıtı olarak kayıtlardaki yerini almıştır (KALA, Askeri, İptidai ve Rüşdi Künye Kayıt Defteri, Defter No: 20, 1334–1337 R.). Ancak, Askeri İlkokul ve Ortaokul kayıtlarına baktığımızda Türk, Arap, Ermeni ya da Rum olsun okula kaydı yapılan çocukların babalarının, devlet hizmetinde çalışmış ve çoğunlukla bu uğurda hayatını kaybetmiş olduklarını tespit etmek mümkündür. Türk, Arap, Arnavut, Boşnak gibi Devlet içerisindeki Müslüman unsurlar arasında devlet hizmetinde çalışmış ve bu uğurda yaşamını yitirmiş insanların mevcudiyeti büyük bir oran teşkil etmektedir. Örneğin: 1908 Erzincan doğumlu olan Binbaşı Ahmet Efendi oğlu Suphi yedi yaşında iken yani 1915 yılında okula kaydını yaptırmıştı. Okul kayıt defterinde ki isminin yer aldığı bölümde şu satırı okumak mümkündür: “Pederi Sarıkamış Muharebesi’nde mecrûh olarak vefat etmiştir. Validesi ve Dayısı ber hayat olup İstanbul’da dır”. Okul Kayıt Defteri’nden tespit ettiğimiz örnekleri çoğaltmak mümkündür: Çalışmalarımız esnasında, aslen Dersaadetli olan Kara Gümrük Mahallesi’nden Salih Efendinin babası Yüzbaşı Hüseyin Efendinin Anafarta da şehit olduğunu tespit ettik. Yine şehit çocukları ile ilgili olarak elde ettiğimiz bir diğer veride; Beyrutlu Mustafa Efendinin babası Mülazım-ı Evvel Osman Efendinin, İtalyan Muharebesi’nde Trablus da şehit düştüğü anlaşılmaktadır (KALA, Askeri, İptidai ve Rüşdi Künye Kayıt Defteri, Defter No: 20, 1334–1337 R.).

Rum asıllı olan bazı öğrencilerin de babalarının asker iken vefat ettikleri anlaşılmaktadır. 1908 tarihinde doğan Halepli Corci 1918 tarihinde okula kaydedilmiştir. Babası hakkında düşünülen kayıta “Pederi Hacda asker iken fevt” ibaresi yer almıştır. Babasının ismi Beşir olan Corcinin Rum asıllı olduğu kayıt defterindeki; *Rum Patrikhanesine teslim 20 teşrin-i Sani 34* ibaresinden anlaşılmaktadır. Yine kayıt defterinde Maraş 1905 doğumlu Ali oğlu Ahmet’in salgın hastalık nedeniyle vefat eden ebeveynleri olduğunu öğrenmekteyiz. Ahmet ve kardeşi okula kaydedilmiş ancak kayıta belirtildiği üzere “Ermeni olduğundan Patrikhane tarafından alınmıştır” ibaresi ile eğitimine son verilmiştir. Bir diğer öğrenci ise 1918 senesinde okula kaydedilmiş olan Hacı oğlu Aslı han dır. Babasının altı sene evvel Amerika’ya gittiği ve hayatta olup olmadığının bilinmediği belirtilmektedir. Validesi vefat etmiş ve *kimsesi yoktur* ibaresi yazılı öğrenci, “Ermeni olduğundan Patrikhane tarafından alınmıştır.” Patrikhanenin geleceğin Türk Ordusu’nda hizmet verecek vatan evlatları hususunda oldukça uyanık olduğu, kayıt defterinde yetim kaldığı için askeri okula kaydı yapılan birçok öğrencinin ismi hizasında okuldan alındıklarına dair düşünülen şerhlerden, anlaşılmaktadır. Okul kayıt defterinde tespit edilen birkaç künye kaydının aslını belirtmek, hem okul kayıt defterleri hem de Rum ve Ermeni Patrikhanesi’nin askeri okullarla ilgili olan ilgisini ifşa etme açısından önem arz etmektedir (KALA, Askeri, İptidai ve Rüşdi Künye Kayıt Defteri, Defter No: 20, 1334–1337 R.).

Belge No: 1 Ermeni olduğundan
Patrikhaneye teslim edilmiştir.

Belge No: 2 Rum Patrikhanesine
teslim.

Çoğunlukla harplerde şehit düşenlerin çocuklarının kaydedildiği okulda rütbe ve sınıf ayrımı gözetilmemiştir. Çanakkale Harbi'nde asker iken şehit düşenlerin çocuklarının kayıtları da okul künye defterinde mevcuttur. Babası, Deniz Kuvvetlerinde, denizci olan Üsküdarlı Hasan oğlu Mehmet Rauf Efendinin kaydında babası hakkında şunlar yazılmıştır: “Pederi Altay Vapurunun müeccel mürettebatından iken Vapurun Varna seferinde 30 Teşrin-i Evvel 333 tarihinde Rus Sefain-i Harbiyesinin taarruzuna maruz kalarak endaht edilen mermilerden şehiden ve sandal derununda magruken vefat eylediği Seyr-i Sefain İdaresinin musaddıka-i künyesinden alınmıştır”. Kısaca yazıyı özetleyecek olursak; Varna Seferine giden Altay Vapuru mürettebatından Hasan'ın Rus gemilerince açılan ateş esnasında şehit düştüğünü ve oğlunun da askeri okula kaydedildiğini belirtebiliriz (KALA, Askeri, İptidai ve Rüşdi Künye Kayıt Defteri, Defter No: 20, 1334–1337 R.).

88

Kuleliye paralı olarak kayıt yaptıran öğrencilerin eğitim masraflarını karşılayan ebeveynlerinin vefatı halinde öğrenciye okul idaresi sahip çıkmakta ve eğitimini parasız tamamlaması hususunda gerekli kolaylık sağlanmaktaydı. Örneğin: 1903 Fatih doğumlu Hasan Efendinin Manastır asıllı babası Sevkıyat İdaresi Tabur Katibi Mehmet İzzet Efendi 1918 yılında vefat ettiğinde Okul İdaresi öğrencinin bütün masraflarını üstlenmiş idi. Konuyla ilgili olarak da incelediğimiz Kayıt Defterin'de de şunlar yazılmıştır:

“Mumaileyh ücretli talebeden iken pederinin vefatına mebni vaki olan istidası üzerine Muamelat-ı Zatiye Müdüriyetinden keyfiyet istizan edilerek Levazımat-ı Umumiye Dairesine merbut üçüncü hizmet taburunda müstahdem iken 7 Nisan 334 tarihinde vefat ettiği anlaşılmış olmağla Mekatib-i Harbiye Müdüriyet-i Umumisi vekaletinin 20 Ağustos tarihli derkenarıyla ücret alınmayarak ücretsiz talebe meyanına dahil olmuştur”.

Bu ibareden de anlaşılacağı üzere yatılı eğitim vermekte olan okulda ücret mukabilinde gündüz eğitime dahil olup gece de hanesine gidebilen öğrenciler mevcut

idi (KALA, 1915–1920 Künye ve Mecazahat Defteri, Defter No: 41, 1331–1336 R.). Bu husus da örnekleri çoğaltmak mümkün; ebeveynini kaybeden ücretli talebe, yatılı talebe statüsüne kabul edilse de başarı gösteremediği zamanlarda oluyordu. Elbise Ambarı Müdürlüğünden emekli Miralay Münir Efendinin oğlu Fatin Efendi başarısız olduğu için mezun olamamıştı. Kayıt defterinde ücretli iken yatılı öğrenci olarak kabul edildiğine dair şu bilgiler yazılıdır: *Mumaileyh ücretli iken pederinin vefatından dolayı muamelat-ı zatiye müdüriyet-i aliyesinin 18 Teşrin-i Sani 34 tarihli emriyle 15 Ağustos 34 tarihinden itibaren ücretsiz talebe misillü muamele ifası emr olunduğundan şerh verildi.* (KALA, 1918–1922 İdadi Künye ve Mecazahat Defteri, Defter No: 12: s.116).

1921 tarihinde Yunan İşgalinin etkisi altına aldığı vatan topraklarında bulunan askeri okul öğrencileri Kuleli de iskân ve eğitimlerine devam hususunda talepte bulunmaktaydılar. Ancak, gelen öğrencilere dair kayıtların Kuleliye intikal ettirilmemiş olması bazı aksaklıklara yol açmaktaydı. Bursa Rüştiyesi'nden Kuleliye gelen öğrencilerle ilgili yazışmalarda bu hususlara yer verilmekteydi:

“Rüşdiye Kısım Amirliği Canib-i Alisine, Maruzumuzdur, Çakeri Bursa Leyli Rüştiye-i Askerisi talebesindeniz. Bursa'nın işgali üzerine Dersaadete geldik. Geçen sene ikinci seneden terfien üçüncü seneye nakl etmiş iken işgal münasebetiyle künyelerimiz elan vürud etmediği cihetle ikinci senedeyiz. Lütfen hukukumuzun muhafazasıyla bizlerin de üçüncü seneye naklimize müsaade buyurmaları müsterihimdir. Efendim. 13 Nisan 337 Çarşamba. Bursa Leyli Rüştiye-i Askerisi talebeleri namına Bursa umum ikinci sene Baş Çavuşu Fatih Abdülkadir”.

Şeklinde ki dilekçe nüshası Kuleli'de Bursa'dan gelen öğrencilerin mevcudiyetini kanıtlamaktadır. 1921 yılında askeri ortaokul öğrencilerinin kayıtlarına ilişkin Kuleli yönetiminin bilgilendirilmesi yönündeki taleplerini karşılamak üzere; öğrencilere ait kayıt defterinin Kuleli'ye gönderildiği, dilekçeye kaydedilen yazıdan anlaşılmaktadır: “Dersaadetde: Kuleli İdadi-i Askerisi Müdüriyet-i Aliyyesine, Talep buyurulan bir kıta defterin lefen takdim kılındığı maruzumdur. 14 Nisan 337. Bursa Leyli Rüştiye-i Askeriyyesi Müdür Vekili Coğrafya Muallimi Ahmet Nuri”. Yazışmanın dilekçenin tesliminden sonraki bir günlük sürede temini telgraf hatlarının faaliyetine devam

ettiğinin bir kanıtıdır. Bursa Askeri Ortaokulu öğrencilerinin arzuhaline (dilekçe) dair Osmanlıca belge aşağıdadır.

Belge: 3 Bursa Askeri Ortaokulunun (Rüştiyesi) dilekçesi (arzuhalı)

Bursa Askeri Rüştiyesinin cevabına dair olan yazıya da değinmekte yarar vardır. Özellikle Bursa Rüştiyesi'nin "Kuleli İdadi-i Askerisi Müdüriyeti Umumiyesine" başlıklı cevabi yazı Kuleli Askeri Lisesi'nin idari açıdan 1921'de de varlığını muhafaza ettirdiğini kanıtlamaktadır.

1904 tarihinde Maarif Nezareti'nce gönderilen emir gereğince her sınıfta okuyacak öğrencilerin yaşları belirlenmişti (KALA, Defter No 29) . Ancak Birinci Dünya Harbi ve bu harpte şehit düşenlerin yetim kalan çocuklarının yaş farkı gözetilmeksizin okula kaydı beraberinde birtakım sorunları da getirdi. Kırsal kesimde ilk ve ortaokul eğitimini almayan yaşça lise çağındaki bir genç babası harp de şehit düşmesi münasebetiyle okula kaydedilmiş; ancak, ilk eğitimini tamamlamadığından ilkokula dahil edilmişti. Yaşça aynı sınıftaki arkadaşlarından büyük olduğu içinde fiziki anlamda diğer arkadaşlarını etkiler bir konumda eğitim sisteminde huzursuzluklara sebebiyet verebilmekteydi.

2.2. Kuleli'de Eğitim Öğretim Süresi

Kuleli de Askeri ilk, orta ve lise eğitimi için bir ders yılı takvimi dikkate alındığında ortaya çıkan zaman tablosunu belirlemek mümkün olmuştur. Bu tablo, Askeri Lise III. Sınıfları kapsamamaktadır. Çünkü Lise III. Sınıflar için oluşturulan bir ders yılı takvimi diğer sınıflara nispeten farklılık arz etmektedir. Lise III hariç tutulduğunda bütün öğrencilerin “derse mübaşeret tarihi” yani okula başlama tarihi olarak 9 Teşrin-i Evvel (6 Eylül) olarak belirlenmiştir. Lise III öğrencileri hariç diğer Kuleli öğrencileri 16 Kanun-u Evvel (15 Kasım) da “birinci imtihan-ı hususi” yani almış oldukları derslerden ilk sınavlarına girmektedirler. İkinci sınavları ise 3 Şubat (16 Şubat) da yapılmaktaydı. Öğrenciler, “imtihan-ı umumi” yani son defa imtihanlarına ise 3 Haziran (26 Haziran) da giren öğrenciler; 3 Temmuz (26 Temmuz) da bir ders yılını tamamlamış olmaktadır.

Kuleli arşivinde bulunan orijinal okul kayıt defterinden yararlanarak elde ettiğimiz bilgilere göre okulda lise son sınıf için bir ders yılının zaman grafiğini şu şekilde tablo haline getirmek mümkün olmuştur.

BEŞ AYDAN İBARET OLAN DEVRE-İ DERSİYE 153 GÜN	
Sene-i dersiyeye bidayetinde sınıfın içtima ile kısımlara taksimi ve kitap tevziatı	15 gün
Eyyam-ı resmiyye ve tatiller	32 gün
Talim için araziye çıkılan günler	13 gün
Hususi ve umumi eyyam-ı imtihaniye	24 gün
Tedrisata hasr edilen eyyam	69 gün
Yekûn	153 gün

Tablodan da anlaşılacağı üzere 1918–1919 Eğitim-Öğretim döneminde 153 günlük eğitime tabi tutulan lise son sınıf öğrencilerinin bir ders yılı içerisinde gösterdikleri faaliyetlerle ilgili bilgilerde verilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda son sınıf öğrencilerinin beş ay sürecek olan ders alma dönemlerinde de araziye tanımaya ve savaş sanatını icraya yönelik faaliyetlerini devam ettirdiklerini belirtmek mümkündür. Ayrıca öğrencinin okul ve komuta sistemine alışabilmesi için ders kayıtları on beş günlük bir zaman dilimine yayılmış ve öğrenim esnasında ihtiyaç duyacakları kitaplarda bu süre zarfında öğrenciye teslim edilmiştir.

Bizce ilginç olan üçüncü sınıf öğrencileri için özel bir eğitim-öğretim takviminin uygulanmış olmasıdır. İdadi Kayıt Defteri'nde bulunan “1333–1334 sene-i dersiyesi Kanun-ı sani gayesinde bi'limtihan talimgâha sevk olunan üçüncü sene şakirdanının

devre-i tedrisiyeleri Eylül ibtidasından Kanun-ı Sani gayesine kadar olmak üzere beş aydan ibaretdir” şeklindeki kayıttan; okulda bulunan üçüncü sınıf öğrencilerinin, Ocak ayı sonunda savaş eğitimi almak üzere imtihanla seçildikleri ve savaş eğitimi almak üzere talimgâhlara gönderildiklerini öğrenmekteyiz. Talimgâh eğitiminin Ocak-Eylül arasında yedi aylık bir süreyi kapsadığı ve Eylül başlangıcında sonuçlandığı zikredilen kayıttan anlaşılmaktadır. Talimgâh’ta alınan savaş eğitimini, 1 Eylülde başlayan ve beş ay süren, ders dönemi izlemekteydi. Ders dönemi fiili olarak 69 gün sürmekte ve öğrenciler bu süre zarfında aktif olarak derslere iştirak etmekteydiler.

2.3. Kuleli’de Öğrencilere Yönelik Disiplin Cezaları (1918–1920)

Kuleli Askeri Lisesi’nde öğrencileri disiplinli bir subay namzedi olarak yetiştirmek amacıyla sistemli bir uygulama ortaya konmuştu. Sanıldığına aksine sadece cezaya yönelik olmayan bu sistemde başarılı olan öğrencilerin mükâfatlandırılması da söz konusuydu. Askerliğe yakışmayan hal ve tavır içerisindeki öğrenciler, değişik sürelerle tekdir, tevbih (azarlama), hafta izinsizliği, adi hapis ve riyazi hapsi (matematik dersi çalışarak) olmak üzere; Müdüriyet (Öğretim Başkanlığı) tarafından cezalandırılmaktaydılar. Öğrencilerin hangi suçtan ötürü ve ne kadar süre ile cezalandırıldıkları diğer öğrencilere de ilan edilirdi. Öğrencilerin mükâfatlandırılmaları ise askerliğe yakışan hal ve tavırları dikkate alınarak yapılırdı. Mükâfatlar sözde kalmaz okul ceza defterine kaydedilirdi. Öğrencinin talebine göre bu mükâfatlar herhangi bir cezalarının affi için kullanılırdı. İyi hal ve tavırda bulunarak mükâfat elde eden öğrenci bir cezasını bir mükâfatı karşılığında affettirebilmekte idi (KALA, 331–336 R. (1915–1920) Kuleli İdadisi Mecezahat ve Künye Kayıt Defteri, Defter No: 41). Ödül alan bir öğrenci komuta kademesine karşı yaptığı suçlarını affettirememekteydi. Ceza ve ödül için verilen zaman süresi vakit geçirmeksizin uygulamaya konulduğundan ödül süresini cezaya saydırmakta çoğu zaman mümkün olamamaktaydı. Ödül alan bir öğrenci kendisi için uygun görülen tatil süresi başlamadan ya da tatil süresi esnasında ceza alırsa; ödül süresinden talebi halinde cezası için belirlenen gün adedi kadar bir süre düşülmekteydi. Buna örnek olarak gösterebileceğimiz yalnızca bir vakayı tespit edebilmiş bulunmaktayız. Öğrencinin talebi ile ödül aldığı gün okul nizamnamesine aykırı hareket etmeden ötürü almış olduğu ceza süresi ödül süresinden düşülmüştü (KALA, Defter No 12). 1915–1920 yılları arasında cezalandırılan öğrencilerin almış oldukları ceza ve suçların çeşitlerini tablo VI’ da ki haline getirmek mümkün olmuştur. Tablo VI’ da ki

ceza defterinde tespit edebildiğimiz suçlardan bazılarını kaydedebildik. Suç türlerine baktığımızda, cezaların okuldaki eğitim-öğretimi ve disiplini aksatan her türlü faaliyeti içerdiğini tespit etmekteyiz. Ceza çeşidi ve süresi bazı suç türlerinde sabit iken bazılarında ise cezayı veren üstün uygun gördüğü şekilde icra edilebilmekteydi.

Kuva-yı Milliye'ye katılmak suçtu, ancak böylesi bir suçun işlendiğine dair ceza defterlerinde bir ibareye rast gelinmemiştir. Padişah yanlısı Kuva-yı İnzibatiye'ye katılmak Padişahın yönetimi altında bulunan bir okulda normal karşılanması gerekirken cezai işlem yapılmış olması; “Kulelide yönetim kimde?” sorusunu akla getirmektedir. Konuyla ilgili olarak elde ettiğimiz bir belge duruma açıklık kazandırmaktadır. Künye Numarası 93 olan Bingazi doğumlu Sunusi Efendinin ceza kayıt defterinde şu satırlara tesadüf ettik: ” Kuva-yı İnzibatiye'ye gönüllü kayd olunmakla geçüb bilahare mezunen avdet ettiğine karar verilerek bu defalık firarı hasebiyle bera-yı intibah dört hafta izinden meni 73 numaralı fezleke ile 336”. Anlaşılacağı üzere; gönüllü olarak Padişah Ordusu'nda Kuva-yı Milliye'ye karşı savaşmış olan bir öğrenci okul kaideleri gereğince firar suçu işlediğinden ötürü cezalandırılmıştır. Bu durum Padişahın Hilafet Ordusuna katılımına yönelik hareketlere, Kuleli idaresinin onay vermediği anlamına gelmektedir. Bu yüzdendir ki dört hafta izinsizlik, Kuva-yı İnzibatiye'ye gönüllü katılmak suçundan, Okul yönetimince öğrenciye verilen bir ceza olarak kayıtlardaki yerini almıştır. Ayrıca Hilafet Ordusu mensuplarının bulunduğu kahvede oturmakta Okul İdaresi tarafından suç unsuru olarak nitelendirilmekteydi. (KALA, 1915–1920 Kuleli Askeri Lisesi Künye ve Mecezahat Defteri, Defter No 41: 93) .

Kayıt defterlerinde yer alan diğer suçları tasnife tabi tuttuğumuzda okul ve çevresi hakkında tarihi bazı bilgiler edinmek mümkündür. Örneğin, Kulelide 1911 tarihinde kalorifer sisteminin tesis edilmiş (KALA, Levazımat Defteri, Defter No 25: 67) olmasına rağmen öğrencilerin soba yakmak yüzünden almış oldukları cezalar; okula verilen yakacak tahsisatının yeterli olmaması nedeniyle kaloriferlerin çalışmadığı izlenimini vermektedir. Okul binasında 1919 tarihinde elektrik kullanıldığı yine suç defterlerinden elde edilen bir diğer bilgidir. Okul bahçesindeki ağaç dallarının kırılmasının yasak olduğu, sınıflarda palto asılamadığı gibi suç unsuru vakaların kaydedilmiş olması bizlere okulda uygulanan kural ve kaidelerle ilgili önemli veriler sunmaktadır. Ceza kayıt defterlerinin Kulelinin bulunduğu Çengelköy tarihi için de veriler sunduğunu belirtmek mümkündür. Gece sinemaya giden öğrencinin işlediği suç Üsküdar'da gece geç vakitlerde sinema gösterimi olduğunun kanıtıdır. Muhtemelen

işgal güçlerinin gündüz yapabilecekleri bir baskından kaçınmak amacıyla geç saatlerde sinema gösterime girmektedir. Sinemada yine muhtemelen işgal güçlerinin tasvir etmedikleri Milli Mücadele ve Çanakkale Harpleri ile alakalı filmler mevcuttu. Çengelköy için, Bedros isimli bir Rum'a ait gazino ve kahvehanenin suç defterlerinde yerini almış olması bir şanstır. Çünkü bu sayede Çengelköy de 1919–1920 tarihlerinde mevcut bir müessesenin mevcudiyetini tespit etmiş bulunmaktayız.

Ceza defterlerinde ki bilgiler işgal dönemindeki öğrencilerin halet-i ruhiye açısından günümüz öğrencilerinden pek farklı olmadıklarını ispatlamaktadır. Çünkü onlarda futbol oynamakta ve zamanlarını gençliklerinin vermiş olduğu enerjiyi sportif bir amaç doğrultusunda faydalı bir hale getirme çabasıydılar. 1920 tarihinde kurulan “Çengelköy Spor Kulübü” de şüphesiz öğrencilere ilham kaynağı olmuştur (BOA., DH.HMŞ., Dosya No: 4-1, Gömlek No:4-127, 29 Mayıs 1336). Yine 1919–1920 yıllarında Kadıköy de Fenerbahçe Spor Kulübünün Fransız İşgal güçlerinin oluşturduğu futbol takımı ile yapmış oldukları maçlar öğrenci üzerinde mücadele azmi edinmeleri açısından faydalı olmaktadır (İkdam, 1335R.: 8267). Fransız ve İngiliz işgal kuvvetlerinin oluşturduğu futbol takımlarını yenen Fenerliler halkın moralini yükseltmekteydi. Fenerbahçe Spor Kulübü'nün faaliyetleri Milli Mücadeleye katkı amacıyla yapılan silah kaçakçılığı alanında da kendini göstermekteydi. İşgal kuvvetlerinin cephaneliklerinden aşırılan silahlar Kuşdili'nde bulunan kulüp binasına götürülmekte ve gece olunca da küçük teknelerle Dereağzı'ndan Gebze'ye sevk edilmekteydi. İngilizlerin durumdan şüphelenmesi üzerine başlattıkları tutuklamalar Fenerbahçe forması ile oynayan Askeri Tıbbiyeli Yavuz İsmet gibi bazı futbolcuların Ankara'ya ve Kuva-yı Milliye'ye doğrudan katılarak faaliyet göstermelerine sebebiyet vermişti (Hacaloğlu 2000: 107). Onların Kuva-yı Milliye'ye katılmaları İstanbul kamuoyunda, Anadolu'da ki Milli Mücadeleye karşı olan sempati ve desteğin artışını hızlandırdı.

2.4. Kuleli'de Öğrencilere Yönelik Mükâfat Uygulaması (1919–1920)

Ceza sisteminin yanı sıra öğrenciyi mükâfatlandırmak sureti ile de iyi hal ve davranışların gelişmesi temin edilmeye çalışılmaktaydı. Önceleri suç grafiği yüksek olan öğrencilerin mükâfat aldıktan sonra suç işleme oranları, yok denecek kadar, azalmakta idi. Mükâfat tür ve sürelerini takip ettiğimiz de tablo: VII' yi elde etmek mümkün olmuştur. Öğrencilerin, Kuleli de bulunan kıta ve öğretmen subaylar

tarafından mükâfatlandırılması faydalı sonuçlar vermektedir. Öğrenci, iyi hal ve hareketin ödüllendirilmiş olduğunu tespit ettiğinde kendine çeki düzen vermekte ve eğitimin hedefi olan iyi niteliklere sahip olma fikrini bir yaşam felsefesi haline getirebilmekteydi.

3. KULELİNİN SUBAY ADAYLARINA SUNDUĞU İMKÂNLAR

Kuleli binalarında bulunan askeri lise öğrencilerinin kılık ve kıyafetlerine ilişkin bazı kayıtları de değerlendirmek mümkündür. Özellikle askeri okullar kılık-kıyafet yönetmeliğine uygun şekilde hareket etmekteydiler. Bu durum askeri okul personeli ile öğrencilerini giyim tarzları ile birbirinden ayırmaktaydı. Elde edilen verilerden 1846 yılında İstanbul'da eğitim gören askeri lise öğrencilerinin şu şekilde giyindikleri tespit edilmiştir: Tek tip olarak kır renkli çuhadan elbise giyinen öğrenciler bellerinde kısa kılıç (meç) taşımaktaydılar (KALA, İlmühaber Defteri, 4 Rebiülahir 1263: 33). Öğrencilerin çuhadan elbiselerinin altına aynı kır renkli bir de pantolon giyinmişlerdi. Öğrencilerin hangi sınıfta olduğunu belirten işaretlerin kol ve yakalara iliştirilmesi uygulaması ise, 1894'de gerçekleşmiştir. Anlaşılabacağı üzere 1846 yılındaki askeri öğrencin elbisesinden hangi sınıfta okuduğunu anlamak zordu. İstanbul'da 1846 yılında okuyan askeri lise öğrencileri ayaklarına tek tip rujan çizme giymekte ve içinde de beyaz renkli çoraplar kullanmaktaydılar. Bu durum beyaz renkli çorabın fazla kullanılması halinde kirini belli etmesine yaradığından, öğrenciler çorapların beyaz görünmesi için temizliğe dikkat etmek zorunda kalmış olmalı. Hastalanan öğrenciler revire kaldırıldıklarında beyaz renkli çoraplarını çıkararak pembe renkli bir çorap giymek zorundaydılar. Öğrencilerin bir de omuzlarında beyaz renkli bir havlu bulundurma zorunlulukları vardı. Kış aylarında ise askeri lise öğrencilerine keçe kumaştan yapılmış gri tonda başlığı olan bir yağmurluk verilmekteydi. Kıtalarda alınan askeri eğitim son sınıf öğrencilerinin katıldığı rutin bir uygulamaydı. Burada öğrenciler okul dışında olduklarından tören zamanlarında giyilen mintanları ile kıta eğitimlerini almaktaydılar. Esasen, bazı özel günlerde öğrencilerin gündelik kıyafetlerinden farklı bir kılık kıyafet kuralına tabi tutuldukları anlaşılmaktadır. Sultanın Cuma namazı için Kuleli Cami-i Şerifine (II. Mahmut dönemi eseri) gelişi esnasında, sarayın cülus, düğün (sünnet ve evlilik) ve cenaze merasimleri ile bayram ve kutlamalarda öğrenciler gündelik kıyafetlerini bir tarafa bırakıp “tören ya da merasim” kıyafetlerini giyerlerdi.

Bu kıyafetler; 1846 yılında kısa bir mintan ve pantolon üzerinde tüfek ve palaska takımından oluşmaktaydı (Esad 1896: 18, 25).

Kuleli Süvari Kışlasına aktarılan Mekatib-i İdadiye-i Şahane öğrencileri, 1845 yılında Kışla binası içinde yer alan altı odadan ibaret bir bölümde eğitime başlamışlardı. Öğrencilerin ders esnasında kanepelere oturdukları belirlenmiştir. Bu kanepelerin 1848 yılında kullanılamaz hale geldiği anlaşılmaktadır. Böylelikle okulda ders alan öğrenci için kanepeler yerine 270 adet sandalye siparişi verilmiştir (KALA, İlmühaber Defteri, 22 Recep 1265: 42). Bu durum okuldaki öğrenci miktarının en azından 1848 yılında ne oranda olduğunu belirlememizde yardımcı olmaktadır.

Kuleli öğrencilerinin yemek konusunda da diğer idadilere nazaran daha şanslı oldukları anlaşılmaktadır. Harbiye'den Kuleliye nakillerinden önce Harbiye'de verilen tayinata alışmış olmaları yazışmalara konu olmuştur. Bu nedenle Harbiye'de verilen tayinata yakın bir miktarda yiyecek malzemesi öğrencilere tahsis edilmiştir. Buna göre her öğrenci günlük; 200 dirhem ekmek, 80 dirhem et, 70 dirhem pirinç, 14 dirhem tereyağı, 25 dirhem soğan, 7 dirhem nohut, 4,5 dirhem tuz ve 200 dirhemde sebze yiyebilmekteydi (KALA, İlmühaber Defteri, 22 Muharrem 1263: 34). Ancak Sultanın, Kuleli Cami-i Şerifine Cuma namazı kılmak için geldiği özel günlerde öğrencilere bulgur pilavlı kuzu çevirme ile limonata ikram edilmekte ve günün anlamına binaen bir ziyafet çekildiğini tespit etmek mümkün olmuştur.

Kulelide Eylül 1846 tarihinden itibaren düzenli bir maaş defterinin oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bu defterdeki verilere göre oldukça geniş bir kadro askeri lise öğrencilerine hizmet vermekteydi. 1846 yılında Kulelide eğitim gören askeri lise öğrencileri için oluşturulan bu kadronun ufak tefek değişikliklerle uzun yıllar aynı görev tasnifine sahip olduğunu belirtmek mümkündür (Maaş ve Tevziat Defteri, Eylül 1262: 1). Bu görevlilerin yanı sıra Tablo V' de ki Maaş ve Tenvirat defterinden 1846 yılında askeri öğrencilerin sınıf ve kıdem ayırımı yapılmaksızın her birine 18 kuruş aylık tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Öğrencilerin almış oldukları ücret Okula ve Kışlaya komuta eden Mirliva'nın 7.500 kuruşluk aylık ücreti karşısında mevzu bahis bile edilmesi abes olmakla beraber bu ücret tahsisi sayesinde, 1846 yılı Kulelide bulunan öğrenci miktarını öğrenmek mümkün olmuştur. Buna göre 1846 Eylülü itibarıyla Kulelide; birinci sınıfta: 29, ikinci sınıfta: 49, üçüncü sınıfta: 33 ve dördüncü sınıfta:115 öğrencinin kayıtlı olduğu tespit edilmiştir. Bu durum ise 1846 yılında Kulelide toplamda 226 öğrencinin eğitim aldığı anlamına gelmektedir (KALA, Maaş ve

Tevziat Defteri, Eylül 1262: 1). Dikkatimizi çeken bir diğer husus, bu listede hazırlık sınıfının olmamasıdır. Bu durum hazırlık sınıfı artı dört yıl eğitim alan askeri lise öğrencilerinden hazırlık sınıfında bulunanlara aylık bir ücret ödemesinin yapılmadığı anlamına gelmektedir.

4.PAYİTAHTIN KULELİ SUBAY ADAYLARINA OLAN ETKİLERİ

Osmanlı başkenti olan İstanbul'da okumak artıları olduğu kadar eksileri de yoğun bir yerd. Öncelikli olarak devleti yöneten kesimin burada bulunuyor olması siyasal ve sosyal ilişkiler anlamında daha dikkatli olmayı zorunlu kılmaktaydı. Bazı saltanata karşı yer altı örgütlenmesi de yine Kuleli öğrencilerini eğitimden uzaklaştırıp siyasetin içine çekmekte etkili olmaktaydı. Örneğin 1903 yılında Kuleli askeri lisesinde "Askeri İhtilal Cemiyeti" adı verilen gizli bir dernek kuruldu. Derneğin kurucuları öğrencilere yasaklanmış gazete, kitap ve dergiler sağlamaktaydı. Amaç 1876 anayasasını yeniden rejime egemen hale getirecek kadroyu örgütlemektir (Işık 1985: 46).

Osmanlı Devleti için gerçekleştirilen bir takım uygulama ve gelişmelerin öncelikli olarak İstanbul'un ev sahipliği yapması; askeri okul öğrencileri içinde bazı yararlılıklar sağlamıştır. Örneğin 1828–1856 yılları arasında batılı devlet orduları örnek alınarak oluşturulan alay bandolarının ilk çekirdeği Kuleli binalarında gerçekleştirildi. Mızıkay-ı Hümayun adıyla açılan okulda Donizetti'nin kardeşi olan Giuseppe Donizetti uzun yıllar ordu müziğinin geliştirilmesi için çaba sarf etti (Shaw 1983 (II.Cilt): 50). Askeri okulda müzik kısmına kayıt yaptırmak için doktor muayenesinden geçmek gerekiyordu. Bundan sonra gerçekleştirilen bir mülakat sonrasında uygun bulunanlar müzik eğitimine devam edebilmekteydiler (Deligönül 1982: 47).

1904 yılı itibariyle Kuleli askeri lise öğrencilerinin bir gün okulda eğitim bir günde fabrika eğitimi aldıkları anlaşılmaktadır. Okulda başarısız olan öğrenciler bu fabrikalarda kolayca iş bulabilmekteydi. 1914 yılında 25 kuruş günlük ile askeri fabrikalarda tüfek çark hanesinde çalışan öğrencilere rastlamak mümkündür (Deligönül 1982: 49).

Kuleli Askeri İdadisi, Osmanlı Devleti'nin çağdaşı batılı devletlerin orduda modernleşme sürecini takip etmek amacıyla oluşturulmuştur. Başlangıçta "idadi" (lise) düzeyindeki askeri eğitimin "sıbyan" (İlkokul) ve rüştiye (ortaokul) düzeyine kadar ilerletildiği ve ordunun ihtiyacı olan komuta kademesinin çekirdekten yetiştirmeye yönelik bir alt yapının oluşturulduğu anlaşılır. O halde "alaylı" (komutayı karargahlarda

öğrenen) subaylarla modern savaş sahasında başarılı olunamayacağını kavrayan Osmanlı Devleti'nin profesyonel bir komuta kademesi ile sınırlarını ve sınır ötesi çıkarlarını korumayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Bosna-Hersek, Trablusgarp (Libya) ...v.b. yitirilen topraklardan ya da ülke sathındaki uzak coğrafyalardan Dersaadet'e getirilen subay adaylarının eğitimi Osmanlı Devleti'nin küresel bir aktör olarak son yüzyılında bile henüz askeri sahada alanı rakiplerine bırakmadığının birer kanıtı olarak ele alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Dünden Bugüne Kuleli Askeri Lisesi, Kuleli Askeri Lisesi Matbaası, İstanbul 2007.
[Kuleli Askeri Lisesi Arşivi, İstanbul (KALA)]: İlmühaber Defteri, (1262 H.).
(KALA): Maaş ve Tenvirat Defteri, Eylül 1262.
(KALA): Defter No: 20, 1334–1337, “Askeri İptidai ve Rüşdi Künye Kayıt Defteri.”
(KALA):Defter No: 41, 1331–1336, “1915–1920 Künye ve Mecazahat Defteri”.
(KALA):Defter No: 12, “ 1918–1922 İdadi Künye ve Mecazahat Defteri”
(KALA):Defter No: 29.
(KALA): Defter No: 28, “1916–1920 Kuleli Rüşdiyesi Künye ve Mecazahat Defteri”
(KALA):Defter No:25, “Levâzımat Defteri”, s.67.
(KALA): Defter No:40, “1910–1921 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri.
BOA., A.MKT.NZD., Dosya No.1475, Gömlek No.27, 1 Eylül 1296.
BOA., Meclis-i Vükelâ Mazbataları (M.V.), 24 Kanun-u Evvel 1334.
BOA, DH. HMŞ., Dosya No. 4-1, Gömlek No. 4-127, 29 Mayıs 1336.

Gazeteler

- İkdam, 5 Kanun-u Sani 1336, Nr.8228.
İkdam, Nr.8267, 1335.

Tetkik Eserler

- Finkel, Caroline (1988), *The Administration of Warfare: Otoman Military Campaigns in Hungary: 1593–1606*, Vien.
Mehmet Arif, *Başımıza Gelenler*, Tercüman 1001 Temel Eser, C:2, haz. M. Ertuğrul Düzdağ.
Deligönül, Ethem (Ekim 1982), “Eski İmalat-ı Habiyeliler”, *Yıllarboyu Tarih*, S.10, s.47- 49.
Altundağ, Şinasi (1988), *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi (1831–1841)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Kolağası Mehmet Esat (1896), *Mirat_ı Mekatib-i Harbiye*, İstanbul 1310 (1896): Artin Asadoryan Matbaası .
Akyıldız, Ali (1993), *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul: Eren Yayıncılık.

- Çam, Yusuf (1991), *Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askeri Okular, Rüştüye, İdadi, Harbiye (1892–1902)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Erler, Mehmet Yavuz (2004), *Kuleli ve Kurtuluş Savaşı*, İstanbul: Kuleli Askeri Lisesi Matbaası.
- Shaw, Stanford J. Vd (1983), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C.II*, İstanbul: Artuç, İbrahim (1993), *İsmet Paşa Bir Dönemin Öyküsü*, İstanbul: Yolalıcı, Mehmet Emin (1999), “XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti Eğitim-Öğretim Kurumları”, *Osmanlı, C. 5*, s.73–76.
- Hacaloğlu, A.Hilmi (Temmuz 2000), "Kuvvacı Fenerbahçe", *Popüler Tarih*, Sayı. 2, s.107.
- Işık, Hüseyin (1985), “İkinci Meşrutiyetin İlanında ve Korunmasında Silahlı Kuvvetlerimizin Rolü”, *İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara Genelkurmay Basımevi, s. 46.

Tablo I : (KALA): İlmühaber Defteri, s.46, (8 Şevval 1267)

İstanbul Avrupa Yakası Semtlerinden 1851 yılında Kulelide Kayıt Yaptıran Askeri Lise Öğrencileri				
No:	Öğrencinin Adı	Baba Adı	Yaşı	Doğum Yeri
1	Hakkı Efendi	Hüsrev	15	Çemberlitaş
2	Tevfik Efendi	Ferhat	14	Cerrahpaşa
3	Mehmet Efendi	Mehmet	12	Fındıklı
4	Behram Efendi	Abdullah	12	Fındıklı
5	Seyit Efendi	Mehmet	13	Beyazıt
6	Behram Efendi	Mehmet	13	Beyazıt
7	Ahmet Efendi	Hüseyin	13	Mevlevihane
8	Ali Efendi	Mustafa	13	Dolmabahçe
9	Mehmet Efendi	Yusuf	15	Hoca paşa (Koca Mustafa Paşa)
10	Süleyman Efendi	Mustafa	14	Hoca paşa
11	Mustafa Efendi	Ahmet	13	Hoca paşa
12	Ahmet Efendi	Hasan	14	Vezneciler
13	Ahmet Efendi	Osman	13	Sultanahmet
14	İsmail Efendi	Hüseyin	12	Eyüp
15	Salih Efendi	Hüseyin	13	Beşiktaş
16	Ahmet Efendi	Abdi	12	Aksaray
17	Şaban Efendi	Musa	14	Aksaray
18	Hilmi Efendi	İsmail	13	Aksaray
19	Rıza Efendi	Abdullah	12	Samatya
20	Kamil Efendi	Ali	14	Alacahamam
21	Mustafa Efendi	Mehmet	13	Kabasakal
22	Muhittin Efendi	Aziz	12	Müftühamamı
23	Mehmet Efendi	Şakir	13	Süleymaniye
24	Ata Efendi	Arif	16	Sultan selim
25	Mehmet Efendi	Hasan	15	Akbıyık
26	Ömer Efendi	Ahmet	15	Asitane
27	Nazif Efendi	Mustafa	16	Asitane
28	Fuat Efendi	Emin	13	Asitane
29	Hakkı Efendi	Abdullah	12	Asitane
30	İsmail Efendi	Mehmet	15	Bosna

Tablo II: (KALA): İlmühaber Defteri, s.46, (8 Şevval 1267)

İstanbul Anadolu Yakası Semtlerinden 1851 yılında Kulelide Kayıt Yaptıran Askeri Lise Öğrencileri				
No:	Öğrencinin Adı	Baba Adı	Yaşı	Doğum Yeri
1	Mehmet Efendi	Ata	17	Üsküdar
2	İsmail Efendi	Emin	15	Üsküdar
3	Rıza Efendi	Salih	14	Üsküdar
4	Naci Efendi	Şakir	12	Üsküdar
5	Mehmet Efendi	Hüseyin	13	Üsküdar
6	Kamil Efendi	Mehmet	12	Üsküdar
7	Latif Efendi	Ali	13	Üsküdar
8	Şevket Efendi	Mehmet	13	Üsküdar
9	Ahmet Efendi	Mehmet	12	Beylerbeyi
10	Mehmet Efendi	İbrahim	12	Çengelköy
11	Akif Efendi	Rüstem	14	Hisar
12	İsmail Efendi	Ömer	14	Vefa

Tablo III: (KALA): İlmühaber Defteri, s.46, (8 Şevval 1267)

Osmanlı Balkan ve Osmanlı Asya'sı Şehirlerinden 1851 yılında Kulelide Kayıt Yaptıran Askeri Lise Öğrencileri				
No:	Öğrencinin Adı	Baba Adı	Yaşı	Doğum Yeri
OSMANLI BALKAN ŞEHİRLERİNDEN				
1	Osman Efendi	Mehmet	17	Dubrovnik
2	Mehmet Efendi	Ahmet	18	Menlik (Selanik)
3	Abdullah Efendi	Ahmet	17	Menlik
4	Hamit Efendi	Halil	15	Girit
5	Besim Efendi	Cemil	12	Girit
6	İsmail Efendi	Yunus	12	Girit
7	Ali Efendi	Osman	13	Girit
8	Ali Efendi	Mustafa	13	Filibe
OSMANLI ASYASI ŞEHİRLERİNDEN				
1	Mustafa Efendi	Osman	14	Sivas
2	Ahmet Efendi	Mehmet	13	Çarşamba (Samsun)
3	Şahap Efendi	Mustafa	14	Çarşamba
4	Ali Efendi	Ömer	13	Trabzon
5	Osman Efendi	Hüseyin	12	Kayseri
6	Agah Efendi	Mehmet	12	Bursa
7	Mehmet Efendi	Bekir	16	Arapkir
8	Atıf Efendi	Abdullah	13	İhsaniye (Afyon)
9	Hasan Efendi	Ali	13	İhsaniye

Tablo IV (KALA): Maaş ve Tevziat Defteri, Eylül 1262. “Bera-yı maaş ve mahiye, zabitan ve memurin ve şakirdan, Mekteb-i İdadi-i Hademe: Cenab-ı mülükaneye mahdud eytam ve güşad. Yevmiye şehr-i Eylül 1262.”

Kuleli Maaş ve Tenvirat Defteri (1845)		
	BEHEREN	KURUŞ
MİRLİVA	1	7500
MİRALAY	1	1800
KOLAĞASI	1	400
KATİB	1	800
HOCA-İ ARABÎ	6	4700
	10	15250
HOCA-İ HENDESE VE FARİSİ	2	240
HEKİMBAŞI VE CERRAH VE ECZACI	3	1900
HATTAT	1	250
İMAM	1	200
	1	270
	18	18110
SINIF-I EVVEL	29	680
SINIF-I SANİ	49	920
SINIF-I SALİS	33	340
SINIF-I RABİ	115	2820
	248	23270
YÜZBAŞI (Karavel)	1	270
MÜLAZIMAN	5	720
SER ÇAVUŞAN	2	112,5
ÇAVUŞAN	3	120
EMİN-İ BÖLÜK	1	35
	260	24527,5
ONBAŞAN	4	120
NEFERAN MA BERBERİYE	42	840
AŞCIYAN	3	210
ÇAMAŞURCIYAN	2	200
HAMAMCI	1	40
	312	25937,5
AYVAZ	1	60
SUYOLCU	1	20
SAATÇİ	1	15
BAĞÇIVAN	1	100
	316	26132,5

Tablo V: (KALA), (S.8) Bera-yı maaş ve mahiye: Zabitan ve memurin ve şakirdan-ı Mekteb-i İdadi Cenab-ı Mülükane. Der şehri EYLÜL 1270.

ZABİTAN VE MEMURİN	27	19131
SINIF-I EVVEL	54	1110
SINIF-I SANİ	69	1520
SINIF-I SALİS	45	980
SINIF-I RABİ	64	1340
SINIF-I HAMSE	61	1220
HİDMETCİYAN VE SAİR	49	4175
	369	29476

Tablo: VI ((KALA):Defter No:28, “1916-1920 Kuleli Rüşdiyesi Künye ve Mecazahat Defteri”; Defter No:41, “1915-1920 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri”; Defter No: 12, “1918-1922 Kuleli İdadisi Mecazahat Defteri”, ss.117 (kadın), 108 (ekmek), 88 (elektrik), 59 (bekar), 23 (Bedros’un Gazinosu); Defter No:40, “1910-1921 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri”, s.79 (Müzakere-i Hürriyet), s.85 (Sihhiye İcadiye Tepesi), s.122 (Soba Tutuşturmak), s.125 (futbol)

SUÇUN TÜRÜ	Ceza Süresi	Ceza Türü
Ders borusundan sonra dershanede gürültü yapmak	1 gün	Hafta Sonu İzinsizliği
Tahta başında hocasına karşı gelmek	Hocası affedene kadar	Hafta sonu izinsizliği
Sahte apolet takmak	5 gün	Riyazi Hapsi
Müzakere esnasında soba başında bulunmak	1 gün	Hafta sonu izinsizliği
Dershanede sigara içmek	2 gün	Hafta sonu izinsizliği
Mektebden kaçarak iki saat sonra geri dönmek	2 gün	Riyazi Hapsi
Mazeretsiz cimnastikhaneye gitmemek	1 gün	Hafta sonu izinsizliği
Kumar oynamak	2 gün	Adi Hapis
Tatil günlerinde dokuz hafta yoklamaya gelmediğinden	10 gün	Adi Hapis
Koğuşa ve kışlaya çıkmamak	2 gün	Hafta Sonu izinsizliği
İzinsiz olarak arkadaşının dolabından yağ alarak yemek	1 gün	Hafta sonu izinsizliği
Cuma günü tahsis edilen vapurla gelmediğinden	2 gün	Hafta sonu izinsizliği
Tatil günlerinde iki hafta yoklamaya gelmediğinden	2 gün	Hafta sonu izinsizliği
Mutfak nöbetçisi iken talebe istihkakını yemek	3 gün	Riyazi Hapsi
Mutfak nöbetçisi iken hususi yemek pişirdiğinden	15 gün	Riyazi Hapsi
Cami-i Şerifde gürültü ettiğinden	1 gün	Hafta sonu izinsizliği
Kuleli İdadisinden Edirne'ye giderken sarhoş olarak şimendüfere bindiğinden	15 gün	Adi Hapis
Maşuka mektupları taati ettiğinden	7 gün	Adi Hapis
Yün fanilasını satdığundan	15 gün	Adi Hapis

Dahiliye önünden geçtiğinden	1 gün	Hafta sonu izinsizliği
Bahçede ağaç dalını kırdığından	2 gün	Hafta sonu izinsizliği
Mekteb Hastanesinde yattığı esnada soba tutuşturmak üzere karyola tahtalarının birisini kırarak kendi yatdığı karyolanın şiltesi altına sakladığından (1920)	2 hafta	Hafta sonu izinsizliği
Arkadaşıyla kavga etmek	15 gün	Riyazi Hapis
Futbol oynarken arkadaşını cerh etmek	4 hafta	Hafta İzinsizliği
Merkez hastanesi Ser-Tabibine karşı münasebetsiz hareketde bulunmak	4 gün	Hafta sonu izinsizliği
Tütün almak bahanesiyle bila mazeretsiz koğuş aralarında görüldüğünden	2 gün	Hafta sonu izinsizliği
Mektebden firar etmek	2 gün	Adi Hapis
Tatil günlerinde beş hafta yoklamaya gelmemek	6 gün	Adi Hapis
Yatsı namazında camiye gitmeyüp ötede beride gezmek	2 gün	Hafta izinsizliği
Kumar oynamak	2 gün (48 saat)	Riyazi Hapsi
Koğuştan vaktiyle çıkmamak	2 gün	Hafta sonu izinsizliği
Ders zamanı dersden kaçmak	3 gün	Adi Hapis
Ders esnasında arkadaşıyla kavga ederek birbirlerine öğretmenin huzurunda vurmak	3 gün	Hafta sonu hapis edilerek
Akşam yoklamaya gelmemek	3 gün	Hafta sonu izinsizliği
Mektebden firarla Bursa'ya gitmek ve 3 gün sonra dönmek	7 gün	Riyazi Hapsi
Rusca dersine dikkat etmemek, hocaya karşı hal ve hareketlerine dikkat etmemek	1 gün	Ceza süresi ders hocası tarafından belirlenmiştir. Hafta sonu izinsizliği
Nizamnameye aykırı olarak dersde Kalpak giymek	1 gün	Hafta sonu izinsizliği
Rusça dersinde hocası olduğu halde kumar oynamak	7 gün	Cezası ders hocası tarafından bir hafta Adi Hapis olarak uygun görülmüştür.
Müzakere zamanı dersler ile meşgul olmayıp arkadaşının getirdiği bıçakla oynamak	3 gün	Hafta sonu izinsizliği ve hafta başlangıcında birer gün hapis
Gece müzakeresinde beyhude vakit geçirdiği	2 gün	Hafta sonu izinsizliği
Almanca dersi hocası Binbaşı Ziya Beye derste karşı gelmek	4 gün	Hafta sonu hapsedilmiştir.
Zabitanın emrine riayet de rehavet göstermek	5 gün	Riyazi Hapis
Müzakere zamanı koridorda dolaşmak	4 gün	Hafta sonu izinsizliği
Uygunsuz bir kıyafetle huzura çıkmak	2 gün	Hafta sonu izinsizliği
Hilafet Ordusunun kahvesinde oturmak	1 gün	Hafta sonu izinsizliği

Köprü üzerinde kadınlara sarkıntılık etmek	3 gün	Hafta sonu izinsizliği
İşret etmek	15 gün	Adi Hapis
Zabitan Dairesi helasından su almak	1 gün	Hafta sonu izinsizliği
Talime çıkmamak	4 gün	Hafta sonu izinsizliği
Ders zamanı dershanede bulunmamak	4 gün	Hafta sonu izinsizliği
Arkadaşının yerine sınava girmek	1 ay	Adi hapis
Nöbetçiyi tehdit etmek	3 gün	Adi Hapis
Hariç de zabıta memuruna serkeşane muamelede bulunmak	15 gün	Adi Hapis
Vaktinden evvel hamama girmek	3 gün	Adi Hapis
Mektep de silah atmak	10 gün	Adi Hapis
Derste kopya çekmek	5 gün	Riyazi Hapis
Hilaf-1 emr dershaneye palto asmak	1 gün	Adi Hapis
Bursa'ya firar ettiğinden	10 gün	Riyazi Hapsi
Gece mektep den firarla sinemaya gitmek	5 gün	Riyazi Hapis
Mektep civarındaki bahçelerden ayva sirkat ettiğinden	4 gün	Hafta Sonu İzinsizliği
İspanyol nezlesi için verilen emri dinlemeyip firar etmek (3 Kanun-u Sani 336)	10 gün	Adi Hapis
Emr-i hilaf apoletsiz gezmek	7 gün	Hafta sonu izinsizliği
Koğuş dahilinde gece rakı içmek	15 gün	Adi Hapis
Hilaf-1 emr Bedros'un gazinosunda oturduğundan	1 gün	Hafta İzinsizliği
Çavuş olduğu halde firar eden efendileri ihbar etmediğinden	4 gün	Hafta sonu izinsizliği
Onbaşısına tokat atmak	15 gün	Adi Hapis
Sandala binmek	2 gün	Hafta sonu izinsizliği
Cuma namazından kaçmak	2 gün	Hafta izinsizliği
Mükerrer emre rağmen saçlarını kestirmedeğinden	1 gün	Adi Hapis
Celb-i şaibe bir kadına adres vererek mektebe davet etmek	3 gün	Adi Hapis
Ders zamanı bir birahane de görülmek	Hocasının tasdikine kadar izinden meni	
Mekteb talimatına mugayir olarak bel kayışı mukabilinde yirmi ekmek mübadele etmek	10 gün	Adi Hapis
Münaza ettiğinden ba emr-i müdüri Muavin Bey odasında beş değnek darbu	5 değnek	Riyazi Hapis
Paydos vakti bahçede elektrikleri söndürmek	4 gün	Adi Hapis
Yatsı namazına gitmeyerek bahçede şarkı söylemek	4 defa	Tekdir
Yat borusundan sonra koğuşunda ıslık çalarak gürültü etmek	3 gün	Hafta sonu izinsizliği
Müzakereyi Hürriyet mecmuası mütalâa	Mualliminin tasdikine	Hafta İzinsizliği

etmek	kadar	
Bila ruhsat Sıhhiye İcadiye Tepesindeki serhad kulesine girmek	3 hafta	Hafta sonu izinsizliği
Hapishanede odun yakmak	24 saat	Adi Hapis
Kayıpta yatarak kürek çektiğinden	15 gün	Adi Hapis

Tablo VII ((KALA):Defter No: 41, “1915-1920 Kuleli Askeri Lisesi Künye ve Mecezahat Defteri”, 336; Defter No:28, “1916-1920 Kuleli Askeri Rüşdiyesi Künye ve Mecezahat Defteri”; Defter No:40, “1910-1921 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri”, s.25 Almanca Dersi), 38 (Dershane dolabı)

Resim dersine çalıştığından iki gün izin
Namaza devam ettiği görülmekle üç hafta başı izin
Namaza ettiği görülmekle iki hafta başı izin
Beş vakit namaz kıldığından iki hafta Cumartesi sabahı gelmek üzere izin verilmek suretiyle ödüllendirilmesi
Onbaşılık vazifesini hüsn-ü ifa ettiğinden iki hafta Cumartesi günleri sabahı gelmek üzere taltifi
Vazifesini hüsn-ü suretle ifa ettiği hususiyet ve etvarıyla emsaline numune-i emsali olduğundan müdürüyet-i aliyenin 30Ağustos 1335 tarihli emri mucebince üç hafta Cumartesi günü mektebe gelmek üzere umum muvacehesinde taltif edilerek siciline meşruhat verilmiştir.
Fransızca dersinden emsaline faik bir surette çalıştığından Cumartesi günü birinci derse yetişmek üzere bir hafta terhisine 7 Kanun-u Sani 36 tarihli emr-i müdür iktizasından olduğundan şerh verildi.
Hendese dersine emsaline faik surette çalıştığından Cumartesi günleri birinci derse yetişmek üzere iki hafta terhisi.
Ulum-u Diniyye dersine emsaline faik bir surette çalıştığından Cumartesi günleri birinci derse yetişmek üzere ikişer hafta terhisleri
Hesap dersine büyük bir dikkatle çalıştığından Cumartesi günü birinci derse yetişmek üzere ikişer hafta terhisi.
Terbiye-i Bedeniyye emsaline faik surette çalıştığından Cumartesi günleri birinci derse yetişmek üzere iki hafta terhisi.
Edebiyat dersinden fevkalade çalıştığından iki hafta Cumartesi sabahları gelmek üzere izinle taltifi
Almanca dersine fevkalade çalıştığından bir hafta başı Cumartesi gelmek üzere izin (1920)
Dershane dolabını hıfz ve temiz bir halde bulundurduğundan üç hafta başı izni (1920)
Sui izzet ve tavr-ı hareketinden dolayı iki hafta Cumartesi birinci derse yetişmek üzere taltifi
Arkadaşının parasını bularak teslim ettiğinden üç hafta Cumartesi sabahı gelmek üzere izin
Vazifesine dikkat ederek hüsn-ü hali tebeyyün ettiğinden iki hafta başı mezun bırakılmak suretiyle taltifi

STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN

Cilt: 7 Sayı: 13 Ağustos 2017

ISSN: 2147-5210

DOI Number: 10.19039/sotod.2017.66

Geliş Tarihi/Received: 05.07.2017

Kabul Tarihi/Accepted: 28.07.2017

TANZİMAT SONRASINDA YAKOVA

DJAKOVA AFTER THE TANZİMAT

Mucize ÜNLÜ*

Öz

Arnavutça'da Gjakovë, Sırpça'da Dakovica olarak ifade edilen Yakova, 1455 yılında Osmanlı hâkimiyeti altına geçmiştir. XV ve XVI. yüzyıllarda köy durumunda iken giderek büyümüş, kaza statüsüne yükselmiştir. Tanzimat döneminde Üsküp eyaleti ve Prizren vilayetine bağlı kaza olarak idare edilen Yakova, Kosova vilayeti kurulunca buraya dâhil edilmiş ve Osmanlı hâkimiyetinden çıkıncaya kadar bu statüsünü sürdürmüştür. Vilayetin batısında hassas bir noktada yer alan, kabile yapısının hâkim olduğu ve eğitim açısından fazla gelişmemiş olan kaza, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Makedonya genelinde yaşanan asayiş probleminden büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu çalışmada Yakova'nın Tanzimat sonrası durumu ele alınarak bölgedeki gelişmelerin kazaya etkileri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yakova, Osmanlı İmparatorluğu, Islahat, Asayiş, Kabile Yapısı, Vergi, Ayaklanma.

Abstract

Djakova that is expressed as Gjakovë in Albanian, Dakovica in Serbian came under the Ottoman domination in 1455. Although its statue was rural during the 15th and 16th centuries it developed in time and became a sub-district. During the Tanzimat era, the sub-district was governed as the district of Skopje province and Prizren vilayet until the formation of Kosovo province it was attach to there and maintained this statue during the Ottoman government. Djakova which is on the west side of the province located at a fragile position. There is a tribal structure and a poor education system in Djakova largely affected from the security problems of Macedonia in the second half of the 19th century. In this paper the circumstance of Djakova after the *Tanzimat* and the effects of the regional developments on this sub-district will be discussed.

Keywords: Djakova, Ottoman Empire, Reform, Public Order, Tribal Structure, Taxation, Riot.

Giriş

Arnavutça'da Gjakovë, Sırpça'da Dakovica olarak ifade edilen Yakova¹, 1455 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. 1485 tarihli İşkodra tahrir defterinde köy olarak geçen Yakova ve çevresi, "Altunili" olarak anılmıştır². Önceleri Yakoviçe adıyla da bilinen bu köyün şer'i ve örfi vergileri Enderun hizmetlilerinden dilsiz Süleyman Efendi'ye ihsan edilince Süleyman Efendi 1594-95 yıllarında buraya gelmiş ve bir cami, caminin bitişiğinde kütüphane, mektep, muvakkithane, hamam ve han inşa etmiştir. Bunun üzerine çevredeki halk Yakoviçe köyüne toplanmış ve köy kısa zamanda büyümüştür³.

Yakova, XIX. yüzyıl başlarında Has ve Altunili kazaları ile birlikte Dukagin sancağı dâhilinde ve Yakovalı Seyfeddin Paşa'nın idaresinde büyük bir belde olup hâlâ Müslüman nüfusu fazladır. İhtiyaç duyulduğunda buradan 1.500 asker çıkarmak mümkündür⁴. 1849-50 yıllarında Altunili ile birlikte Üsküp eyaletine bağlı Prizren kaymakamlığı dâhilinde bir kaza⁵ durumunda olan Yakova, bir ara Prizren kaymakamlığından ayrılarak Üsküp'e ilhak edilmiştir. Ancak Prizren'e 6, Üsküp'e 26 saat mesafede olmasından dolayı istenen şekilde iyi bir idare kurulamayınca 16 Aralık 1850'de tekrar Prizren sancağına bağlanmıştır⁶. 1856-62 yılları arasında Üsküp eyaletine bağlı Prizren sancağı dâhilinde bir kaza olarak görülmektedir⁷. Bölgede eşkıyalığın artması ve asayişin sağlanamaması sebebiyle Prizren, Üsküp, İpek ile birlikte Yakova da 1863 yılında Niş eyaletine bağlanmıştır⁸. Aynı yılın Ağustos ayında Yakova'ya Avusturya askeri ikame edilmesi düşünülmüş fakat sonradan bu tasavvurdan vazgeçilmiştir⁹.

1871 yılında Prizren vilayeti kurulduğunda Yakova Prizren sancağı dahilindedir. Ancak 1877'de Kosova vilayeti kurulunca kaza, Prizren sancağı ile birlikte bu vilayete

*Doç.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, SAMSUN, munlu@omu.edu.tr.

¹ TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, İstanbul 2007, s. 18.

² Raif Vırmıça, *Kosova Hamamları*, Ankara 2002, s. 113.

³ *Kosova Vilayeti Salnamesi (KVS)*, H. 1304, s. 235; *KVS.*, H. 1300, s. 128; Vırmıça, s. 113.

⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümayun (HAT.)*, Nr. 721/34366-A, 1240/1824-1825; *HAT.*, Nr. 721/34366.

⁵ *Salname-i Devlet-i Aliye-yi Osmaniye (SDAO)*, H. 1266, s. 65; *SDAO*, H. 1271, s. 78; *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, s. 23.

⁶ BOA, *Sadaret Amedi Kalemi Evrakı (A.AMD.)*, Nr. 26/70, 4 Safer 1267/9 Aralık 1850; *İrade Meclis-i Vala (İ.MVL.)*, Nr. 193/5883, 11 Safer 1267/16 Aralık 1850; *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, s. 25.

⁷ Mucize Ünlü, *Manastır Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1873-1912)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1996, s. 75.

⁸ Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, İstanbul 1996, s. 62; M. Hüdayi Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Ankara 1992, s. 168.

⁹ BOA, *Hariciye Tercüme Odası (HR.TO.)*, Nr. 556/77, 29 Temmuz 1279/10 Ağustos 1863.

bağlanmıştır¹⁰. Vilayet merkezi Piriştine'ye 12 saat uzaklıktadır¹¹. 1880 yılına kadar Prizren sancağına bağlı kalmış olan ve idaresinde fazla bir sorun yaşanmayan Yakova, bu tarihten sonra yine Kosova vilayetine bağlı bir sancak olan İpek'e ilhak edilmiş ve bundan sonra kazada düzeni sağlamak kolay olmamıştır. Liva yöneticilerinin çabalarına rağmen problemler her geçen gün daha da artmıştır. 1895 yılı sonlarında kazanın tekrar Prizren'e bağlanmasının yararlı olacağı düşünülmüş ve kaza halkı da bu yönde talepte bulunmuştur. Yakova İdare Meclisi, bölgenin hassasiyetini göz önünde bulundurarak halkın isteği doğrultusunda karar verilmesinden yana tavır almıştır. Yakova'nın eskisi gibi Prizren'e ilhakı konusunda müracaatta bulunan halk ve kaza ileri gelenleri taleplerini dillendirirlerken kazalarının Prizren'e yakınlığına vurgu yapmışlar ve asayişin sağlanabilmesinin Prizren sancağına bağlanmalarıyla mümkün olacağı konusunda ısrar etmişlerdir¹². Taleplerinin kabul edilmemesi halinde ise en kısa süre içinde kendi reyleriyle İpek'ten ayrılacaklarını belirtmişlerdir. Halkın kararlılığı karşısında vilayet idarecileri Dâhiliye Nezareti'nden bir an evvel gereğinin yapılmasını istemişlerdir¹³. Buna rağmen bu girişimden bir sonuç alınamamış fakat Yakova'nın Prizren'e bağlanması yönündeki talepler ileriki yıllarda da sürmüştür¹⁴.

1873-74 yıllarında kazaya bağlı 150 köy vardır¹⁵. Köylerin çoğu dağlık bölgelerdedir¹⁶. Malisya, Raka, Has kollarından oluşan kazanın köy sayısı 1886-87 yıllarında da aynı iken 1888-89 yıllarına gelindiğinde 149'a düşmüştür¹⁷. 1893-94 yıllarında kazada 164 köy olduğu kaydedilmekle birlikte¹⁸ 1909 yılında köy sayısı yine 149'dur¹⁹. Vilayet genelinde yapılan mülkî düzenlemeler kapsamında 3 Temmuz 1910 tarihinde Yakova'da üç nahiye teşkiline dair irade çıkmıştır²⁰.

¹⁰ Vırnıç, s. 113.

¹¹ KVS, H. 1304, s. 235; KVS., H. 1300, s. 128.

¹² BOA, *Şura-yı Devlet (ŞD.)*, Nr. 1979/1, Cemâziyelevvel 1313/Ekim-Kasım 1895; Skender Rızaj, "Mithat Paşa'nın Rumeli'de Vilayetler Kurulmasındaki Rolü", *Uluslararası Mithat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar* Edirne, 8-10 Mayıs 1984, Ankara 1986, s. 65.

¹³ BOA, *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.)*, Nr. 2080/1.

¹⁴ BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)*, Nr. 109/72, 22 Rebiülâhîr 1322/6 Temmuz 1904.

¹⁵ *Prizren Vilayeti Salnamesi (PVS)*, H. 1290, s. 54, 109, 150.

¹⁶ Şemseddin Sami, "Yakova", *Kâmûsu'l-Alâm*, C. 6, İstanbul 1316, s. 4786.

¹⁷ SDAO, H. 1306, s. 676; SDAO, H. 1307, s. 759; SDAO, H. 1314, s. 659. 1314 tarihli Kosova Vilayeti Salnamesi'nde kazaya bağlı 146 köy olduğu belirtilmektedir. (KVS., H. 1314, s. 596). Bir başka eserde ise 1888 yılında Yakova'nın 190 köyü olduğu, nahiyesinin ise bulunmadığı kaydedilmiştir. Shukri Rahimi, *Vilajeti I Kosoves (Me 1878-1912)*, Prishtine 1969, s. 13-15; SDAO, H. 1307, s. 752-762.

¹⁸ KVS., H. 1311, s. 194.

¹⁹ SDAO, M. 1328.

²⁰ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. 2, Nr. 119, Dersaadet 1330, s. 415.

Toplum Yapısı

Yakova ve çevresi kabile yapısının hakim olduğu bir saha idi. Yakova'nın merkezi dışında kazaya bağlı Malisya, Raka ve Has kolları vardı. Yakova dağlık bölgesi olan *Malisya*, Pulti kabilesinden Katolik Nikaj ve Merturi bayrakları²¹ ile Müslüman Gashi, Krasniçi, Tropoja ve Bitiçi kabilelerinden oluşmaktaydı. Nikaj'da 1900 yılından sonra bir İslâmlaşma hareketi başlamıştır. Gashi kabilesi ise Shipsaj ve Bardaj olmak üzere iki bayraktan müteşekkildi. Krasniçi, XIX. yüzyılın başlarında Müslüman olmuştu. Yakova'nın dağlık bölgelerinde halkın % 85'i Müslümandı. Nikaj ve Merturi'de ağırlık Katoliklerde olmasına rağmen Nikaj'da % 25 oranında İslâmlaşma dikkat çekmekteydi. Kalan kabilelerin tamamı Müslümandı. Daha geç Müslüman olan Krasniçi'de az da olsa Katolik bulunmaktaydı. *Raka* merkezde Morina, Ponsaç, Junik ve Semian bayrakları varken Raka'ya bağlı Berisha'nın sadece Berisha ve Kuçi bayrakları bulunmaktaydı. *Has* kabilesi ise Has ve Hilsharit bayraklarına ayrılmıştı. Burada nüfusun büyük kısmı Müslüman Has kabilesine, az olan Katolik kısmı da Bitiçi, Berisha, Kabashi ve Taçi kabilesinden gelen muhacirlere aitti. Müslümanlar serbest çiftçilik yaparlarken Hıristiyanlar kiracı durumundaydılar²².

Yakova halkı, sert tabiatları ve geleneklerine sıkı bir şekilde bağlılıkları ile bilinirlerdi. Özellikle dağlık köylerde oturanlar cesur ve silahşördü²³. Evliya Çelebi, bölgenin iklimi iyi olduğundan halkının da güzel ve iyi huylu olduğunu yazmaktadır²⁴. Buradan her zaman meşhur ulema yetiştiği²⁵ kaydedilir ki Yakovalı Tahir Efendi (Tahir Boshnjaku) bunlardan biridir. XIX. yüzyılın ilk yarısında yaşamış Müslüman bir yazar olan Tahir Efendi İstanbul'da din eğitimi aldıktan sonra Kosova'ya dönmüş ve Yakova'da küçük bir mektepte hocalık yapmıştır. Bilinen en önemli eseri 1835 yılında yazdığı "Vehbije" (Offering) veya "Emni Vehbije"dir. Bu eser varoluş, cennet, cehennem gibi dinî ve felsefî konuları içermektedir. Yazarın bu eserinin Sami Fraşeri tarafından çevirisi

²¹ *Bayrak*, Arnavutluk'ta kabile yapısı içinde bir birim olup bayraktarlar tarafından idare edilmektedir. İlkay Erken, *İşkodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2014, s. 62.

²² Peter Bartl, *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)*, Çev: Ali Taner, İstanbul 1998, s. 99-101.

²³ Şemseddin Sami, s. 4786-4787.

²⁴ Noel Malcolm, *Kosova Balkanları Anlamak İçin*, İstanbul 1999, s. 173.

²⁵ Şemseddin Sami, s. 4786-4787.

yapılmış ve 1907’de Sofya’da basılmıştır²⁶. Daha sonraki yıllarda da Yakova’dan tahsil için İstanbul’a çok sayıda talebe gittiği bilinmektedir²⁷.

1870’lerin sonlarında kazada 1 hükümet konağı, 1 kışla, 16 cami, 2 tekke, 965 dükkân, 8 mağaza, 2 fırın, 2 medrese, 1 rüştiye, 17 Müslüman ve 1 Hıristiyan mektebi mevcuttur²⁸. Yaklaşık on yıl sonra 2.000’i aşkın haneyi ihtiva eden güzel bir kasaba halini almış olan Yakova’da çeşitli esnafa ait 1.000 kadar dükkân, 16 cami, 2 medrese, 1 rüştiye ve sayıları giderek artan sıbyan mektepleri ile Hıristiyanlara ait kilise ve mektepler bulunmaktadır²⁹. Kazada vakıfların ve tarikatların varlığı da dikkat çekmektedir. Bîzebân Süleyman Ağa Vakfı buradaki vakıfların en önemlilerinden biridir³⁰. XVIII. yüzyılda Kosova’da faaliyetlerini genişleten tarikatlardan Sa’diyye tarikatının da ilk tekkesini 1699’da Yakova’da kurduğu ve nüfuz alanını Kosova’nın güneybatı kesimine kadar genişlettiği bilinmektedir³¹.

Balkan Savaşları öncesinde Yakova’da kolera zuhur etmiş, 21 asker hastalığa yakalanmış ve 9’u ölmüştür. Vilayet merkezinden bölgeye doktor ve tıbbî malzemeler gönderilmiştir. Ayrıca hastalığın diğer bölgelere yayılmasını engellemek için çeşitli heyetler oluşturulmuştur³². Kolera bulaşıcı olduğundan Üsküp’e yayılmadan yok edilmesine çalışılmıştır. Vardar Nehri Üsküp’ün tam ortasından geçtiğinden hastalığın oraya ulaşması halinde Vardar yoluyla Rumeli’nin her tarafına yayılması tehlikesi vardır. Çünkü Vardar güzergâhındaki halk bu nehrin suyunu kullanmaktaydı³³. 1912 yılının ilk aylarında kazanın çeşitli yerlerinde karantinahaneler kurulmuş, karantinahaneler ve burada istihdam edilecek görevliler için 1.000 kuruş tahsisat verilmiştir³⁴. 1910 yılı Haziran’ında Yakova’da bulunmuş olan Ahmed Şerif kazada sağlık kurallarına ve temizliğe dikkat edilmediğini, kasapların hayvanları dükkânları önünde kesip hemen orada yüzerek çengellere takıp satmaya başladıklarını, belediyenin adeta yok hükmünde olduğunu yazmıştır³⁵.

²⁶ Robert Elsie, “Albanian Literature in the Moslem Tradition: Eighteenth and Early Nineteenth Century Albanian Writing in Arabic Script”, *Oriens*, Vol. 33, 1992, p. 300-301.

²⁷ Şemseddin Sami, s. 4786-4787.

²⁸ KVS, H. 1296, s. 126-127; *Manastır Vilayeti Salnamesi (MVS.)*, H. 1293, s. 100-101.

²⁹ KVS, H. 1304, s. 235.

³⁰ *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, s. 349.

³¹ Malcolm, s. 220.

³² BOA, *Dahiliye İdare (DH.İD.)*, Nr. 50-2/14, 6 Şaban 1329/2 Ağustos 1911.

³³ *Rumeli*, Nr. 503, 21 Temmuz 1911, s. 2.

³⁴ BOA, *DH.İD.*, Nr. 38-2/5, 23 Şubat 1327/7 Mart 1912.

³⁵ Ahmed Şerif, *Arnavutluk’da, Suriye’de, Trablusgarb’de Tanin*, Haz: Mehmed Çetin Börekçi, C. 2, Ankara 1999, s. 16.

Geçim Kaynakları

Şar Dağı eteklerinde, ova kenarında kurulmuş olan ve ortasından bir ırmak geçen³⁶ kasabanın kuzeyinde Raka ovası, güneyinde Has kolu dağları vardı. Bu dağlar İşkodra kazasıyla Prizren sancağındaki Luma Dağlarına bağlıdır³⁷. Has kolundaki ormandan bol miktarda çam ve meşe kerestesi elde edilirdi³⁸. Kazanın Raka, Has, Malisya kollarından ziraata en uygun olanı Raka idi. Burada arazi genellikle düz ovalardan oluştuğundan verimliydi ve bol miktarda elma, armut ve erik yetişirdi. Has kolu arazisinin yarısından fazlası ise tepe ve taşlık, kalanı kumluk olduğundan bereketsizdi. Malisya kısmında da az bir bölümde ziraat yapılabilirdi. Kalan yerleri dağ ve taşlıktı. Kazada arpa, buğday, yulaf, çavdar, mısır, lahana, fasulye gibi ürünler yetişmekteydi. Halkın % 20'si ırgatlık, % 30'u ortakçılık yapar, % 50'si de kendi arazisini ekerek geçimlerini sağlardı. Kaza genelinde dört beş köyde ihtiyacı karşılayabilecek miktarda ürün elde edilen bağlar vardı³⁹. Yakovalılar, meraları bol olduğundan çok miktarda koyun, keçi gibi ehil hayvanlar beslerlerdi⁴⁰. Malisya halkı geçimlerini bunlardan alınan yağ, peynir ve yapağıdan sağlamaktaydı⁴¹.

Kazada çeşitli yünlerden aba, ipek dokumalar, ipekli çarşaf ve gömlek bezleri imal edilirdi. Ayrıca gümüşten yapılan sigara kutuları, kahve takımı, şamdan, ayna gibi eşyalar sipariş edilirdi. Eski usulde her türlü silah ve hatta sipariş üzerine yeni usulde tüfek, revolver vb. yapılırdı⁴². Prizren gibi Yakova'nın da usta zanaatkarları metal ve telkâri işçiliğinde ve -çoğu Sırbistan'a ihraç edilen- silah yapımında bütün Balkanlarda tanınmaktaydılar⁴³. Ziraattan çok ticarete rağbet eden kaza halkı geçimlerini sağlamak için dükkâncılık, hancılık vs. yapmak üzere uzak diyarlara da giderlerdi. Kasabada ayrıca terzilik, kazazlık (ipekçi) ve debbağlık (dericilik) ile uğraşanlar bulunuyordu. Terziler, çeşitli kalitede hazırladıkları elbiseleri bölgelerinde sarf ettikleri gibi çevre kasabalara da götürerek satarlardı. Kazazlar yaptıkları simli kese, gaytan şerit, düğme, iplik, ibrişim bükme gibi ürünleri, debbağ ve saraçlar⁴⁴ da yaptıkları yemeni ve pabuç gibi eşyaları kaza

³⁶ Ahmed Şerif, s. 9; Şemseddin Sami, s. 4786.

³⁷ KVS, H. 1304, s. 236.

³⁸ PVS., H. 1291, s. 77-78.

³⁹ KVS., H. 1314, s. 597-598.

⁴⁰ Şemseddin Sami, s. 4787.

⁴¹ KVS., H. 1314, s. 598.

⁴² PVS., H. 1290, s. 118; KVS., H. 1300, s. 172; PVS., H. 1291, s. 79.

⁴³ Malcolm, s. 237.

⁴⁴ *Saraç*, meşin ve sahtiyandan at ve araba koşumları, eyer vs. yapan ve bunları sırma ve ipek işlemlerle süsleyen sanatkarlar için kullanılan terimdir. (Mehmet Ali Ünal, *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2011, s. 593).

içerisinde ve dışarıda satarak gelirinden istifade ederlerdi. Köylüler alış veriş için kendi kazaları dışında İpek ve Prizren'e de giderlerdi⁴⁵. XVIII. yüzyılda Yakova'da 60 tabakhane vardı⁴⁶.

Selanik-Üsküp, Üsküp-Mitroviçe tren yolunun açılması ticaretin gelişmesinde etkili olmuş, ticaret gelişince kasabada Süleyman Efendi Camii civarında büyük zanaatçılar çarşısı kurulmuş ve Yakova o dönemde Kosova bölgesinde önemli bir ticaret merkezi olmuştu⁴⁷. Bu bakımdan Yakova ile Prizren arasındaki şosenin tamamlanması önemli görülmüş ve inşası için 12.000 lira gönderilmişti⁴⁸. Yakova'dan gerek İpek'e ve gerekse Prizren'e her türlü askerî harekât için uygun yollar bulunmaktaydı. Ayrıca İpek'e ve Prizren'e birer telgraf hattı vardı⁴⁹. İpek-Yakova arasındaki hat 2 Ağustos 1892 tarihinde tamamlanarak haberleşmeye açılmıştır⁵⁰. İpek'ten Yakova'ya gönderilen posta evrakı Mitroviçe-Firzovik yoluyla sevk edildiğinden İpek'ten Yakova'ya ulaşması en az bir haftayı buluyordu. Bu sebeple 1905 yılının ilk aylarında Avusturya ve Rusya'nın Prizren konsolosları İpek ile Yakova arasında haftada üç kez olmak üzere bir süvari postasının tesisini istemişlerdir. Ancak bu iki kaza arasında bir süvari postası kurulması halinde elde edilecek gelirin, sürücüye verilmesi gereken aylık 400 kuruş masrafı karşılayamayacağı anlaşılmıştır⁵¹.

Nüfus ve Eğitim Durumu

Yakova kazasının 1873-74 yılı nüfusu 12.553 Müslüman, 2.757 gayrimüslim olmak üzere 15.310'dur⁵². 1882-83 yılında 8.868 Müslüman, 1.630 gayrimüslimden oluşan nüfusun azaldığı anlaşılmaktadır ki nüfus 10.498'e düşmüştür⁵³. 1886-87 yılı nüfusu ise 10.545'dir. Yani dört yıl içinde nüfusta çok küçük bir artış olmuştur⁵⁴. Kazanın 1893-94 yılı nüfusu 19.442'si Müslüman, 1.898'i Latin, 522'si Bulgar olmak üzere 21.862'dir. Bu rakamlara kadın ve erkek nüfus dâhildir ve her millet için kadın ve erkek nüfusu eşit kaydedilmiştir. Toplam nüfusta da kadın ve erkek nüfusu eşittir. 10.931 erkek, 10.931

⁴⁵ KVS., H. 1314, s. 598; KVS, H. 1304, s. 236.

⁴⁶ Malcolm, s. 173.

⁴⁷ Vırmiça, s. 114.

⁴⁸ *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, s. 249.

⁴⁹ KVS., H. 1314, s. 600.

⁵⁰ BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT.)*, Nr. 8/88, 28 Temmuz 1308/9 Ağustos 1892.

⁵¹ BOA, *DH.MKT.*, Nr. 936/72, 25 Safer 1323/1 Mayıs 1905.

⁵² PVS., H. 1290, s. 112.

⁵³ KVS, H. 1300, s.139.

⁵⁴ KVS, H. 1304, s. 237.

kadın nüfus vardır⁵⁵. Erkek nüfusun 9.721'i Müslüman, 949'u Latin, 261'i Bulgar'dır⁵⁶. 1896-97 yılına gelindiğinde ise kazanın sayılabilen nüfusu 11.056 olup 9.620'si Müslüman, 1.476'sı gayrimüslimdir⁵⁷.

Yakova'nın eğitim bakımından iyi durumda olduğunu söylemek zordur. İpek'te olduğu gibi burada da bazı rahiplerin bu durumdan istifade ederek halkı etkilediği tespit edilmiştir. Halkı bu tür etkilerden korumak için eğitime önem verilmesi, zikredilen kazalarda rüştiye, nahiye ve köylerde de sıbyan mektepleri yapılarak iyi şartlarla hoca tayin edilmesi için irade çıkmıştır⁵⁸. Halkın sert tabiatının eğitimin oralara yeterince ulaşmamasından kaynaklandığı düşünülmekteydi. Yazışmalarda, diğer bölgelerde halk eğitim görerek cehaletten kurtulduğu için bu iki kazadaki gibi olaylar yaşanmadığına vurgu yapılmıştır⁵⁹. Neticede Yakova'da 2 sıbyan mektebi açılması, yeterli bilgileri içeren cüz ve risaleler gönderilmesi ve açılan mekteplere 100'er kuruş maaşla birer hoca tayin edilmesine karar verilmiştir⁶⁰. 1875-76 yıllarında Yakova'da 17 sıbyan mektebi ile 2 öğretmen ve 95 öğrencisi bulunan 1 rüştiye bulunmaktadır⁶¹. 1893-94 yıllarında ise kazanın eğitim kurumları 15 erkek, 4 kız iptidai mektebi, 1 erkek rüştiye mektebi ve 2 medreseden oluşmaktadır⁶². Medreselerden biri Çarşı Mahallesinde halk tarafından yaptırılan "Büyük Medrese"dir⁶³. 1899 yılında İpek sancağı genelinde ihtiyaç duyulan okulların açılması yönünde irade çıkınca sancakta bulunan Kosova valisi Hafız Paşa'nın çalışmalarıyla Yakova kazasında da yeni 8 okul açılması kararlaştırılmıştır. Söz konusu okulların belirtilen ölçüler doğrultusunda inşa edilmesi ve muallimlerinin vilayet merkezinde imtihan edilerek tayinlerine başlanması için ilgili yerlere emir verilmiştir. Bu okulları sürekli olarak teftiş etmek üzere bir de müfettiş tayin edilmiştir⁶⁴. Yakova kazasında 1903-04 yıllarına kadar biri 1876-77, diğer ikisi 1897-98 yıllarında olmak üzere 3 iptidai mektebi açılmıştır. Bu okulların 1'i merkezde, diğer 2'si köylerdeydi⁶⁵. Kazada bir

⁵⁵ KVS, H. 1311, s. 22-223.

⁵⁶ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010, s. 296-297.

⁵⁷ KVS, H. 1314, s. 596. Kazanın 1900 yılı nüfusuna ilişkin Bartl tarafından verilen rakamlar oldukça abartılıdır. Buna göre Yakova'nın zikredilen yıldaki nüfusu 67.500'dür. Nüfusun çoğunluğu Müslüman Arnavut olmak üzere 8-10 bini kaza merkezindedir. Bartl, s.99.

⁵⁸ *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, s. 300.

⁵⁹ BOA, *İ.MVL.*, Nr. 574/25774, 23 Şevval 1283/28 Şubat 1867.

⁶⁰ BOA, *Meclis-i Vâlâ (MVL.)*, Nr. 930/14.

⁶¹ MVS., H. 1292, s. 51, 102-104.

⁶² KVS., H. 1311, s. 226-227.

⁶³ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, H. 1321, s. 635-636; KVS, H. 1314, s. 593.

⁶⁴ *Yeni Asır*, Nr. 383, 18 Muharrem 1317/29 Mayıs 1899, s. 3.

⁶⁵ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, 1321, s. 649.

de kütüphane bulunmaktadır⁶⁶. Çarşı Mahallesi'ndeki bu kütüphane, 1862 yılında devlet tarafından yaptırılmış olan ve içinde 408 kitap bulunan Çarşı Mahallesi Kütüphanesi'dir⁶⁷.

Asayiş Sorunu

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Makedonya genelinde yoğun bir şekilde yaşanan asayiş sorunu Yakova'da da fazlasıyla hissedilmiştir. Aslında bu sorun yüzyılın ortalarına doğru belirginleşmiştir. 1840'tan itibaren Arnavutluk'un çeşitli bölgelerinde Tanzimat reformlarına karşı halk ayaklanmaları baş göstermiş, bunlardan biri de 1845'te Yakova'da görülmüştür⁶⁸. 1846 yılı başında Kalkandelenli Selim Ağa Yakova ve çevresinin ıslahatı kapsamında müdür vekili tayin edilerek bölgeye gönderilmiştir⁶⁹. Yapılan çalışmalar sonunda Prizren ve Debreleler halkı gibi Yakovalıların da ıslahata muhalefet ettikleri, özellikle yeni asker alımına rıza göstermeyecekleri anlaşılmıştır⁷⁰. Nitekim 1847'de İpek ve Prizren'de olduğu gibi Yakova'da da askere alınmaya ve vergilere karşı çıkan Arnavutların isyanını hükümet güçlkle bastırabilmiştir⁷¹.

1851 yılı başlarında Rumeli Ordusu miralaylarından Hacı Ali Paşa, Yakova ve İpek taraflarında görülen olayların tahkiki için görevlendirilmiştir. Zikredilen kazalar halkı rıza dışı eylemlerde bulunmayacaklarına dair taahhütte buldukları halde bilinen tavırlarını tekrarlayınca bölgeye bir taburun gönderilmesine karar verilmiştir⁷². 1862 yılında da Yakova köylülerinin hiçbir vergi vermemesi üzerine hükümet bölgeye 15 taburluk kuvvet göndermek durumunda kalmıştır. Fakat malisörler bu kuvvetleri dağıtmışlardır⁷³. Yakova merkez olmak üzere Batı Kosova'da görülen isyan, yeni vergiler ve yöre halkını silahsızlandırmaya yönelik girişimlere karşı çıkarılmıştır⁷⁴. Arnavutlar için silah kutsaldı ve hiçbir şekilde teslim edilmezdi. Bu açıdan bakıldığında bölgede çıkan ayaklanmalar sonrasında silah toplanmaya kalkışılması Tanzimat idarecilerinin hatalı uygulamalarından biri olarak görülmüştür. Yakova'da yakılan uzun bir türküde yer alan;

“Thot nizami: ” -Me :lan' armët !

⁶⁶ KVS., H. 1300, s. 134-137.

⁶⁷ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, H. 1316, s. 1142.

⁶⁸ Necip P. Alpan, *Prizren Birliği ve Arnavutlar*, Ankara 1978, s. 27.

⁶⁹ BOA, *Sadaret Mektubi Kalemi Mühime (A.MKT.MHM.)*, Nr. 1/97, 22 Muharrem 1262/20 Ocak 1846.

⁷⁰ BOA, *Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı (A.MKT.)*, Nr. 119/91, 6 Cemâziyelevvel 1264/10 Nisan 1848; *İrade Dahiliye (İ. DH.)*, Nr. 241/14673, 1267.

⁷¹ Mucize Ünlü, *Kosova Vilayeti*, Ankara 2014, s. 313.

⁷² BOA, *İ.DH.*, Nr. 239/14493, 6 Cemâziyelevvel 1267/9 Mart 1851.

⁷³ Sokol Berisha, “Kryengritjet Popullore Ne Malesine E Gjakoves Gjate Viteve 1840-1870”, *Konferenca Kombetare E Studimeve Per Lidhjen Shkriptare The Prizrenit*, C. 2, Tırane 1970, s. 20-22.

⁷⁴ Malcolm, s. 229.

Un’i mjeri si dot ‘ rroj ?..

Gjakoves të m’i shkoj nami?

Për nji shpirt vehten s’e marroj !..

“(Devlet: -Silahlar teslim edilmelidir” diyor.

“-Zavallı ben nasıl yaşarım ?”

Yakova’nın şan ve şerefi ne olur sonra!

-Bir can için kendime “deli” dedirtemem ben !)⁷⁵ ifadeleri, silaha yükledikleri anlamı göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Yakova’da asayiş sorununu gidermek için yapılan çalışmalar 1860’lı yıllarda da sürdürülmüştür. 1863 yılı sonlarında eşkıyalığı önlemek ve asayişi sağlamak düşüncesiyle karakollar inşasına dair irade çıkmış⁷⁶, daha sonraki yıllarda da kaza askerî açıdan güçlendirilmeye çalışılmıştır. Piriştine livası 3. Taburu Yakova’dadır⁷⁷. 1886-87 yıllarında Yakova kasabasında bir tabur asker alacak bir kışla ile kasabanın batısında bir istihkâm bulunmaktadır⁷⁸.

Asayiş ihlal eden olayların yatıştırılması için bölgeye zaman zaman nüfuzlu kişiler ya da çeşitli heyetler gönderilmiştir. Bunların nasihatleri bölge halkı üzerinde kısmen etkili olsa da Yakovalılar ıslahata engel olmaya devam etmişler, zaman zaman hükümetle pazarlığa girmişler, belirttikleri kişilerin idare meclisi azası ve zaptiye olarak istihdamları için teminat istemişler, aksi takdirde postanın geçişine ve tellerin tamirine engel olacaklarını bildirmişlerdir. Vilayet ve liva idaresinin aldığı tedbirler netice vermeyince talep edilen hususlar değerlendirilmek durumunda kalınmıştır⁷⁹. Buna rağmen Eylül 1891’de İpek ve Yakova kazalarında yine vergi muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bu kazalarda bazı kişiler hükümetin emirlerine uymayarak tekâlîf-i emîriyye ödememişler ve halkı göçe zorlayıcı saldırılarda bulunmuşlardır. İpek mutasarrıfı Ömer Paşa İpek’te bulunan 4 bölük askerini bu kişiler üzerine sevk edilmesi için izin istemişse de talebi kabul edilmemiş ve kendisine bu kazalarda vergilerin asker sevk edilerek tahsilinin bölgenin durumuna uygun olmadığı bildirilmiştir⁸⁰.

Alınan tedbirlere ve merkezi ve yerel idarenin bütün gayretlerine rağmen Yakova’da asayişin sağlanmasını güçleştiren birçok unsur vardı. Bunlardan biri kan gütme

⁷⁵ Alpan, s. 30.

⁷⁶ BOA, *İ.MVL.*, Nr. 508/22935, 17 Cemâziyelevvel 1280/30 Ekim 1863.

⁷⁷ Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *Memalik-i Osmaniye Cep Atlası*, İstanbul 1333, s. 46; KVS., H. 1314, s. 146.

⁷⁸ KV.S, H. 1304, s. 79, 235.

⁷⁹ BOA, *DH.MKT.*, Nr. 1853/66, 22 Zilhicce 1308/29 Temmuz 1891.

⁸⁰ Ünlü, *Kosova Vilayeti*, s. 277.

(kan davası) âdetidir. Kaza genelinde şer'î ve örfî kanunlar çerçevesinde davalar görülmeye çalışılmışsa da yaralıların veya ölenlerin varislerinin intikam için devreye girmeleri sebebiyle yaralama ve öldürme olayları artmıştır. Bunun için bölgeye büyük askerî kuvvet sevki çoğu zaman uygun görülmemiştir. Ancak bu yapılmadığında da asayişî ihlal eden eylemlerin önünü almak mümkün olmamıştır. Bir ara bir defaya mahsus olmak üzere yaralama ve öldürme eylemlerine karışanların birer miktar diyet ile yaralılar ve ölenlerin varisleri ile barıştırılmaları ve kefile bağlanmaları yolu denenmiştir. Bölgede eski bir adet olan kan davaları yapılan ıslahat sonucunda çoğu yerlerde azalmış fakat Yakova'nın hassas yapısı ve halkının haşin mizacı sebebiyle tamamen ortadan kaldırılamamıştır⁸¹.

Asayişin sağlanmasını güçleştiren bir diğer husus yabancıların müdahaleleridir. Onların teşvikiyle kazada sık sık malisörler⁸² ile Katolik gruplar arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Üsküp Latin piskoposuna Avusturya'dan gönderilen ve kaza idarecilerinin eline geçen mektupta piskoposa ara sıra Selanik, Prizren ve Yakova taraflarına giderek Müslüman ve Hıristiyanlar arasına *nifak* sokması için telkinlerde bulunmaktadır. Piskopos, bu doğrultuda görevi haricinde Prizren ve Yakova'ya gitmiş, Yakova'nın Zom köyündeki Müslüman ve Katolik Arnavutların mezarlık anlaşmazlığına müdahale etmiştir⁸³. Olayı inceleyen Serasker Derviş Paşa anlaşmazlığın büyümesine Üsküp Latin piskoposunun sebep olduğunu tespit etmiş ve alınması gereken tedbirlere dair bir rapor sunmuştur. Sözü edilen tedbirler kapsamında sakıncalı bazı yayınlar yaptığı anlaşılan Yakova'daki vekil Amilyo Dukal'ın oradan kaldırılarak Üsküp'te ikamet ettirilmesine karar verilmiştir⁸⁴.

Bölgede meydana gelen olaylarda Katolik papazlarının ve konsolosların da etkisi olmuştur. Katolik papazlarının tahriklerinin etkisi olduğu Rusya sefiri tarafından da gizli şekilde Osmanlı hükümetine bildirilmiştir⁸⁵. Katolikliğin hamisi rolünü üstlenen Avusturya, İşkodra ve Kosova vilayetlerinin birçok yerine papazlar tayin etmiş, daha sonra kilise ve mektepler açarak Hıristiyan Arnavutlar arasında nüfuz kazanmış ve kendi konsoloslarını burada adeta birer merci haline getirmiştir. Ortodoks Slav olduklarından Rusya'ya yakın olan Sırp ve Bulgarları konsolosları vasıtasıyla Ruslardan fazla himaye

⁸¹ BOA, MVL., Nr. 949/1, 3 Zilkade 1278/2 Mayıs 1862.

⁸² Arnavutça'da "mâl" dağ demektir. "Mâlisör" dağlı, "mâlisya" ise dağlık anlamına gelir. Erken, s. 61.

⁸³ BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Maruzatı (Y.PRK.BŞK.)*, Nr. 16/17, 21 Şevval 1306/20 Haziran 1889; *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.)*, Nr. 39/79, 23 Zilkade 1306/21 Temmuz 1889.

⁸⁴ Ünlü, *Kosova Vilayeti*, s. 88-89.

⁸⁵ BOA, *Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (YA-HUS.)*, Nr. 467/87, 9 Zilhicce 1321/26 Şubat 1904.

etmiş, padişaha bağlılıkları bilinen Arnavutları Osmanlı hükümetine karşı tahrik etmeye çalışmıştır. Avusturya'nın Yakova'da konsolosu olmamakla birlikte Üsküp ve Prizren'deki konsolosları burayla daima irtibat halinde olmuşlardır⁸⁶.

Bölgedeki idarecilere güvenlik konusunda gerekli dikkati göstermeleri, asayiş bozmaya yönelik hareketlere karşı önleyici tedbirler almaları ve Avusturya ile Osmanlı Devleti arasındaki iyi ilişkilere zarar verecek muameleden sakınmaları bildirilmiştir⁸⁷. Bu uyarıların da etkisiyle Yakova'da 1898 yılı başında iki yüz kadar kişi tarafından çıkarılan olaylar hemen bertaraf edilmiştir. Ancak olaylar yine de Avrupa gazetelerinde önemli bir mesele olarak yansıtılmıştır⁸⁸.

Yakova'daki kabile yapısı da asayişin sağlanmasını güçleştirmiştir. 1893 yılında Karasinikli kabilesinin nümayişleri başlayınca bir süre sonra diğer kabileler de harekete geçmek istemişlerdir. Müttefik olan Gaş, Berişa ve Şale kabilelerinin 3.000, Karasinikli'nin ise Yakova'da 500, İpek kazasında 300 hanesi vardır. Bu kabilelerin *serkeşane* hareketlerini önlemek için bölgeye askerî kuvvet gönderilmesi, ayrıca Bişri Bey ve Hacı Zeynel Efendi gibi kişilerin kabileleri barıştırmaya gayret etmeleri yönünde çalışma başlatılmıştır⁸⁹.

Benzer olaylar kazada ileriki yıllarda da görülmüş özellikle 1903 yılı başında çıkan olayların büyümesinden büyük endişe duyulmuştur⁹⁰. Nitekim İstenik bayraktarları, Podrime reisleri ve köylerin ileri gelenleri Prizren ve İpek kasabasının ileri gelenlerini de cebren yanlarına alarak Luma'da toplanmışlar ve besa⁹¹ akdetmek için Dirin kenarına gelmişlerdir. Su kenarında besa akdedilmesinin sebebi Arnavut adetlerince besanın akdi sırasında suya atılan taşlar sudan çıkmadığı gibi besanın bozulmayacağına inanılmasıdır. 18 Ocak sabahı yaptıkları besaları; ellerindeki silahı vermemek, polis ve adli görevlileri kabul etmemek, Hıristiyanlardan zabtiye yazdırmamak ve Latin ve Sırlara kilise yaptırmamak maddelerinden ibarettir. Bir süre sonra Yeni Pazar, Mitroviçe, Vulçitrin ve Piriştine'nin bazı köylerinde halk ıslahat aleyhinde İpek ve Yakova ile beraber olduklarına

⁸⁶ BOA, *Y.MTV.*, Nr. 256/95, 14 Şubat 1319/27 Şubat 1904.

⁸⁷ BOA, *Hariciye Siyasi (HR.SYS.)*, Nr. 126/70, 19 Haziran 1295/1 Temmuz 1879; *İ.DH.*, Nr.1150/89609, 16 Zilhicce 1306/13 Ağustos 1889.

⁸⁸ *Yeni Asır*, Nr. 242, 13 Şaban 1315/7 Ocak 1898, s. 3.

⁸⁹ BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y.PRK.UM.)*, Nr. 27/75, 27 Zilhicce 1310/12 Temmuz 1893.

⁹⁰ BOA, *Teftişat-ı Rumeli Evrakı Jandarma Müşiriyet ve Kumanda (TFR.I.AS.)*, Nr. 3/208, 29 Kanûn-ı Evvel 1318/11 Ocak 1903.

⁹¹ *Besa*, Arnavutlarda sözlü geleneğin etkisiyle ortaya çıkmış ve şekillenmiş, toplumsal sözleşme görevini yerine getiren yemin anlamına gelmektedir. Bilgin Çelik, "Geleneksel Yapı ile Modernite Arasındaki Gerilime Bir Örnek: Arnavutluk'ta Kan Davaları ve II. Meşrutiyet Döneminde Soruna Çözüm Arayışları", *Studies Of The Ottoman Domain*, C. 4, S. 7, Ağustos 2014, s. 25.

dair gizlice kâğıtlar mühürlemişlerdir⁹². Yakova'daki paşalara, beylere ve bazı ulemaya ıslahat kararlarının İslâm dinine uygun ve Müslümanların yararına olduğunu anlatmak üzere Piriştine, Prizren, İpek ve Üsküp'ten Arnavut ileri gelenlerinin gönderilmeleri bildirilmiştir⁹³. Nasihatleri dinlemeyenler hakkında gerekli muamele yapılınca kadar diğer bölgeler halkının Yakovalılarla birleşmemelerine vurgu yapılmıştır⁹⁴.

Yakova'ya gönderilen heyet, buradaki ulema ve önde gelen müderrisler ile görüşmüşse de İpek ve Yakova ulema ve reisleri önceden aralarında besa yaptıklarını ve bu doğrultuda kararlaştırılan ıslahatı kabul edemeyeceklerini bildirmişlerdir⁹⁵. Mitroviçe fırka kumandanı Şemsi Paşa'nın, bölgenin ıslahı ve asayişin temini için 6 tabur ve 1 top gönderilmesi talebine hükümet müsaade etmemiştir. Sonrasında asayişini sağlamak daha da güçleşmiştir. Çünkü bütün kabileler ittifak edip besalaşmışlar ve Yakova, olayların merkezi durumuna gelmiştir⁹⁶. Arnavutluk'taki olayların giderek büyümesi ve Yakova'da 25 Arnavut liderin tutuklanmasından⁹⁷ sonra kazada Müsalaha-i Dem Komisyonu⁹⁸ teşkil edilmiş ve burada öldürme ve yaralama ile ilgili birçok dava görülerek taraflar barıştırılmıştır⁹⁹. Bu komisyonların müddeti sona erdiğinde bölgede kan davaları hala çok olduğundan Raka ve Malisya reisleri ve birçok kişi komisyon müddetinin uzatılmasını talep etmişlerdir¹⁰⁰.

Kosova vilayet yönetimi, 1904 yılı başlarında Yakova ve çevresindeki asayiş sorununun temelden çözülmesi için bir tedbir olmak üzere hükümetten Bunik köyünün nahiye merkezi yapılarak bir tabur asker yerleştirilmesi ve bu taburun idaresinin muktedir bir binbaşuya verilmesini istemiştir. Bunik köyü, Yakova ve çevresindeki eşkıyanın toplanma merkezi durumunda olduğundan burada bir nahiye oluşturulması halinde eşkıyanın toplanmasını önleyecek hâkim bir nokta elde bulunacak ve halk eşkıya saldırısından korunacaktır. Ancak malî durum yeni bir teşkilat için masraf yapmaya müsait olmadığından hükümet, Kosova yöneticilerine vilayet dâhilinde lağvedilecek önemsiz bir

⁹² BOA, *TFR.1.AS.*, Nr. 3/208, 3 Kanûn-ı Sâni 1318/16 Şubat 1903.

⁹³ BOA, *YA-HUS.*, Nr. 440/45, 8 Kanûn-ı Sâni 1318/21 Ocak 1903.

⁹⁴ BOA, *TFR.1.AS.*, Nr. 3/208, 21 Kanûn-ı Sâni 1318/3 Şubat 1903.

⁹⁵ BOA, *Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı (TFR.1.KV.)*, Nr. 8/710, 22 Kanûn-ı Sâni 1318/4 Şubat 1903.

⁹⁶ BOA, *TFR.1.AS.*, Nr. 3/208, 10 Mart 1319/23 Mart 1903.

⁹⁷ *The New York Times*, 6 Mayıs 1903, query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=9E0DE5DD1339E333A25755CDA9639C946297D6CF

⁹⁸ *Müsalaha-i Dem Komisyonları*, kan davalarını uzlaştırmak, barıştırmak amacıyla oluşturulan komisyonlardır. Çelik, s. 18.

⁹⁹ BOA, *YA-HUS.*, Nr. 450/44, 20 Rebiülevvel 1321/16 Haziran 1903.

¹⁰⁰ BOA, *TFR.1.KV.*, Nr. 25/2404, 1 Temmuz 1319/14 Temmuz 1903.

nahiye var ise onun tahsisatıyla Bunik nahiyesinin teşkili yoluna gidilmesini bildirilmiştir.¹⁰¹

Makedonya’da yeni reform programının hazırlandığı sırada Yakova Arnavutları arasında çıkan reform karşıtı hareketi yumuşatmak üzere Üsküp’te bir araya gelen Arnavut delegelerden oluşan komisyon Yakova’ya hareket etmiştir. Ancak komisyon üyeleri, gittikleri yerlerde Arnavutların muhalefeti ile karşılaşmışlardır. Reform karşıtı hareketin hız kazanması üzerine halkın yatıştırılması amacıyla bölgeye askerî birlikler gönderilmesine karar verilmiştir. Askerî birliklerin Yakova’ya varmasından sonra bazı köylerde halk, reform karşıtlarına katılmaktan vazgeçerek Sultan’a bağlılıklarını bildirmişlerdir. Ancak 1904’te getirilen ilave vergiler nedeniyle ve yeni hayvan vergilerinin konulacağı söylentileri üzerine Yakovalılar, söz konusu vergileri ödememe kararı alarak askerî birliklere saldırmışlardır. 1904 yılı sonlarına doğru Üsküp valisi Şakir Paşa, hükümetin emri ile bölgeye giderek ayaklanmacılarla görüşmüştür. Bu görüşmede ayaklananların liderleri İpek hapisanesindeki Arnavutların serbest bırakılması, Hıristiyan polis ve generallerin geri çekilmesi, hayvan vergisinin uygulanmaması ve aşar vergisinin % 12.5 yerine % 10 oranında verilmesini talep etmişlerdir. İsteklerinin kabul edilmemesi halinde ise ciddi olayların çıkacağı uyarısında bulunmuşlardır. Ayaklanmalar büyüyünce Şakir Paşa hükümete Arnavutlara silah zoruyla almak istediklerinin iyilikle verilmesinin ve tehlikeli görülen liderlerin sürgüne gönderilmesinden devlet görevlerine getirilmesinin daha güvenli bir yol olacağını bildirmiştir¹⁰².

Alınan bütün önlemlere rağmen kazada benzer olaylar daha sonraki yıllarda da giderek artmış ve hükümetin nüfuzunu zayıflatma yönünde tehdit oluşturmaya devam etmiştir. Bazı tüccarlar, eşkıyanın saldırılarından kurtulabilmek için firar etmişlerdir¹⁰³. 1909 yılındaki yazışmalarda Yakova ve İpek bölgelerinin hassasiyetine binaen ıslahatın tedricen yapılması ve Arnavutların ürkütülmemesi vurgusu dikkat çekmektedir. Liva yöneticilerine göre, İpek ve Yakova’da nüfus, emlak ve arazi tahriri ve askere alma muamelesinin gerçekleştirilmesi ve alınacak askerlerin Rumeli haricinde istihdamı oralarda hükümet otoritesinin yeniden tesisini sağlayacaktır. Nitekim alınan tedbirler neticesinde İpek’te nüfus tahriri, vergi tahsili ve asker celp ve sevki mümkün olmuştur. Yakovalılar kadınlarla birlikte nüfus tahririne razı olmuşlar, büyük paralara satın aldıkları beylik

¹⁰¹ BOA, *DH.MKT.*, Nr. 837/39, 27 Zilhicce 1321/15 Mart 1904.

¹⁰² Nuray Bozboru, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, İstanbul 1997, s. 243.

¹⁰³ BOA, *Y.MTV.*, Nr. 297/13, 2 Nisan 1323/15 Nisan 1907.

mavzer tüfeklerini kendi elleriyle teslim başlamışlardır. Bunun üzerine Yakova yöneticilerine aşağıdaki maddeleri içeren bir yazı gönderilmiştir.

1.Hükümetin işi Kanun-ı Esasi'nin istisnasız her yerde yürürlüğünü sağlamaktır. Bunun verdiği yetki ile her memur, memleketin kalkınması ve halkın refahı için gerekli tedbirleri alarak bulunduğu yerin eğitim ve bayındırlık açısından geliştirilmesinin yollarını aramalıdır.

2.Birçok olayın çıkmasına sebep olan silah taşıma âdetinin ortadan kaldırılması gereklidir. Bu uygulamanın birden tatbikine kalkışılması halka ağır gelebileceğinden buna yavaş yavaş alıştırmaları için önce şehirler dâhilinde silahla gezilmesi yasaklanmalı ve sonra halk devlete ait silahların redif depolarına teslimine mecbur edilmelidir.

3.Kan davası âdetinin ortadan kaldırılması için öncelikle bütün mahkemeler cinayet işleyenler hakkında kanunu tatbik edecek hale getirilmeli, daha sonra bu şahısları adalete teslim edecek icra kuvveti dürüst ve kuvvetli ellere verilmeli, iyi ahlaklı olmayan jandarma görevlileri değiştirilmelidir.

4.Meşrutiyetten sonra cinayet işlemiş olanlar, haklarında kanuni işlem yapılmak üzere mahkemelere teslim edilmeli, kanunen idama mahkûm edilmiş kişilerin bulunmaları halinde isimleri ile suç türleri hemen bildirilmelidir.

5.Vergiler kanuna uygun olarak tahsil edilmelidir¹⁰⁴.

Osmanlı hâkimiyetinin son yıllarında o zamana kadar daha çok vergilere ve askere almaya karşı çıkarılan ayaklanmaların boyutu değişmiş ve şiddeti artmıştır. 1910 yılı ortalarında isyancılar bölgede hükümet birlikleri ile yoğun bir çatışmaya girmiştir. Yakova'ya yardımların hızlandırıldığı sırada hükümet birlikleri pusuya düşürülmüş ve ağır kayıplardan sonra İpek'e çekilmek zorunda kalmışlardır. Sadrazam, isyanların sınırlandırıldığını belirttiği 4 Mayıs'taki meclis konuşmasında, Arnavutların şikâyetlerini dinlemek üzere bölgeye bir komisyon gönderileceğini fakat silaha başvurup ayaklanmalarının hiçbir şekilde kabul edilemeyeceğini söylemiştir¹⁰⁵. 1912 yılı Nisan

¹⁰⁴BOA, *Babiali Evrak Odası (BEO)*, Nr. 3577/268271, 12 Cemâziyelevvel 1327/1 Haziran 1909; *TFR.I.KV.*, Nr. 221/22074, 12 Cemâziyelevvel 1327/1 Haziran 1909.

¹⁰⁵*The New York Times*, 5 Mayıs 1910, query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=9B03E2DD1530E233A25756C0A9639C946196D6CF. Prizren Birliği sürecinde de benzer olaylar yaşanmıştır. Birlik dağıtılınca Arnavut Birliği'nin merkezi Yakova'ya nakledilmiş ve malisör reisleri burada son defa toplanarak savunma durumunu gözden geçirmişlerdir. Ancak Osmanlı kuvvetleri Mayıs 1881'de Yakova'yı kuşatmışlar, malisörlerin yaşadığı yüksek kısımlara ulaşamamakla birlikte olaylara öncülük eden birçok kişi imparatorluğun çeşitli bölgelerine sürülmüştür. Buna rağmen Yakova, Luma, Mat, Debre ve diğer dağlık yerlerin malisörleri 1885 yılına kadar Osmanlı idaresini kabul etmemişler, Osmanlı Devleti'ne vergi ve asker vermeyerek yalnız Arnavut Prizren Birliği'nin hükümetini tanımışlardır. Skender Rızaj, "Mithat Paşa'nın Rumeli'de Vilayetler Kurulmasındaki Rolü", s. 68.

ayında Kuzey Arnavutluk'ta başlayan ayaklanma Mayıs ve Haziran aylarında Yakova'ya da sıçramıştır. Olaylar bölge Osmanlı idaresinden çıkıncaya kadar sürmüştür. Makedonya'daki diğer bölgeler gibi Yakova da Balkan Savaşlarıyla Osmanlı hâkimiyetinden çıkmış, II. Balkan Savaşı sonunda imzalanan Bükreş Antlaşması ile Karadağ sınırları içinde kalmıştır¹⁰⁶.

Sonuç

Osmanlı hâkimiyetine alındıktan kısa bir süre sonra kaza olarak teşkil edilen ve bu statüsünü XIX. yüzyılda da sürdüren Yakova, yüzyılın son çeyreğinde Kosova vilayetine bağlanmıştır. Bu tarihlerde 12.000 civarında nüfusa sahip olan kaza gerek konumu gerekse toplumsal yapısı itibarıyla hassas bir noktadadır. Dolayısıyla Tanzimat reformlarına karşı tepkiler ve o dönemde bütün Makedonya'yı saran asayiş problemi bu bölgede de etkili bir şekilde kendini göstermiştir. Eğitim açısından iyi bir durumda olmayan kazada yöneticilerin enerjilerini büyük oranda güvenlik ve düzeni sağlamak için sarf ettikleri, eğitim ve bayındırlık hizmetlerinin arka planda kaldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1840'lı yıllarda Tanzimat uygulamalarına tepki olarak başlayan isyanlar belli aralıklarla bölge Osmanlı hâkimiyetinden çıkıncaya kadar sürmüştür. Osmanlı yönetimi bu süreçte bazen nasihat, bazen uyarı, bazen de askerî kuvvet kullanarak asayişini sağlamaya çalışmışsa da tam anlamıyla sonuç alması mümkün olmamış, bu problem kazanın gelişimine engel teşkil edecek bir mahiyet arz etmiştir.

¹⁰⁶ Leon Troçki, *Balkan Savaşları*, İstanbul 1995, s. 420.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO.)

Dâhiliye Nezareti İdare (DH.İD.)

Dâhiliye Nezareti Mektûbî Kalemi (DH.MKT.)

Hariciye Siyasi (HR.SYS.)

Hariciye Tercüme Odası (HR.TO.)

Hatt-ı Hümayun (HAT.)

İrade Dâhiliye (İ.DH.)

İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.)

Meclis-i Vâlâ (MVL.)

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)

Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı (TFR.1.KV.)

Sadaret Âmedî Kalemi Evrakı (A.AMD.)

Sadaret Mektûbî Kalemi Evrakı (A.MKT.)

Sadaret Mektûbî Kalemi Mühimme (A.MKT.MHM.)

124

Şûrâ-yı Devlet (ŞD.)

Teftîşât-ı Rumeli Evrakı Jandarma Müşiriyet ve Kumanda (TFR.1.AS.)

Yıldız Mütenevvi Mâ'rûzât Evrakı (Y.MTV.)

Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Mâ'rûzâtı (Y.PRK.BŞK.)

Yıldız Perakende Evrakı Posta Telgraf Nezareti Mâ'rûzâtı (Y.PRK.PT.)

Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y.PRK.UM.)

Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (YA-HUS.)

Sürelî Yayınlar:

Düstur, Tertib-i Sani, C. 2, Dersaadet 1330.

Rumeli.

The New York Times.

Yeni Asır.

Salnameler:

Kosova Vilayeti Salnamesi, H. 1296, H. 1300, H. 1304, H. 1311, H. 1314.

Manastır Vilayeti Salnamesi, H. 1292, H. 1293.

Prizren Vilayeti Salnamesi, H. 1290, H. 1291.

Salname-i Devlet-i Aliyye-yi Osmaniye, H. 1266, H. 1271, H. 1306, H. 1307, H. 1314, M. 1328.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, H. 1316, H. 1321.

Matbu Eserler-Yayınlanmış Vesikalar:

Şemseddin Sami, “Yakova”, *Kâmûsü'l-Alâm*, C. 4, İstanbul 1316.

Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *Memalik-i Osmaniye Cep Atlası*, İstanbul 1333.

TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, İstanbul 2007.

Tetkik Eserler-Makaleler:

Ahmed Şerif, *Arnavutluk'da, Suriye'de, Trablusgarb'de Tanin*, Haz: Mehmed Çetin Börekçi, C. 2, Ankara 1999.

Alpan, Necip P.; *Prizren Birliği ve Arnavutlar*, Ankara 1978.

Aydın, Mahir; *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, İstanbul 1996.

Bartl, Peter; *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)*, Çev: Ali Taner, İstanbul 1998.

Berisha, Sokol; “Kryengritjet Popullore Ne Malesine E Gjakoves Gjate Viteve 1840-1870” *Konferenca Kombetare E Studimeve Per Lidhjen Shkuptare The Prizrenit*, C. 2, Tırane 1970, s. 20-23.

Bozborra, Nuray; *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, İstanbul 1997.

Çelik, Bilgin; “Geleneksel Yapı ile Modernite Arasındaki Gerilime Bir Örnek: Arnavutluk'ta Kan Davaları ve II. Meşrutiyet Döneminde Soruna Çözüm Arayışları”, *Studies Of The Ottoman Domain*, C. 4, S. 7, Ağustos 2014, s. 18-41.

Elsie, Robert; “Albanian Literature in the Moslem Tradition: Eighteenth and Early Nineteenth Century Albanian Writing in Arabic Script”, *Oriens*, Vol. 33, 1992, pp. 287-306.

Erken, İlkey; *İşkodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2014.

Karpat, Kemal H.; *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010.

- Malcolm, Noel; *Kosova Balkanları Anlamak İçin*, İstanbul 1999.
- Rahimi, Shukri; *Vilajeti I Kosoves (Me 1878-1912)*, Prishtine 1969.
- Rizaj, Skender; “Mithat Paşa’nın Rumeli’de Vilayetler Kurulmasındaki Rolü”,
Uluslararası Mithat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar Edirne, 8-10
Mayıs 1984, Ankara 1986, s. 59-69.
- Şentürk, M. Hüdai; *Osmanlı Devleti’nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Ankara 1992.
- Troçki, Leon; *Balkan Savaşları*, İstanbul 1995.
- Ünal, Mehmet Ali; *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2011.
- Ünlü, Mucize; *Manastır Vilayeti’nin İdari ve Sosyal Yapısı (1873-1912)*, Ondokuz
Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans
Tezi, Samsun 1996.
- Ünlü, Mucize; *Kosova Vilayeti*, Ankara 2014.
- Vırmıça, Raif; *Kosova Hamamları*, Ankara 2002.

STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN

Cilt: 7 Sayı: 13 Ağustos 2017

ISSN: 2147-5210

DOI Number: 10.19039/sotod.2017.67

Geliş Tarihi/Received: 06.07.2017

Kabul Tarihi/Accepted: 03.08.2017

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA HAZIRLIK ÇERÇEVESİNDE TÜRK DONANMASININ 1914 YILI HARP MANEVRALARI

1914 WAR MANOEUVRES OF TURKISH NAVY WITHIN THE FRAME OF WWI PREPARATION

Ozan TUNA¹
Nazlı MURZİOĞLU²

Öz

Birinci Dünya Savaşı öncesinde 1914 yılında Türk donanmasının manevralara ağırlık vermesi yaklaşan dünya savaşına hazırlık çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Balkan Savaşları'nda Türk donanmasının Yunan donanması karşısında etkisiz kalması ve Yunan donanmasına yapılan topçu ateşlerinin hedeflerini bulmaması Türk donanmasının manevra eksikliği olarak değerlendirilmiş ve bu yüzden 1914 yılı başları itibariyle donanma manevralarına yoğunluk verilmiştir. 1914 yılı başları itibariyle gerçekleştirilen donanma manevraları dönemin Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın, donanma birinci komutanı Amiral Souchon ve İngiliz bahriye danışmanı Amiral Limpus'un insiyatifi ve komutanlığı ile gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen manevralar ile donanma belirli bir muharebe gücüne ulaşmış ve bu şekilde dünya savaşına girebilecek iradeyi kendisinde bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Amiral Souchon, Amiral Limpus, Cemal Paşa, Yavuz Zırhlısı, Sivastopol

Abstract

In 1914, before the World War I, Turkish Navy concentrate on manoeuvres as part of preparation for approaching WWI. Turkish Navy remained ineffective against Greek Navy during the Balkan Wars since naval gunfire by Turkish Navy did not find the targets. This was interpreted as lack of manoeuvre of Turkish Navy. Because of this reason from the beginning of 1914, Turkish Navy started to give weight to navy manoeuvres. Beginning from 1914 navy manoeuvres were carried out under the command of navy minister Cemal Pasha, the first commander of Navy Amiral Souchan and British Navy adviser Amiral Limpus. With the help of aforementioned maneuvers, Navy's combat capabilities have been hardened to certain level of battle-ready, hence the Navy's involvement in World War I.

Keywords: Admiral Souchon, Admiral Limpus, Cemal Pasha, Yavuz Armored, Sivastopol

¹Arş. Gör. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. ozan.tuna@omu.edu.tr

²Arş. Gör. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. nazlisemizoglu@hotmail.com

Giriş

Manevra, teknik olarak bir savaş gemisinin seyir etmesi anlamına gelmektedir.³ Bu bağlamda donanmanın hazırlanması gereken noktaları kararlaştırıp bu birlikleri uygun yerlere sevk etmek, bir geminin başlı başına selamet ve emniyet noktasında yaptığı harekât ve herhangi bir vazifenin gerçekleştirilmesi için donanmanın gösterdiği faaliyete de manevra denilmektedir.⁴ Fakat askeri jargonda manevra savaşa hazırlık çerçevesinde savaş öncesinde yapılan taktik hareketleri içermektedir.⁵ Bu bağlamda manevra, donanmayı donanma veya filo komutanı bünyesinde koordineli bir şekilde hareket ettirip donanmanın muharebe yeteneğini arttırmak ve görünen veya görünmeyen hedefleri tanımlayıp tespit ederek onları yok etmeye dönük filli harekâtlardır.⁶ Donanma üzerinde uygulanan manevralar özellikle savaş öncesi süreçlerde yoğunluk kazanmakla birlikte İngiliz ve Fransız donanmaları etkili manevra deneyimlerine sahip bulunmaktadırlar.⁷ Birinci Dünya Savaşı öncesinde Akdeniz’de etkili bir güç olan Fransız donanması Amiral De Lapeyrere komutasında 1913 sonbaharı ve Temmuz 1914’de Akdeniz’de ve Manş Denizi’nde manevralar icra etmiştir.⁸

1. Amiral Limpus Dönemi

Osmanlı Devleti, II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte donanmasında İngiliz yanlısı bir siyaset takip etmeye başlamış ve bu bağlamda 6 Haziran 1912 tarihinde İngiliz kraliyet donanmasından Amiral Limpus Türk donanmasına danışman olarak getirilmiştir.⁹ Amiral Limpus göreve başladığı tarihten itibaren aktif bir saha komutanı olmaktan ziyade taktik ve stratejik açıdan Türk donanmasına danışmanlık yapmış olup Balkan Savaşı’nda Yunan donanmasına karşı mücadelede yapılacak uygulamalar ve

³ Cem Gürdeniz (Haz.), *Deniz Kuvvetleri Terimler Sözlüğü*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı Matbaası, İstanbul 2001, s. 41

⁴ Süleyman Nutki (Der.), *Kamus-ı Bahri Deniz Sözlüğü*, Mustafa Pultar (Haz.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 190; Lütfi Günçay, *Gemicilik Dili*, Deniz Matbaası, İstanbul 1943, s. 281

⁵ Nicholas A. Lambert, “Strategic Command and Control For Maneuver Warfare: Creation of the Royal’s War Room System 1905-1915”, *The Journal of Military History*, Vol: 89, No: 2, April 2005, p. 395

⁶ Trent Hane, “The Evolution of Fleet Tactical Doctrine in the US. Navy 1922-1941”, *Journal of Military History*, Vol: 67, No: 4, October 2003, p. 1112

⁷ Douglas W. Allen, “The British Navy Rules: Monitoring and Incompatible Incentives in the Age of Fighting Sail”, *Exploration in Economic History*, 39, 2002, p. 229; James J. Tritton, *Doctrine and Fleet Tactics in the Royal Navy*, November 1994, p. 20

⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, “Fransa’da Bahri Manevalar”, (29 Mart 1914), s. 3; *Tanin*, “Fransa Bahri Manevaları”, (9 Temmuz 1914), s. 1

⁹ Pierre Renouvin, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, (Çev.) Örgen Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004, s. 292; Yaşar Bedirhan-Figen Atabey, “Osmanlı Bahriyesinde Yabancı Danışmanlar (1808-1918)”, *Turkish Studies*, Vol: 8-5, 2013, s. 135; Mustafa Gençoğlu, “Batı Bilgi ve Teknolojisinin Osmanlı Bahriyesine Aktarımı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XXXIV, Sayı: 58, 2015, s. 622; Chris B. Rooney, “The International Significance of British Naval Missions to the Ottoman Empire 1908-1914”, *Middle Eastern Studies*, Vol: 34, No: 1, January 1998, pp. 1-29

savaştan sonraki Yunan donanmasının faaliyetlerine karşı alınacak önlemlere yönelik fikir beyanında bulunmuştur.¹⁰ Amiral Limpus döneminde Türk donanmasında yoğun bir manevra programı uygulanmamakla birlikte İngiltere'de inşa halinde bulunan *Sultan Osman* savaş gemisinin personeli için gerekli olan manevra ve talimler Amiral Limpus döneminde gerçekleşmiştir.¹¹ Bu bağlamda 900 kişiden oluşan denizcilere top ve torpido eğitimleri için *Gayret-i Vataniye*, *Numune-yi Hamiyet*, *Yarhisar* muhripleri, *Kütahya* torpidobotu, *Muin-i Zafer* ve *Zuhaf* korvetlerinde manevralar uygulanmıştır.¹² 1914 yılının başında Cemal Paşa'nın Bahriye Nazırı olması ile konumu daha da güçlenen Amiral Limpus, 22 Temmuz 1914 tarihinde Marmara Denizi'nde Türk donanmasının tüm unsurlarının katıldığı bir harp manevrası da icra etmiştir.¹³ Ayrıca Cemal Paşa dönemine başlatılan donanmada yenilik hareketleri Limpus tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır.¹⁴ Amiral Limpus döneminde parça parça yapılan manevralar Yunan donanmasının Çanakkale Boğazı önünde bulunmasından ötürü sıkı bir teyakkuz halinde ve Çanakkale Boğazı-Erdek arasında gerçekleşmiştir.¹⁵ Gerek Amiral Limpus gerekse Cemal Paşa, Balkan Savaşları esnasında Türk donanmasının Yunan savaş gemilerine karşı özellikle topçu ve nişancıların hedeflerini vuramamaları gibi bir sorunun tekrar vuku bulmaması için muhtemel bir Yunan saldırısına karşı Türk donanmasını talimli ve müteyakkız bir vaziyette tutmuşlardır.¹⁶

Tüm bunlara rağmen Amiral Limpus döneminde yapılan manevralar ve alınan önlemler yetersiz olmuş olup Türk donanmasının etkili bir savaş gücü meydana getirmesinde başarı sağlayamamıştır.¹⁷ Ayrıca Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile

¹⁰ Deniz Tarihi Arşivi (DTA), *Mülga-yı Bahriye Kataloğu*, Dosya No: 687, Sayfa No: 95, 8 Mart 1914; DTA, *Mülga-yı Bahriye Kataloğu*, Dosya No: 687, Sayfa No: 96, 8 Mart 1914; Hilmi Bayur, "Balkan Savaşı'nda Türk Donanmasının Durumu", *Belleten*, Cilt: XLII, Sayı: 165, Ocak 1978, s. 94

¹¹ *Ceride-yi Bahriye*, "Devlet-i Osmaniye'nin Sahip Olduğu Donanma", (2 Şubat 1914), s. 1; *Tasvir*, "Reşadiyemizin Süvarisi İle Mülakat", (9 Şubat 1914), s. 3

¹² DTA, *Mülga-yı Bahriye Kataloğu*, Dosya No: 770, Sayfa No: 159, 15 Mart 1914; DTA, *Fabrikalar Bölümü*, Dosya No: 770, Sayfa No: 17, 21 Şubat 1914; *Tanin*, "Dretnotumuzun Mürettebatı", (3 Ocak 1914), s. 2

¹³ DTA, *Mülga-yı Bahriye Kataloğu*, Dosya No: 724, Sayfa No: 747, 11 Mayıs 1914; Cemal Paşa, *Hatıralar*, Alpay Kabacalı (Haz.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, ss. 121-122

¹⁴ Celalettin Yavuz, "Ahmet Cemal Paşa'nın Bahriye Nazırlığı Döneminde Osmanlı-Türk Bahriyesinde Reform Arayışları", *Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2001, s. 72

¹⁵ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE), *Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH)*, Klasör No: 87, Dosya No: 911, Fihrist No: 001, 3 Ağustos 1914; ATASE, *BDH Kataloğu*, Klasör No: 87, Dosya No: 911, Fihrist No: 001-01, 3 Ağustos 1914; Haziran 1914 tarihinden itibaren hem Yunan savaş gemileri hem de Yunan tayyareleri Çanakkale Boğazı'nda keşif yapmakta idiler. Ayrıntılı bilgi için bkz; Recep Dündar, *Çanakkale Deniz Muharebeleri ve Cevat Çobanlı Paşa*, Bilsam Yayıncılık, Malatya 2015, s. 21

¹⁶ ATASE, *BDH Kataloğu*, Klasör No: 89, Dosya No: 867, Fihrist No: 001, 28 Temmuz 1914; Cemal Paşa, *Hatıralar*, s. 108; *Ceride-yi Bahriye*, "Donanmadaki Efad ve Zabitan", (22 Ocak 1914), ss. 2187-2189; *Ceride-yi Bahriye*, "Osmanlı Donanmasının Durumu", (22 Ocak 1914), s. 2186; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima Senesi: 1, Cilt: 2, Sayfa No: 187, 30 Haziran 1914

¹⁷ Th. Kraus-Karl Dömitz, *Goeben ve Breslau'nun (Yavuz ve Midilli)*, *Deniz Seferleri*, (Çev.) Mustafa Haydar Cümbüş, Orient Yayınları, Ankara 2013, ss. 78-79

Osmanlı Devleti ve İngiltere'nin ilişkilerinin bozulması Amiral Limpus'un Türk donanmasındaki faaliyetlerinin de asgari düzeye inmesine sebep olmuştur.¹⁸ Amiral Limpus'un görev süresi 9 Eylül 1914'de Amiral Souchon'un göreve gelmesi ile sona ermiş ve kendisi de İngiltere'ye dönmüştür.¹⁹

2. Amiral Souchon Dönemi

Türk donanmasında 1914 yılının ilk yarısında sahip olduğu savaş gemilerinin savaş gücünün yetersiz olması sebebiyle manevralar yoğun olarak uygulanamamıştır. Fakat 10 Ağustos 1914 tarihinden itibaren Amiral Wilhelm Souchon'un fiili olarak Türk donanmasının birinci komutanlığına gelmesi ile Türk donanmasının daha aktif bir şekilde manevralara başladığı görülmüştür.

12 Ağustos 1914 tarihinde Bahriye Nezareti'nin Amiral Souchon'u donanma komutanı olarak ataması üzerine Souchon, *Yavuz zırhlısı*,²⁰ *Midilli kruvazörü*,²¹ *Mecidiye kruvazörü*, *Hamidiye kruvazörü*, *Berk-i Sadvet* torpido kruvazörü, *Yadigâr-ı Millet* ve *Taşoz* sınıfından dörder muhrip ile faal bir filo oluşturmuştur.²² Amiral Souchon ayrıca, ana filonun haricinde Çanakkale ve Karadeniz Boğazları'nda bulunan torpidobot filosunun ile birlikte yeni bir torpidobot filosu da oluşturmuştur.²³

Özellikle Amiral Limpus'un İstanbul'dan ayrılmasının ardından Souchon donanma üzerinde daha aktif hareket edebilmiş ve donanmada yaptığı denetleme sonucunda hemen sıkı bir eğitime başlamıştır.²⁴ Enver Paşa tarafından kendisine Marmara Denizi'nde manevra yapma yetkisi verilen Souchon, donanma ile birlikte 29 Ağustos 1914'de Tuzla'dan Marmara Denizi'ne açılmış olup filo ve filotillalar ile manevralar

¹⁸ ATASE, *BDH Kataloğu*, Klasör No: 87, Dosya No: 911, Fihrist No: 002, 7 Ağustos 1914

¹⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *HR. SYS. Kataloğu*, Dosya No: 2269, Gömlek No: 3, 22 Eylül 1914; *Tasvir*, "İngiliz Bahriye Hayetinin Akıbeti", (19 Eylül 1914), s. 1

²⁰ *Yavuz zırhlısı*, 1908 yılında Almanya'nın Bahriye Nazırı Tirpitz'in Moltke sınıfı bir savaş gemisi inşası fikri üzerine 12 Ağustos 1909'da kızağa konulmuş ve 28 Mart 1911'de de denize indirilmiştir. Muharebe zırhlısı sınıfına dahil olan bu savaş gemisi 23.000 ton ağırlığında olup on adet 28 cm'lik, on iki adet 15 cm'lik ve on iki adet 8,8 cm'lik toplara sahip olup 29 mil sürati bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Ercan Baş, *Türk Tarihinde Yavuz Zırhlısının Rolü*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 2008, s. 62; Th. Kraus-Karl Dönitz, *Goeben ve Breslau'nun (Yavuz ve Midilli) Deniz Seferleri*, (Çev.) Mustafa Haydar Cümbüş, Orient Yayınları, Ankara 2013, s. 10

²¹ *Midilli kruvazörü*, 1910 yılında Almanya'da Vulkan tersanesinde kızağa konulmuş olup 16 Mayıs 1911 tarihinde denize indirilmiştir. 4550 ton ağırlığında olup on iki adet 10,5 cm'lik topu olup 27 mil sürate sahiptir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Th. Kraus-Karl Dönitz, *Goeben ve Breslau'nun (Yavuz ve Midilli) Deniz Seferleri*, s. 10; Mithat Atabey, "Osmanlı İmparatorluğu Hizmetinde Breslau (Midilli) Kruvazörü", *Çanakkale Araştırmaları*, Yıl: 13, Sayı: 18, Bahar 2015, s. 118

²² Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, *Deniz Harekâtı*, Cilt: 8, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006, ss. 53-54; Erol Mütercimler, *Destanlaşan Gemiler: Hamidiye, Yavuz, Nusret, Alemdar*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987, s. 117; Ahmet Gülerüz, *Yavuz ve Midilli*, Deniz Basımevi, İstanbul 2009, s. 5

²³ ATASE, *BDH Kataloğu*, Klasör No: 87, Dosya No: 450, Fihrist No: 025, 15 Ağustos 1914; ATASE, *BDH Kataloğu*, Klasör No: 87, Dosya No: 450, Fihrist No: 025-05, 4 Eylül 1914

²⁴ BOA, *HR. SYS. Kataloğu*, Dosya No: 2269, Gömlek No: 3, 12 Eylül 1914; Erol Mütercimler, *Destanlaşan Gemiler: Hamidiye, Yavuz, Nusret, Alemdar*, s. 117

icra etmiştir. 5-6 Eylül 1914'de torpidodan kaçma ve gece manevraları icra eden Souchon, 12 Eylül 1914'de büyük gemilerle kontrollü atış, küçük gemilerle de mayın tarama talimleri yapmıştır.²⁵ Amiral Souchon, Eylül ayı içerisinde Marmara Denizi'nde icra ettiği manevralarda filo ve filotillalar ile gündüzleri keşif manevraları geceleri ise hücum manevraları icra etmiştir. Ayrıca donanmaya her gün bir saat gündüz bir saat gece sinyal talimleri yaptırmış olup sonraları seyir ve hedeflere atış talimleri yaptırmıştır.²⁶ Bu manevralara ek olarak Amiral Souchon, 17 Eylül 1914'de ana filo ile Sultan Reşad'ın önünde tüm donanma ile resmi geçit düzenlemiştir.²⁷

Amiral Souchon, Marmara Denizi'nde yerine getirdiği manevralarda Türk deniz subaylarının denize karşı dayanıksız olduğunu, top ve ışıldak muhabere eğitimlerini bilmediklerini ve torpido atış görevlerinde de deneyimsiz olduklarını tespit etmiştir.²⁸ Marmara Denizi'nde yapılan manevralarda Türk deniz subaylarının teknik konulardaki eksikliklerinin yanında su üstü vasıtaları, mayın ve torpido bataryaları, top, cephane, uzaklık ölçme cihazları ve telsiz-telefon ihtiyaçları da tespit edilmiştir.²⁹ Bunun üzerine Amiral Souchon, personelin manevra eksikliğini gidermek için 15 Eylül 1914'de Bahriye Nazırı Cemal Paşa'dan manevralara Karadeniz'de devam etme izni istemiştir.³⁰ Amiral Souchon, bu şekilde Türk donanmasının Marmara Denizi'nde elde ettiği deneyimi arttıracığı ve eksikliklerin giderileceğini düşünmüştür.³¹ Fakat Amiral Souchon'un Türk donanmasını Karadeniz'deki manevralara tabi tutmak istemesindeki temel etken Rus donanmasının Karadeniz'deki etkinliği olup bu şekilde de Rus savaş gemilerinin Karadeniz Boğazı önünde keşif ve gözlem yapmaları engellemek istemesi olmuştur.³² Amiral Souchon, orta ve uzun vadede Türk donanmasının Karadeniz'de faal

²⁵ ATASE, *BDH Kataloğu*, Klasör No: 87, Dosya No: 450, Fihrist No: 070, 26 Ağustos 1914; ATASE, *BDH Kataloğu*, Klasör No: 87, Dosya No: 911, Fihrist No: 025-05, 13 Ağustos 1914; DTA, *Mülga-yı Bahriye Kataloğu*, Dosya No: 770, Sayfa No: 1444, 17 Ağustos 1914; Umut C. Karadoğan, "I. Dünya Savaşı'na Giren Donanmada Yapılan İslah Çalışmaları ve Yabancı Uzmanlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXIV, Sayı: 72, Kasım 2008, ss. 757-796; Aleaddin Örsal, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Görev Yapan Yabancı Subayların Birinci Dünya Savaşı'nın Askeri Yöntemleri Üzerine Etkileri", *Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989, s. 352

²⁶ DTA, *Mülga-yı Bahriye Kataloğu*, Dosya No: 484, Sayfa No: 5, 6 Eylül 1914; Th. Kraus-Karl Dönitz, *Goeben ve Breslau'nun (Yavuz ve Midilli) Deniz Seferleri*, ss. 93-94

²⁷ DTA, *Gemiler Bölümü: Barbaros Hayrettin Zirhlısı Seyir Defteri (1914-1915)*, Defter No: 3637, Sayfa No: 12, 17 Eylül 1914

²⁸ Celalettin Yavuz, "Ahmet Cemal Paşa'nın Bahriye Nazırlığı Döneminde Osmanlı Türk Bahriyesinde Reform Arayışları", ss. 69-80

²⁹ İskender Tunaboylu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yavuz(Goeben) Zirhlısı*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 2006, s. 37

³⁰ ATASE, *BDH Kataloğu*, Klasör No: 87, Dosya No: 449, Fihrist No: 1, 14 Eylül 1914; Nevzat Artuç, *Cemal Paşa'nın Askeri ve Siyasal Hayatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 199

³¹ Celalettin Yavuz, "Birinci Dünya Harbi Sırasında Osmanlı ve Alman Deniz Subaylarının İlişkileri", *Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2001, ss. 225-253

³² Emil Ludwig, *Yavuz ve Midilli*, (Çev.) Arif Gelen, Burçak Yayınları, İstanbul 1968, ss. 55-72

durumda olması ile tarafsız Bulgaristan ve Romanya devletleri üzerinde de etki yaratacağını düşünmüştür.³³ Ayrıca daha stratejik olarak Rus limanlarına yapılacak saldırı öncesinde Sivastopol'de bulunan Rus filosunun Türk donanmasının faaliyetlerinden haberdar olması da engellenmiş olacaktı.³⁴ Harbin başlangıcından beri Rus Karadeniz filosunun Türk kıyılarını ve ticaret rotalarını taciz etmesi Amiral Souchon'u donanmayı Karadeniz'e çıkararak Rus donanması ile mücadele etmeye zorlamıştır.³⁵ Diğer taraftan Amiral Souchon, Türk donanmasının Odessa bölgesine bir çıkartma yapılması ihtimalinden ötürü hem Rus donanmasının mevcut pozisyonu hem de Rus kıyılarında muhtemel çıkarma noktalarını tespit edebilmek için Karadeniz'de keşif manevralarının yapılması gerektiğini öngörmüştür.³⁶

Amiral Souchon'un Türk donanmasını Karadeniz'de faaliyet göstermeye zorlamasının en önemli nedeni ise Rus donanmasının Karadeniz Boğazı'na olası bir saldırı ihtimalini azaltmak istemesi olmuştur.³⁷ Karadeniz Boğazı'nın Rus donanması için çok önemli olması, Souchon'u böyle bir tedbir almaya sevk etmiştir.³⁸

Amiral Souchon'a Karadeniz'de manevra yapma izni verilmesi üzerine 21 Eylül 1914'de *Yavuz* zırhlısı, *Basra* ve *Taşoz* muhripleri Karadeniz'e çıkmış olup filo aynı gün saat 17.00'de geri dönerek Hızır Reis gambotunu Karadeniz Boğazı girişinde karakol görevinde bırakmıştır.³⁹ 22-23 Eylül 1914 tarihlerinde Barbaros Hayrettin ve Turgut Reis zırhlıları Karadeniz'e çıkmış olup top atış manevralarının yanı sıra sancak

³³ Zisis Fotakis, *Greek Naval Strategy and Policy 1910-1919*, Routledge Publishing, Newyork 2005, p. 106; İskender Tunaboğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yavuz (Goeben) Zırhlısı*, ss. 36-46; Necmettin Alkan, "Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi", *1914'den 2014'e 100'ncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak*, (Ed.) Zekeriya Türkmen, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2014, s. 169

³⁴ Matti E. Makela, *Yavuz (Goeben)'un İzinde*, (Çev.) Namık Kemal Ebiz, Deniz Basımevi, İstanbul 2006, ss. 64-65; Ulrich Trumpener, "Turkey's Entry Into World War I: An Assessment of Responsibility", *Journal of Modern History*, Vol: 34, No: 4, December 1962, pp. 372-378; *Deniz Tarihinde İz Bırakan Gemiler, Olaylar ve Şahıslar*, "Gazi Hamidiye ve Akın Hareketleri", Sayı: 4, Deniz Matbaası, İstanbul 2006, ss. 105-107

³⁵ Stepline Kamensky, *Karadeniz'de Mayın Harbi 1914-1918*, (Çev.) S. Gökdeniz, Deniz Matbaası, İstanbul 1938, s. 55; Celalettin Yavuz, "Birinci Dünya Harbi Sırasında Osmanlı ve Alman Deniz Subaylarının İlişkileri", ss. 225-253

³⁶ ATASE, *BDH Kataloğu*, Klasör No: 89, Dosya No: 868, Fihrist No: 022-04, 2 Ekim 1914; ATASE, *BDH Kataloğu*, Klasör No: 89, Dosya No: 868, Fihrist No: 022, 14 Ekim 1914; Edward J. Ericson, *Size Ölmeyi Emrediyorum: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, (Çev.) Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, ss. 53-61; İskender Tunaboğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yavuz (Goeben) Zırhlısı*, ss. 36-46; Ulrich Trumpener, "Liman Von Sanders and the German-Ottoman Alliance", *Journal of Contemporary History*, Vol: 1, No: 4, October 1966, pp. 186-187

³⁷ İskender Tunaboğlu, "Tarihin Son Dretnotu: Yavuz (Goeben)", *Turkish Studies*, Vol 10-1, Winter 2015, s. 777

³⁸ Erich Von Falkenhayn, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya*, (Çev.) Mehmet Nihat, (Haz.) Faruk Yılmaz, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 39; Alla A. Yazkova, "Karadeniz Bölgesinde Rusya'nın Başlıca Çıkarları ve Siyaseti", *Birinci Türk-Rus Ortak Karadeniz Sempozyumu*, (22-28 Mart 2008), Karadeniz Stratejik Araştırma ve Uygulama Merkezi, Giresun 2008, ss. 91-95

³⁹ ATASE, *BDH Kataloğu*, Klasör No: 88, Dosya No: 454, Fihrist No: 016, 22 Eylül 1914; ATASE, *BDH Kataloğu*, Klasör No: 90, Dosya No: 459, Fihrist No: 005-001, 18 Ekim 1914; BOA, *HR.SYS. Kataloğu*, Dosya No: 2095, Gömlek No: 3, Lef: 13, Tarih Yok; Birinci Dünya Harbinde Türk Deniz Harbi, *Deniz Harekâtı*, Cilt: 8, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 56; Sertif Demir-Alev Keskin-Fatma İnan, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi: Karadeniz Baskını", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 17, Şubat 2011, ss. 99-103

ve iskele taraflarından hücum manevraları icra etmişlerdir.⁴⁰ Tersanede bulunan savaş gemilerinin de donanmaya iltihak etmesi üzerine manevralara son sürat devam edilmişken 27 Eylül 1914'de *Turgut Reis* zırhlısı, *Midilli* kruvazörü ve *Berk-i Sadvet* torpido kruvazörü Karadeniz'e çıkmış olup *Barbaros Hayrettin* ve *Turgut Reis* zırhlıları kontrollü mesafe talimleri icra etmişlerdir.⁴¹ Ekim ayı içerisinde Türk donanmasının Karadeniz'deki faaliyetleri artarak devam etmişken 1 Ekim 1914'de *Yavuz* zırhlısı, *Midilli* kruvazörü, *Basra* ve *Yarhisar* muhripleri manevra yapmış olup 3 Ekim 1914'de *Yavuz zırhlısı*, *Barbaros Hayrettin* zırhlısı, *Turgut Reis* zırhlısı ve *Berk-i Sadvet* torpido kruvazörü Karadeniz'de top atış manevraları icra etmiş ve daha sonra 5 mil süratle Rumeli Feneri'ni bordalayıp Karadeniz Boğazı'ndan girmişlerdir.⁴² 5 Ekim 1914 tarihinde ise *Barbaros Hayrettin* zırhlısı, *Turgut Reis* zırhlısı ve *Berk-i Sadvet* torpido kruvazörü Karadeniz'de kontrollü top atış manevraları gerçekleştirmişlerdir.⁴³

Amiral Souchon'un 12 Ekim 1914 günü Karargâh-ı Umumiye'ye donanmanın top atış manevraları için Karadeniz'e çıkacağını ve aynı gün geri döneceğini bildirmesi üzerine, 12 Ekim 1914'de tekmil filo Karadeniz'e açılmış ve telsizle verilen geri dön emrine karşılık sadece bir kısım savaş gemileri geri dönmüş, geri kalan savaş gemileri Karadeniz'de manevralara devam etmişlerdir.⁴⁴ 17 Ekim 1914 günü filonun bazı gemileri Haydarpaşa'da demirli iken filonun diğer gemilerinin ise aynı gün büyük çaplı topları ile Marmara Denizi ve Karadeniz'de top atış manevralarına devam edileceği bildirilmiştir.⁴⁵ Amiral Souchon, 21 Ekim 1914'de birinci ve ikinci fırkaların manevra için Karadeniz'e çıkacağını bildirmiş ve aynı gün *Yavuz* zırhlısı Karadeniz'e çıkmıştır.⁴⁶ Bahriye Nezareti'nin de bildirdiği üzere Karadeniz'e yapılan bu manevralarda özellikle bahriyeli zabitan ve efradın talim ve tecrübelerini ikmal ve

⁴⁰ DTA, *Gemiler Bölümü: Barbaros Hayrettin Zırhlısı Seyir Defteri (1914-1915)*, Defter No: 3637, Sayfa No: 15, 23 Eylül 1914

⁴¹ ATASE, *BDH Kataloğu*, Klasör No: 88, Dosya No: 454, Fihrist No: 010, 14 Eylül 1914; ATASE, *BDH Kataloğu*, Klasör No: 88, Dosya No: 454, Fihrist No: 052, 25 Eylül 1914; DTA, *Gemiler Bölümü: Barbaros Hayrettin Zırhlısı Seyir Defteri (1914-1915)*, Defter No: 3637, Sayfa No: 17, 28 Eylül 1914; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, *Deniz Harekâtı*, s. 56

⁴² DTA, *Gemiler Bölümü: Barbaros Hayrettin Zırhlısı Seyir Defteri (1914-1915)*, Defter No: 3637, Sayfa No: 19, 1 Ekim 1914; DTA, *Gemiler Bölümü: Barbaros Hayrettin Zırhlısı Seyir Defteri (1914-1915)*, Defter No: 3637, Sayfa No: 20, 3 Ekim 1914; ATASE, *BDH Kataloğu*, Klasör No: 89, Dosya No: 868, Fihrist No: 040-03, 5 Ekim 1914

⁴³ ATASE, *BDH Kataloğu*, Klasör No: 89, Dosya No: 868, Fihrist No: 040-05, 5 Ekim 1914

⁴⁴ ATASE, *BDH Kataloğu*, Klasör No: 87, Dosya No: 449, Fihrist No: 1, 11 Ekim 1914; ATASE, *BDH Kataloğu*, Klasör No: 89, Dosya No: 867, Fihrist No: 001-17a, 12 Ekim 1914; ATASE, *BDH Kataloğu*, Klasör No: 90, Dosya No: 459, Fihrist No: 026-01, Tarih Yok; DTA, *Gemiler Bölümü: Turgut Reis Zırhlısı Seyir Defteri (1914-1915)*, Defter No: 4363, Sayfa No: 139, 15 Ekim 1914

⁴⁵ ATASE, *BDH Kataloğu*, Klasör No: 90, Dosya No: 459, Fihrist No: 005-02, 17 Ekim 1914

⁴⁶ ATASE, *BDH Kataloğu*, Klasör No: 87, Dosya No: 449, Fihrist No: 1, 11 Ekim 1914; ATASE, *BDH Kataloğu*, Klasör No: 90, Dosya No: 449, Fihrist No: 004, 21 Ekim 1914

denize karşı dayanıklılıklarını arttırmak amaç edilmiştir.⁴⁷ Ekim 1914 itibariyle Amiral Souchon, Türk donanmasının Karadeniz'deki durumuna öncelik vermiş olup Büyükdere Limanı bölgesinde savaş gemilerine kontrollü atış talimleri yaptırmıştır.⁴⁸ Amiral Souchon bu dönemde muharebe gemilerine bilhassa öncelik vermiş olup 24 Ekim 1914'de Midilli kruvazörüne taretler üzerinden 11 cm'lik ve 8,8 cm'lik topları ile atış talimleri yaptırmıştır.⁴⁹ Diğer taraftan da bizzat Amiral Souchon komutasındaki savaş gemilerine Karadeniz'de ağır yol talimleri yaptırıp donanmanın denize dayanıklılığı arttırılmaya çalışmıştır.⁵⁰ Amiral Souchon, manevralarda mayın arama ve taramaya da öncelik vermiş olup bu sayede donanmanın istikamet ve ara mesafelerini sabit tutarak sinyal işaretleri ile hemen mayın arama formasyonuna girip dalgalı denizlerde dahi personel hemen mayın arama aletlerini çıkartıp tekrar toparlayabilen bir seviyeye ulaşmıştır.⁵¹

Amiral Souchon tarafından yapılan manevralar Birinci Dünya Savaşı'nda Türk donanmasında kendisini göstermiş olup özellikle 29 Ekim 1914 tarihindeki Türk donanmasının eş zamanlı olarak Sivastopol, Novorossik, Odessa ve Kefe limanlarının bombalanmasında yapılan manevraların etkisi görülmüştür.⁵² Sivastopol limanının bombalanması esnasında Samsun ve Taşoz muhripleri Yavuz zırhlısının önünden giderek mayın tarayıp Sivastopol'e giden güvenli bir koridor açmış olup Yavuz zırhlısı da 8000 m'den bombardımanını yapmış ve zik zak çizerek Sivastopol'deki Rus topçularının kendi menzilini tespit edememesini sağlamıştır.⁵³

⁴⁷ ATASE, *BDH Kataloğu*, Klasör No: 89, Dosya No: 868, Fihrist No: 022-02, 13 Ekim 1914

⁴⁸ DMA, *Gemiler Bölümü: Turgut Reis Zırhlısı Seyir Defteri (1914-1915)*, Defter No: 4361, Sayfa No: 8, 19 Ekim 1914; DMA, *Gemiler Bölümü: Turgut Reis Zırhlısı Seyir Defteri (1914-1915)*, Defter No: 4361, Sayfa No: 8, 20 Ekim 1914; DMA, *Gemiler Bölümü: Turgut Reis Zırhlısı Seyir Defteri (1914-1915)*, Defter No: 4361, Sayfa No: 9, 21 Ekim 1914

⁴⁹ DMA, *Gemiler Bölümü: Turgut Reis Zırhlısı Seyir Defteri (1914-1915)*, Defter No: 4361, Sayfa No: 10, 24 Ekim 1914

⁵⁰ DMA, *Gemiler Bölümü: Turgut Reis Zırhlısı Seyir Defteri (1914-1915)*, Defter No: 4361, Sayfa No: 11, 25 Ekim 1914

⁵¹ Th. Kraus-Karl Dönitz, *Goeben ve Breslau'nun (Yavuz ve Midilli) Deniz Seferleri*, ss. 93-94

⁵² DTA, *Tersane Kataloğu*, Dosya No: 1112, Sayfa No: 25, 3 Kasım 1914; Ali Haydar Emir, *Büyük Harbin Deniz Cephesi*, Deniz Basımevi, İstanbul 1937, s. 68; *Türk Deniz Tarihinde İz Bırakan Gemiler, Olaylar ve Şahıslar*, "Gazi Hamidiye ve Akın Hareketi", s. 107; Serpil Sürmeli, "Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girmesine Yol Açan Gelişmeler Hakkında Gayret-i Vataniye Süvarisi Cemil (Özdeniz) Bey'in Hatıraları", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, C, 4, 7, /2007, s. 155; Ozan Tuna, "Amiral Souchon'un Donanma Komutanı Olması ve Rus Limanlarının Bombalanması (29 Ekim 1914)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı: 36, Güz 2014, ss. 213-218

⁵³ DTA, *Gemiler Bölümü: Taşoz Muhribi Seyir Defteri (1914-1915)*, Defter No: 4313, Sayfa No: 27, 27 Ekim 1914; Sertif Demir-Alev Keskin-Fatma İnan, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi: Karadeniz Baskını", s. 108

Sonuç

Manevra veya diğer adıyla tatbikat bir donanma için olmazsa bir kavramdır. Manevralarda amaç, donanma ve donanma personelini dinç tutmak, savaşa hazırlamak, eksikliklerini tespit etmek ve motivasyonunu arttırmaktır. Bir donanmanın ileriye dönük stratejisi ne kadar kapsamlı ve hedefleri ne kadar fazla ise manevraya verilen öncelik de o derece belirgin olmuştur. Ayrıca donanmanın savaş filosu bağlamında sahip olduğu gemilerin sayısı, bu gemilerin modernliği ve sürati, personelin donanımı ve yeteneği de manevralara verilen önceliği belirlemektedir. Diğer taraftan devlet adamlarının donanmanın gücüne önem vermesi, muhtemel bir savaşın gidişatını donanmanın belirleyeceğine dair zihniyete sahip olmaları, yani donanmaya yapılan yatırım da manevralara olan önceliği belirlemektedir.

Türk donanmasının yirminci yüzyılın başlarından itibaren manevra süreci incelendiğinde manevralara çok yoğunluk vermediği görülmektedir. Türk donanmasının manevralara yoğunluk vermemesi, sahip olunan donanmanın vasatın altında bir savaş gücüne sahip olması, devlet adamlarının donanma yerine kara ordularına daha fazla öncelik vermesi ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda alınan yenilgi sonucunda Osmanlı Devleti'nin hedef küçültmesi ile de açıklanabilir. Fakat donanmaya bu süreçte gerektiği kadar manevra programı yapılmaması, Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda Türk donanmasının etkisiz kalmasına sebebiyet vermiştir. 1914 itibariyle Osmanlı Devleti'nin donanmaya daha fazla önem vermesi, Yunanistan veya Rusya ile muhtemel bir savaşta donanmanın gücünün belirleyici olacağı manevralara öncelik verilmesini sağlamıştır. Ayrıca 1914'ün ilk yarısı itibariyle Sultan Osman ve Reşadiye savaş gemilerine ve 1914 yılının ikinci yarısı itibariyle Yavuz ve Midilli savaş gemilerine sahip olmak, Türk donanmasının öz güvenini arttırmış ve manevralara daha büyük bir motivasyonla katılımı sağlamıştır. Diğer taraftan 1914 yılında Bahriye Nazırı Cemal Paşa, donanma komutanı Amiral Souchon ve donanma danışmanı Amiral Limpus gibi vizyonları geniş şahsiyetlerin ön planda olması, Türk donanmasının manevralara verdiği yoğunluğu belirlemiştir. Tüm bunlara rağmen Amiral Limpus'un Amiral Souchon'dan farklı olarak doğrudan donanma komutanı olmayıp İngiliz Islah Heyeti'nin başkanı olması, donanmanın üzerinde doğrudan tasarruf hakkının olmaması, Türk donanmasında yerine getirdiği manevralarda daha az yoğunluk oluşmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan Amiral Souchon'un döneminde icra edilen manevralar aynı zamanda donanmadaki subay ve erlerin Yavuz ve Midilli gibi savaş gemilerinin teknik

seviyesine erişebilmesi için gerçekleştirilmişken, Amiral Limpus dönemindeki subay ve erlerin o zamanki Türk donanmasında bulunan Barbaros Hayrettin ve Turgut Reis gibi savaş gemilerinin teknik seviyelerinin çok üstünde bulunuyordu. Sonuç olarak Amiral Souchon'un donanma komutanlığında yapılan manevraların tamamen Birinci Dünya Savaşı'na girme amacı taşımasından ötürü kısa zamanda ve yoğun bir programla gerçekleştirilmişken Amiral Limpus döneminde nisbeten daha dar bir vizyonla hareket edilmesi bu iki amiral döneminde yapılan donanma programları arasındaki temel farkı meydana getirmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYS.)
- Deniz Tarihi Arşivi, Gemiler Bölümü: Barbaros Hayrettin Zırhlısı Seyir Defteri (1914-1915)
- Deniz Tarihi Arşivi, Gemiler Bölümü: Taşoz Muhribi Seyir Defteri (1914-1915)
- Deniz Tarihi Arşivi, Gemiler Bölümü: Turgut Reis Zırhlısı Seyir Defteri (1914-1915)
- Deniz Tarihi Arşivi, Tersane Kataloğu
- Deniz Tarihi Arşivi, Fabrikalar Kataloğu
- Deniz Tarihi Arşivi, Mülga-yı Bahriye Kataloğu
- Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE), Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH)

Sürelî Yayınlar

- Tercüman-ı Hakikat
- Tanin
- Ceride-yi Bahriye
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima Senesi: 1, Cilt: 2
- Tasvir

Referans Eserler

- Alkan, Necmettin; “Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi”, *1914'ten 2014'e 100'ncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak*, (Ed.) Zekeriya Türkmen, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2014, ss.157-179
- Allen, W. Douglas; “The British Navy Rules: Monitoring and Incompatible Incentives in the Age of Fighting Sail”, *Exploration in Economic History*, Vol: 39, 2002, pp. 204-231
- Artuç, Nevzat; *Cemal Paşa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008
- Atabey, Mithat; “Osmanlı İmparatorluğu Hizmetinde Breslau (Midilli) Kruvazörü”, *Çanakkale Araştırmaları*, Yıl: 13, Sayı: 18, ss. 117-129

-Baş, Ercan; *Türk Tarihinde Yavuz Zırhlısının Rolü*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 2008, s. 62

-Bayur, Hilmi; “Balkan Savaşı’nda Türk Donanmasının Durumu”, *Belleten*, Cilt: XLII, Sayı: 165, Ocak 1978, ss. 94-104

-Bedirhan, Yaşar-Figen Atabey, “Osmanlı Bahriyesinde Yabancı Danışmanlar (1808-1918)”, *Turkish Studies*, Vol: 8-5, 2013, ss. 127-139

-Birinci Dünya Harbinde Türk Deniz Harbi, *Deniz Harekatı*, Cilt: 8, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976

-Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, *Deniz Harekatı*, Cilt: 8, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006

-Cemal Paşa, *Hatıralar*, (Haz.) Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001

-Demir, Sertif-Alev Keskin-Fatma İnan; “Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na Girişi: Karadeniz Baskını”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl:9, Sayı: 17, Şubat 2011, ss. 95-135

-*Deniz Tarihinde İz Bırakan Gemiler, Olaylar ve Şahıslar*, “Gazi Hamidiye ve Akın Hareketi”, Sayı: 4, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Piri Reis Araştırma Merkezi, Deniz Matbaası, İstanbul 2006

-Dündar, Recep; *Çanakkale Deniz Muharebeleri ve Cevat Çobanlı Paşa*, Bilsam Yayınları, Malatya 2015

-Emir, Ali Haydar; *Büyük Harbin Deniz Cephesi*, Deniz Basımevi, İstanbul 1937

-Erich von Falkenhayn, *Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya*, (Çev.) Mehmet Nihat, (Haz.) Faruk Yılmaz, İz Yayıncılık, İstanbul 2012

-Ericson, J. Edward; *Size Ölmeyi Emrediyorum: Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu*, (Çev.) Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003

-Fotakis, Zisis; *Greek Naval Strategy and Policy 1910-1919*, Routledge Publishing, Newyork 2005

-Gençoğlu, Mustafa; “Batı Bilgi ve Teknolojisinin Osmanlı Bahriyesine Aktarımı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XXXIV, Sayı: 58, 2015, ss. 603-628

-Güleryüz, Ahmet; *Yavuz ve Midilli*, Deniz Basımevi, İstanbul 2009

-Günçay, Lütfi; *Gemicilik Dili*, Deniz Matbaası, İstanbul 1943

-Gürdeniz, Cem (Haz.); *Deniz Kuvvetleri Terimler Sözlüğü*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Başkanlığı Matbaası, İstanbul 2001

-Hane, Trent; “The Evolution of Fleet Tactical Doctrine in the US. Navy 1922-1941”, *Journal of Military History*, Vol: 67, No: 4, October 2003, pp. 1107-1148

-Kamensky, Stepline; *Karadeniz’de Mayın Harbi 1914-1918*, (Çev.) S. Gökdeniz, Deniz Matbaası, İstanbul 1938

-Karadoğan, C. Umut; “I. Dünya Savaşı’na Girerken Donanmada Yapılan Islah Çalışmaları ve Yabancı Uzmanlar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXIV, Sayı: 72, Kasım 2008, ss. 757-796

-Kraus, Th. –Karl Dönitz, *Goeben ve Breslau’nun (Yavuz ve Midilli) Deniz Seferleri*, (Çev.) Mustafa Haydar Cümbüş, Orient Yayınları, Ankara 2013

-Lambert, A. Lampert; “Strategic Command and Control for Maneuver Warfare: Creation of the Royal’s War Room System 1905-1915”, *The Journal of Military History*, Vol: 89, No: 2, April 2005, pp. 361-410

-Ludwig, Emil; *Yavuz ve Midilli*, (Çev.) Arif Gelen, Burçak Yayınları, İstanbul 1968

-Makela, E. Matti; *Yavuz (Goeben)’un İzinde*, (Çev.) Namık Kemal Ebiz, Deniz Basımevi, İstanbul 2006

-Mütercimler, Erol; *Destanlaşan Gemiler: Hamidiye, Yavuz, Nusret, Alemdar*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987

-Nutki, Süleyman (Der.); *Kamus-ı Bahri Deniz Sözlüğü*, Mustafa Pultar (Haz.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011

-Örsal, Aleaddin; “İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Görev Yapan Yabancı Subayların Askeri Yöntemleri Üzerine Etkileri”, *Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989, ss.341-357

-Renouvin, Pierre; *I. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, (Çev.) Örgen Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004

-Rooney, B. Chris, “The International Significance of British Naval Missions to the Ottoman Empire 1908-1914”, *Middle Eastern Studies*, Vol: 34, No: 1, January 1998, pp. 1-29

-Sürmeli, Serpil; “Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na Girmesine Yol Açan Gelişmeler Hakkında Gayret-i Vataniye Süvarisi Cemil (Özdeniz) Bey’in Hatıratı”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 4, 2007, ss. 139-162

-Tritten, J. James; *Doctrine and Fleet Tactics in the Royal Navy*, November 1994

-Trumpener, Ulrich; “Liman Von Sanders and the German-Ottoman Alliance”, *Journal of Contemporary History*, Vol: 1, No:2, October 1966, pp.179-192

-Trumpener, Ulrich; “Turkey’e Entry into World War I: An Assessment of Responsibility”, *The Journal of Modern History*, Vol: 34, No: 4, December 1962, pp.369-380

-Tuna, Ozan; “Amiral Souchon’un Donanma Komutanlı Olması ve Rus Limanlarının Bombalanması (29 Ekim 1914)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)* , Sayı: 36, Güz 2014, ss. 201-227

-Tunaboylu, İskender; “Tarihin Son Dretnotu: Yavuz (Goeben)”, *Turkish Studies*, Vol: 10-1, Winter 2015, ss. 771-802

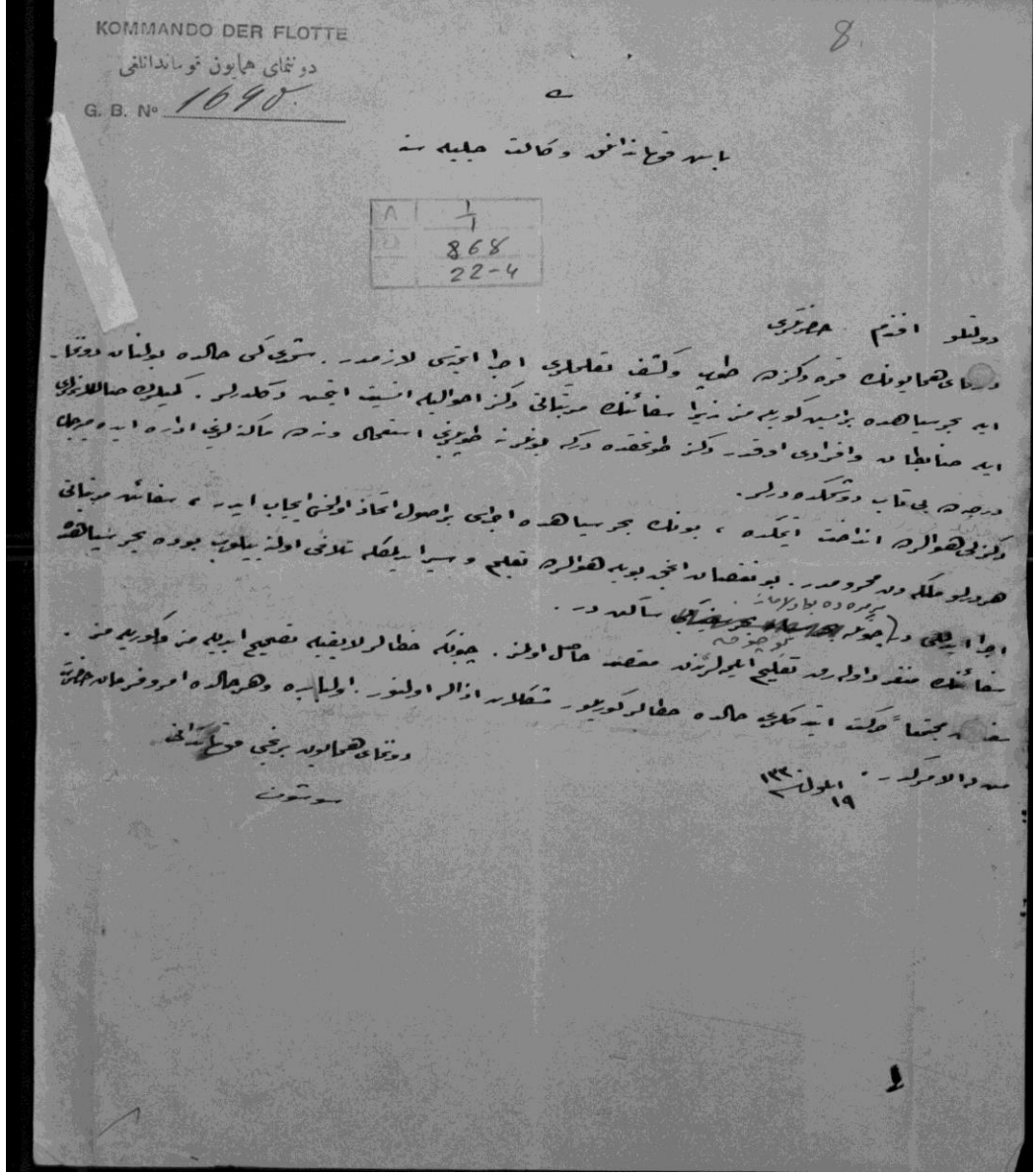
-Tunaboylu, İskender; *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yavuz (Goeben) Zırhlısı*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 2008

-Yavuz, Celalettin; “Ahmet Cemal Paşa’nın Bahriye Nazırlığı Döneminde Osmanlı-Türk Bahriyesinde Reform Arayışları”, *Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2001, ss. 69-89

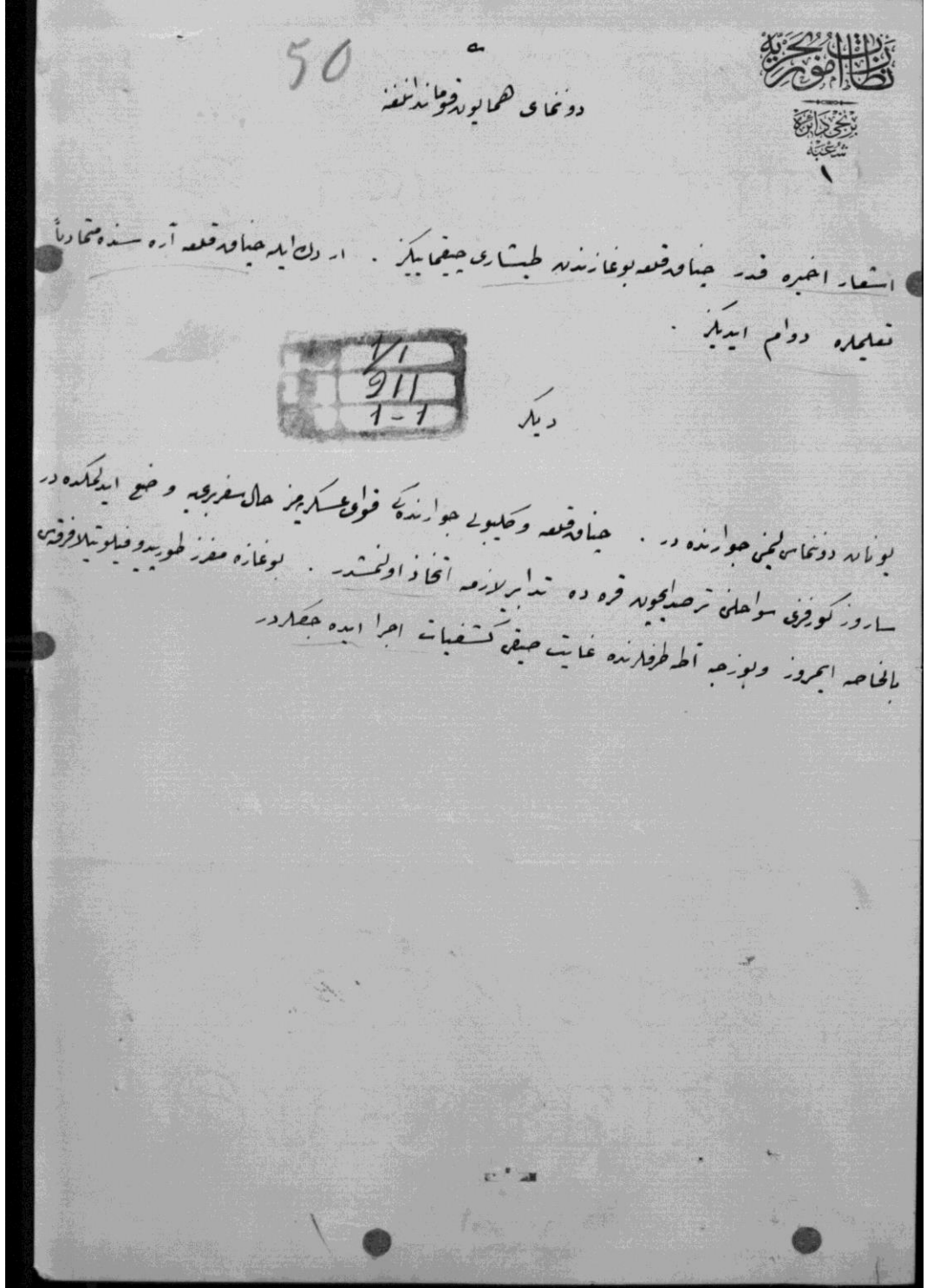
-Yavuz, Celalettin; “Birinci Dünya Harbi Sırasında Osmanlı ve Alman Deniz Subaylarının İlişkileri”, *Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay Basımevi, ss. 225-255

-Yazkova, A. Alla; “Karadeniz Bölgesinde Rusya’nın Başlıca Çıkarları ve Siyaseti”, *Birinci Türk-Rus Ortak Karadeniz Sempozyumu*, (22-28 Mart 2008), Karadeniz Stratejik Araştırma ve Uygulama Merkezi, Giresun 2008, ss. 91-95

EKLER

EK-1: Donanma Komutanı Amiral Souchon Tarafından Baş Kumandanlığa Donanmanın Karadeniz’de Manevralara Devam Etmesi Gerektiğini Belirten Yazısı ATASE, *BDH Kataloğu*, Klasör No: 89, Dosya No:868, Fihrist No:022-04, 1 Ekim 1914

EK-2: Marmara Denizi'nde Yapılan Manevraların Yunan Donanmasının Tehlikesi Sebebiyle Çanakkale Boğazı'nda Çıkılmadan Sadece Marmara Denizi'nde Yapılması Gerektiğine Dair Donanma Komutanlığına Gönderilen Telgraf ATASE, *BDH Kataloğu*, Klasör No:87, Dosya No: 911, Fihrist No: 001-01, Tarih Yok

TANZİMAT DÖNEMİNDEKİ TEMETTUAT SAYIMLARINA GÖRE MERZİFON'DAKİ ERMENİLERİN MESLEKİ DURUMLARI*

THE OCCUPATIONAL STATUS OF THE ARMENIANS BASED IN MERZİFON IN THE TEMETTUAT BOOKS DURING THE TANZİMAT PERIOD

Selim ÖZCAN¹

Öz

Merzifon'daki Ermenilerin meslekleri hakkında yapılan bu çalışmayla, Osmanlı Devletindeki azınlıklar arasında ayrıcalıklı oldukları ifade edilen Ermenilerin iştegi ettikleri meslekler ile birlikte yaşadıkları Müslümanların meslek farklılıklarının ortaya konulması amaçlanmıştır. İncelediğimiz dönemde Amasya sancağının önemli kazalarından birisi olan Merzifon'da 9 mahallede ikamet eden Ermenilerin, Anadolu'nu en eski kavimlerinden birisi olarak coğrafyadaki varlıkları Türkler öncesine dayanmaktadır. Anadolu'nun Türkler tarafından fethiyle diğer bölgelerde olduğu gibi burada da Türklerle Ermenilerin birlikte yaşayışları başlamıştır.

Tanzimat'ın ilanı ile ekonomik alanda devletin potansiyelinin ortaya çıkarılması düşüncesiyle emlak, arazi ve temettuat sayımları yapılmıştır. Ahalinin ismi, mesleği, tüccar ve esnaf ise yıllık gelirleri gibi bilgilerin kaydedildiği sayımlar mahalle bazında yapılarak, bu bilgileri ihtiva eden defterler düzenlenmiştir. Merzifon'da da yapılan bu uygulama sonrasında, Ermenilerin Müslümanlarla birlikte 6 ve kendilerinin yaşadıkları 3 mahallede aynı şekilde sayımlar yapılmıştır. İşte çalışmamıza konu olan Ermeni mesleklerini değerlendireceğimiz kaynakta bu sayımlar sonrasında oluşturulan ve adına "Temettuat Defterleri" denilen defterler olacaktır.

Merzifon temettuat defterlerinden yaptığımız tespitler göre Ermenilerin ikamet ettikleri mahallelerde 18 değişik özellikte iş yerine sahip oldukları ve bunların çoğunun da niteliği belli edilmeyen dükkânlar olduğu görülmektedir. Ayrıca kumaş kenarlarına süs yapılan ve "Turreci" adı ile anılan tek dükkânında Ermenilere ait olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı şehirlerinde meslek erbaplarının dini ayırım gözetmeksizin kendi aralarında oluşturdukları esnaf birlikleri vardı. Dolayısıyla Ermeni esnaflarda bu birliklere üye idiler. Böylece Ermeni esnaflar köylülerin ürettikleri, zanaatkarların imal ettikleri ve tüccarlardan alarak kar amacıyla satılan malların tüketicilere ulaşımının sağlandığı dükkânlardaki mesleki faaliyetlerini güven içerisinde sürdürmüşlerdir.

Merzifon'daki Ermeni hane reislerinden 536'sı bölgenin coğrafi özelliği ve ekonomik yapısına uygun üretim yapan, hizmet sunan ve ticari faaliyet içerisinde olan 75 değişik meslekle iştegi ederek, hem kendilerinin hem de şehir ve çevresinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Mesleklerin çeşidinin fazlalığından dolayı bunları: işçilikle, zanaat ve ticaretle ilgili ve görevliler şeklinde gruplandırabiliriz. Bu gruplar içerisinde 469 hane reisi zanaat ve ticaretle, 55'i işçilikle ve 12'si ise görevli mesleklerini yaptıkları anlaşılmaktadır. Şehirde Ermeniler, Müslümanlarla aynı meslekleri yaptıkları gibi farklı mesleklerle de iştegi etmişler. Aynı esnaf birlikleri üyesi olduklarından farklı mesleklerdeki hizmetlerden karşılıklı olarak faydalanmışlardır.

*III. İlkadım Sempozyumunda Bildiri olarak sunulmuş, yayınlanmamıştır.

¹ Yrd. Doç. Dr. Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, AMASYA, selim.ozcan@amasya.edu.tr.

Ermeniler mesleki faaliyetlerini, ticari ilişkilerin gerektirdiği rekabet içerisinde hem şehir yöneticilerinin hem de merkezi yönetimin desteği ile sürdürmüşlerdir. Değerlendirdiğimiz dönemde iki unsurun ilişkilerinin dış güçlerin teşvik ve tahrikleriyle güvensiz bir ortama içerisine girdiyse de ticaretin gerekli kıldığı kural ve kaideler istikametinde iyi ilişkiler devam ettirilebilmiştir.

Anahtar kelimeler: Merzifon, Ermeni, Tanzimat, Temettü, Meslek.

Abstract

The paper aims to show the occupational differences between the Armenians believed to be privileged in the minority communities in the Ottoman State and the muslim community they lived together. The Armenians who lived in 9 neighbourhoods in Merzifon, one of the important subdivisions of Amasya sanjak were one of the oldest communities in Anatolia and were in the region prior to the Turks. As in many other regions, they started to co-exist after the conquest of Anatolia by the Turks.

With the declaration of the Tanzimat, property, land and Temettuat book-keeping was conducted in order to see the economic potential of the State. Books related to household names, professions, and incomes if merchants, were recorded according to the neighbourhood that they lived in. This was also true of Merzifon where the Armenians lived alone in 3 neighbourhoods and with the muslims in 6. The research is based on these Temettuat books kept in Merzifon at that time.

The data suggest that the Armenians had 18 different occupations and most of them remained to be unspecified shops. There was this one shop in which embroidery was made for the textile and was called "Turreci". It was believed to belong to an Armenian.

There were occupational societies in the Ottoman provinces. They wouldn't distinguish between craftsmen based on religion. Therefore, Armenian craftsmen were also members of these societies. In their shops, they traded safely the goods or produce from the local people or merchants.

536 of the Armenian family men in Merzifon were busy producing goods, delivering services or trading in 75 different occupations. They tried to meet their own needs as well as the needs of the people living in the province or in the vicinity. These occupations were varied: Workers, craftsmen, merchants or çivil servants. Of all, 469 men were craftsmen or merchants, 55 were workers, and 12 were çivil servants. As members of the same society, they made use of different occupations mutually.

They received support from both the governors and the central administration in maintaining business activities in competition. During the period at hand, they managed to do so in accordance with the laws and regulations in times of unrest caused by foreign intervention

Keywords: Merzifon, Armenians, Tanzimat, Temettuat, Occupations

Giriş

Merzifon şehri; Tanzimat döneminde Sivas vilâyetine bağlı, Amasya Sancağının bir kazası konumunda idi. Amasya'ya 49 km mesafede bulunan kazanın yedi nahiyesi bulunmaktaydı. Sancağın büyük kaza merkezlerinden birisi olduğu² gibi önemli bir kültür ve ticaret merkezi durumundaydı. Tavşan Dağı'nın güney eteklerinde, Tersakan çayının kollarından Gümüş suyu ve Türnüç çaylarının suladığı bir ova kenarında, deniz seviyesinden 750 m yüksekliği bulunan bir tepe üzerinde kurulmuştur³. Merzifon bulunduğu bu coğrafi konumu itibariyle, Samsun ve Karadeniz kıyılarını Anadolu'nun iç bölgelerine yani Sivas, Kayseri, Yozgat, Ankara ve İstanbul gibi büyük yerleşim

² Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş**, I Anadolu'nun İdari Taksimatı, Birinci Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara.1988, s. 134-138 .

³ Besim Darkot, "Merzifon", **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, C,VII, İstanbul. 1993, s. 785; Ali Bursalıgil, Recai Taşan, Sermet Erer, **Merzifon Monografyası**, İstanbul, Tarihsiz.

yerlerine bağlamaktaydı. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde; “..Merzifon’dan üç menzilde canib-i şimale kal'a-i Samsun’a varılır. Merzifon’un iskelesidir. Bazıları Sinop iskelesine giderler, amma Samsun Merzifon’a karibdir”⁴ ifadesiyle, Merzifon’un Karadeniz bölgesindeki coğrafi konumunun önemini vurgulamıştır. Ama XIX. yüzyıl Amerikan misyonerleri Merzifon’un coğrafi konumunu daha değişik bir açıdan değerlendirerek şehrin, Ermenistan’ın başkenti Erzurum ile Osmanlı Devleti’nin başkenti arasında orta noktada yer alan bir yerleşim yeri olduğunu belirtmişlerdir⁵.

Merzifon’un coğrafi konumu ve önemini belirttikten sonra tarihi geçmişini de kısaca değerlendirelim. İki bin yıllık bir geçmişe sahip olan şehrin isminin menşei hakkında değişik rivayetler ifade edilmektedir. Bu rivayetlerden birisi, şehrin Hun Türklerinin bu bölgede bulunan yarı bağımsız beylerinden “Bar Sevinç”in kurduğudur. Merzifon’un 4 km doğusunda bugün “Marınca” diye anılan köyün bulunduğu yerde bölge valisi Bar Sevinç’in kendi adına inşa ettirdiği bu şehre, önceleri Barsivan, Marsivan denilmişse de sonradan Merzifon denilmeye başlanmıştır⁶. Diğer bir rivayet ise; M.Ö 220’de bölge valisi V. Mithridates, bugünkü Merzifon’un yerinde, Merzpond isimli bir kale yaptırmıştır. Bu isim zamanla Merzban, Merzifon şeklinde değişmiştir. “Merz” Farsça sınır, mahal anlamındadır. “Fon”da Pon sözcüğünün karşılığıdır. Buradan hareketle Merzifon’un “Pon sınırı”, “Pon mahalli” anlamına geldiği iddia edilir. Pontus hükümeti zamanında kurulmuş olduğu da bu düşünceye dayandırılır⁷. Osmanlı döneminde daima Merzifün (halk arasında bugünkü okunuşu ile Merzifon) olarak yazılmıştır⁸.

Milattan 200 veya 300 yıl öncesinden itibaren uzun bir süre Pont krallığı egemenliğinde kalan şehir, ardından Roma İmparatorluğu ve İmparatorluğun Doğu (Bizans) - Batı Roma diye ikiye ayrılmasından sonra Doğu Roma sınırları içerisinde kalmıştır. Şehrin idaresinin Türk hâkimiyetine geçmesi ise 1075 yılında Danişment Emiri İltekin Gazi tarafından fethedilmesiyle gerçekleşmiştir⁹. Daha sonra Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçaslan Danişmend oğulları topraklarını XII. yüzyılın ortalarında

⁴ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmet Zillî, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 2. Kitap, Haz. Zekeriya Kursun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s.196.

⁵ Gülbadi Alan, **Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu’daki Etkileri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2002. s. 29.

⁶ A. Aziz Taşan, **Dün’den Bugün’e Merzifon**, Merzifonlular Demegi Yayını, İstanbul 1979, s. 20. **Yurt Ansiklopedisi**, “Amasya” C, I, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1981, s. 422.

⁷ Abdi-Zade Hüseyin Hüsameddin Efendi, **Amasya Tarihi**, Haz. Mesut Aydın, Güler Aydın, c. I, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2007, s. 233-234, **Yurt Ansiklopedisi**, “Amasya”, s. 422.

⁸ Darkot, a.g.e, s. 785.

⁹ Taşan, a.g.e, s. 20

Selçuklu Devletine bağlamasıyla Merzifon ve çevresi Selçuklu hâkimiyetine katıldı¹⁰. Bir yüzyıl sonra İlhanlıların Anadolu'yu istila etmeleriyle şehirde Moğol hâkimiyeti dönemi başlamıştır. XIV. yüzyılın ortalarında bu defa bölge Sivas emiri Eratna Bey'in egemenliğine geçmiştir. Bu yüzyılın sonlarına doğru Eratna Beyi Emir Şad Geldi ile Kadı Burhaneddin arasında yapılan nüfuz mücadelesinde Eratna Beyine yardım eden Osmanlı padişahı Yıldırım Beyazıt'ın 1393 tarihinde Amasya'yı fetih etmesi, sonrasında Merzifon ve çevresinde hüküm süren Taşanoğulları'nın Osmanlı himayesini kabul etmesiyle Merzifon şehri 1396 tarihinde Osmanlı topraklarına katılmıştır¹¹.

Türklerin Anadolu'ya girişleriyle birlikte veya daha önceki İslam-Bizans mücadelelerinden itibaren Anadolu'daki Hristiyan unsurlar şehirlerde ve belirli merkezlerde toplanmaya başlamıştır. Türk fethi sonrasında Anadolu'da meydana gelen siyasi mücadeleler sırasında bu gelişmelerin devam ettiğine şüphe yoktur. Yani Hristiyanların bazı şehirlerde ve merkezi köylerde kalabalık gruplar halinde yaşamaya başlamış oldukları görülmektedir¹².

Anadolu'nun en eski kavimlerinden birisi olarak takdim edilen Hristiyan Ermenilerde, bu coğrafyaya hâkim olan milletlerle birlikte yaşayıp varlıklarını sürdürmüşlerdir. XI. yüzyılda buldukları yerlerde sadece feodal beylikler şeklinde örgütlenmişlerdir. Bu Ermeni beylikleri 1045 yılında Bizans tarafından tamamen ortadan kaldırıp bölge halkları da büyük ölçüde başka mıntikalara nakledilmişlerdir¹³.

Türk hâkimiyetinin Anadolu'da kurulmasıyla birlikte, Türklerle birlikte yaşayışlarını devam ettirip coğrafyaya yayılmışlardır. Fakat bu süreç içerisinde hiçbir zaman bağımsız olmadıkları gibi nüfus olarak da çoğunluğu teşkil etmemişlerdir. Ermeniler bu birliktelik içerisinde en iyi yönetimi Türklerden görmüşlerdir. Hatta Osmanlı döneminde "millet-i sadıka" olarak tanınmışlardır. Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren emperyalist devletlerin teşvik ve tahrikleriyle kadim Türk-Ermeni dostluğu yerini güvensizlik ve çatışma ortamına bırakmış, bu durum Merzifon için de geçerli olmuştur.

XIX. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Devleti'nde Tanzimat fermanının ilan edilmesi bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü hukuki, idari ve askeri alanda yapılan

¹⁰ Darkot, a, g, e., s. 786.

¹¹ Darkot, a, g, e., s. 786.

¹² M. Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Çemişkezek Sancağı**, Ankara, 1999, s. 61.

¹³ Ahmet Kolbaşı, **1892-1893 Merzifon, Yozgat ve Kayseri Ermeni Olayları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 2003, s.7

reform hareketleri yanında mali ve ekonomik alanda yapılan düzenlemeler yeni bir başlangıç oluşturmuştur. Mali alanda yapılan yeniliklerle; devletin gelirlerinin kontrol altında tutulması, vergi konusunda halk arasındaki dengesizliğin ve haksızlıkların önüne geçilmesi, vergi verecek kişilerin tespit edilmesi, ağır vergi yükünün hafifletilip halkın refaha kavuşturulması, bu sayede devletin gelirlerinin artırılarak son dönemde gittikçe bozulan gelir-gider dengesinin yeniden kurulması amaçlanmıştır¹⁴. Öncelikle mali ve ekonomik reformların yapılabilmesi ve ekonominin kayıt altına alınabilmesi için vergi sisteminde yeniliğe gitmek gerektiğinden buna esas oluşturması amacıyla devletin mali imkânlarının yeniden belirlenmesi icap etmiştir. Bu amaçla da Tanzimat'ın uygulandığı yerlerden başlanarak, yapılacak sayımlarla ülkenin ekonomik potansiyeli ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Sayımlarda, ahalinin ismi, şöhreti, mesleği, arazileri, hayvanları, tüccar ve esnafın ise yıllık gelirleri vs. bilgilerinin kaydedildiği defterler tutulması emredilmiştir¹⁵. İşte bu sayımlar sonrasında tutulan defterlere “Temttuat Defterleri” adı verilmiştir¹⁶. Şehirlerde sayımlar mahalle bazında yapılmış. Her mahallede öncelikle imam ve muhtardan başlamak üzere numaralandırılarak hane reislerinin isimleri ve şöhreti yazılmıştır. Eğer hane reisi evde yoksa veya merhum ise eşinin veya çocuklarının ismi yazılmıştır. Çalışmamıza konu olan hane reislerinin meşgul oldukları meslekleri ile özel durumları hanenin sağ üst tarafına kaydedilmiştir¹⁷. Ayrım yapılmaksızın bütün halk

¹⁴ Mustafa Serin, “Osmanlı Arşivi'nde Bulunan Temettuat Defterleri”, **Başbakanlık I. Milli Arşiv Şurası 20-21 Nisan 1998**, Ankara, 1998, s. 718; Tanzimat dönemi vergi sistemi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Abdüllatif Şener, **Tanzimat Dönemi Vergi Sistemi**, Ankara 1990.

¹⁵ Serin, a.g.m.s. 718; Tanzimat'ın ilanından bir yıl önce tahrir konusunda çalışmalar yapılmış ve bunlar Tanzimat uygulamalarına öncülük etmiştir. Meclis-i Vâlâ tarafından muhassılların görev ve sorumluluklarına ilişkin 25 Ocak 1840 tarihli bir Talimat-ı Seniyye düzenlenmiş. Burada muhassılların tahriri nasıl yapacağı anlatılmıştır bkz. Said Öztürk, “Türkiye’de Temettuat Çalışmaları”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 1, S. 1, İstanbul, 2003, s. 289; 1840 yılında başlanılan Temettuat sayımları yeni vergiler konulacağı şeklinde algılandığı için bazı yerlerde karışıklıklar çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle ilk sayımlardan istenilen netice elde edilememiştir. Ancak sayımlardan vazgeçilmemiş ve sayımın 1844 yılında yeniden yapılmasına karar verilmiştir. Sayımlarda bu defa herhangi bir karışıklık ortaya çıkmaması ve sayımın usulüne uygun olarak yapılması için vali ve defterdarlara talimatlar ve örnekler gönderilmiştir. Sayımlar, merkezden gönderilen memurlarca değil, sayımı yapılan mahallin muhtarı, imamı, gayrimüslimlerin yaşadığı yerlerde ise o yerin papazı veya kocabaşları marifeti ile ve ziraat memuru ve vekilleri nezaretiyle yapılmıştır. Bkz. Ertan Gökmen “Saruhan Sancağında Temettuat Tahriri”, **Bilig**, Sayı 45 Bahar, Ankara 2008, s. 73-74

¹⁶ Temettuat Defterlerinin Sosyo-Ekonomik Tarih Açısından Önemi için bkz. Mübahat. S. Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadî Tarih Kaynaklarından Temettü Defterleri”, **Belleten**, C. LIX/225, Türk tarih Kurumu Yayını, Ankara. 1995, s. 395-412.

¹⁷ Kütükoğlu, a.g.m, s.402-403, Tevfik Güran, “Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo- Ekonomik Özellikleri”, **İÜİF Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan’a Armağan Özel Sayısı**, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara, 1985, s. 303.

sayıma tabii tutulduğundan Osmanlı tebaasından olan gayrimüslimlerde, dolayısıyla Ermenilerde buldukları yerlerde belirtildiği şekilde kaydedilmişlerdir.

Temettuat defterleri, XIX. yüzyılı kapsayacak bölge çalışmaları yanında diğer alanlarda yapılacak çalışmalar içinde başvurulacak ana kaynaklardandır. Bu defterlerde, sosyal anlamda; mahallelerin oluşmasında rol oynayan sosyal yapılar, meslek çeşitliliğine, hane reislerinin resmi görevleri, statüleri, kullandıkları sıfatlar hakkındaki bilgiler yanında ekonomik anlamda; ziraî üretimin bütün özelliklerini ortaya çıkaran bilgi ve içerik zenginliğine, gelir kayıtlarına dair verdiği ayrıntılı muhtevayı bulmak mümkündür¹⁸.

Tanzimat döneminde Merzifon'daki Ermenilerinin mesleki durumunu ortaya koyacağımız bu çalışmaya esas teşkil edecek olan kaynak yukarıda ifade edildiği gibi düzenlenmiş olan temettuat defterleri olacaktır. Osmanlı Devlet'inde Tanzimat'ın uygulandığı eyaletlerde yapılan temettuat sayımlarının tutulduğu H. 1261 (1844) tarihli Merzifon'un merkezine ait olan 28 adet temettuat defteri bulunmaktadır¹⁹. Bu defterlerden 9'uda şehirdeki Ermenilere aittir²⁰.

Sonuçta XV. ve XVI. yüzyıllarda yapılan tahrirlere benzeyen fakat sistem olarak biraz daha değişiklik arz eden emlak, arazi ve hayvanat temettuat sayımları sonunda Merzifon'da oluşturulan bu temettü defterlerinin ışığında şehirdeki Ermenilerin mesleki durumlarının değerlendirmesini ortaya koyalım:

Tanzimat Döneminde Merzifon Şehri

a- Ermeni Mahalleleri

Şehrin fiziki unsurlarını bünyesinde bulunduran ve küçük yerleşmeler olarak şehri tamamlayan en önemli unsur mahalledir. Aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte yerleştikleri şehrin bir bölümü olarak tanımlanabilir.²¹ Birbirlerini tanıyan ve birbirileri üzerinde toplum baskısı kurmuş, birbirlerine karşı sorumluluk duyguları olan sosyal dayanışma içerisindeki bu topluluk, Müslüman ve gayrimüslim mahalleleri olarak dini bir ayrılık gösterir. Bu ayrılık aynı dine mensup olanların bir

¹⁸ Selim Özcan, **Tanzimat Döneminde Sinop Şehri**, Sinop Belediyesi Kültür Yayınları, Sinop, 2014, s.IV.

¹⁹ BOA, Maliye Nezareti (ML. VRD. TMT), NO: 12925, 12929, 12931, 12936, 12996, 13010, 14160, 14161, 14162, 14164, 14166, 14167, 14171, 14172, 14173, 14178, 14179, 14184, 14185, 14186, 14187, 14188, 14190, 14191, 14192, 14193, 14195, 14196 Tarih. 1260-1261.

²⁰ BOA, Maliye Nezareti, (ML. VRD. TMT) NO:12996, 14166, 14172, 14178, 14184, 14185, 14187, 14191, 14195, Tarih. 1260-1261.

²¹ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri" *Osmanlı Araştırmaları*, c. IV, İ İstanbul, 1984, s. 69, Erol Özbilgen, "Osmanlılarda Şehircilik", *İlim ve Sanat*, sayı: III, İstanbul, 1988, s. 7832.

arada yaşama isteklerinin sonucudur. Yani mahalleler dini bir yapının etrafında toplanma, ya da aynı din ve mezhepten olanların bir arada yaşama arzuları sonrasında teşekkül etmiş şehrin mekânlarıdır.²² Mahallenin şehri fiziki olarak şekillendirmesinin yanı sıra sosyal ve kültürel açıdan da etkileyen bir birim olduğu anlaşılmaktadır.

Buradan gayrimüslim reayanın²³ ayrı mekânlarda oturduğunu, inanç ve gelenek birliğine sahip kişilerin bir arada yaşamalarının daha rahat olduğu sonucu çıkarılabilir.²⁴ Yani mahalleler ya dini bir yapının etrafında, ya da aynı din ve mezhepten olanların bir arada yaşama arzuları sonunda teşekkül etmiş mekânlar olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı şehirlerinin geneline şamil olan bu yapılanmanın Merzifon'da da mevcut olduğu temettuat sayımı yazımlarından anlaşılmaktadır. Bizzat Ermenilerin ikamet ettikleri mahalleler olduğu gibi Müslümanlarla birlikte yaşadıkları ama farklı mekânlarda buldukları mahallelerde vardır.

XVI. yüzyılda Merzifon'da; 28 Müslüman mahallesi ile Bozahâne, Erzincanî, Kaplan ve Kilisa adlı 4 gayrimüslim Ermeni mahallesi olmak üzere toplam 32 mahalle²⁵ bulunmaktaydı.

XIX. yüzyıldaki Merzifon'un mahallelerine gelince temettuat kayıtlarının yazımı mahalle mahalle olarak düzenlenmiş olmasından şehirde 21 mahallenin bulunduğu anlamaktayız. Bunun 18'nin Müslüman, 3'ünün ise Hristiyan Ermeni mahallesi olduğu anlaşılmaktadır. Müslüman mahallelerden 13'ü, Ermeni mahallelerinde ise 3'ü XVI. yüzyıldaki aynı adı taşıyan mahallelerdir. Ayrıca; Alaca Minare, Cami-i Atik, Hacı Bali, Hoca Süleyman, Neccar ve Seyyid Bölük mahallelerinde Müslümanlar ile Ermenilerin ayrı mekânlarda ve aynı mahalle çatısı altında yaşadıkları görülmektedir.

Tablo I: Merzifon'daki Ermeni Mahalleleri

Sıra No	Mahalle Adı	Hane Sayısı	Temettu No
1	Bozahane	113	14185
2	Erzincan	65	14178
3	Kaplan	61	14172
Toplam		239	

²² Özcan, *Tanzimat Döneminde Sinop Şehri*, s. 48.

²³ Osmanlı Devletinde; başlangıçta askeri sınıf dışında kalan Müslüman ve gayrimüslim halkı ifade etmekte iken, XVIII. yüzyıldan sonra sadece gayrimüslimler için kullanılmıştır.

²⁴ Ergenç, "Mahalle", s. 71.

²⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Adnan Gürbüz, *Toprak Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1993, s. 87-91.

Tablo II: Merzifon’da Müslümanlar İle Ermenilerin Birlikte Yaşadıkları Mahalleler

Sıra No	Mahalle Adı	Hane Sayısı		Sıra No	Mahalle Adı	Hane Sayısı	
		Müs	Erm			Müs	Erm
1	Alaca Minare	12	66	4	Hoca Süleyman	16	28
2	Cami-i Atik	11	47	5	Neccar	59	48
3	Hacı Bali	94	70	6	Seyyid Bölük	20	60
Toplam		117	183	Genel Toplam		212	319

Şehirdeki mahallelerin sayılarının XVI. ve XVII. yüzyıla göre XIX. yüzyılda azaldığı görülmektedir. Bunun zaman içerisinde nüfus hareketlerinin, mahallelerin nüfus kompozisyonlarında değişikliklere sebep olması, yani bazı mahallelerin XIX. yüzyılda diğer mahallelere katılması yanında bu yüzyılın ilk yarısında muhtarlık teşkilatının 1833’den itibaren taşrada uygulanmaya başlamasının²⁶ mahallelerde yeniden yapılanmanın ortaya çıkması şeklinde açıklayabiliriz. Yine bazı mahalle sakinlerinin göç ve sair sebeplerle mahallelerini terk edip başka bir mahalleye yerleşmiş olduklarını ifade edebiliriz. Aynı zamanda XIX. yüzyılda ortaya çıkan Osmanlı Ermeni ilişkilerindeki olumsuzlukların insanlar üzerindeki etkisi sonrası farklı yerlere göç hareketlerinin olmasıdır. Diğer bir sebep olarak da mahallelere ait olarak tutulan temettuat defterlerinden bazılarının arşivde bulunamaması veya arşivde başka tasniflerin içerisine karışmış olması ihtimalidir.

b- Ermeni Nüfusu

Şehir hayatının iyi anlaşılabilmesi için şehirde yaşayan nüfusun ayrıntılı olarak tespit edilmesi bir zarurettir. Şehir demografisinin bilinmesi birçok sosyal ve ekonomik problemlerin çözümlenmesinde yardımcı olmaktadır. Yani nüfusun miktarı, yoğunluğu, dağılışı, hareketliliği, cinsiyeti ve meşguliyeti gibi durumların ortaya konulması belli bir dönemdeki toplumun sosyal ve ekonomik konumunun belirlenmesinde oldukça etkili sebeplerdir²⁷.

Osmanlı Devlet’inin kuruluşundan itibaren her 30 yılda veya daha uzun bir sürede arazi tahriri amacıyla sayımlar yapılmıştır. Bu tahrirler aynı zamanda nüfus tahminleri içinde kullanılmıştır. XVI. yüzyılda Merzifon’da 1520 ve 1576 tarihlerinde

²⁶ Musa Çadırcı, “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme”, **Bellekten**, Tür Tarih Kurumu Yayını, S.135, Ankara, 1970, s. 409-410.

²⁷ Ömer Lütfü Barkan, “Tarih Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, **Türkiyat Mecmuası**, C. X, Türkiyat Enstitüsü Yayını, İstanbul.1953, s. 1-26.

olmak üzere iki tahrir yapılmıştır. Bu tahrirlerin ortalama sonucunu alarak şehirdeki Ermeni nüfusunu tahmini olarak belirlememiz mümkün olabilmektedir. Ancak nüfusun tahmininde Osmanlı şehirlerinin demografisini, XVI. yüzyıldaki tahrir defterlerine dayanarak hesaplayan Ö.Lütfü Barkan'ın hane karşılığı olarak esas aldığı "5" katsayısını²⁸ bizde birçok araştırmacı gibi esas olarak kullanacağız. 1520 ve 1576 yıllarında yapılan tahrirlerin ortalamasına göre Şehirdeki Ermenilerin tahmini nüfusunun 950 olduğunu söyleyebiliriz (Bkz. Tablo III)²⁹.

Tablo III: XVI. Yüzyıllarda Merzifon'daki Ermeni Nüfusu (1520-1576)

	1520		1576	
	Hane	Mücerred	Hane	Mücerred
Ermeniler	152	95	175	167
Toplam	760	95	875	167
Genel Toplam	855		1042	

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için reformlar dönemi olduğundan, bu reformlar çerçevesinde 1831 yılında ilk defa modern manada bir nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. Çalışmamızın dönemine yakın tarih olmasına rağmen bu nüfus verilerinden Merzifon'un şehir nüfusunu belirlemek oldukça zordur. Çünkü şehrin toplam mahallelerinin ve köylerinin adları ile sayıları verilmeden toplam nüfus miktarı verilmiştir. Dolayısıyla şehrin sağlıklı olarak tahmini nüfusunu belirleyebilmek mümkün olamamaktadır³⁰.

Tanzimat dönemi için Merzifon şehirdeki Ermeni nüfusunu değerlendireceğimiz kaynak, şehir merkezine ait tutulan temettuat sayımları olacaktır. Bu sayımlarda vergi mükellefi olan erkek nüfus hane reisi olarak verilmesi itibariyle toplam nüfus rakamlarına tam olarak ulaşmak imkânı zor olduğu gibi hanede tam olarak kaç kişinin olduğunu ve cinsiyetini de belirlemek mümkün olamamaktadır. Fakat defterlerden şehirdeki toplam Ermeni hane sayısını belirledikten sonra bir hane için esas alınan "5" katsayısını kullanarak tahmini nüfusu tespit etmemiz mümkün olabilmektedir.

²⁸ Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", İÜEF. **Tarih Dergisi**, S.32, İÜEF Yayını, İstanbul.1979, s. 331-348;Barkan, "Tarih Demografi Araştırmaları" s.1-16.

²⁹ Bkz. Tablo IV; Adana Gürbüz'ün, **Toprak Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı** (Yayınlanmamış Doktora Tezi) adlı çalışmadaki veriler kullanılarak düzenlenmiştir. Mücerred; Buluş çağına ermiş ve bir iş tutabilme gücüne sahip bekâr erkek demektir.

³⁰ Geniş bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1997, s. 151-152.

Temettuat defterlerinden şehirde toplam 558 Ermeni hanesinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu hanelerden 239'unun sadece Ermenilerin iskân ettikleri mahallelerde, 319'unun da Müslümanlarla birlikte yaşadıkları mahallelerde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, toplam tahmini nüfusu 2790 olarak tahmin etmekteyiz. Bu nüfusun 1195'i sadece Ermenilerin bulunduğu mahallelerde, 1595'i ise Ermenilerin Müslümanlarla birlikte yaşadıkları mahallelerde iskân etmekteydi. Ermeni nüfusun çoğunluğunun Müslümanlarla birlikte yaşanan mahallelerde olduğunu gözlemlenmektedir. Yani Ermenilerle Müslümanların ayrı mahallelerde ve Ermenilerin çoğunlukta olduğu Müslüman mahallelerinde beraberce yaşadıkları karşımıza çıkmaktadır. Ermeni nüfusunun mahallelere göre dağılışı ve nüfusun yoğun olduğu mahalleler tablo IV ve V'de gösterilmiştir. Şehirde yalnız Ermenilerin yaşadığı en kalabalık mahallenin Bozahane ve nüfusu en az olan mahallenin de Kaplan olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo IV: Temettuat Defterlerine Göre Ermeni Mahallelerin Hane ve Nüfusu

Sıra No	Mahalle Adı	Hane Sayısı	Nüfus
1	Bozahane	113	565
2	Erzircan	65	325
3	Kaplan	61	305
Toplam		239	1195

152

Tablo V: Temettuat Defterlerine Göre Müslümanlar İle Ermenilerin Birlikte Yaşadıkları Mahallelerdeki Ermeni Hane ve Nüfusu

Sıra No	Mahalle Adı	Hane Sayısı	Nüfus	Sıra No	Mahalle Adı	Hane Sayısı	Nüfus
1	Alaca Minare	66	330	4	Hoca Süleyman	28	140
2	Cami-i Atik	47	235	5	Neccar	48	240
3	Hacı Bali	70	350	6	Seyyid Bölük	60	300
Toplam		183	915	Toplam		136	680

Müslümanlar ile Ermenilerin birlikte yaşadıkları ve en kalabalık nüfusa sahip olan mahallenin Hacı Bali, nüfusu en az olan mahallenin de Hoca Süleyman olduğunu görmekteyiz. Bu mahallelerin 4'ünde Ermeni nüfusun daha fazla olduğu gözlenmektedir (Bkz. Tablo V).

Şehirde, Ermenilerin nüfusunda bir artışın olduğunu gözlemlenmektedir. Bu artışın daha çok bu dönemde sık sık meydana gelen savaşlar sebebi ile kırsal kesimden şehir merkezine yapılan göçlerden kaynaklandığını tahmin etmekteyiz.

c-Ermeni Esnaf ve Zanaatkârları

Anadolu'nun Türk hâkimiyetine geçmesiyle birlikte coğrafyaya yayılan ve en ideal yönetimi Türklerden gören, Osmanlı döneminde ise farklı algılanan Ermeniler bu yaşayışlarını Merzifon şehrinde de sürdürmüşlerdir. Aynı zamanda üretim yapan, hizmet sunan ve ticari faaliyette bulunan meslekler icra ederek hem kendilerinin hem de şehrin ve çevresinin ihtiyaçlarını karşılamak için ekonomik faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Osmanlı şehirlerindeki meslek erbabı olan, esnaf ve zanaatkârlar kendi aralarında geleneksel bir anlayışla teşkilatlanmış bir yapıya sahiptiler. Her esnaf zümresinin lonca denilen birlikleri vardı. Loncalarda belirli kural ve kaideler geçerliydi. Ancak Osmanlı şehirlerinin hepsinde görülen bu yaygın ve güçlü esnaf teşkilatı XVI. yüzyıldan itibaren gittikçe zayıflamış ve özelliklerini kaybetmeye yüz tutmuştu³¹. Bu kurallara ilk dönemlerde olduğu gibi değerlendirdiğimiz dönemde de sıkı sıkıya bağlılık söz konusu değildi. Bazen mevcut kuralların çiğnendiği görülmekteydi.

Esnaf ve zanaatkârlar gelenekçi yapının izin verdiği imkânlar ölçüsünde mesleklerini yaptıkları işin adıyla anılan belirli mekânlarda icra etmekteydiler. Bu mekânlar şehirdeki muhtelif mahallelere yayılmış durumdaydı. Buralarda köylülerin ürettikleri, zanaatkârların imal ettikleri esnaftan bazılarının tüccardan alıp kar amacı ile sattığı mallar tüketicilere ulaştırılmaktaydı. Bu faaliyetler mal değiş tokuşu şeklinde yapıldığı gibi alış veriş olarak da gerçekleştirilir, hizmetler satılır ve alınır.

Meslek erbaplarının her birinin mesleğini icra ettiği kendisine ait veya muhtemelen kiraladığı mekânlar “dükkân” olarak bilinirdi. Bu dükkânlar çoğu zaman o meslek erbabının yaptığı işin adıyla anılmaktaydı. Dükkân olarak belirtilen ama niteliği belli olmayan mekânlarda bulunmaktadır³².(Bkz. tablo: VI) Fakat hizmet üreten meslek sahiplerinden olan tellaklar ve berberler gibi esnaflar ise hizmetlerini değişik mekânlarda gerçekleştirebiliyorlardı. Bu mekânlar aynı zamanda şehir halkı ile

³¹ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara, 1997, s. 3-6

³² Bu durum Sinop şehrinde de görülmektedir. Bkz. Özcan, *Tanzimat Döneminde Sinop Şehri*, s. 42

köylülerin ve dışarıdan gelen ticaret erbabının kaynaştığı sosyal, ticari ve kültürel açılardan etkileşim ve iletişim içinde bulunduğu yerlerdi.

Esnaf ve zanaatkârlardan aynı işi yapanlar dini ayırım olmaksızın bir arada ekonomik faaliyetlerini sürdürebilmişlerdir. Gayrimüslim esnaflarda Müslüman esnafların tabi olduğu esnaf teşkilatlanması içerisinde yer almış. Bu teşkilatın kurallarına göre faaliyet göstermişlerdir. Merzifon'daki esnaflar arasında bu duruma şahit olduğu gibi³³ aynı dönemde Sinop'taki esnaf ve zanaatkâr teşkilatlanmasının içerisinde farklı dine mensup meslek sahiplerinin de bulunduğu görülmektedir³⁴.

Osmanlı esnaf ve zanaatkârları arasında dini bir ayırım gözetilmemekle beraber üretilen malın veya hizmetin çeşidinde dinin belirleyici olduğu görülmektedir. Bundan dolayıdır ki meyhanecilik ve alkol satışı gibi bazı meslekleri yalnızca gayrimüslimler yaparken, kasaplık ve ekmekçilik gibi bazı meslekleri her inanç gurubu kendi toplumunun ihtiyaçları için ifa etmişlerdir³⁵.

Aynı zamanda, bir şehirde rastlanan esnaf ve zanaatkâr gurubu içerisinde yer alan mesleklere, şehirlerin coğrafi özelliği ve ekonomik yapılarının farklılığı sebebiyle başka şehirlerde rastlanması söz konusu olabilmekteydi. Örneğin, aynı dönemde Ankara'da mevcut olan Balıkçı, Destici ve Göncü gibi mesleklere³⁶, Merzifon'daki esnaf ve zanaatkârlar arasında rastlanılmamaktadır.

d- Ermenilere Ait İş Yerleri

Osmanlılarda şehre “nefs” denilmekteydi. Aynı zamanda “nefs” bir sancak veya kazanın merkezi anlamına gelir.³⁷ Şehir tanımının Osmanlı dönemindeki tanımı ile arasında büyük bir fark yoktur. Sadece nüfus, sanayi ve ticaret gibi ölçü olarak alınan kriterlerin miktar ve mikyası değişmiştir.

Şehir; içerisinde yaşayan nüfusun iş bölümüne tabi olarak tarım dışı mal ve hizmet ürettiği ve bunları yakın çevresi ya da geniş bir alan için pazarladığı yerleşim mekânlarıdır. Osmanlı şehri ise “Cuma kılınır ve pazarı durur” yer olarak tanımlanır.³⁸

³³ Özcan, *Geçmişten Günümüze Merzifon*, s.486-494

³⁴ Özcan, *Tanzimat Döneminde Sinop Şehri*, s. 89-98

³⁵ İbrahim Güler, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkârları ve Sorunları Üzerine Gözlemler, *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, c.1, Güz 2000, s, 2, s.129

³⁶ Güler, *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, s.147-155

³⁷ M. Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 3.

³⁸ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler”, **VII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)**, Ankara, 1981, s. 1265, Sadi H. Selen, “XVI. ve XVII. Yüzyılda Anadolu'nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı”, **III. Tarih Kongresi**, Ankara, 1948, s. 595.

Şehirde büyük ölçüde tarım dışı üretim yapıldığından sınırları içerisindeki topraklar “miri arazi” değildir.³⁹ Şehirlilere ait olan ve genellikle kendileri tarafından işlenen topraklarda tarımsal faaliyetler ve özellikle bağcılık ile bahçecilik yapıldı.⁴⁰ Böylece şehirli pazara kısmi bir bağıllık içerisinde yaşardı.

Osmanlı şehrinin fiziki yapıları arasında yer alan kale, sur, görkemli camiiler, bir meydan çeşmesi, geniş hacimli bedestenler, kubbeli hamamlar, medrese, han, imarethane, pazar yeri ve sıra sıra bacaları ile fırın, boyahane, salhane gibi imalathaneler kurulacak bir şehrin veya imarı istenen eski şehrin unsurlarını oluşturur.⁴¹

Osmanlı şehirlerinin fiziki görünümünü süsleyen bu yapılar, Merzifon'da kendine has bir gelişme göstermiştir. Çalışmamızın temel kaynağı olan, Ermenilerin yaşadığı mahallelerde tutulan temettuat defterlerinden tespit ettiğimiz ve Merzifon'u şehir statüsüne yükselten Ermenilere ait fiziki yapılarda bulunmaktadır. Şehirde Ermenilere ait mevcut binalar ve bunların mahallelere göre dağılımı tabloda görüldüğü gibidir (Bkz. Tablo: VI).

Tablo VI: Merzifon'daki Ermeni Hane Reislerine Ait İş Yerleri

İş Yerleri	Alaca Minare	Cami-i Atik	Hacı Bali	Hoca Süleyman	Neccar	Seyyid Bölük	Bozahane*	Erzircan*	Kaplan*	Toplam
Asiyap (Değirmen)	-	-	-	-	-	-	-	2	2	4
Dükkân	-	1	1	-	1	4	1	3	-	11
Kasap	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2
Turreci	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Toplam	-	1	1	1	1	4	1	7	2	18

Bu yapılarda daha ziyade bazı Ermeni esnaf erbaplarının mesleklerini icra ettikleri ve halkın ihtiyaçlarını karşılamak için alışveriş yaptıkları dükkânlar ve iş yerleri oldukları bazılarının da aynı amaçlara yönelik olarak kiraya verildiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu yapılardan şehirde yaşayan hane reislerinin sahip olduğu binaları, bunların

³⁹ Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", s. 1265.

⁴⁰ Selen, "XVI. ve XVII. Yüzyılda Anadolu'nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı" s. 390-398, Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, c. II, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 202-204.

⁴¹ Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s. 5, Cengiz Orhonlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Şehir Mimarları", **Osmanlı Araştırmaları**, II, İstanbul, 1981, s. 1-30, Selim Özcan, **Tanzimat Döneminde Sinop Şehri**, Belediye Kültür Yayınları, Sinop, 2014, s. 38.

tasarruf şekillerini ve binaların çeşitliliği ile dağılımını belirleyebilmekteyiz. Ayrıca binaların dağılımına göre şehrin sosyal yapısı hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz.

Dükkanların ve iş yerlerinin sayıları mahallelere göre farklılık göstermektedir. Bu da şehirde yapılan mesleklerin mahallelere göre değiştiğini, yani bazı mahallelerde bazı meslek erbaplarının daha fazla olduğunu ve o mesleğin daha fazla yapıldığını ifade etmektedir. Bir yerde o mesleğin orada ihtisaslaştığını göstermektedir. Her mahallede her mesleğin icra edilmediği, mesleklerin her mahallede yaygınlık göstermediği karşımıza çıkmaktadır.

Ermenilerin - Müslümanlarla birlikte yaşadıkları Alaca Minare mahallesinde Ermeni hane reislerine ait dükkan ve işyeri bulunmazken, diğer 8 mahallede ise dükkanların daha yaygın olduğu iş yerlerinin sınırlı bulunduğu anlaşılmaktadır. Ermenilerin Müslümanlarla birlikte yaşadıkları 6 mahallede Müslüman hane reislerine ait değişik hizmetler sunan dükkan ve işyerleri bulunmaktadır⁴². Bu hizmetlerden aynı mahallede olmaları itibarıyla tabii ki Ermenilerde faydalanacaklardır. Müslümanların, Ermenilere ait olan hizmet birimlerinden istifade ettiği gibi, bu da Müslümanlar ile Ermenilerin bu dönemde çoğu yerde olduğu gibi sorunsuz olarak beraber yaşadıklarının göstergesidir. Yani aynı mahallede olsun ya da komşu mahallelerde olsun komşuluk ilişkileri içerisinde bulunabilmişlerdir. Aynı çarşıda alışverişlerini yapıp, yer yer aynı imareten de yiyip içebilmişlerdir. Toplumda bir arada yaşamının en güzel örneklerini vermişlerdir. Yine şehirlerde ortak müesseseler vücuda getirerek bunlardan birlikte yararlanabilmişlerdir.

Merzifon'da Ermenilerin kendilerine ait toplam 18 işyeri bulunduğu ve bunların çoğunluğunun 11 âdetinin dükkan olduğu görülmektedir. Ermeniler hem kendilerine ait mahallelerde hem de Müslümanlarla birlikte iskân ettikleri mahalleler de dükkan sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Aynı zamanda şehirde bulunan toplam 9 değirmenden 4'ünün Ermenilere ait mahallelerde olması, Müslümanlarında bu iş yerlerinden hizmet almasını ortaya çıkarır. Bunların haricinde Ermenilerin kendilerine ait bir mahallelerinde 2 tane kasap dükkanı bulunmaktadır. Bununda kendi dini inançları ile ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca; Müslümanlarla Ermenilerin birlikte yaşadıkları Hoca Süleyman

*İşaretli üç mahalle Ermeni Mahalleri, diğer 6 mahalle ise Müslümanlarla Ermenilerin birlikte yaşadıkları mahallerdir

⁴² Daha geniş bilgi için bkz. Selim Özcan, "Tanzimat Döneminde Sosyal ve Ekonomik Açından Merzifon", **Geçmişten Günümüze Merzifon**, Merzifon Belediyesi Kültür Yayınları, , Ankara, 2010, s. 473.

mahallesinde ise sadece Ermenilere ait olan bir tane, kumaş kenarlarına süs yapılan turreci dükkânı olduğu anlaşılmaktadır. Bu dükkânda Merzifon'da bu iş kolunda tektir.

Şehirde Ermenilerin yaşadığı mahalleler içerisinde Erzircan mahallesindeki dükkân ve işyerlerinin sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Buradan bu mahallenin merkezi bir konuma sahip olduğunu ifade edebiliriz.

e- Ermenilerin Mesleki Durumları

Temettuat defterlerinin önemli özelliklerinden birisi de hane reislerinin hatta bazen de oğullarının mesleklerinin yazılmış olmasıdır. Bu da bize şehirde faaliyet gösteren meslek gruplarını tespit etme imkânı vermektedir. Böylece her mahallede yaşayan insanların geçimlerini sağladıkları meslekleri ve şehirdeki sosyal grupları belirleyebilmemiz mümkün olmaktadır.

Merzifon'un 9 mahallesinde yaşayan 558 Ermeni hane reisinden 22'sinin mesleği olmadığı, geriye kalan 536 hane reisinin ise 75 değişik meslekle işteğal ettikleri görülmektedir. Bu meslekleri; işçiler, zanaat ve ticaretle ilgili meslekler, görevliler ve belirli bir mesleği olmayanlar olmak üzere 4 grup da toplamak mümkündür. Hane reislerinin bu meslek gruplarına göre dağılımları şöyledir (Bkz. Tablo VII).

Tablo VII: Şehirdeki Ermeni Hane Reislerinin Mesleklerine Göre Dağılımı

Sıra	Meslekler	Hane Sayısı	Oranı (%)
1	İşçiler	55	10
2	Zanaat ve Ticaretle ilgili Meslek	469	84
3	Görevliler	12	2
4	Mesleği Olmayanlar	22	4
Toplam		558	100

Ermeni hane reislerinin meslekleri için yaptığımız tasnifte birinci grupta değişik alanlarda hizmet gören ve üreten işçiler yer almaktadır. Bu alanda 7 değişik adla ifade edilen işçilerden; en fazla 43 hane reisinin ırgad olarak çalıştığı ve her mahallede bulunduğu görülmektedir. Diğer 12 hane reisi ise işçi olarak farklı hizmetlerde çalışmaktadır. Toplam olarak 55 hane reisinin yaptığı ve toplam Ermeni hane sayısına göre de % 10'un mesleği olduğu anlaşılmaktadır. Bu gruptaki işçiler arasında toprak işlerinde gündelikçi olarak çalışanlar olduğu gibi belirli bir iş yerine bağlı sürekli çalışanlarda bulunmaktadır. Müslüman mahallelerinde nüfusla orantılı olarak hemen hemen daha fazla hane reisi aynı mesleklerle işteğal etmektedir. Bu grupta Ermeni

hane reisi tarafından yapılan ve Müslümanlardan farklı olan meslek ise 4 kişinin hizmet verdiği hamallıktır.

Şehirde ki meslek grupları içerisinde ikinci sırada yer verdiğimiz; mal üreten ve alım satan yapan toplam hane sayısının % 84'ünün iştigal ettiği zanaat ve ticaretle uğraşanların meslekleri gelmektedir. Bunlar arasında mesleğinde uzmanlaşmış ve çeşitli mesleklere mensup usta, kalfa ile çıraklar bulunmaktadır. Mesleklerinin ehli olan bu gruplar, üretimi doğrudan üstlenenlerdi.

Halkın ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve hayatın devamında elzem olan ürünleri meydana getirmek için bu grupta 62 tane değişik meslek çeşidi icra edilmektedir. Bunlar arasında en fazla dokumacılıkla ilgili 21 meslek türü 192 hane reisi tarafından yapılmaktadır. Yani zanaat ve ticaretle uğraşan hane reislerinin yaklaşık 1/3' nin dokumacılıkla ilgili mesleklerde çalıştığı anlaşılmaktadır. Buda Ermeni hane reisleri arasında dokumacılıkla ilgili mesleklerin revaçta olduğunu göstermektedir. Merzifon'daki dokuma iş kolunun XIX. yüzyıl boyunca kumaş üretimini sürdürdüğü görülmektedir. Dokunan kumaşların hammaddesinin daha çok bu işle iştigal eden Ermeni tüccarlar tarafında dışardan getirildiği ve burada işlenip kumaş olarak dokunarak ihraç edildiği ifade edilmektedir⁴³. Bu grup mesleklerde çoğu zaman üretim ve satış faaliyetleri bir arada yürütülmektedir. Zanaat ve ticaretle ilgili meslekler çok çeşitli olduğundan bunları şu altı başlık altında toplamak mümkündür:

- 1-Giyim Eşyaları Üreten ve Satan Esnaf,
- 2-Yiyecek ve İçecek Maddeleri Üreten ve Satan Esnaf,
- 3-Değişik Mal Üreten ve Satan Esnaf,
- 4-Yapı ve İnşaat Alanındaki Meslekler,
- 5-Taşımacılığa Dair meslekler,
- 6-Değişik Hizmetlerde Çalışanlar, (Bkz. Tablo VIII)

Meslek sayısının fazlalığı, halkın ihtiyaçlarının çeşitliliğini göstermekte olup, meslek dallarının yaygın ve ileri bir seviyede olduğunu da ifade etmektedir. Yine bir mahallede hangi mesleğin ne ölçüde geliştiğini tespit etmemize imkân verdiği gibi gelirin meslekler arası dağılımını da ortaya koymaktadır. Ermeni hane reislerinden büyük çoğunluğunun bu meslek gruplarında çalıştıkları anlaşıldığı gibi meslek erbabı

⁴³ George E. White, **Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları**, Çev. Cem Tarık Yüksel, İstanbul, 1995, s.157

kişiler oldukları da görülmektedir. Ermeni mahallelerinde mesleklerin yapılma oranlarının, hane sayısı ile orantılı olduğunu söyleyebiliriz. Hane sayısı fazla olan mahallelerde daha çok mesleğin icra edildiği, hane sayısı daha az olan mahallelerde ise oranın düşük olduğu gözlemlenmektedir. Yani arz talep ilişkisinin olduğunu ifade edebiliriz.

Zanaat ve ticaretle ilgili meslekler içerisinde değerlendirdiğimiz giyim eşyası üreten ve satan esnaflar genellikle dokumacılık ve ayakkabıcılıkla ilgili meslekleri yaptıkları görülmektedir. Şehirde bu iş kolunda Ermenilerin Müslümanlardan farklı olarak pabuççu ve peştamalcı mesleklerini de icra etmektedirler. Bu gruptaki 5 değişik meslek 105 hane reisi tarafından yapılmaktadır.

Yiyecek ve içecek maddeleri ile ilgili 6 değişik meslek 56 Ermeni hane reisi tarafından ifa edilmektedir. Bu meslek grubu içerisinde yer alan kasaplığın ise davar kasabı ve sığır kasabı şeklinde farklı meslekler olduğu anlaşılmaktadır. Dinin belirleyici olduğu mesleklerden olan kasaplığın ve ekmekçiliğin şehirde Ermeni hane reislerinin yaptığı meslekler arasında olması ve Müslüman hane reislerinin meslekleri arasında bulunmaması dikkat çekmektedir. Bunun yanında şehirde farklı Müslüman mahallelerinde 9 kasap ile 7 ekmekçi dükkânı ve 1 tanede fırın bulunmaktadır⁴⁴. Buda Müslümanların bu alanlardaki ihtiyaçlarını kendilerinin karşıladıklarının göstergesidir. Ama Müslüman hane reisleri arasında kasaplık ve ekmekçilik mesleklerini yapanların olmadığı görülmektedir.

Zanaat ve ticaretle ilgili meslekler grubu içerisinde yer alan değişik mal üreten ve satan 31 meslek çeşidi bulunmakta ve 234 Ermeni hane reisi tarafından icra edilmekteydi. Bu mesleklerden 15 tanesi dokumacılıkla ilgili mesleklerdi. Diğerleri ise; üretime dayalı olan bakırcı, demirci, kalaycı, kazancı, palancı (eğer, semer), semerci ve değirmencilikti. Hizmet üreten çubukçu (tütün çubuğu hazırlayan), nalbant gibi mesleklerdi. Kuyumcu, eskici ve oduncu gibi iç dağıtımını sağlamak amacıyla alım satım yapan ve erbab-ı ticaret, sitancı (alıcı) , sığır taciri ile tüccar gibi ticaret ehli olanların iştiğal ettikleri mesleklerdi.

Şehirde Ermeni hane reislerinin yaptığı bu grup mesleklerden dokumacılıkla ilgili, abacı, beneci, hallaç, kalpakçı, mutaf, taftacı, tarakçı, urgancı ve üretim alanında bakırcı, kazancı, palancı hizmet üretiminde çubukçu ve alım satımla ilgili kuyumculuk ve ticaretle ilgili sığır taciri ile sitancı gibi mesleklerin Müslümanların yaptıkları

⁴⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Özcan, *Geçmişten Günümüze Merzifon*, s. 486-489

meslekler arasında yer almadıkları görülmektedir. Aynı zamanda Müslüman hane reislerinin yaptığı fakat Ermeniler tarafından icra edilmeyen mesleklerde vardı. Dolayısıyla bu mesleklerin Müslümanlar ve Ermeniler tarafından yapılmaması demek onların bu hizmetlerden faydalanmaması anlamını ortaya çıkarmaz. Çünkü aynı esnaf gruplarına üye olduğundan iki unsurun yapılmayan hizmetleri bir birlerine sunmaları söz konusudur. Aynı zamanda ticaretin milli ve dini özellikleri göz önünde bulundurmaması kuralıda bunu gerekli kılmaktadır.

Zanaat ve ticaretle ilgili meslekler içerisinde değerlendirdiğimiz yapı ve inşaat alanındaki mesleklerden 6 çeşit mesleğin 30 Ermeni hane reisi yapmaktadır. Bu meslekler içerisinde ise en fazla yapılan 17 hane reisinin mesleği olan marangozluktur. Buradan marangozluğun Ermeniler arasında hem kabul gören hem de iyi yapılan bir meslek olduğunu çıkarabiliriz. Aynı zamanda Ermenilerin yaptığı bu meslek grubu içerisinde yer alan çilingir, duvar sıvacısı, kirişçi ve kiremitçi mesleklerinin de Müslümanlar tarafında yapılmadığı görülmektedir. Müslümanların hizmet aldıklarını ifade edebiliriz.

Şehirde taşımacılığa dair mesleklerden Ermeni hane reislerinin iştiğal ettiği 4 tür meslek 7 kişi tarafından yapılmaktadır. En az meslek sahibinin bu iş kolunda olduğu anlaşılmaktadır. Yine Ermeni hane reislerinin Müslümanlardan farklı olarak şehirde arabacı, seyis ve yükçü mesleklerini de yaptıkları gözlemlenmektedir.

Zanaat ve ticaretle ilgili mesleklerin son grubunu değişik hizmetlerde çalışanların yapmış oldukları meslekler oluşturmaktadır. Genellikle değişik alanlarda hizmet üretimi ve hizmet alım satımı özelliğinde olan bu meslekler 10 çeşit ve 37 hane reisi tarafından yapılmaktadır. Bu meslekler içerisinde bulunana baytar, boyacı, meremmetçi, han odabaşısı, tellak ve turreçilik sadece Ermeni hane reislerinin yaptığı görülmektedir. Müslüman nüfus ise bu hizmetleri satın alarak faydalanmaktadırlar.

Ermeni hane reislerinin mesleklerine göre yapılan tasnifte üçüncü sırada görevliler yer almaktadır. Görevlilerin genelde; din ve eğitim alanında hizmet verenler oldukları anlaşılmaktadır. Din görevlileri arasında Cankuş, keşiş ve kilisede kandilci ve eğitimle ilgili olarak ise muallimi sibyan ve talebe hocası mesleklerini yapanlar bulunmaktadır. Görevli olarak birde devleti temsil eden sahibi arz vardır. 6 değişik meslek 12 Ermeni hane reisi tarafından yapılmaktadır. Toplam hane sayısının da % 2'sini oluşturmaktadırlar. Bu da dini eğitimin olsun ibadet etmenin olsun rahatlıkla yerine getirildiğini göstermektedir.

Ermeni hane reisleri arasında yaptığımız meslek tasnifine göre konumları itibariyle son sırayı değişik isimlerle adlandırılan ve belirli bir mesleği olmayanlar ve mesleğinin adı yazılmayanlar oluşturmaktadır. Bunlar 22 tane olup toplam hane sayısının % 4'ünü meydana getirmektedir. Bu oranında toplam nüfusa göre hayli düşük olduğunu ifade edebiliriz. Bunlar arasında amel mande, camgöz, kötürüm, müfliç, gözü özürlü gibi bedeni rahatsızlıkları olanların yanında herhangi bir sanatı olmayan, fukara, çocuk ve yetim olanlarda bulunmaktadır. Aynı zamanda 9 hane reisinin de yatığı meslek adının yazılmadığı görülmektedir.

Sonuç olarak; XIX. yüzyılın ortalarında Merzifon'daki Ermenilerin; üretime dayanan, hizmet sunan ve ticari faaliyetleri kapsayan olmak üzere işçiler, zanaat ve ticaretle ilgili meslekler ile görevliler gruplarında topladığımız çok çeşitli meslekleri iştilgal ettikleri görülmektedir. Bu çeşitlilikte halkın ihtiyaçlarının faklı olmasından kaynaklanmaktadır. Ermeni meslek erbapları faaliyet gösterdikleri iş kollarında ustalaşarak hem kendilerinin hem de şehir ve çevrenin ihtiyaçlarını karşılamışlar. Aynı zamanda şehirde dini ayrım olmaksızın belirli kaide ve kurallara bağlı olarak oluşturulan esnaf birlikleri içerisinde de yer almışlardır.

Merzifon'un şehir olma özelliğinden dolayı Ermenilerin en fazla icra ettikleri mesleğin zanaat ve ticaretle ilgili meslekler olduğu görülmektedir. Bu iş kolunda en çok dokumacılıkla ilgili meslekleri yaptıkları hatta dokunan kumaşların hammaddesinin şehre getirilmesi ve işlenip ihraç edilmesinin Ermeni tüccarlar tarafından gerçekleştirildiği belirtilmektedir.

Şehirde Müslümanlar tarafından yapılmayan değişik iş kollarındaki bazı meslekleri Ermenilerin yaptıkları ve elde edilen ürünler ve hizmetlerden Müslümanlarında faydalandıklarını söyleyebiliriz. Aynı zamanda ticaret ehli olanların iştilgal ettikleri mesleklerde devletin hemen hemen her coğrafyasında olduğu gibi burada da yoğun olarak Ermeniler ön plana çıktığı ve o mesleklerin Ermeniler tarafından yapıldığı görülmektedir. Örneğin şehirdeki 9 kuyumcu esnafının hepsinin Ermeni olması bu durumun göstergesidir.

Merzifon'daki Ermeniler, müstakil olarak üretim, hizmet ve ticari faaliyetler içerisinde hem kendi hem de iki unsur halinde ortak yaşadıkları mahallelerde yaptıkları mesleklerle bizzat yer almışlardır. Müslümanlarla yaşadıkları iyi ilişkiler yanında meslek ve ticari ilişkilerin gerektirdiği rekabet ve benzeri sebeplerden zaman zaman problemlerde yaşamış olabilirler. Ermeni meslek sahipleri bütün bu ekonomik

faaliyetlerinde gerek merkezi yönetim gerekse şehir yöneticilerinin desteğini yanlarında hissetmişlerdir. Bu dönemde Türk- Ermeni dostluğu emperyalist devletlerin teşvik ve tahrikleriyle yerini güvensizlik ve çatışma ortamına bırakmışsa da farklılıklar zenginliğimiz düşüncesinden hareketle esnaflığın gerektirdiği ticari faaliyetler sürdürülerek iyi ilişkiler devam etmiştir.

Tablo VIII: Ermeni Hane Reislerinin Mesleklerine Göre Dağılımı

Meslekler		Alaca Minare	Bozahane	Cami-i Atik	Erzurcan	Hacı Bali	Hoca Süleyman	Kaplan	Neccar	Seyyid Bölük	Toplam	
İşçiler	Amele	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	
	Bostan Bekçisi	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	
	Değirmen Bekçisi	-	-	-	1	-	-	-	-	1	2	
	Hamal Esnafı	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	
	Hamal	-	2	-	-	-	-	-	-	-	2	
	Hamal Makulesi	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	
	Hizmetten	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	
	Hizmetkâr	-	-	-	1	-	-	1	-	-	2	
	Irgad Esnafı	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	
	Irgad	1	6	-	4	3	1	-	1	4	20	
	Irgad Taifesi	-	-	1	1	5	1	-	8	1	17	
	Irgad Makulesi	-	-	-	1	-	-	3	1	-	5	
	Külhancı	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	
Toplam	1	10	2	10	10	2	4	10	6	55		
Zanaat ve Ticaretle İlgili Meslekler	Giyim Eşyaları Üreten ve Satan	Bezzaz Esnafı	2	-	4	1	2	-	3	1	1	14
		Bezzaz	-	8	-	-	-	-	-	-	7	15
		Bezzaz Taifesinden	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
		Dikici Esnafı	6	-	3	1	3	1	6	4	1	25
		Dikici	2	7	1	-	1	-	-	-	1	12
		Dikici Kalfası	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
		Dikici Çırağı	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
		Pabuççu Esnafı	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
		Pabuççu	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
		Peştamalcı Esnafı	-	-	1	-	-	-	2	1	-	4
		Peştamalcı	-	1	-	-	-	1	-	-	-	2
		Peştamalcı Kalfası	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
		Terzi Esnafı	-	1	1	3	2	2	3	4	2	18
	Terzi	1	6	-	-	1	-	-	-	1	9	
	Toplam	12	26	10	5	9	5	15	10	13	105	
	Yiyecek ve İçecek Maddeleri	Attar Esnafı	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
		Attar	-	4	-	-	-	-	-	-	-	4
		Attar Makulesi	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
		Davar Kasabı	1	-	-	1	-	-	-	-	-	2
Ekmekçi Esnafı		-	-	2	-	-	1	-	-	-	3	
Ekmekçi		1	2	-	-	-	-	1	-	2	6	
Ekmekçi Taifesi		1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
Ekmekçi Kalfası		-	1	-	-	-	-	1	-	1	3	
Kahveci		-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	
Kasap Esnafı	-	-	-	1	-	-	1	-	-	2		

		Kasap	2	1	-	-	2	-	-	1	-	6	
		Kasap Çırağı	-	1	1	-	1	-	-	-	-	3	
		Kasap Taifesi	-	-	-	2	-	-	-	-	-	2	
		Kebapçı Esnafı	-	-	1	-	1	1	1	1	-	5	
		Kebapçı	-	3	-	-	-	-	-	-	1	4	
		Kebapçı Makulesi	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	
		Sığır Kasabı	1	2	-	1	-	1	1	-	-	6	
		Uncu Esnafı	-	-	2	1	-	-	-	-	-	3	
		Meslekler	Alaca Minare	Bozahane	Cami-i Atik	Erzirecan	Hacı Bali	Hoca Süleyman	Kaplan	Neccar	Seyyid Bölük	Toplam	
Zanaat ve Ticaretle İlgili Meslekler		Uncu	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	
		Uncu Makulesi	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
		Toplam	7	15	6	8	4	4	6	2	4	56	
		Abacı Esnafı	-	-	-	-	1	-	3	-	-	-	4
		Abacı Kalfası	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
		Alacacı ve Debbag	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
		Alacacı Esnafı	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	2
		Alacacı	-	2	-	-	-	-	-	-	-	3	5
		Bakırcı Esnafı	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
		Bakır Tamircisi	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
		Basmacı Esnafı	-	-	-	1	-	-	1	1	-	-	3
		Basmacı	-	2	-	-	-	-	-	1	-	-	3
		Basmacı Kalfası	1	1	-	1	-	-	-	1	-	-	4
		Beneci	-	-	-	-	2	1	-	-	-	-	3
		Çubukçu Esnafı	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
		Çulhacı Esnafı	2	1	-	1	2	-	-	4	1	1	11
		Çulhacı	-	10	-	-	3	-	1	-	3	1	17
		Çulha Kalfası	-	1	-	-	1	-	3	-	-	-	5
		Çulha Makulesi	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
		Çulha Taifesi	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
		Değirmenci Esnafı	-	-	-	2	-	-	3	-	-	-	6
		Değirmenci	3	-	-	3	-	-	-	1	-	-	6
		Değirmen Makulesi	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
		Demirci Esnafı	-	-	4	7	7	1	-	-	-	2	21
		Demirci	-	2	-	-	1	2	-	-	-	2	7
		Erbab-ı Ticaret	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
		Eskici	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
		Hallaç	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2
		İplik Sarıcısı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
		Kalaycı Esnafı	-	-	2	3	1	-	1	1	-	-	8
		Kalaycı Ustası	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
		Kalaycı	3	-	-	-	-	-	-	-	-	2	5
		Kalaycı Taifesi	1	-	1	-	1	-	-	-	-	-	3
		Kalaycı Makulesi	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	2
		Kalpakçı Esnafı	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
		Kazancı Esnafı	1	1	-	2	-	2	2	2	-	-	10
		Kazancı	6	5	1	-	-	1	-	-	-	1	14
		Kazancı Çırağı	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
		Kazancı Kalfası	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
		Kazancı Taifesi	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Keçeci	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1		
Kuşakçı Esnafı	1	-	-	3	6	1	2	3	-	-	16		
Kuşakçı	1	4	8	-	5	-	-	-	-	3	21		

		Kuşakçı Kalfası	2	-	-	1	-	-	-	-	-	3		
		Kuyumcu Esnafı	-	-	-	1	-	-	4	2	-	7		
		Kuyumcu	-	1	-	-	-	-	-	-	1	2		
		Mutaf Esnafı	-	-	1	-	1	-	-	-	-	2		
		Mutaf	-	1	-	-	1	-	-	-	-	2		
		Nalbant	1	1	-	-	-	-	-	-	-	2		
		Oduncu Esnafı	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1		
Meslekler			Alaca Minare	Bozahane	Cami-i Atik	Erzirecan	Hacı Bali	Hoca Süleyman	Kaplan	Neccar	Seyyid Bölük	Toplam		
Zanaat ve Ticaretle İlgili Meslekler	Değişik Mal Üreten ve Satan	Palancı	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1		
		Penbeci	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
		Semerci Esnafı	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	
		Semerci	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
		Sitancı Esnafı	-	-	-	1	-	-	2	-	-	-	3	
		Sitancı	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
		Sitancı Makulesi	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	
		Sığır Taciri	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	
		Taftacı Ustası	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	
		Tarakçı Esnafı	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	
		Tarakçı	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	
		Tüccar Esnafı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	
		Tüccar	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	
		Tüccar Taifesi	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
		Urgancı Esnafı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	
		Urgancı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	
				Toplam	26	42	20	32	34	10	26	18	26	234
		Zanaat ve Ticaretle İlgili Meslekler	Yapı ve İnşaat Alanı	Çilingir Esnafı	2	-	-	-	-	-	1	2	-	5
Çilingir Ustası	-			-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	
Çilingir Taifesi	1			-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
Çilingir	-			2	-	-	-	-	-	-	-	-	2	
Duvarcı Sıvacısı	1			-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
Dülger Esnafı	-			-	2	2	-	-	2	-	-	-	6	
Dülger	-			-	1	-	-	-	-	-	-	1	2	
Dülger Çırağı	-			1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
Kirişçi	-			1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
Kiremitçi	-			-	-	1	1	-	-	-	-	-	2	
Neccar Esnafı	-			-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	
Neccar Ustası	-			1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
Neccar	1			-	-	-	1	-	-	-	-	2	4	
Neccar Taifesi	1			-	-	-	1	-	-	-	-	-	2	
				Toplam	6	4	5	3	3	1	3	2	3	30
Taşınacılığa Dair	Arabacı		-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
	Seyis Makulesi		-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	
	Yolcu		-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
	Yolcu Makulesi		1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	2	
	Yolcu Taifesi		-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	
	Yükçü Taifesi	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1		
			Toplam	1	2	-	1	1	1	-	1	-	7	
Hizmetlerde	Baytar	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1		
	Berber Esnafı	3	-	-	-	1	-	-	-	-	-	4		
	Berber	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2		
		Boyacı	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1		

		Çerçi Esnafı	-	-	-	2	1	-	-	-	-	3	
		Çerçi	-	1	-	-	-	1	-	-	1	3	
		Çerçi Makulesi	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	
		Duhancı Esnafı	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2	
		Duhancı	-	-	-	-	-	-	-	1	1	2	
		Hane Odabaşı	-	2	-	-	-	-	-	-	-	2	
		Kemanici	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	
Meslekler			Alaca Minare	Bozahane	Cami-i Atik	Erzirecan	Hacı Bali	Hoca Süleyman	Kaplan	Neccar	Seyyid Bölük	Toplam	
Zanaat ve Ticaretle İlgili Meslekler	Değişik Hizmetlerde Çalışanlar	Meremmetçi Ustası	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
		Meremmetçi	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	2
		Meremmetçi Taifesi	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
		Tellak	-	1	1	-	-	-	1	-	-	-	3
		Tellak Taifesi	2	-	-	-	-	1	-	-	-	-	3
		Tellal Taifesi	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
		Turreçi	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2
		Turre Kalfası	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
		Toplam	8	8	1	3	4	3	3	2	5	37	
Görevliler	Eğitim Alanı	Cankuş	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
		Keşiş	1	2	-	1	-	-	1	-	2	7	
		Kilisede Kandilçi	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
		Muallimi Sibyan	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
		Talebe Hocası	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
		Sahibi Arz	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
		Toplam	3	3	-	1	-	1	1	1	-	12	
Belirli Mesleği Olmayan	Amel mande	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
	Bila Sanat	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2	
	Budala	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	
	Camgöz	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	
	Fukara	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	
	Kötürüm	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	
	Müfliç	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	
	Sabi	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	
	Sa'il	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
	Sa'il Makulesi	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	
	Meslek Adı Olmaya	-	1	3	-	5	-	-	-	-	-	9	
	Gözü Özürlü	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	
	Yetim ve Sibyan	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	
	Toplam	2	3	3	2	5	1	3	2	1	22		
Genel Toplam	66	113	47	65	70	28	61	48	60	558			

KAYNAKÇA

1-Arşiv Kaynakları

BOA, Maliye Nezareti (ML. VRD. TMT), NO: 12925, 12929, 12931, 12936, 12996, 13010, 14160,14161, 14162, 14164, 14166, 14167, 14171, 14172, 14173, 14178, 14179, 14184, 14185, 14186, 14187, 14188,14190, 14191, 14192, 14193, 14195, 14196 Tarih. 1260-1261.

2-Kitap ve Makaleler

Abdi-Zade Hüseyin Hüsameddin Efendi, **Amasya Tarihi**, Haz. Mesut Aydın, Güler Aydın, c. I, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2007, Akdağ Mustafa, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, c. II, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, Alan Gülbadi, **Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki Etkileri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2002. Barkan Ömer Lütfü , “Tarih Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, **Türkiyat Mecmuası**, C. X, Türkiyat Enstitüsü Yayını, İstanbul.1953, Baykara Tuncer, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş**, I Anadolu'nun İdari Taksimatı, Birinci Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara.1988, Bursalıgil Ali, Recai Taşan, Sermet Erer, **Merzifon Monografyası**, İstanbul, Tarihsiz. Çadırçı Musa , “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme”, **Bellekten**, Türk Tarih Kurumu Yayını, S.135, Ankara, 1970, Çağatay Neşet, Bir **Türk Kurumu Olan Ahilik**, Ankara, 1997, Darkot Besim “Merzifon”, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, C,VII, İstanbul. 1993, Ergenç Özer, ”Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler”, **VII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)**, Ankara, 1981, Ergenç Özer ” Osmanlı Şehirlerindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri” **Osmanlı Araştırmaları**, c IV, İstanbul,1984, Evliya Çelebi b. Derviş Mehmet Zillî, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 2. Kitap, Haz. Zekeriya Kursun- Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, Gökmen Ertan “*Saruhan Sancağında Temettuat Tahriri*”, **Bilig**, Sayı 45 Bahar, Ankara 2008, Göyünç Nejat , “Hane Deyimi Hakkında”, İÜEF. **Tarih Dergisi**, S.32, İÜEF Yayını, İst. 1979 Güler İbrahim, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkârları ve Sorunları Üzerine Gözlemler, **Muğla Üniversitesi SBE Dergisi**, c.1, Güz 2000, Güran Tevfik, “Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo-Ekonomi Özellikleri

- ” , **İÜİF Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan Özel Sayısı**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1985,
- Gürbüz Adnan, **Toprak Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi),1993,
- Karal Enver Ziya, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1997,
- Kolbaşı Ahmet, **1892-1893 Merzifon, Yozgat ve Kayseri Ermeni Olayları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 2003,
- Kütükoğlu Mübahat. S., “Osmanlı Sosyal ve İktisadî Tarih Kaynaklarından Temettü Defterleri”, **Bellekten**, C. LIX/225, Türk tarih Kurumu Yayını, Ankara. 1995,
- Orhonlu Cengiz , “Osmanlı İmparatorluğunda Şehir Mimarları”, **Osmanlı Araştırmaları**, II, İstanbul, 1981,
- Özbilgen Erol, “Osmanlılarda Şehircilik”, **İlim ve Sanat**, sayı: III, İstanbul, 1988,
- Özcan Selim , “Tanzimat Döneminde Sosyal ve Ekonomik Açından Merzifon”, **Geçmişten Günümüze Merzifon**, Merzifon Belediyesi Kültür Yayınları, , Ankara, 2010,
- Özcan Selim, **Tanzimat Döneminde Sinop Şehri**, Sinop Belediyesi Kültür Yayınları, Sinop, 2014,
- Öztürk Said, “*Türkiye’de Temettuat Çalışmaları*”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 1, S. 1, İstanbul, 2003,
- Selen Sadi H., “XVI. ve XVII. Yüzyılda Anadolu’nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı”, **III. Tarih Kongresi**, Ankara, 1948,
- Serin Mustafa, “*Osmanlı Arşivi’nde Bulunan Temettuat Defterleri*”, **Başbakanlık I. Milli Arşiv Şurası 20-21 Nisan 1998**, Ankara, 1998,
- Şener Abdüllatif, **Tanzimat Dönemi Vergi Sistemi**, Ankara 1990.
- Taşan A. Aziz, **Dün’den Bugün’e Merzifon**, Merzifonlular Demeği Yayını, İstanbul 1979, s. 20.
- Ünal M. Ali, **XVI. Yüzyılda Çemişkezek Sancağı**, Ankara, 1999,
- Ünal M. Ali, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2012,
- Yurt Ansiklopedisi**, “Amasya” C, I, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1981, s. 422.
- White George E., **Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları**, Çev. Cem Tarık Yüksel, İstanbul, 1995, s.157

HÜSEYİN RAHMİ GÜRPINAR'IN “KUYRUKLU YILDIZ ALTINDA BİR İZDİVAÇ” ROMANINDA TÜRK HALK İNANÇLARI/HALK SUFİZMİ

TURKISH FOLK TALES/FOLK SUFISM IN HÜSEYİN RAHMİ GÜRPINAR'S NOVEL “KUYRUKLU YILDIZ ALTINDA BİR İZDİVAÇ”

Mehmet ŞAHİN*

Öz

İnsanoğlu yaratıldığı günden bu güne kadar birçok durumla karşılaşmıştır. Bu durumları adlandırma sürecinde bazen tabular oluşturmuş ve bu tabulara inanmaya başlamıştır. Çünkü inanma eylemi insanın yaratılışında var olan bir durumdur. Halk inançları, ilahi dinlerin resmî öğretileri dışında kalan, ancak nesilden nesle sözlü gelenek yoluyla aktarılan ve içeriği daha çok da uğurlu-uğursuz kavramlarıyla doldurulan inanmalar ve bunlara bağlı olarak geliştirilen kimi uygulamalardır. Hayatın her alanında görülen halk inançları, insan hayatı devam ettiği sürece oluşmaya ve gelecek nesle aktarılmaya devam etmektedir. Bu aktarım sürecinde yazılı kültürlerin de katkısı elbette vardır. Ele alınan romanın içeriğinde halk inançlarına yönelik bir eleştirel bakış söz konusudur ve bu inançların toplum hayatı içerisindeki olumsuz etkileri romanda konu olarak işlenmiştir. Bu durumda okuyucuya verilen mesaj ise karşılaşılabilecek bu türden batıl inançlara karşı uyanık olunmasıdır.

Anahtar Sözcükler: Roman, Halk İnançları, Büyü, Türbe, Kurban, Peri

Abstract

Mankind is faced with many situations the time it was created until today. While they denominated these situations, they created a lot of taboo and believed in these ones. Because believe action is a situation which existed in human creation. Folk beliefs are beliefs of divine religions which fall outside official doctrines but which are passed down through oral tradition and the content of which are filled with the concepts of fortunate-unfortunate and also some practices which develop based on these. Folk beliefs, which are seen in every area of life, continue to be formed and passed down to next generations as long as human life continues. Written cultures also have a contribution in this transmission. The content of the novel which is discussed in this study has a critical perspective towards folk beliefs and the novel discusses the negative effects of these beliefs in social life. The message given to the reader is to be alert for these kinds of superstitions one can come across.

Key Words: Novel, Folk Belief, Magic, Shrine, Victim, Spirit

Giriş

İnanma gereksinimi insanlık tarihi ile başlayan bir eylemdir. Çevresindeki olayları anlamlandırmaya çalışan insan, o gizli yaratıcının veya gücün varlığını göz ile görebildiği eşyaların kendisi olarak düşünmüştür. Bunun sonucunda Güneş, Ay, Yıldız, Tabiat vd. hakkında birtakım inançlar ortaya çıkmıştır.

Halk en az iki kişiden oluşan, kendilerine özgü yaratmaları olan, en az bir ortak faktörü paylaşan insan topluluğudur. Bu insan topluluğunun, bazı olaylar karşısında ortak tavırlar ve düşünceler geliştirmesi, olumlu ve olumsuz durumların deneyimi ile bu durumlar karşısında genel yargılarda bulunmaları, hayatlarının bütün dönemlerinde ve alanlarında farklı yaratmaları ortak bir halk kültürü meydana getirmiştir.

Halk inançları, toplum tarafından kabul edilmiş ilahi bir dinin bilinen hükümleri ve öğretileri dışında kalan, fakat halk arasında yaygın bir şekilde yaşayan, itibar gören ve bir sonraki nesle aktarılan itikatlardır. Bu kültür ögesi veya da arkaik inanç kalıntıları, hayatımızın her alanında yer bulmuş ve canlılığını sürdürmeye devam edecektir. Halk inançları hayatın geçiş dönemleri diye adlandırdığımız, doğum, sünnet, evlenme, ölüm gibi alanlarda kendine oldukça önemli bir yer bulmuştur. Bunun dışında halk inançları; kurban törenleri ile ilgili inanışlarda dini bayramlar, tabiatla ilgili inanışlarda, canlı ve cansız varlıklarla ilgili inanışlarda, hayvanlarla ilgili inanışlarda, nazar, uğur, bereket, büyü, yatırlar-türbeler, fal, yağmur duası, sayılarla ilgili inanmalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bizim bu çalışmadaki temel amacımız Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın "Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç" romanını dikkate alarak romanda geçen "halk inançlarını" tespit etmektir. Çalışma iki ana bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde halk inancı kavramına, roman-halk inancı ilişkisine ve Hüseyin Rahmi'nin halk inançlarına bakış açısına değinilmiş; ikinci bölümde ise romanların özeti ile birlikte romanda tespit edilen halk inançlarına yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Halk İnancı Kavramı

İnanç, sözlük anlamı itibarıyla "bir düşünceye, bir konuya bağlı bulunma, düğümleli kalma, bir şeye bağlanma, gönülden tasdik ederek inanma" gibi manalara gelir. Daha geniş bir ifade ile inanç, "kişice ya da toplumca, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi" demektir. Halk

inançları ise toplum tarafından kabul edilmiş ilahi bir dinin bilinen hükümleri ve öğretileri dışında kalan, fakat halk arasında yaygın bir şekilde yaşayan, itibar gören ve bir sonraki nesle aktarılan itikatlardır (inanmalardır) (Şişman, 2000: 104).

Halk inançları kavramı yerine çoğu zaman halk sufuzmi de kullanılmaktadır. Ayrıca inanç kavramının Almanca ve Fransızca karşılıkları olan aberglaube ve superstition kavramlarının Türkçeye batıl itikat, batıl inanış, yanlış inanış, boş inanış, hurafe şeklinde çevrildiği görülmektedir. Bu deyimler, bir yargı taşıdıkları için, yersiz kullanıldıkları zaman sakıncalı olur. Çünkü bilim adamının konusu karşısında tarafsız olması, önyargılardan kaçınması kurallarına aykırı düşer (Boratav, 2013: 13).

Halk inançları ilahi bir dinin bilinen hükümleri ve öğretileri dışındadır. Bu noktada şöyle bir soru ile karşılaşabiliriz. Sayıca fazla olan bu inançların yazılı bir metni yok mudur? Bunlar, sözlü biçim ve uygulamalar ile mi günümüze gelmiştir?

Ziya Gökalp Halkiyat (Folklor) adı verilen sözlü ananeler arasında kalan birtakım akidelere “halk itikatları” adını verir. Eski Türkler, bilhassa kadınlar arasında yaşayan bu halk itikatlarını yazılı bir kitap gibi kabul etmişler, gerçekte mevcut olmayan bu kitaba “Keçe Kitap” adını vermişlerdir. Şimal Türkleri, Kırgız ve Kazaklar ise buna “Kis Kitap” demişlerdir. Gökalp’e göre “Keçe Kitap” ahkâmı birtakım kişilerin uğurlu yahut uğursuz addedilmesinden ibarettir. Halkın inanışına göre zümrelerin ve fertlerin gözle görülmeyen perileri vardır. Bu perilerin sevdikleri kişiler uğurlu sevmedikleri kişiler ise uğursuz sayılır. Keçe Kitap’ın diğer bir ismi de “Tandırname”dir. Azerilerde ise bunun karşılığı “halk sınamaları”dır (Şişman, 2000: 46).

Yukarıdaki bilgiden de anlaşılacağı üzere halk inançları yazılı bir kitapta bulunmamaktadır. Kültür aktarımı yolu ile günümüze kadar özünü kaybetmeden ufak tefek değişikliklere uğrayarak aktarılmıştır.

Halk inançlarını, Anadolu insanının tüm faaliyetlerinde görmek mümkündür. Asker uğurlamalarında, düğünlerde, bayramlarda, doğumlarda, ölümlerde, türkülerde, manilerde, ağıtlarda kısaca her alanda birer halk inancı uygulamalarını görmekteyiz. İnsanoğlu, iptidai zamandan bugüne kadar doğada anlam veremediği olaylara mistik bir yaklaşım ile yaklaşmış ve her hadiseye görünmeyen varlıkların sebebiyet verdiğini düşünmüştür. Aynı zamanda kişinin kendisinde vuku bulan bir takım değişimler, hastalıklar vb. durumlara da bu yaklaşım biçimini sürdürmüştür. Bu yaklaşımlar sonucunda da birtakım inançlar ortaya çıkmıştır. Örneğin şimşegin çakması sonucunda Tanrı’nın kötülere cezalandırdığı düşünülürken, Ay ve Güneş tutulmalarında kötü

iyelerin Ayı ve Güneşi zapt ettiğini düşünerek, havaya ok atılmış, değişik sesler çıkarılmıştır.

Türk halk inançlarının çerçevesini çizmek oldukça zordur. Çünkü her konu, her yaşantı birer halk inancı biçimine dönüşmüştür. Örneğin bir esnaf gün içerisinde işi iyi gitmezse sabah ilk gelen müşterinin uğursuz olduğuna inanır. Kesilen tırnağın ateşe veya yere atılmaması gerekir. Çocuklar kırk basmasına uğramasın diye kırklı kadınlar birbiri ile karşılaştırılmaz.

Hayatın her alanında gördüğümüz halk inançları belirli kültler çerçevesinde oluşmuştur. Kült, yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı ve onlara tapınma anlamına gelmektedir. Bu saygı ve tapınış, duayı, kurbanı, dinsel tören olan belli ritleri gerektirmektedir. Kültlere örnek olarak: "Gök Tanrı kültü, tabiat kültü (dağ, ağaç, güneş ve ay, kasırga, rüzgâr ve yer ruhu/kültü, taş ve kaya kültü), hayvan kültü, su kültü, ateş kültü, kişiöğlü/ruh/arvak kültü, atalar kültü, ev ruhu/kültü, ocak kültü, ölüm ve ölümler kültü, gibi kültleri sayabiliriz." (Artun, 2013: 117-118). Bu kültlerin dışında doğumla ilgili inançlar, nazar, büyü/sihir/fal, evlenme, sünnet, ölüm, saçı/adak/ kurban gibi inançlar da görülmektedir.

Pertev Naili Boratav'a göre: İnanç kavramı, sözlük anlamı ile insan düşüncesinin çok geniş bir bölümünü içine alır: din, politika, ahlak vs. İnançları bütün bu çeşitlilik ve yaygınlıkları ile ele almak halkbiliminin sınırlarını aşar. Halkbilimi, belli bir toplumun eski dinlerinden miras alıp kendi çağının şartlarına uygulayarak yaşattığı yeni dininde, yaşam şartlarının gerektirdiğince yeni biçimler, yeni içerikler ve anlatışlarla oluşturduğu inanışlarla ilgilenir. (2013: 13)

Her milletin kendine özgü halk inançları vardır. Ancak bu inançlar birtakım etkileşim ve ilişkiler sonucunda diğer milletlere de geçer. Her toplum, halk inançları içerisinde coğrafyasına yakın olan ve etkileşime girdiği toplumların halk inançlarının izlerini de taşır.

1.2. Roman ve Halk İnançları İlişkisi

Kültürün bir parçası olan edebiyat, ait olduğu topluma dair özellikler taşır. Edebiyatın hangi türünde olursa olsun yazar toplumundan/kültüründen kopuk değildir. Edebi türlerden biri olan roman topluma ait birçok izler taşımaktadır. Yazar kahramanlarını mahalleden, köyden, kasabadan, ilden, ilçeden vb. yerleşim alanlarından seçebilir. Yazar aynı zamanda romanın zamanını, mekânını, konusunu da bu

bölgelerden seçebilir. Böyle bir durumda yazarın seçmiş olduğu bölgenin, konuşma tarzı, kalıp sözleri, inançları, gelenekleri görenekleri romana yansır.

Halk inançları, bir milletin kültürel özellikleri içerisindedir ve halkın yaşam alanının içerisinde her an canlılığını sürdürmektedir (bazı inançlar yavaş yavaş kaybolmaya yüz tutsa da). Bu bakımdan yazar da canlı olan bu halk inanmalarını romanında kullanabilir. Kullanırken farklı düşünceleri olabilir. Örneğin halk inançları romanlarda, eski ile yeninin kaynaştırılması için ya da “çağ dışı olarak görülen” halk inançları eleştirisi yapmak için kullanılabilir.

“Yazar, içinde yaşadığı toplumun değerleriyle, insan gerçeğini bireysel ve toplumsal boyutuyla dile getirmek, seslendikleri kitlelerin kimliğiyle uyuşmak zorundadır. Bir kültürde oluşan eserler çağın ve seslendikleri kitlenin kültür anlayışı ve beğenisine göre şekillenir” (Artun, 2006: 228). Ayrıca bir milletin kültürel değerleri araştırılırken sözlü kaynaklar kadar yazılı kaynaklar da bizlere önemli veriler sunmaktadır. Özellikle hikâye ve romanlarda sözlü kültürün ve geleneklerin izlerine oldukça fazla rastlanılmaktadır. Kültürel değerlerin hikâye ve romanlardaki kullanım sıklığı, yazarın içinden çıktığı toplumla ne ölçüde barışık ve kaynaşık olduğunun da bir göstergesidir. (Şişman, 2007: 1965)

1.3. Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın Halk İnançlarına Bakışı

Hüseyin Rahmi, çağdaş roman tarzının öncülerinden biri olarak tarihteki yerini almıştır. Yazın hayatına çok küçük yaşta başlamış olan Hüseyin Rahmi, halk için roman ve hikâye yazarken bir yandan da Natüralizme uzanan bir çizgide Realist ve Rasyonalist bir anlayışın temsilcisi olmuştur. Hüseyin Rahmi tam bir Natüralist değildir. Çünkü o, arada konu edindiği ve çoğu normal dışı sayılabilecek tarzdaki tipleri, ironik bir dille tahlile ve Natüralistler’den ayrı olarak bir de tenkite tâbi tutmuştur. (Göçgün, 1990: Önsöz)

Mehmet Kaplan’a göre; Hüseyin Rahmi birçok romanını, bilhassa batıl inanç konusunu ele alan eserlerini “esrar romanları” şeklinde yazmıştır. Bunlarda çözülmesi lazım gelen bir sır vardır. Bu sır menfaat veya başka sebepler dolayısıyla safdil insanların batıl inançlarından faydalanmak isteyenlerin oynadıkları oyundan ibarettir. (2009: 400)

Hüseyin Rahmi, hikâyelerinde ve romanlarında yer alan çeşitli sosyal ve kültürel seviyedeki kahramanları ile Türk toplumunu aydınlatmak, bilgili kılmak yolunda

düşünceye ve kültür konusuna büyük ağırlık vermiştir (Göçgün, 1990: VII). Bu sebeple halk inanmalarına eleştirel ve akılcı yoldan yaklaşmıştır. Halk her şeyin sebebinin peri, cin sihir büyü olarak görürken Hüseyin Rahmi bu olayları bilim-akıl-gerçeklik üçgeninde açıklamaya çalışır.

Hüseyin Rahmi'nin eserlerinde dikkate değer halk kültürü unsurları mevcuttur. Daha çok halk inanmalarına değinen yazar, "henüz 4-5 yaşlarında iken, evlerine gelen komşu kadınlardan ve bilhassa bunlar arasındaki Pembe Hanım adındaki birisinden dinlediği masal ve hikâyelerle, çocuk yaşından itibaren tanışmış ve bu yönde bir ilgisi ortaya çıkmıştır. Hüseyin Rahmi Pembe Hanım'dan birçok Gulyabani, Çarşamba karısı, dev, cadı cin, hikâyeleri dinlemiştir" (Göçgün, 1990: 11). Eserlerindeki halk inançlarının kaynağını çocukluktan oluşturan Hüseyin Rahmi daha sonra bunları ustalıklı kullanmıştır. Hüseyin Rahmi'nin küçük yaştan itibaren anneannesi ve teyzesinin yanında kalabalık bir ortamda kadınlarla iç içe yaşaması da halk kültürüne ve halk inançlarına bu kadar hâkim olmasında etkisi yüksektir.

Mehmet Kaplan da, Hüseyin Rahmi'nin romanlarındaki şahısları tespit ederken "batıl inançlara göre hareket edenler ve onlara çeşitli maksatlarla istismara çalışan tipler" (Kaplan, 2009: 403) olarak bir madde koyar. Bizimde yukarıda değindiğimiz ve sorduğumuz sorunun cevabı bu tasnifin etrafında düşünülünce daha anlaşılır hale gelmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Romanın Özeti

Roman, İstanbul'un bir semtinde, mahalle kadınlarının Kuyruklu Yıldız altındaki konuşmaları ile başlar. Romanın tek erkek kahramanı olan İrfan Galip etrafında dönen hadiseler kısaca şöyle özetlenebilir:

İrfan Galip, kaleme aldığı yazıları zaman zaman haftalık bir gazeteye gönderir. Şan ve şöhret arzusuyla yanan bu genç yolda rastladığı bir kadının kulağına evlilik ve aşk hususunda bir şeyler söyler. Genç kadının, İrfan Galip'i küçümseyerek bakması ve hiçbir cevap vermeden çekip gitmesi İrfan'da büyük bir travma yaratır ve bu saatten sonra bütün kadınlara düşman olur. Kadınlardan nasıl öç alacağını düşünen İrfan, gazetede 1326 (1908) senesinin mayıs ayında dünyamızın Halley yıldızının kuyruğu içinden geçeceği haberini okur. Bu haberi okuyan herkeste bir korku uyanmıştır. Bunu

haber alan İrfan, kadınlardan nasıl öç alacağını bulmuştur. Genç-ihthiyar bütün kadınları toplayıp, evinde konferans vermeyi ve böylece de kadınlardan öç almayı hedefler.

Birkaç konferans verdikten sonra iyice şöhreti artan İrfan'a, siyah çarşafı bir kadın mektup getirir. Mektup, Halley hakkında bilgi almak isteyen bir kadın tarafından yazılmıştır. Bu mektupla birlikte İrfan, mektubun sahibine görmeden ilgi duymaya başlar ve mektuplaşmalar böylece sürer gider.

Mektup sahibin merak eden İrfan bir gün mektubu getiren kadını takip eder ve mektubu yazanın Feriha Davut olduğunu anlar. Feriha Davut kendisini oldukça kötü tanıtır ve her şeye rağmen İrfan, onunla evlenmeye karar verir. İrfan annesini gönderir; usulünce kızı isterler ve pazartesi günü nikâhları kıyılır. Feriha Davut zifaf gecesinin Halley'in dünyaya çarpacağı gece olması şartını öne sürer. O gece geldiğinde İrfan Galip, Kuyruklu Yıldızı unuttur. Gelin ve damat sabaha kadar konuşurlar iyice birbirlerini tanırlar. Sabah olduğunda Halley'in hiç görülmediğini öğrenirler.

2.2. Romanda Tespit Edilen Halk İnançları

2.2.1. Güneş/Ay/Yıldız ile İlgili Halk İnançları

Roman, ismi itibariyle yıldızla ilgilidir. Ancak burada halkın bir inancından ziyade bilim dünyasının bir felaketin olacağını haber vermesi doğrultusunda halk kuyruklu yıldızdan korkar. Halk inanmalarında kuyruklu yıldız genel olarak, büyük afetleri ya da önemli olayları haber verir; savaş, büyük bir adamın ölüm vs. gibi olumsuz yahut da büyük bir adamın doğumu gibi olumlu olayları (Boratav, 2013: 27).

2.2.2. İyelerle İlgili Halk İnançları

Türk inanç yumağını açtıkça, Tengri merkez olmak üzere, çevreyi onun yarattığı yardımcı ve koruyucu iyelerin aldığı görülmektedir. Bütün iyeler onun hizmetindedir. Bu iyeler, yardımcı iyeler, koruyucu iyeler, kara iyeler, gök ve yer iyeleri, ev-ocak-od/ateş, ağıl iyeleri, şeklinde adlandırılır. Bunun dışında Kırgızistan'da yaşanan Tengricilik inancına göre canlı ve cansız, bilinen her şeyin bir sahibi vardır (Kalafat, 2006: 22-23).

Eski Türk inançlarında üç türlü iye vardır. Bunlar; kara iyeler, koruyucu ve yardımcı iyeler olmak üzere üçe ayrılır.

Kara iyeler, insanlara her türlü kötülüğü yapan ve yer altında yaşayan iyelerdir. Bu iyelerden en dikkat çeken Erlik'tir. A. İnan'ın tespitlerine göre, Erlik insanlara her

türlü kötülükleri yapar; insanlara ve hayvanlara türlü türlü hastalıklar göndermek suretiyle kurbanlar ister. İsteddiği kurban verilmezse musallat olduğu obaya veya aileye ölüm ve felaket ruhlarını gönderir. Öldürdüğü insanların canlarını yakalayarak yer altındaki karanlık dünyasına götürür, kendisine uşak yapar. (2015: 39)

Koruyucu iyeler ise; insanları ve diğer varlıkları kötü iyelerden korur. Bunlardan en çok bilineni Umay Ana'dır. Umay ana doğum yapan lohusa kadınları çocuklarını korur. Ana Maygıl iyesi de vatani koruyan iyelerdendir.

Yardımcı İyelere gelince; bu iyeler de insanların iyiliği için uğraşan iyelerdendir. Yaşar Kalafat'ın verdiği bilgilere göre; "Orta Asya ve Sibirya Türkleri arasından derlenen bilgi ve etnografik malzemeye göre, günümüz Türk inanç sistemi içinde yardımcı iyeler Tengri Ülgen'in oğulları, kızları ve diğer büyük iyeler şeklinde tasavvur edilmiştir. Yaşayan Türk inançlarına göre Bay Ülgen'in yedi oğlu ve yedi kızı vardır. Bunlar insanların iyiliği için çalışır. Bunların dışında Bay Ülgen'e yardım eden büyük iyeler de vardır. Yayık, Suyla, Karlık ve Utkuçı gibi. (2006: 23)

Günümüzde kullanılan bazı beddua niteliğindeki sözlerde kara iye inancını düşündürecek nitelikte bulgular mevcuttur. İncelemeye aldığımız romanda bu inancın izlerini taşıdığını düşündüğümüz ifadeler şunlardır:

- Haberin yok mu?
- Ne var? Yine Sıtkı karısını mı boşadı?
- Ay yere batsın Sıtkı da, karısı da. (s.8)

Romandan alıntıladığımız bu bölümde yere bat- deyimini kullanılmıştır. Yer, Erlik'in makamıdır ve kötü ruhların yaşadığı yerdir. Bu kargışla Erlik inancının bağlantısı olduğunu düşünmekteyiz.

Yine romanda buna benzer bir ifade şu şekilde geçmektedir:

İrfan daha ziyade şaşırarak:

- Hangi Feriha?
- Bilmezlikten gelmeyiniz canım... Davut Efendi'nin kızı Feriha...
- Feri... Feri... Feriha mı?
- Evet... Yaşı yerlerde sayılsın... Feriha... İşte o kahpe... (s. 152)

Burada da yaşı yerde sayıl- deyimini veya kargışını görmekteyiz. Bu kargış da ölümü düşünebileceğimiz gibi bu kargışın yer iyesi/kara iye ile ilişkili olabileceği kanısını da taşımaktayız.

Yine kara iyelerle ilgili inançlardan biri de pek yaygın olarak dikkat çekmese de “tu, tu, tu” denilerek korunma tarzıdır. Göz değmelerinde, özellikle kullanılan bu yöntem varlığı bilinen kara iyeyi şaşırtmaya yönelik bir harekettir. Kimi insanlar gözlerinin insanlara dokunduğunun farkındadırlar. Bu yüzden beğendikleri canlı ve cansız bir şeye baktıkları zaman, “ tu, tu, tu” diye üç kez o yöne doğru tükürülür gibi yapılır. Amaç kötü iyeyi şaşırtmaktır (Kalafat, 2006: 96). Burada her ne kadar kişiöğlü ile ilgili bir uygulama görölse de amaç kötü iyeleri şaşırtmak olduğu için bunu iyelere karşı uygulanan inançlar çerçevesinde değerlendirip bu başlık altında almayı uygun gördük.

Bu hareketin mahiyetinde ses çıkararak kötü ruhları korkutmak da olabilir. Çünkü buna benzer uygulamalar Anadolu’nun muhtelif yerlerinde kullanılmaktadır. Örneğin yere düşüp kırılmayan bir bardağın veya aynanın kırılması ile nazarın çıkarılması kara iyenin çıkan sestten kaçıp uzaklaşması ile ilgilidir.

Bu inancı romanda şöyle görmekteyiz:

- Etme... Bedriye etme... İşte yüreğim gümbürdemeye başladı. Acaba Hacı babama selamünkavlen mi geldi? Söyle bayılacağım.

- Dünyaya kuyruklu yıldız çarpacakmış.

Emine Hanım, “ tü, tü” diye birkaç defa yakasına tükürerek kalp çarpıntısını gidermeye uğraştıktan sonra... (s.8)

Burada ‘Tü, tü, tü’ hareketiyle olumsuz bir durum olumluya çevrilmek istenmektedir.

2.2.3. Kişioğlü ile İlgili Halk İnançları

Kişioğlü ile kastedilen insandır. Kişioğlü Tanrı tarafından yaratılmıştır ve gücün ve talihin onun tarafından verildiği inancı vardır (Kalafat, 2006: 95). İnsanın ruh ve bedenden olduğu inancı, onun aynı zamanda iye gibi bir bedene, bir dona girdiği inancını da beraberinde getirmektedir. Bu iye, bazen şeytana uyuyor ve kara iyelerin buyruğuna giriyor. Bu durumda da her türlü kötülüğü yapıyor. Kişi, kimi zaman tınının Erlik tarafından buyruk altına alındığını fark etmez; kimi zaman fark eder. Göz dokunması, göz değmesi, uğur ve uğursuzluk gibi inançların kaynağında başlangıçtaki bu tür rol oynamaktadır. (Kalafat, 2006: 96)

Kara iyelerden biri olarak kabul edilen nazar, kişioğlunun bizzat kendinden kaynaklanır. Kişioğlunun görmesi, duyması, tatması bile nazar edebilir. Yani kati surette görmesine gerek yoktur. (Kalafat, 2006: 97)

Kişioğlu genelinde aldığımız bu başlığı uğurlu-uğursuz ve nazar özelinde romanda tespit etmeye çalışacağız. Cansız eşyaların uğuru-uğursuzluğu veya bereketi-bereketsizliği ile ilgili inançlar "cansız varlıklarla ilgili inançlar" başlığı altında incelenecektir.

... Bir konferans daha verirsen üzerine okunmuş kırk bir çörek otu dikeceğim. O kadar kadının içinde kem gözlüsü de bulunur. Belki sana nazar değiverir. Allaha emanet evlatçığım. Maşallah, bülbül gibi söylüyorsun. Rabbim bağışlasın. Baban yok. Bir daha senin gibisini ben nasıl doğurabilirim? (s.126)

Bu bölümde nazar ve nazara karşı uygulanan yöntemi görmekteyiz. Anadolu coğrafyasında nazar inancı en yaygın olan inançlardan biridir. Bu derece yaygın olunca hali ile birçok uygulama da görmekteyiz. Bunlardan bazıları: mavi boncuk, üzerlik tüttürtmek, ocaklı birine veya hocaya okutma, muska taşımak, kurşun dökmek, tuz yakmak, sünnet keplerine tüy takmak, vb. uygulamalarıdır. Ayrıca Anadolu'da nazarla ilgili "aç mezarı yoktur; genç mezarı çoktur" atasözü mevcuttur. Nazar daha çok çocuklara ce gençlere değmektedir. Nazar cansız nesnelere de değebilir.

Romanda geçen çörek otu, nazara karşı Anadolu'nun farklı yerlerinde kullanılmaktadır. Örneğin Çorum'da çörek otu cepte gezdirilir. Çörek otu veya başka bitkilerin dizilip ağaca, eve veya herhangi bir hayvanın boynuna asılması/takılması da uygulanan yöntemlerden biridir.

Kişioğlunun uğursuzluğunu belli etmek için kullanılan tabirlerden biride "şom ağızlılık" tabiridir. Bu da uğursuz sayılan kişilerin söylediği sözlerin kötü yönde gerçekleşmesi üzerine söylenmiştir bu tabir. Kötü veya olmasını istemediğimiz bir söz söylediğimizde "ağzından yel alsın/götürsün" deyimini kullanırız. Bu da şom ağızlara sıkla söylenen deyimlerden biridir.

- Ne haltlar edip duruyorsunuz? Kim kavrulacak? Üstümüze yorduğunuz şeylere bakınız. O fena lakırdıları ağzınızdan yel götürsün. (s.99)

- Aha da benim çifte kumrularım... Maşallah... İkiniz bir yastıkta kocayınız inşallah... Şom ağızlılar bu gece yıldız çarpacak diyorlar. Böyle söyleye söyleye bu dünyayı bir hale yola koyacaklar. (s. 169)

2.2.4. Ruh/Atalar Ruhu ile İlgili Halk İnançları

Eski Türk inancında kişi öldükten sonra ruhunun yaşadığına inanılır, onların ruhlarını memnun etmek için aşlar yaparlar, törenler düzenlerlerdi. Bu ruhlar dünyadaki

insanlarla irtibata geçebilir, ‘don’ değiştirebilirlerdi. Bunun en tipik örneğini şaman/kamlarda görüyoruz. Şaman, elbisesini ve davulunu yerine geçtiği şamanın isteği üzerine düzenlerdi. Özellikle Türklerde ata ruhlarına büyük saygı duyulurdu. Bu açıklama ışığında romanda ruhlarla ilgili tespit edilen inançlar ise şunlardır:

Emeti Hanım:

- Allah bilir.

Bedriye Hanım:

- Kapı çalınırsa kim açacak?

Emeti Hanım:

- Ruhlar âlemine ait olanlar...(s.17)

Bu diyalogda görüldüğü gibi ruhlar âlemine ait olanlardan bahsedilmektedir.

Romanda ruhlarla ilgili inançlardan biri de espri yöntemi ile şöyle dile getirilmiştir:

- Annenin sesi ne kadar yanıkmiş? Bana pek dokunuyor. Bizim sütlaçların ruhuna mersiye okuyor zannettim. Kediler şimdi içeride hepsinin canına okuyorlar. (s.18)

Ölen kişinin arkasından ağıt yakmak (mersiye okumak) insanın üzüntüsünü dışa vurma halidir. Ölünün ruhuna okunan mersiye ölen kişiyi yâd etmek için uygulanmaktadır.

2.2.5. Rüya ile İlgili Halk İnançları

Rüyalar, bilinç düzeyinde ve bilinçaltında görülebilir. Rüya görme insanlık tarihinin başlangıcından beri var olan bir olaydır. Böyle olunca rüyaların yorumlanması veya yorumlatılmak istenilmesi de bir o kadar eskidir. İnsanlar gördükleri rüyalarından birtakım çıkarımlarda bulunarak hayatlarına yön verirler. Bu biçimde rüya ekseninde birçok halk inancı oluşmuştur. Özellikle rüyaların yorumlatılmasında gelecekle ilgili bilgiler alma isteği de yatmaktadır. Rüyaya bu açıdan baktığımızda fallar ile işlev benzerliği göstermektedir.

Romanda rüyalar ve rüya tabirleri ile ilgili bilgiler verilmektedir.

Hanımlar sizin kendinize mahsus birtakım rüya tabirleriniz vardır. Mesela Arap, ateş; tez haberdır... Ölü; diri getirir dersiniz. İşte bunun gibi birçok manalar çıkarırsınız.(s.61)

Devamında;

... Evet, bu tesirle birbiri peşi sıra gördüğüm rüyalar, şurada size, bilhassa anlatılmaya değer. Bakalım bunları nasıl yorumlayacaksınız?

Her taraftan:

- Hayırdır inşallah, hayırdır inşallah...

Diye uğur dileyen cümleler işitildi. (s.62)

Rüya gördüğünü söyleyen kişi anlatmayı istediğinde dinleyecek kişiler hayırdır inşallah, Allah hayra yazsın gibi ifadeler kullanır. Anadolu'da görülen kötü rüyalar kimseye anlatılmaz. Hayra yorumlanacağı inancıyla akarsuya anlatılır. (Kalafat, 2006: 128)

Yine romanda tespit ettiğimiz rüya ile ilgili geleneklerden biri şöyledir:

- Oğlum, bu rüyayı gördüğün gecenin sabahı pencereden gökyüzüne bakıp da üç defa, "Bir rüya gördüm maşallah, hayırdır inşallah" dedin mi? (s.62)

Rüyada ölü görmek genelde diri getirir kanısı vardır. Bunun altında yatan ana düşünce bizce "terslik" düşüncesidir. Yani mevcut durumu tersine çevirmektir. Genellikle yağmur dualarında görülür terslik uygulaması. Elbiseler ters giyilir, eller aşağı sallanır. Bu terslik ile rüya yorumlarındaki terslik arasında bir bağlantı olabilir. Rüyalardaki terslik düşüncesinin altında yatan bir başka sebepte maddi dünya ile manevi dünyanın zıt olarak düşünülmesi olabilir:

- Kaç akşamdır düzenli şekilde rüyamda babamı görüyorum. Hep ölülerle uğraşıyorum. İşte çok sürmeyecek on sekiz saat sonra kavuşacağız. (s.96)

Bu rüyada ise ölülerle uğraşmak, ölmüş birini görmek (bu sevdiği birisi olursa onu yanına alacağı düşüncesi mevcuttur) ölüme delalet etmektedir.

2.2.6. Büyü ile İlgili Halk İnançları

Büyü (büyüde kullanılan muska, tılsımlı eşyalar) de; gelecekte haber vermek, yıldızların gökteki konumuna göre çıkarımlarda bulunmak gibi insanoğlunun kadim zamanlardan günümüze getirdiği inançlardan biridir. İslam inancı bu gibi inançlara onay vermese de bu inançlar günümüzde İslam'ı kabul etmiş toplumlar arasında yaygın bir şekilde bulunmaktadır. İnsanlar uğurlu saydıkları eşyaları boyunlarında taşımışlar ve bazı hastalıkların tedavisinde kullanmışlardır. Pasif büyü diye tabir edebileceğimiz bir eşyanın uğuruna inanıp onu taşımak, üzerlik vb. maddeleri tütürtmek gibi uygulamalar tam anlamı ile büyü kapsamına girmez.

A. Kadir İnan'a göre eski cahiliyet devrinde yaşamış olan Türk uluslarında muska tılsımlar kullanmak âdeti ve bu tılsımların her türlü bela ve afetlerden korunacağına inanma çok yaygın olmuştur (1976: 208).

Büyüleri bozmak için bazı uygulamalar geliştirilmiştir. Bunlara ait romandan tespit ettiğimiz uygulamalar ise şunlardır:

İnanmayınız, inanmayınız... Külli müneccimün kezzab... Büyülerine at nalı, tavşan başı... Yine büyük bir büyü yaptılar da onu tutturmak için bu koskoca yalanı ortaya koyup salıverdiler. (s. 12)

Yukarıda büyüye karşı at nalı ve tavşan başı koruyucu olarak gösterilmiştir. A. İnan at nalını uğur saymak âdetinin Türklere, İtalyanlardan geldiğini iddia eden etnografların varlığından söz etmektedir (1976: 203). Ancak İtalyanlarda nasıl kullanıldığına dair bir bilgi verilmemiştir.

At nalı nazarlık olarak kullanılmaktadır. At nalı kırk baskını olmuş çocuklar için ve nazarlık olarak ambarlarda ve insanlarda kullanılır. At nalının nazarı giderici gücünün büyülerde de kullanıldığını romanda görmekteyiz. Bazı ağaçlar ve hayvanlar büyüsel güç taşımaktadırlar. Kokusu kuvvetli bodur ağaçların dallarından, dikenli sarmaşıklardan; timsah, yunus balığı, koyun, maymun, tavşan, dağ faresi vb. gibi büyüsel güç taşıdıklarına inanılan hayvanlar bazı büyülerin bozumunda kullanılır. (Örnek, 2014: 140)

180

Burada müneccimleri de görmekteyiz. Müneccimler yıldızlarla uğraşan kişilerdir. Yıldızlara bakarak geleceğe dair bir şeyler söylerler. Bunlar romanda yalancılar olarak görülür. Bu da İslami bir tavidir.

2.2.7. Günlerle İlgili Halk İnançları

Günlerle ilgili birtakım inançlar geliştirilmiştir. Bu inançların temelinde dini olanlar da mevcuttur. İnsanlar olumlu ve olumsuz olayların gününü, tarihini unutmamaktadır. Bu olaylar tecrübe edilerek oluştukları günlerin sıklığına göre günlerle ilgili inançlar ortaya çıkmıştır. Örneğin cumanın/perşembenin mübarek oluşu İslami temellidir. Cumartesi ve pazar günleri Yahudi ve Hristiyan toplum için önemlidir. Günlerle ilgili diğer inançları Erman Artun şöyle sıralıyor: “Pazartesi: soğan, biber, tütün vb. acı şeyler hiç kimseye verilmez. Salı: Salı günü iyi sayılmaz. Göç yapılmaz. Perşembe: Çamaşır yıkanmaz. Cuma: Çamaşır yıkanmaz. İkinciye kadar kül atılmaz. Akşamları kimseye bir şey verilmez. Arife günü: Çamaşır yıkanmaz. Banyo yapılmaz. (2013: 352)”

Romanda çarşamba günü ile ilgili inançlar şöyle dile getirilmektedir:

... Hiç Çarşamba günü yüz yazısı olur mu? Şimdiye kadar bu, ne görülmüş, ne işitilmiş bir şey... Karagöz'ün ters evlenmesine benziyor. Ne Yahudi ne Frenk, hiçbir millet Çarşamba günü düğün yapmaz. Merak edip Çingene karısına " Siz ne günü düğün yaparsınız?" diye sordum. Müslüman düğünü yaparsak Cuma gecesi yaparız. Çingene düğünü edersek onun vakti yoktur. (s. 168)

... Çarşambadan güvey girilir mi ya? O kız bu işi seni üzme için yapıyor. Asıl gerdek yarın gecedir. (s. 171)

2.2.8. Evlilikle İlgili Halk İnançları

Evlilikle ilgili uygulamalar oldukça zengindir. Biz evliliğin inanç kısmı ile ilgili tespitlere değineceğiz.

Halk İnançlarında uğur kavramı önemli yer tutar. Evlilik esnasında gelin uğurludur. Dua etmesinden tutun da elini süreceği nesneye bereket kazandıracağına varıncaya kadar bu inancı örneklemek mümkündür. Bu yüzden birçok kişi gelinin ayakkabısının altına ismini yazar, gelinin attığı çiçeği tutmaya çalışır, duvağının telinden almaya çalışır (Kalafat, 2011: 117). Gelin ve damadın ilk gecelerinde odalarına konulmuş olan seccadede namaz kılmaları halinde o gece yapacakları duaların kabul göreceğine dileklerinin olacağına inanılır (Kalafat, 2011: 118).

Romanda gelin odalarının kutsal olduğuna dair inanç mevcuttur:

- Aman efendim, komediler tiyatro sahnelerine yaraşır.

Gelin odalarının kutsallığına saygı göstermek lazımdır. (s. 175)

2.2.9. Evrenin Sonu ile İlgili Halk İnançları

Türkiye halkının çoğunluğu olan Müslümanların bu konudaki inanışlarının büyük bir bölümü İslam dini öğretilerinden gelmez. Ama gene de bölgelerin, mezheplerin, kavimlik kökenlerin belirlediği çeşitlenmelere rastlarız. Evrenin sonu yani kıyametle ilgili inançların temelinde temel ahlak kurallarının bozulması vardır (Boratav, 2013: 27).

Kıyametin yaklaştığını haber veren belirtiler arasında kurt ile kuzunun bir arada gezmesi, kadınların doğurmaz olması, yolların kısalması... gibi alışılanın tersi olaylar; zinanın artması, insanların para hırsına düşmesi... gibi genel ahlak törelerine aykırı davranışların yerinmesi anlatımını taşıyan yargılar yer alır. Bunlardan başka Ye'cüc-Me'cüc adındaki parmak kadar küçük yaratıkların dünyaya yayılacakları, onların

çaldıkları mızıka sesine günahlıların koşuşacağı vb. inançlar vardır. (Boratav, 2013: s.27)

Romanda tespit ettiğimiz inançlar hem başa gelen belaların sebeplerini gösterirken hem de dünyanın sonunu hazırlayan davranışlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu inançlar daha çok İslami inançlardır.

- Şimdi öyle şeyler düşünülecek zaman değil... Bu yukarıdaki yıldız çarparsa hepimiz tuzla buz olacaktık.

...

Emeti Hanım:

- Sen sakla Rabbim, cümle Muhammed ümmetini, bu Emeti kulunu da... Kıyamet alametleri... İşte ben yine söylerim. Bu gökteki kuyruklu, yerdekilerin kötülüğünden ortaya çıktı. Geçen sene Dizdariye taraflarında bir paşanın katırı doğurdu dediler de inanmadıydık. İşte bakınız, doğruymuş. Demek vakitler yakın. Bina da pek çoğaldı. İşte bu birkaç şey kıyamet alametidir. Biz, büyük babalarımızdan analarımızdan öyle işittik. (s.11)

- Ah tevekkeli değil, Cenab-ı Mevla'nın sırlarına ermek için böyle gökteki ayların, yıldızların resimlerini çıkarınca işte sonu böyle olur. Bize kuyruklu da çarpar kuyuksuzu da. (s. 12)

... Moda ve yeniliğe karşı karşıt bulunan bazı yaşlı hanımların gençlere kızıp da "Artık pek azdınız, başımıza taş yağacak" demeleri her bakımdan yabana atılacak bir söz değildir. (s.54)

- Ah, şimdiki gençler ah... Ne su içerken besmele çekersiniz, ne sofradan kalkarken "Yarabbi şükür" dersiniz. Bu kadar çene çalmaktan çekinmiyorsun da o mübarek iki kelimeyi ağza almaya neden üşeniyorsunuz? Tevekkeli her şeyde bet bereket kalmadı? Kulluğumuzu bilmediğimizden türlü belaya uğruyoruz. Hep kendi günahımız kusurumuz. Buyurunuz bakalım. İşte kuyruklu geliyor. Şimdi ne yapacağız? (s. 62-63)

Sonuç

Halk inançlarının, yaşantımızın bir parçası olduğunu unutmamak gerekir. Ancak hayatımızın büyük bir bölümünde bizlere varlığını hissettiren bu inançların eleştirilmesi, sorgulanması, akla ve ilahi vahiye uygunluğunun düşünülmesi gerekir. Aksi takdirde halkın saf inanma duygusunu lehine çevirmek isteyen, üfürükçüler,

muskacılar, cinci hocalar, sahte yağmur duacıları, falcılar halkı sömürmeye devam edecektir.

Hüseyin Rahmi Gürpınar, romanında halk inançlarına oldukça fazla yer vermiştir. Halk inançlarını romanda verirken bunları kötüye kullanan, suiistimal eden tipleri de bizlere göstermektedir. Bunun neticesi olarak, Hüseyin Rahmi, eleştirel bir gözle ve akılcı bir yaklaşımla romanında halk inançları eleştirisi yapmaktadır. Hüseyin Rahmi, romanlarında “boş hurafe ve batıl inanç” olarak değerlendirdiği halk inançlarının doğurduğu sonuçlara dikkat çekmek istemekte ve bunların düzeltilmesi adına hareket etmektedir. Onun romanlarında bu denli halk inancını kullanmasındaki temel amaç, sorgulamadan körü körüne bir inanişe bağlı bulunan, akli ile düşünmeden, sadece gelenekten gelme inançlara uyan toplumu uyarmak ve bu inançların suiistimal edilerek halkın sömürüldüğünü halka anlatmaktır.

Hüseyin Rahmi'nin, diğer romanlarında olduğu gibi bu romanında da iyelerle ve ruh/atalar ruhu ile ilgili halk inançları, büyü ve rüya ile ilgili halk inançları, evlilikle ilgili halk inançları, evrenin sonu ve güneş/ay/yıldızlarla ilgili halk inançları, gök tanrı kültü ve günlerle ilgili halk inançları kullanılmış ve bunlar eleştiri konusu yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu: Ankara, 2015.
-, Eski Türk Dini Tarihi, Milli Eğitim Basımevi: İstanbul, 1976.
- Bekir Şişman, “Cengiz Aytmatov’un Elveda Gülsarı Adlı Eserinde Kırgız Folkloruna Dair Tespitler”, I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı, (Editörler: Fikret Türkmen-Gürer Gülsevin), Lazer Ofset: Ankara, 2007, ss. 1965-1974.
- Bekir Şişman, “Anadolu’da Yaşayan Halk İnançlarının Menşei Üzerine Bir Araştırma”, Milli Folklor, C 6, S 46, 2000, ss. 104-108.
- Erman Artun, Türk Halkbilimi (Gözden geçirilmiş/Genişletilmiş 10.baskı), Karahan Kitabevi: Adana, 2013.
-, Adana Halk Kültürü (Genişletilmiş 2.baskı), Altın koza Yayınları: Adana, 2006.
- Hüseyin Rahmi Gürpınar, Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç, (Çev. Osman Sevim), Bilgi Kültür Sanat Yay.: İstanbul, 2016.
- Mehmet Kaplan, Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I, Dergâh Yayınları: İstanbul, 2009.
- Önder Göçgün, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara, 1990.
- Pertev Naili Boratav, 100 Soruda Türk Folkloru, Bilgesu Yay.: Ankara, 2013.
- Sedat Veyis Örnek, 100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, Bilgesu: Ankara, 2014.
- Yaşar Kalafat, Türk Kültürlü Halklarda Tematik Halk İnanmaları, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011.
-, Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri. Babil Yayıncılık: Ankara, 2006.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BOYABAT ÖLÜM ÂDETLERİ ¹

DEATH CUSTOMS IN BOYABAT FROM PAST TO PRESENT

Ömer SARAÇ ²

Öz

Anadolu insanının büyük bir çoğunluğu geleneklerine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu nedenle halkın geleneksel yaşamının ve davranış kalıplarının özünü oluşturan birçok âdet, inanma ve ritüelleri de bünyesinde barındırmaktadır. İnsan yaşamında üç önemli geçiş dönemi vardır: Doğum, evlenme ve ölüm. Bu dönemlerin her birine ait farklı âdet, inanma, tören, dinsel ve büyüsel işlemler mevcuttur. Bu işlemlerin birçoğu insanın yeni durumuna uyum sağlaması temelinde gerçekleştirilmektedir.

Ölüm, yaşamın son bulması anlamına geldiğinden insanlar için her zaman farklılık arz etmiştir. İnsanlığın var oluşundan günümüze kadar uzanan süreçte ölümün uzaklaştırılması veya önceden anlaşılabilmesi amacıyla birçok ritüel ve pratik geliştirilmiştir. Ölüm, toplumu yakından ilgilendiren bir olgu olduğu için, bununla ilgili birtakım âdet, uygulama ve inançların olması da kaçınılmazdır. Boyabat yöresinde de ölüm öncesi, ölüm anı ve ölüm sonrasında bazı ritüel ve pratikler yapılmaktadır. Bu çalışmada Boyabat ilçesi ölüm âdetlerinde geçmişten günümüze ne gibi değişiklikler olduğu ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Boyabat, Kültür Değişmesi, Halk İnançları, Ölüm, Ölüm Âdetleri.

Abstract

A great majority of Anatolian people are closely attached to their traditions. Thus, there are a great number of customs, beliefs and rituals which form the essence of people's traditional life and their behavior patterns. There are three important transition periods in human life: birth, marriage and death. Different customs, beliefs, ceremonies, religious and magical processes are conducted in each of these periods. A great number of these processes are conducted on the basis of people's adapting to the new situation.

Since death means the end of life, it has always been different for people. From the beginning of humanity to the present time, a great number of rituals and practices have been applied to keep death away or to foretell it. Since death is a phenomenon which concerns the society closely, it is inevitable to have some customs, practices and beliefs about it. There are some rituals and practices in Boyabat region which are performed before death, at the moment of death and after death. This study presents the changes in death customs of Boyabat town from the past to the present.

Key Words: Boyabat, Cultural Change, Folk Beliefs, Death, Death Customs

¹ Bu çalışma yazarın "Halkbilimi Ürünleri Açısından Boyabat'ta Kültürel Değişim" konulu doktora tezinden üretilmiştir. / This study was reproduced from the author's doctoral thesis titled "Cultural Change in Boyabat in terms of folk products"

² Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üni., Fen Edebiyat Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Böl. / Samsun omer.sarac@omu.edu.tr

Giriş

Vücut organlarının biyolojik fonksiyonlarını yitirmesi sonucu insan hayatının sona ermesine ölüm denir. Dünyadaki bütün varlıklar için ölüm hem kaçınılmaz hem de sarsıcı bir sondur. Ölen bir insan tekrar dünyaya gelemediği için ölümün mahiyeti ve sonrası hakkında ancak ilahi dinlerin verdiği bilgiler kadar malumat sahibi olabilmekteyiz. İlahi dinlere göre ölüm; ahiret âlemi olarak adlandırılan bir başka boyuta/mekâna geçişi simgelemektedir. Bu anlamda ölüm, ölümsüzlüğün geçiş kapısı olarak da değerlendirilebilir. (Şişman, 2002: 460)

Ölüm, insanoğlunun yaratılışından bu yana sırrını çözmeye çalıştığı konulardan biri olmuştur. Ölümün kaçınılmaz bir gerçek olduğunu anlayan insanoğlu ölümü anlama, anlamlandırma ve mümkün olduğunca geciktirme bağlamında birtakım uygulama ve ritüeller ortaya koymuştur.

Halkbiliminin önemli çalışma konularından biri olan geçiş dönemleri doğum, evlenme ve ölüm olmak üzere üç ana başlık etrafında toplanmıştır. Geçiş dönemlerinin sonuncusu olan ölüm aynı zamanda insanoğlu için -her ne kadar yeni bir başlangıç olsa da- hüznü bir olaydır. Bir anlamda hem bu dünyadan hem de sevdiklerinden ayrılma olarak da değerlendirilebilecek olan ölüm, çoğu zaman insanlara üzüntü vermiştir.

Anadolu Türklerinde ölüm ile ilgili inanç ve uygulamalar doğal olarak değişen coğrafya ve ortamlardan etkilenmiş ancak birçok noktada kendini koruyacak imkânları da bulabilmiştir. Anadolu Türk inanç coğrafyasının ağırlığını İslam dini oluşturmaktadır. Ölümle ilgili pek çok deyim ve kavram Anadolu'nun Türkleştirilmesi sürecinde İslamîleştirilmiştir: Ruh, ecel, vade, ahret, cennet, cehennem, defin, sırat köprüsü, Azrail, Münker-Nekir, devir ve ıskat bu kavramlardan bazılarıdır. (Ersoy, 2002: 88)

Ölüm, içerisinde barındırdığı birtakım inanç, uygulama ve ritüeller bakımından oldukça geniş bir konudur. Bu çalışmada Boyabat folklorunda ölüm konusu; ölüm öncesi, ölüm sırası ve ölüm sonrası olmak üzere üç alt başlık halinde incelenecektir.

1. Ölüm Öncesi

İnsan hayatında ortaya çıkan fiziksel ya da biyolojik aksaklık, hastalık olarak adlandırılmaktadır. Her hasta olan mutlaka ölecek diye bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla insan, hastalığının tedavisi için birtakım çarelere başvurur.

Eski Türklerde ölümün temel nedenlerinin neler olduğunu Jean Paul Roux, şöyle açıklamaktadır: *Tanrının emirlerine karşı gelmek; bir tabunun çiğnenmesi; hakarete uğramış hakimlerin intikamı; belki de bunların sonucu olarak kut ve ülüg'ün yitirilişi ve sonuçta büyücülerin eylemleri... Bugün kötü ruhlar olmasaydı Altay insanı ölmeyecekti diye düşünülmektedir.* (2002: 198)

Hayatın son anı olan ölüm, insanı çaresiz bırakan ve sırrına erişilemeyen bir geçiş dönemidir. Ölüm karşısında aciz kalan insan, çevresinde olan olayları ölümün ön belirtisi olarak düşünmüştür. Dolayısıyla insan kendine ölümü hissettiren olaylardan ve nesnelere uzak durmuştur. (Örnek, 2000: 208)

Boyabat'ta birisi hastalandığında, hemen geçmiş olsun ziyaretine gidilir. Yapılan ziyaretlerde genellikle meyve, kolonya veya çiçek götürülür. Hastayı yormayacak şekilde kısa sohbetler yapılır ve moral vermeye çalışılır. En kısa zamanda sağlığına kavuşması dileğiyle uzun kalmadan ziyaret yerinden ayrılır. Hastalıktan kurtuluşun mümkün olmadığı durumlar da mevcuttur. Bu durumda olanlara bir teselli olarak bir süre daha can sağlığı dilenir.

1.1. Ölümü Düşündüren Önbelirtiler:

Anadolu'da "birtakım davranışlar, olaylar, sesler, rüyalar, alışılmamış durumlar, ölüm işareti, ölümün ön belirtisi olarak yorumlanır." (Artun, 2008: 187) Örnek, halk inanmalarında, ölümü düşündüren ön belirtiler arasında hayvanlarla ilgili olanların önemli bir yer tuttuğunu belirterek şunları ifade eder:

Hayvanların insanlarda bulunmayan kimi yetenekleri, sezi güçleri, biçimsel özellikleri, uğurlu ya da uğursuz sayılmaları bu tür inanmaların oluşmasında ve evrensel bir çizgiye erişmesinde büyük bir rol oynamaktadır. Evcil ve yabani hayvanların ötüşleri, ulumaları, kişnemeleri, böğürmeleri, belli hareketleri, uçuş yönleri, alışılmışın dışındaki davranışları yaklaşan bir ölümün ön belirtisi ve işareti olarak yorumlanmaktadır. (Örnek, 1979: 15)

Boyabat yöresinde de hayvanların çıkardıkları seslere göre ölümle ilgili bazı yorumlar yapılmaktadır. Baykuş ötmesi, vakitsiz horoz ötmesi ya da köpek uluması sonucu o evden ölü çıkacağına dair inanış vardır. Bu inanış günümüzde de devam etmektedir. Rüyada kazma kürek görmek iyiye yorulmaz. Kömüş/camız, Azrail olarak

kabul edilir. Rüyasında yılan gören kişinin kısa sürede öleceğine inanılır. Kozkule Köyü'nde rüyada bulanık su görülmesi, kazanda su kaynatılması köyden cenaze çıkacağına dair inanışlara yorulur.

1.2. Ölümünden Kaçınmalar:

Anadolu'nun pek çok yöresinde yapıldığı gibi Boyabat yöresinde de ölümü uzaklaştırmak için bazı kaçınmalara başvurulduğu görülmektedir. Bu ritüellerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Cam eşyanın kırılması –bardak, ayna gibi- ölümü uzaklaştırır.

Mezarlıktan geçerken ıslık çalınmaz, kabir elle gösterilmez.

Mezarlıktan araçla geçerken aracın müzik çaları kapatılır.

Kapı eşiğinde oturmak iyi değildir.

2. Ölüm Sırası

Ölecek kişi son nefesini veremiyorsa gurbetteki oğlu veya kızına çekiniyor, onları görmek istiyor gibi yorumlar yapılır. Ruhunu teslim edebilmesi için çekindiği kişinin ceketi, gömleği vb. giysilerinden birisi ölecek kişinin üzerine örtülür. Kişinin öleceğine kanaat getirilirse başında Kur'an okunur, tekbir getirilir. Ölecek kişiye Kelime-i Tevhit ve Kelime-i Şehadet getirilmeye çalışılır. Bir kişinin öleceği anlaşıldığı zaman sağ tarafına çevrilir. Ağzı ve dudakları bir pamuk yardımıyla silinir. Geçmişte Eğlence Köyü'nde ölünün ayakucuna bir tas içerisinde su konulurdu. Bunu yapmadaki amaç, Azrail geldiğinde kılıcını yıkasın düşüncesiyledir.

Ölecek kişinin gözleri son anda bir noktaya takılır. Çenesi düşer ve ruhunu teslim eder. Kişinin öldüğü vücutundaki kanın çekilmesiyle anlaşılır. Bu çekilme genellikle ayaklardan başlar. Bu arada can çıkarken istenmeyen bir durum olmaması için etraftakiler yatıştırılmaya çalışılır. Kişi ruhunu teslim ettikten sonra yakınlarının feryatları yükselir. Artık ölen ölmüştür. Bundan sonra yapılacak iş cenazeyi en güzel şekilde yerine ulaştırmak için gerekli olan iş ve işlemleri yapmaktır.

Ölüm gerçekleştiği an ölen kişinin çenesi tülbentle bağlanır. Üzerindeki giysileri çıkartılıp yere yatırılır ve gözleri kapatılır. Ölünün gözleri kapatılamıyorsa 'gözleri açık gitti, dünyadan hevesini alamadı, dünyada muradı kaldı' gibi yorumlar yapılır. Üzerine temiz bir çarşaf örtülür. Baş kibleye gelecek şekilde çevrilir. Ayak başparmakları çaputla bağlanır. Elleri yana veya göbeğinin üzerine konur. Ölünün üzerine şişmesin

diye bıçak veya makas gibi demir maddeleri konulur; cenazenin kokması için bulunduğu odanın pencereleri açılır ya da vantilatör çalıştırılır.

2.1. Ölümün Duyurulması:

Ölüm olayı sala ile çevreye duyurulur. Boyabat merkezde ölen kişi için belediye hoparlöründen ayrıca duyuru yapılır. Günümüzde teknolojik gelişmelere paralel olarak internet kullanımının yaygınlaşmasıyla sosyal medya üzerinden de ölümün duyurulduğu görülmektedir.

Cenazenin nereye, ne zaman defnedileceği gibi konular aile arasında konuşulur ve karara bağlanır. Gurbette bulunan yakınları varsa onlara haber verilir. Ölen kişi genç birisi ise bu durumda ölüm haberi alıştırma alıştırma söylenir. Yörede birçok kişi farklı sebeplerden farklı illere göç etmiştir. Boyabat dışında bulunan bu kişiler cenaze törenine katılmak için otobüs veya minibüs tutup gelmekte ve otobüsün parasını ya cenazeye gelenler kendi aralarında toplayıp vermekte ya da cenaze sahibi ödemektedir.

2.2. Ölümün Akabindeki Uygulamalar:

Ölen kişinin gözleri açık kalmışsa ürkütücü bir görünmemesi için göz kapakları kapatılır. Aynı şekilde ölenin çenesi açık kalmışsa vücut soğumadan çenesi kapatılmaya çalışılır. Ölenin ayak başparmakları da bir çaputla bağlanır.

2.3. Defin Hazırlığı-Defin İşlemi:

2.3.1. Ölü Yıkama:

Ölüm ile ilgili inanışlar çok zengindir. Bu inanışların birçoğu Şamanist Türklere kadar dayanmaktadır. Göktürkler, ölüyü bir çadıra koyarlar ve ölünün adına kurban keserlerdi. Ölünün bulunduğu çadırın etrafını yedi defa atla dolaşırlardı. Ölüyü, ölünün atını ve eşyalarını yakarlar, daha sonra da belirledikleri bir günde küllerini gömerlerdi. (İnan, 2015: 177-178) Çin kaynaklarına göre Hunlar ölülerini tabuta koyarlar ve tabutun üstünü altın ya da gümüş işlemeli örtülerle örterlerdi. (Kocasavaş, 2002: 67)

Boyabat yöresinde de ölünün yıkanması ve kefenlenmesi ile ilgili inançlar ve pratikler oldukça yaygındır. Bu pratiklerin geçmişle bağı olduğu düşünülebilir. Boyabat'ta cenaze önce yıkanır, kefenlenir, tabuta konulur; daha sonra cenaze namazı kılınarak mezarlıkta defnedilir. Cenaze erkek ise erkek hocalar/gassallar, kadın ise kadın

cenaze yıkayıcılar tarafından yıkanır. Eğer köyde cenaze yıkayan kadın yoksa Boyabat'tan getirilir. Cenazenin gasli sırasında suya gülsuyu konulduğu da görülmektedir. Cenazenin yıkanmasından sonra artan su ile ölünün elbiseleri yıkanır ve bu elbiseler fakirlere dağıtılır. Bazı köylerde artan su kullanılmaz, dökülür. Kozkule Köyü'nde, cenaze yıkandıktan sonra artan su, *aydaş* (gelişmemiş, zayıf) çocuğun üzerine serpilirse, çocuğun bu durumdan kurtulacağına dair inanış vardır.

Eskiden cenazenin yıkanması için kazanlarda su ısıtılır ve yıkanacak yerin etrafı dışarıdan görülmemesi için çarşaf ya da battaniyelerle kapatılırdı. Günümüzde ise cenazenin yıkanması gasil hanede ya da Boyabat Belediyesi tarafından alınan modern cenaze yıkama aracında yapılmaktadır. Hatta cenaze, kokması için araçta bulunan seyyar morgda bekletilebilmektedir.

Geçmişte ölü yıkayan hocalar, yıkama esnasında önlerine peştamal bağlarlardı. Günümüzde ise su tutmayan, naylona benzeyen bir mamulden yapılmış bir önlük kullanılmaktadır.

2.3.2. Kefenleme:

190

Bu dünyadan öbür dünyaya geçerken kişinin yanında götürdüğü tek giysi kefenidir. Bu yüzden insanlar, kefenini ya da kefen parasını önceden hazırlamaya önem vermektedirler. Yörede halk, kefenini önceden hazırlamaktadır. Kişi öldüğünde her şeyi hazır olsun, kefen telaşı olmasın ya da helal para ile alınmış olsun, diye kefenini alıp bir köşeye koymaktadır. Boyabat'ın merkezine yakın köylerde -Osman Köy ve Ilıca Köyü gibi- ölen kişinin kefeni şehirden tedarik edilmektedir.

Yıkamadan sonra kefenleme işlemine geçilir. Kefenleme cinsiyete göre farklılık arz eder. Erkeklerde kefen Kamis (gömlek), izar ve lifafe olmak üzere üç kattır. Kadınlarda bu saydıklarımızla beraber baş ve göğüs örtüsü ile beş kattır. (Bilmen, 1990: 231) Kefenin açılmaması için cenaze şeritlerle bağlanır.

Cenazenin kefenlenmesi sırasında cesede ve kefene çeşitli kokular ve kutsal sular dökülür. Bunların başında kâfur, gülyağı, zezem suyu ve gül suyu gelmektedir. Geçmişte yapılmayan ancak günümüzde uygulanmaya başlanan bir durum var ki; o da cenazenin ayaklarına, ellerine ve dizlerine pamuk koyma âdetidir. Bunu yapmadaki amaç, ölen kişinin/mevtanın kabirde namaz kılarken belirtilen azalarının acımaması içindir.

Cenaze tahtadan yapılmış tabutla taşınır. Boyabat merkez ve köylerdeki camilerde hazır bir tabut bulunur, herkes bu tabutları kullanır. Cenaze, evinin önüne getirilir ve orada bulunanlardan helallik alınır.

2.3.3. Cenaze Namazı:

Cenaze namazı İslam inançlarına göre farz-ı kifâyedir.³ Boyabat halkı ölüyü tanısın tanımasın cenaze namazına iştirak ederek son görevini yerine getirir. Ölen kişinin tabutuna üzerinde ayetler yazılı yeşil bir örtü örtülür. Caminin önüne getirilmek üzere evden çıkarılır. Boyabat merkezde cenaze namazları genellikle Beyazıt Camisi'nde (Büyük Cami) kılınır.

Kadın cenazelerinde tabutun baş tarafına tülbent konulur. Erkek cenazelerinde ise havlu bulunmaktadır. Cenazenin musallaya götürülüşü sırasında ölüye saygı amacıyla ayağa kalkılır ve cenaze geçene kadar beklenir.

Cenaze namazı erkekler tarafından kılınır. Köylerde cenaze namazı kılınacak camiye kadınlar gelmez. Boyabat'ta ise son yıllarda kadınların cami çevresinde bekledikleri, hatta defin için mezarlığa kadar geldikleri görülmektedir.

Vakit namazı kılındıktan sonra müezzin, cenaze namazı için cemaate duyuruda bulunur. İmam, cemaate namazın kılınışını hatırlatır. Namazdan sonra imam, cemaate şöyle seslenir: “Siz, bu merhum/merhumeyi dünya hayatında nasıl bilirdiniz?” Cemaat: “İyi biliriz” der. Daha sonra imam üç defa: “Ahrete yönelik haklarınızı helal eder misiniz?” diye sorar. Cemaat: “Helal olsun” diye cevap verir. Daha sonra imam dünya hayatının geçiciliği ile ilgili kısa bir konuşma yapar ve dua eder.

2.3.4. Defin:⁴

Boyabat merkez ve köylerde cenaze, öğle ve ikindi namazlarından sonra defnedilmektedir. Akşam ölen birisinin cenazesi hiçbir yerde geceleyin kaldırılmaz. Gereken işlemler yapıldıktan sonra gündüz cenaze namazı ve defin işlemi gerçekleştirilir.

Boyabat ilçe merkezinde insanların mezar yerlerini önceden satın almaları âdet haline gelmiştir. Mezarlığa bakıldığında birçok aile mezarlığının bulunduğunu görmek

³ Farz-ı kifâye, dinimize göre birilerinin yerine getirmesiyle diğer Müslümanların üzerinden kalkan farzlardır/sorumluluklardır.

⁴ Göktürklerde Tanrı üstte, insan alttadır. Tanrı'ya yakın olmaları için ulu insanların ve hükümdarların mezarları yükseklere, dağ başlarına yapılırdı. Ayrıca eski Türklerde mezarın yanında ağaç bulunması gerekiyordu. Zira ağaç ölüm ve yeniden doğuşun simgesiydi. (Ögel ve Roux'a atfen Şişman, 1996: 568)

mümkündür. Köylerde ise önceden mezar yeri alma gibi bir durum söz konusu değildir. Mezarlıklarda genellikle çam ve akasya ağacı bulunur. Ayrıca definden birkaç ay sonra mezarın üstüne susam dikilir.

Musalladan omuzlara alınan tabut, cenaze arabasına konulur. Boyabat merkezde cenazeyi mezarlığa cenaze arabası götürürken, köylerde omuzlarda taşınır. Tabutun taşınması sırasında belli bir düzen vardır. Tabutu taşımak isteyen kişi öne geçer ve tabuta omuz verir. Eğer tabut ağır gelirse “Merhum/merhumenin günahı çokmuş” diye yorum yapılır.

Cenazenin mezara indirilmesi esnasında kadın ya da erkek oluşuna göre farklı hareket edilir. Cenaze kadınsa oğulları, kardeşleri yani dinen nikâh düşmeyen kişiler tercih edilir. Burada bir zorunluluk yoksa ölen kadının eşi dahi -artık nikâh sona erdiği düşüncesiyle- cenazeyi mezara indirme işleminde yer almaz. Mezara indirilen cenazenin yüzü kibleye gelecek şekilde çevrilir. Baş ve ayaklarındaki ipler çözülür. Mezarda *saklambaç* adı verilen yere cenaze özenle yerleştirilir. Önceden hazırlanmış olan tahtalar cesedi kapatacak biçimde mezara çapraz olarak konulur.

Boyabat-Kastamonu yolu üzerinde birçok tuğla fabrikası bulunmaktadır. Dolayısıyla bu yol üzerinde bulunan köylerde cenazenin üzeri tuğlayla da kapatılmaktadır. Eğlence Köyü’nde önceden hazırlanmış kalıp betonlar kullanılmaktadır. Tahta ya da betonlar yerleştirildikten sonra açık kalan kısımlar ot, dikenlik ya da küçük taş parçaları ile kapatılır. Bu durum tamamen bağlamla ilgili olsa gerektir. Çünkü civar şehirlerde defin işleminde/kabrin kapatılmasında ağaçlar kullanılırken, Boyabat İlçesi’nde tuğla ve kiremit kullanılması bu civardaki tuğla ve kiremit üretiminin halk kültürüne bir etkisi olarak kabul edilebilir.

Cesedin üzeri kapatıldıktan sonra toprak atılmaya başlanır. Bu esnada hafızlar/hocalar Kuran okumaya başlarlar. Mezar kazılırken çıkan toprak aynen geri doldurulur. Dışarıdan herhangi bir taş, toprak getirme durumu yoktur. Mezara toprak küreklerle atılır. Kürekler elden ele verilmez, yere bırakılır. Mezarın üzerine yabanî hayvanların kabri eşelememesi için dikenli otlar konulur. Mezar kapatıldıktan sonra dua bölümüne geçilir. En son olarak hoca, ölüye telkin/talkın verir.

Yörede defin işleminden sonra mezara su dökülür. Genellikle ölünün yakınları tarafından yapılan bu pratikte ölünün mezarında rahat edeceği inancı yaygındır.

3. Ölüm Sonrası

3.1. Taziye:

Cenazenin defnedilmesinden sonra cemaat, ölünün evine gelir. Başsağlığı dilekleri iletilir. Evin önü müsaitse sandalye, tabure konulur; gelenler bir süre burada oturur. Hoca Kuran okur, dua eder. Yakın akraba ve komşular, cenaze sahiplerinin acılarını hafifletmek amacıyla tesellide bulunurlar.

Boyabat merkezde cenaze evinde yemek pişirilmez, komşular yemek getirir. Bu durum bir hafta boyunca devam eder. Köylerde cenazenin defnedildiği gün komşular tarafından yemek getirilir. Ertesi gün normal hayata dönülür.

Ölen kişi sağlığında iyi birisi ise adı geçtiği zaman *Allah rahmet eylesin, Nur içinde yatsın, Mezarında rahat etsin, Toprağı bol olsun, Kabri geniş olsun* gibi ifadeler kullanılır. Ölen kişi, sağlığında kötü birisi olarak biliniyorsa *Muzır gitti, kutulduk, Mezarı yanasıca, Hortlayasıca, Mezarın kaybolsun, Azaptan kurtulmasın* gibi ilenç bildiren sözler söylenir.

3.2. Belli Günler – Ölü Yemeği/Aşı: ⁵

Ölünün mezara konulduğu günün akşamında -genellikle akşam ve yatsı arasında- cenaze sahibi tarafından Kuran okutulur. Ölüm gününden başlanarak kırkıncı gecesine kadar hatim indirilir. Kırkıncı gecede mevlit okutulur. Mevlitten sonra ölünün ruhu için helva dağıtılır. Bu helvanın yöredeki adı *ölü helvası*dır. Elli ikinci gece için çoğu zaman özel bir tören yapılmaz. Ölünün ruhu için hayır hasenatta bulunulur.⁶

Cenaze sahipleri ilk dinî bayramda, bayramlaşma amacıyla herhangi bir ziyarette bulunmaz; genellikle evlerinde kalırlar. Arife günü ya da bayram sabahı ölünün mezarı ziyaret edilerek ruhu için Kuran okunur, dua edilir.

Geçmişten günümüze değişmeyen âdetlerin başında gelen *ölü aşı* verme geleneği ile ilgili olarak Örnek, şunları söylemektedir:

Ölümlle ilgili âdetlerin önemli bir kesimini oluşturan ve çeşitli adlar altında toplanan ölü yemeği, ölenin öte dünyada da hayatını

⁵ Göktürkler ölünün ardından büyük yog (yas) törenleri yaparlardı. Miladi 739'da Türk hükümdarlarından Kürsul Han'ın ölümü münasebetiyle yapılan defin töreni Tabarani'de şöyle anlatılmıştır: Eski Türkler ölülerinin anısına büyük aş törenleri yaparlardı, zenginler yüzlerce hayvan keserlerdi. Hazırlanan yemeklerden bir kısmını ölünün mezarı üzerine dökerlerdi. (İnan, 1976: 183)

⁶ Defin töreniyle ve ölümler kültürüyle bağlı en eski ve iptidai törenlerden biri "ölü aşı" denilen törendir. Bugün medeniyetin yüksek derecesine ulaşmış olan kavimlerin hepsinde görülen ölümleri anma törenleri eski devirlerde ölümlere aş verme töreninin tekâmül etmiş şekli olarak başka bir şey değildir. Bkz. Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*; Ankara: TTK Yayınları, 2015, s. 189.

sürdürdüğü; başka şeylerin yanı sıra yemeye ve içmeye de gereksindiği inancını açığa vuran bir âdettir. (Örnek, 1979: 106)

Boyabat yöresinde mezarlık dönüşünde cenaze törenine katılan misafirlere yemek verilir. Yöremizde bazı köylerde -Eğlence, Ilıca, Osman Köyü gibi- mezarlık çıkışında pide ve ayran ikram edildiği gözlenmektedir. Boyabat ilçe merkezinde, mezarlıkta yemek ikram etmek gibi bir âdet yoktur. Yine bazı köylerimizde mezar kazanlara emeklerinin karşılığı olarak *mezarıcı yemeği* denilen bir yemek verilir. Mezarıcı yemeği definden birkaç gün sonra olur. Boyabat ilçe merkezinde cenazenin defnedilmesinden sonra cenazeye katılan çocuklara para verilir. Bu âdet geçmişten günümüze kadar devam etmektedir. Köylerde böyle bir uygulama yoktur.

Yöredeki yaygın inanişaya göre ölen insanın dünyada iken tutamadığı oruçları, kılamadığı namazları için fakirlere para verilmektedir. Buna *ıskat* denilmektedir. Mirasından ayrılan mal kişinin borcuna yetmiyorsa bu durumda *devir* yapılır. Birkaç fakirin katıldığı bu eylem sonunda para devire katılanlar arasında paylaşılır. Geçmişte yoğun olarak yerine getirilen devir ve ıskata, halkın dinî konularda bilgilendirilmesi ve bilinçlenmesi neticesinde günümüzde pek rastlanmamaktadır.

3.3. Ölünün Vasiyeti ve Eşyaları:

Ölen kişinin sağlığında yazdırmış olduğu bir vasiyeti varsa, bu vasiyete göre hareket edilir. Ölümünün son anlarında yapmış olduğu sözlü vasiyetler varsa bunlar da yerine getirilir. Eğer herhangi bir vasiyeti yoksa medenî hukuk çerçevesinde işlemler yapılır.

Köylerde arazilerin parçalanmaması amacıyla kız evlatlarına o günkü fiyattan değerleri verilir. Ölen kişinin sağlığında önem verdiği değerli eşyalar kimseye verilmez, baba yadigârı olarak evde saklanır.

Örnek, ölenin geride bıraktığı eşyalarla ilgili olarak yapılan işlemlerin hem korku hem de vefa duygusu içerdiğini belirtir:

Ölünün geride bıraktığı kişisel eşyası, özellikle giysileriyle ilgili işlemlerin temelinde hem korku hem de vefa duygusu yatmaktadır. Ölünün giysilerinin hemencecik yok edilmesi, yıkanması, hatta yakılması hem ölümün bulaştırdığı öldürücü etkiyi yok etmek hem de ölünün bunları özleyerek geri geleceği endişesi ve korkusunda düğümlenmektedir. (Örnek, 1979: 105)

Boyabat'ta ölüm öncesinden başlayıp ölüm sonrasına kadar yapılan dinsel içerikli pek çok işlem ve pratikler vardır. Ölen kişinin eşyaları gasilden artan su ile yıkandıktan sonra fakirlere dağıtılır. Ancak Eğlence Köyü'nde ölünün eşyaları dağıtılmayıp evin avlusunda yakılır. Bu uygulama ölen kişinin geride kalanları tedirgin edeceği endişesiyle yapılmaktadır.

3.4. Ağıt Söyleme – Yas Tutma:

Ölen kişinin ardından ağıt söylendiği gibi yas da tutulur. Ancak İslamî geleneklere göre yas tutmak doğru olmadığı için bu durum çok uzun sürmez. Cenazenin yakınları üç gün evden dışarı çıkmaz, taziyeye gelenleri kabul eder. Ölen kişi genç ise ya da kaza sonucu ölmüşse tutulan yasin süresi uzamaktadır. Ölü çıkan mahallede oyun ve eğlence düzenlemek hoş karşılanmaz.

3.5. Mezarlıklar ve Mezar Taşları:⁷

Mezarlıklar köylerde genellikle yüksek yerlerde ve köylerin giriş ya da çıkışlarında olur. Köylerde mezar bekçisi bulunmaz. Cenaze yakınları isterlerse definden yaklaşık bir yıl sonra mezarı mermerlerle yaptırırlar. Bir yıl beklenilmesinin nedeni mezarın oturması yani tümseğin zemine yaklaşması içindir. Yörede mezar taşlarının üzerine ölenin adı soyadı, baba adı, doğum ve ölüm tarihi yazılır. Bazı köylerde ölen kişinin lakabının yazıldığı da görülmektedir (Koca Yusuf, Kurt Hasan vb.). Boyabat şehir mezarlığında bazı mezar taşlarının üzerinde şiirsel söyleyişler bulunmaktadır. Bu tür şiirsel söyleyişlere şu örnekleri verebiliriz:

*Kuş gibi gezerdim dağı taşı
Hiçbir gün unutmadım bu fani işi
Başıma koydurdum şu mermer taşı
Beklerim Fatiha istemem gözyaşı*

*Çağırırdı bunca yıl Ümmeti Muhammedi selaha
Şimdi kendisi çağrılıp gitti darı bekaya
Büyük Cami Şerif Müezzini Hafız Emin merhuma
Siz de lütfediniz bir Fatiha ruhuna*

⁷ Eski Türklerde mezarın üstünün bir höyük, tümsek veya taş yığını ile kaplandığını İbn-i Batuta bildirmektedir. Bu gelenek halen Anadolu'da devam etmektedir; mezarların üzeri tümsek bırakılır, taş dikilir. (Şişman, 1996: 569)

Sonuç

Anadolu'da cenaze törenleri kesinlikle sıradan bir tören değildir. Bu törenler sosyolojik açıdan ele alınıp incelendiğinde işlevsel olarak arka planda olayın bir cenaze töreni olmasından öte toplumsal dayanışma ve dinamizmin merkezini oluşturduğu ve bu törenlerde paylaşma duygusunun ön planda olduğu görülmektedir. Tören esnasında olan olay ve olgular sürecin devam ettiği esnada üzüntü halinden çıkıp sosyal hayatın gereği olan icraatlara dönüşmektedir. (Ersoy, 2002: 100)

Ölüm ile ilgili âdetler, Boyabat yöresinde değişimin çok az görüldüğü âdetlerdendir. Geçmişte cenaze çıkan evde yemek pişmezdi. Komşular bir hafta boyunca cenaze evine yemek getirirlerdi. Ancak günümüzde cenaze defnedildikten sonra -özellikle köylerde- mezarlığın hemen çıkışında cenaze törenine gelenlere pide ve ayran ikram edildiği tespit edilmiştir. Boyabat şehir merkezinde böyle bir uygulamaya rastlanılmamıştır. Ölü aşı verme âdetinin Boyabat yöresinde devam ettiğini; ancak sunum şeklinin değiştiğini söylemek mümkündür.

Cenazenin yıkanması ve kefenlenmesi eskiye nazaran daha kolay ve daha rahat yapılmaktadır. Şöyle ki; geçmişte cenaze, evinin önüne kurulan ve çoğunlukla tahtadan yapılmış olan bir sal üzerinde yıkanır. Cenazenin yıkanması sırasında dışarıdan görülmemesi için cenaze yıkanan yerin etrafı battaniye ya da çarşaf gibi örtülerle kapatılırdı. Bu iş cenaze sahipleri için oldukça zahmetli idi. Ancak günümüzde bu işlem için cenaze yıkama araçları kullanılmaktadır. Ayrıca bu araçların içinde cenazenin belli bir süre bekletilebilmesi için hazırlanmış uygun saklama yerleri de mevcuttur. Köylerin birçoğunda modern tarzda gasilhanelerin bulunduğunu da ifade edebiliriz

Boyabat ilçe merkezinde cenaze namazları, merkez cami olarak bilinen Beyazıt Camisi'nde (Büyük Cami) kılınmaktadır. Kadınlar, geçmişte cenaze evden çıktıktan sonra ne cenaze namazı için camiye ne de mezarlığa giderlerdi. Son yıllarda cenaze namazı kılınırken ölünün yakınlarından olan kadınların cami kenarında beklediklerine ve ağlaştıklarına rastlamaktayız.

Boyabat ilçesinin ekonomisinde tuğla fabrikalarının önemi yadsınamaz. Tuğla fabrikalarına yakın köylerde cenaze mezara konulduktan sonra mezarın üstü tuğlalarla kapatılmaktadır. Bu durum bağlamın geleneğe yansımaları göstermesi bakımından son derece önemlidir. Yine bu konuyla ilgili olarak kabrin kapatılmasında ağacın değil de tuğlanın kullanılması da kültür-sosyal çevre ilişkisine güzel bir örnek sayılabilir.

Cenazenin defin zamanı konusunda da herhangi bir değişimden söz edemeyiz. Cenazeler genellikle öğle ve ikindi namazlarından sonra defnedilmektedir. Cenaze, namazı kılındıktan sonra mezarına bazı sureler okunarak yerleştirilir. Törene katılanlar cenaze kabre konulduktan sonra mezara toprak atarlar. Burada geçmişten günümüze değişmeyen bir unsurdan bahsetmekte yarar vardır. Bir kişi mezara toprak attıktan sonra küreği diğer bir kişiye elden vermeden yere bırakmaktadır.

Mezar kazmak için köylerde ölenin yakınlarından veya komşulardan üç beş gönüllü mezarlığa giderek uygun bir mezar kazılır. Birçok köyde mezar kazanlara para vermek yerine "mezarıcı yemeği" adı altında yemek verilir. Boyabat ilçe merkezinde mezar kazma işi belediye tarafından yapılmaktadır.

Son yıllarda ciddi bir azalma görülse de yörede -özellikle köylerde- devir uygulaması devam etmektedir. Bu konuda din görevlilerinin yapmış olduğu uyarıların pek etkili olmadığı ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, TTK Yayınları: Ankara, 2015.
-, Eski Türk Dini Tarihi, Kültür Bakanlığı Yayınları: İstanbul, 1976.
- Bekir Şişman, “Samsun Yöresinde Geçiş Dönemleriyle (Doğum, Sünnet, Evlilik ve Ölümle) İlgili Yaşayan Halk İnançları ve Bunlara Ait Uygulamalar”, Erdem Dergisi, AKM Yayınları: Ankara, 2002, ss. 445-470.
-, “İslamiyet Öncesi Türk İnanç ve Ritüellerinin Samsun Yöresindeki İzleri”, Türk Kültürü, S. 401, ss. 563-574, Ankara Üni. Basımevi: Ankara, 1996.
- Erman Artun, Türk Halkbilimi, Kitabevi Yayınları: Ankara, 2008.
- Jean Poul Roux, Türklerin ve Moğolların Eski Dini, (çev. Aykut Kazancıgil), Kabalcı Yayınları: İstanbul, 2002.
- Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük İslam İlmihali, Bilmen Yayınevi: İstanbul, 1990.
- Ruhi Ersoy, “Türklerde Ölüm ve Ölü ile İlgili Rit ve Ritüeller”, Milli Folklor, S. 54, ss. 86-101, Ankara, 2002.
- Sedat Veyis Örnek, Anadolu Folklorunda Ölüm, 2. Baskı, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi: Ankara, 1979.
-, Türk Halk Bilimi, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara, 2000.
- Yıldız Kocasavaş, “Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Âdetleri”, Türkler, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları: Ankara, 2002.

STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN

Cilt: 7 Sayı: 13 Ağustos 2017

ISSN: 2147-5210

DOI Number: 10.19039/sotod.2017.71

Geliş Tarihi/Received: 02.08.2017

Kabul Tarihi/Accepted: 18.08.2017

AHMEDÎ'NİN İSKENDER-NÂME'SİNDE ÖLÜM VE MAHİYETİ

DEATH AND NATURE IN AHMADÎ'S İSKENDER-NÂME

Salih DEMİRBİLEK ¹

Öz

Ahmedî, Beylikler döneminde yaşamıştır. Yazdığı eserleri ile Eski Anadolu Türkçesinin gelişip güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Eserleri içerisinde en tanınmış İskender-nâmedir. Ahmedî, bu eserinde Makedonyalı İskender'in hayatını ve mücadeleleriyle birlikte ölümsüzlük arayışını İslamî perspektif noktasında konu edinir. Eserinde İskender'in yanı sıra pek çok karaktere yer verir. Ahmedî, İskender-nâmesine bir cihân tarihi kısmı da eklemiştir. Bu kısımda tarihî karakterlerin ölümlerini anlatırken tekrara düşmemek adına farklı leksik öğelere yer verir. Şairin bu farklı kullanımları hem eseri için hem de dönemin dili için ölüm kavramına ait zengin bir söz varlığı oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Ahmedî, İskender-nâme, ölüm, Türklerde ölüm, Osmanlılarda ölüm.

Abstract

Ahmadî lived in the time of these ignories. He contributed to development and reinforcement of Old Anatolian Turkish by his writings. The most famous of his works is İskender-nâme. In his work, Ahmadî mentions search for immortality by point of Islamic perspective and also Macedonian Alexander's life and struggles. He has many characters except Alexander in his work. Ahmadî added a section of world history to his İskender-nâme. In this section, while describing the deaths of the historical characters, he gives different lexical points in order not to fall into repetition. These different uses of the poet create a rich vocabulary of death term for his work and language of that period.

Keywords: Ahmedî, İskender-nâme, death, death in Turkish people, death in Ottomans.

¹ Yrd.Doç.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, SAMSUN, salihd@omu.edu.tr

Giriş:

Ahmedî, 14. yy.ın önemli şairlerindedir. Yazdığı eserlerle Anadolu'da Oğuzcanın yazı dili olmasına katkıda bulunmuştur. Ahmedî, sadece yakın çevresindeki hocalardan almış olduğu eğitimle yetinmeyip Mısır'a kadar gitmiş ve orada dönemin önemli hocalarından ders alarak kendini yetiştirmiştir (Özkan 2000: 238). O, sırasıyla kapıldığı Aydın, Germiyan; ardından Osmanlı saraylarındaki rakipleri ile yaşadığı polemiklerden dolayı inişli çıkışlı bir yaşam sürdürdükten sonra Timur'la da ilgi kurmak girişiminde bulunduğu (Akalin 1975: 4) ve nihayetinde, ömrünün sonlarına doğru doğduğu kabul edilen şehre, Amasya'ya geri döndüğü ve burada vefat ettiği kabul edilir.

Mehmet Akalın, Ahmedî'nin dili için: “*Ahmedî eserlerini on dördüncü asrın sonlarıyla on beşinci asrın başlarında kaleme almasına ve hayatının büyük bir kısmını on dördüncü asırda Germiyan Oğullarının himayesi altında geçirmesine rağmen dilinin gramer yapısı itibarıyla Selçuklu ve Beylikler Devri Türkçesinden ayrılır, daha çok Osmanlıcaya yaklaşır.*” değerlendirmesinde bulunmaktadır (Akalın 2001: 165).

Ahmedî, Eski Anadolu Türkçesinin klasik döneminde yaşamış ve pek çok eser kaleme almıştır. Bilinen eserleri şunlardır: *Türkçe Dîvân, İskender-nâme, Cemşid ü Hurşid, Tervîhu'l-Ervâh, Esrâr-nâme Çevirisi, Bedâyu's-Sihr fî Sanâyi's-Şi'r, Mirkâtü'l-Edeb, Mizânü'l-Edeb ve Miyârü'l-Edeb, Kasîde-i Sarsarî Şerhî* (Ünver 1983: 5-6).

Bunların içinde İskender-nâme'nin müstesna bir yeri vardır. Türk edebiyatında Makedonyalı (Büyük) İskender'in hayatını işleyen en güzel eserin Ahmedî'ye ait olduğu konusunda edebî otoriteler mutabıktır.

Ahmedî'nin İskender-Nâme'sinde Ölüm:

İskender-nâme aynı zamanda bir biyografi kitabı olduğu için eserde zengin bir karakter kadrosu mevcuttur. Şair, bu karakterlerin ölümlerini tasvir ederken tekrara düşmemek adına farklı leksik öğeler kullanmıştır. Bu farklı kullanımlarda bazen şairin karaktere karşı olan duyguları da rol oynar. Bunun sonucunda şairin eserinde ölüm kavramı için ilginç bir söz varlığı ortaya çıkar.

Ölümün: “*Bir insan, bir hayvan veya bitkide hayatın tam ve kesin olarak sona ermesi, ahret yolculuğu, ebedî uyku, emrihak, irtihal, memmat, mevt, vefat*” (TSöz 2011: 1847) biçiminde tanımlanmasından anlaşılacağı üzere, her canlı için maddî varlığın

sona ermesi demektir. Bu anlamda evrensel bir kavram olan ölüm Türklerde de tarihî dönemler içinde zengin bir söz varlığı ve ritüele sahip olmuştur² Bu anlamda ölüm kavramının örneğin Âşık edebiyatında “*Karalı bayrağı dürmek, ecel şerbeti, ecel celladı, göçüp gitmek, celladın çengelini çekmesi, feleğin kan içmesi, ecelin hançer bilemesi, ecelden satır yemek*” (Özdemir, 2011: 37-39) gibi halk diline yansımış zengin bir sözvarlığı ile ifade edilmesi, bu kavramın toplum üzerinde bıraktığı büyük etkiden kaynaklanır.

İskender-nâme’de öl- fiili daha çok gerçekçi, sanat kaygısı olmayan hikmetli sözlerin verilisinde kullanılmaktadır.

dut tenüñ kamu ‘anâdan ola sag / ölüm aymak içüñe yitmez mi tag 2732

didi oldur müjde kim ben ölmeyem / şöyle kim ol öldi ben dahı ölmeyem 7821

kardeşüñ düşmenligi yavuz olur / kardeşüñ mekriyle kardeş fîz ölü 5050

çarhı sorarsañ ki işi ne ol durur / kim dîri komaz kamuyı öldürür 5879

İskender-nâme’de Türkçe asıllı “*ögid-, iltür-, kırdur-, yitür-*“ fiilleri de öl-fiiliyle eşanlamlı olarak kullanılmıştır. Bu kelimelerden hareketle şair için “Ölüm nedir?³” sorusunun cevapları:

1. Ölüm bir dönüşümdür (**ögid-**);
2. Ölüm bir geçiştir (**iltür-**);
3. Ölüm bir koparılıştır (**kırdur-**);
4. Ölüm bir yok oluşturma (**yitür-**) olmaktadır.

didi oldur müjde kim ben ölmeyem / şöyle kim ol öldi ben dahı ölmeyem 7821

güdi dârâb ısuuz kaldı bu dâr / kalmadı ol hüşmet ol kîr-dâr 1289

çünkü bu yirden koyub gitmek gerek / gitmedin gey yâragin itmek gerek 3043

ger felek olursa bu gün saña taht / yarın iltürsin yirün altına raht 413

kimini ata basdurub kırdurdu şâh / kimin itdi at ayagında tebâh 4174

niçe kim döndi döniser âsumân / âdemleri ögidür as-mân 7495

bir degirmendür bu çarh-ı tîz-gerd / kim ögüdüğün ider tîz gerd 7496

² Türklerde ölüm ile ilgili söz varlığı ve âdetler için bkz. Tryjaski 2012; Tokyürek 2009; Özdemir 2011.

³ “Vücut organlarının biyolojik fonksiyonlarını yitirmesi sonucu insan hayatının sona ermesine ölüm diyoruz. Dünyadaki bütün varlıklar için ölüm kaçınılmaz bir sonudur. Ölen bir insan tekrar dünyaya gelemediği için ölümün mahiyeti ve sonrası hakkında ancak ilahi dinlerin verdiği bilgilere göre malumat sahibi olabilmekteyiz. İlahi dinlere göre ölüm; ahiret âlemi olarak adlandırılan bir başka boyuta/mekâna geçişi simgelemektedir. Bu anlamda ölüm, ölümsüzlüğün aracıdır. Bu nedenle Müslüman olan halkımız da her zaman ölümün hayırlısını dilemiştir.” (Şişman, 2002: 460)

Ölüm bir dönüşümdür (ögid-): Ögid- fiili zamanla da ilgilidir. Zaman her şeyi dönüştürüp öğütür ve insanı çocukluktan yaşlılığa her aşamada işler, vücudunu daima değiştirir. Şair, bu anlamda onun Allah'ın emri olduğunu bilir ve karşısında tevekkül makamındadır.

Bu anlamda birleşik fiil yapısında kullanılmış şu dil öğelerini de bu gruba dâhil edebiliriz:

'ahirü'l-emr iriş-, çarh için temâm it-, eyyâmı siyâh ol-, hükmi ir-, kamu ümidi bâd ol-, 'ömr düket-, 'ömrü eri-. 'ömrün ahir ol-, rûşen gününü siyâh kıl-, şehîd ol-, vefât iriş-.

âhirülemr irişüb emr-i ilâh / şeyh hasen oldu ol ile pâzişâh 7374

on tokuz yıl yidi ay olub emîr / çarh anuñ dahı işin itdi temâm 6746

on sekiz yıl oldu vü dörd ay şâh / pes anuñ dahı oldu eyyâmı siyâh 5919

ol ki şâhuñ tâli'in görmişidi / hükmi anuñ buraya irmişidi 8546

kırk iki yıl şâh olub öldi kubâd / oldu anuñ dahı kamu ümîzi bâd 5957

çün dükenür 'ömr kalmaz pâyidâr / yirle bî-şek berâberdür hezâr 2465

çünkü 'ömrüm böyle eridi iy 'aceb / bini yaratmakta pes neyidi sebep 2461

'ömrüñ âhir oldu pes nedürsebeb / kim kılursuñ dünyâyı böyle taleb 8534

çünkü on dört yıl cihânda oldu şâh / çarhr rûşen gününü kıldı siyâh 8623

gâzîyidi vü gazâda ber-hak ol / çün şehîd oldu şehîd-i mutlak ol 7788

ger devâ ola kamu âb-ı hayât / ne vefâ ide çün irişe vefât 8585

Ölüm bir geçiştir (iltür-): İltür- fiili ölümün dönüşüm, değişim yüzüne bakar. Ölümün aynı zamanda bir geçiş, bir mekân değiştirme olmasından hareketle, şair bu gerçeği aktarmalardan faydalanarak dile getirir.

Bu anlamda birleşik fiil yapısındaki şu dil gruplarını da bu gruba dâhil edebiliriz:

'azl it-, baht yüzün döndür-, cân revân it-, cennet gülzârına ilet-, cihân yüzünü dönder-, dünyâdan güzâr it-, hâk emrine var-, halas bul-, irtihâl it-, omuzlara götür-, yire gir-, yire sok-.

sini kim 'azl itdi bu resme bu gün / râyetüñi böyle kim kıldı nigûn 8650

az zaman anuñ olıben tâc u taht / nâ-geh andan dahı yüz döndirdi baht 5899

kimi azdı andan bulunmadı nişân / kimi 'aczile revân itdi anda cân 8510

dutiben otuz tokuz yıl tâc u taht / cennetüñ gülzârına iletirdi raht 7671

bunuñ üstüne çü geçdi az zamân / yüzünü dönderdi andan bu cihân 7585

çünkü siddîk **itdi dünyâdan güzâr** / yirine anuñ halife oldu 'ömer 6644
çünkü hak emrine vardı mu'temid / aldı **andan soğra** yirin mu'tasid 6995
öldi eşref **buldı halk andan halâs** / hâña cânlardan du'âlar oldu hâs 7422
bir zamân çün geldi gıtdi mâh u sâl / **dünyadan dârâ dahı itdi irtihâl** 403
pes anı **omuzlara götüreler** / pâzişehler mısra dek yitireler 8602
az yiyen 'îsi-sıfât göge varur / çok yiyen kârûn gibi **yire girür** 2766
kimleri yir işbu tîre hâk-i gûr / kimleri **yire sokar** eflâkı gör 3039

Ölüm bir koparıştır (kırdur-): Kırdur- fiili ölümün acılığını, çaresizliğini anlatır. Ölüm istenmeyen ancak kaçışı olmayan bir olaydır. Şair ölümün her şeyden bir vazgeçiş olduğunu ağıtımsı, acı ifadelerle dile getirir.

Bu anlamda birleşik fiil yapısında kullanılmış şu dil öğelerini de bu gruba dâhil edebiliriz:

başına kopar-, *cân tenine elvidâ' di-*, *cân vir-*, *cân yah-*, *cânı süst ol-*, *cânını al-*. *Ecel çengâli yol bul-*, *ecel çengâline düş-*, *ecel çengâline esir kıl-*, *ecel çengâline esîr ol-*, *ecel kahri esir it-*, *ecel zahmı iriş-*, *işin temâm it-*, *katl it-*, *kaza pençe ur-*, *menşuru siyâh it-*, *tebâh ol-*, *telef kıl-*. *telef ol-*, *ümîdi kasrını harab kıl-*, *zebûn ol-*.

vara bu anuñ ile ceng ide tîz / **başına kopara** anuñ rüste-hîz 7444
şâh agaçdan bu sözi ki itdi semâ' / sanki **didi cân tenine el-vidâ'** 8539
hazretinde hâlıkun kurb ola bula / ki iş hak yolında **cân virmek** ola 6812
işüñ bu kim **cân ü cânları yahar** / şugl bu kim hanedânları yihar 7290
çok içenlerüñ **oliben cânı süst** / az içenler oldu cümleten dürüst 7751
gey sakın tiryâkine sunma anuñ / yohsa zehri **cânunu alur** senüñ 8714
yidi yıl sultân olub îrâna ol / **buldı ecel çengâli aya dahı yol** 7385
iki yıl biş ay hilâfet itdi ol / pes **ecel çengine düşüb gıtdi** ol 6758
iki yıl altı ay çün oldu emîr / anı dahı **kıldı ecel çengi esîr** 7111
altı yıl u altı ay olub emîr / **oldı ecel çengâline nâ-geh esîr** 6998
çün anı **itdi ecel kahri esîr** / oldı anuñ yirine ca'fer emîr 6859
mülkde yigirmi iki yıl oldu ol / pes **ecel zahmı irişüb öldi** ol 6870
on tokuz yıl yidi ay olub emîr / çarh anuñ dahı **işin itdi temâm** 6746
girdiler evinde anı dutdılar / hançer ü kılıçla **katl itdiler** 6662
çünkü ulcâyütüya **pençe urdı kazâ** / bû sa'id oldu cihânda pâzişâh 7305
on yidi yıl oliben îrâna şâh / çarh anuñ dahı **itdi menşürin siyâh** 7185

kılıcından oldılar cümle tebâh / olmışıdı aña hak lûtfi penâh 7691

*gürgbeççe bislemiş bir nâ-halef / pençesi bitdükde anı **kılmış telef** 388*

*hem tatar hem türk **oluben telef** / kılıcına oldılar anuñ ‘alef 7702*

*çarh ümîdi kasrını **kıldı harâb** / isdedügi âb-ı hayât oldu serâb 8614*

*anda kâfir leşkeri **oldı zebûn** / râyet-i küfr anda düşdi ser-nigûn 7653*

Ölüm bir yok oluştur (yitür-): Yitür- fiili kaybetmeyi anlatır. Ölüm ile birlikte insan, yeryüzündeki varlığını yitirir. İnsanın hayatını kaybetmesiyle birlikte cenazesinin toprağa verilmesi, bu fiilin bir de mekân boyutuyla kullanıldığını anlatır.

Bu anlamda birleşik fiil yapısında kullanılmış şu dil öğelerini de bu gruba dâhil edebiliriz:

‘adem ol-, ansuz kal-, baş yitür-, başı git-, başını götür-, medfûn ol-, toprak altında nihân ol-, göglere yitür-, gûra gir - , varlığına fida it-. nihân id-. tabuta gir-.

*işbu sözi diriken bir iki dem / ürdi zülkarneyn pes **oldı ‘adem** 8607*

*devletinden çün yigirmi yıl temâm / öldi gitdi **kaldı ansuz** bu makâm 7265*

*dili gör gişi neye yitürür / dile bak kim niçe **başlar yitürür** 7210*

*şöyle kim **toprakda medfûn olmaya** / kandalığın dahı kimse bilmeye 8606*

*cümle **oldı toprak altında nihân** / vah ki ne hûn-hâr durur bu cihân 7493*

*niçelerün başını götürdi ol / yirden ü pes **göglere yitürdi** ol 7678*

***gûra girür** çün ecel şîr ede zûr / çarh behrâmuna kim behrâm-ı gûr 5912*

***varlığımı iderem sende fenâ** / kim senüñ ola hemîn mutlak bekâ 1856*

*oradan iskenderiyyeye revân / **idiben kılalar anı anda nihân** 8605*

*niçeler tahta oturdı ki ola şâh / **tahta-yı tâbûta girdi** ölüb tebâh 7372*

*‘akilün pendin işitmeyen gişi / ne ‘aceb **gider olurise başı** 7216*

*niçelerün **başını götürdi** ol / yirden ü pes göglere yitürdi ol 7678*

İskender-nâme’de ölüm kavramı için kullanılmış yabancı unsurlar ise sanatlı bir deyiş oluşturmak amacıyla tercih edilmiştir. Ölüm için “*ahirü’l-emr, ecel, hâk-râh, hâk, helâk, zehr-i memât*” ; ölmek anlamında ise “*saht-ı can, terk-i cân, terk-i dünyâ*” söz ve söz grupları kullanılmıştır. Ölü, **mihmân (yolcu)** olarak nitelendirilmiştir.

***âhirülemr** irişüb emr-i ilâh / şeyh hasen oldu ol ile pâzişâh 7374*

*tut ki mülkile sikender olasın / nef’ ne çün **âhirü’l-emr** ölesin 8327*

*fûrı sen mi öldürdün iy şâh-ı ecel / fûrı öldüren **ecel** durur ecel 4567*

*isdeyü varuriken âb-ı hayât / yolda sundılar aña **zehr-i memât** 8558*

***saht-ı cân** olmasaydı âdemî / ana ogulsuz ürmeyeydi bir demi 8638*

*ne faziletdür gazâ bilürdi / hak yolında **terk-i cân** kılurıdı 7635*

*her biri bir gârı düzetmiş vatan / **terk-i dünyâ** kılmış u hem cân u ten 8378*

*çün gelüb gitmek durur **mihmân** işi / gitdüğine rence nişe olsun gişi 8590*

İskender-nâme'de öl- anlamında Türkçe asıllı sözcüklerden deyimleşmede özellikle **baş**(baş yitür-, başı git-, başını götür-, başına kopar-) ve **yer** (yire gir-, yire sok-) sözcüklerinden faydalanılmıştır. Ayrıca “ansuz kal-, göglere yitür-, omuzlara götür-, ölmek korkusu” deyimleri de mevcuttur.

baş(baş yitür-, başı git-, başını götür-, başına kopar-):

*dili gör gişi neye yitürür / dile bak kim niçe **başlar yitürür** 7210*

*'akilün pendin işitmeyen gişi / ne 'aceb **gider olurise başı** 7216*

*vara bu anuñ ile ceng ide tîz / **başına kopara** anuñ rüste-hîz 7444*

*niçelerün **başını götürdi** ol / yirden ü pes göglere yitürdi ol 7678*

yer (yire gir-, yire sok-):

*az yiyen 'isi-sifât göge varur / çok yiyen kârûn gibi **yire girür** 2766*

*kimleri yir işbu tîre hâk-i gûr / kimleri **yire sokar** eflâkı gör 3039*

Ansuz kal-, göglere yitür-, omuzlara götür-, ölmek korkusu:

*devletinden çün yigirmi yıl temâm / öldi gitdi **kaldı ansuz** bu makâm 7265*

*niçelerün başını götürdi ol / yirden ü pes **göglere yitürdi** ol 7678*

*pes anı **omuzlara götüreler** / pâzişehler mısra dek yitüreler 8602*

*dâyim **ölmek korkusundan** gendüzün / gussada dutardı gice gündüzün 2455*

Buna karşılık yabancı asıllı sözcüklerden de **cân** (“cân vir-, cân yah-, cânı süst ol-, cân revân it-, cân tenine elvidâ' di-, cânını al-.Cân ayrıca “mürg-i cân / murg-i kudsî / murg-i cû” tamlamalarıyla bir kuşa benzetilmiştir⁴.”); **ecel** (ecel çengâli, ecel iksiri, ecel

⁴ Benzer düşüncenin Orhun Yazıtlarındaki görünümü üzerine bkz. Tuna 1957: 131-148.

kahrı, ecel korkısı, ecel peyki, ecel zahmı.” Bu isimlerin yanı sıra; “*ecel bebriyle ceng, ecel çengâli yol bul-, ecel çengâline düş-, ecel çengâline esir kıl-, ecel çengâline esîr ol-, ecel esir it-, ecel iriş-*“ fiilleri de kullanılmıştır.) ve ‘**ömr** (> ömür) “‘*ömr düket-, ‘ömrî eri-. ‘ömrün ahir ol-*”) faydalanılmıştır.

cân (“*Cân vir-, cân yah-, cânı süst ol-, cân revân it-, cân tenine elvidâ’ di-, cânını al-, mürğ-i cân / murg-i kudsî / murg-i cû*”).

gördiler hâdimle dâye gülşehi / kim virür cân ger göremezse şehi 1901

kana topraga bulaşub virdi cân / şâh eline âfrîn itdi cihân 2898

hazretinde hâlıkun kurb ola bula / ki iş hak yolunda cân virmek ola 6812

işün bu kim cân ü cânları yahar / şugl bu kim hanedânları yihar 7290

çok içenlerün oliben cânı süst / az içenler oldı cümle ten-dürüst 7751

şeh buyurdi tîr bârân itdiler / var pelengi anda bî-cân itdiler 8466

kimi azdı andan bulunmadı nişân / kimi ‘aczile revân itdi anda cân 8510

şâh agaçdan bu sözi ki itdi semâ’ / sanki didi cân tenine el-vidâ’ 8539

dimez İskender melikdür yâ cüvân / hiç rahm itmez alur cânın revân 8552

gey sakın tiryâkine sunma anuñ / yohsa zehri cânunuñ alur senün 8714

ecel (*Ecel çengâli, ecel iksiri, ecel kahrı, ecel korkısı, ecel peyki, ecel zahmı, ecel bebriyle ceng, ecel çengâli yol bul-, ecel çengâline düş-, ecel çengâline esir kıl-, ecel çengâline esîr ol-, ecel esir it-, ecel iriş-*“).

emn var sanma bu yirde iy ulu / kim ecel korkısı durur toptolu 539

sor ecel peykine kime yitmedi / kime peykân urdı kim ol yitmedi 6617

çün ecel irişüb öldi ol pelîd / yirine oturdi anuñ ogli velîd 6731

iki yıl biş ay hilâfet itdi ol / pes ecel çengine düşüb gıtdi ol 6758

çün anı itdi ecel kahrı esîr / oldı anuñ yirine ca’fer emîr 6859

mülkde yigirmi iki yıl oldı ol / pes ecel zahmı irişüb öldi ol 6870

çünkü mehdiyi ecel itdi esîr / oldı anuñ yirine hâdî-i emîr 6895

altı yıl u altı ay olub emîr / oldı ecel çengâline nâ-geh esîr 6998

iki yıl altı ay çün oldı emîr / anı dahı kıldı ecel çengi esîr 7111

yidi yıl sultân olub îrâna ol / buldı ecel çengâli anı dahı yol 7385

eyle takdîr itdi hak 'azze ve cell / ki almadan ol ikisin irdi ecel 7592
bildi kim yakın gelüb durur ecel / ki itmez aña fâyide hirgiz hiyel 8550
niçün itmedüñ ecel bebriyle ceng / kodı gitdi yirüñi ol gûr-ı teng 8648
'ömr (>ömür) (" 'ömrüket-, 'ömri eri-, 'ömrün ahir ol-").
niçe çoğ olsa dükenür 'ömr pes / ne gerekdür 'ömr çoğına heves 2457
çünki 'ömrüm böyle eridi iy 'aceb / bini yaratmakda pes neyidi sebab 2461
çün dükenür 'ömr kalmaz pâydâr / yirle bî-şek berâberdür hezâr 2465
'ömr misbâhuna odı nûr ider / rûh milkin yil ile ma'mûrider 3762
çün yigirmi beş yıl u altı ay dürüst / hükm sürdi oldu 'ömrü rükni süst 7088
'ömrini zühdile geçürdi temâm / zî-kerem ki itdi aña rabbü'-l enâm 8697

Yabancı unsurlardan **hâk (toprak)**(*hâk it-, hâk ol-, hâke gir-, hâk-i yek eyle-, hâk-i zemîn it-, hâk-râh*) ve **helâk** (*helâk it-, helâk itdür-, helâk kıl-, helâk ol-*) sözcükleri sevilmeyen kimselerin ölümünü anlatmada ilenç amaçlı kullanılmıştır. Genellikle aynı beyitte kullanılırlar.

hâk (toprak)(*hâk it-, hâk ol-, hâke gir-, hâk-i yek eyle-, hâk-i zemîn it-, hâk-râh*)

aldı bagdâdı temûri itdi hâk / kıldı sultân ahmedüñ halkın helâk 7528
niçe begler anda oldular helâk / niçe yigitler düşiben oldu hâk 7706
dime kim irdüm bugün eflâke ben / çünki yarın giresin hâke sen 4860
dönicek biş yıl murâdınca felek / anı dahı eyledi ol hâk-i yek 5873
fursatı fevt itmedi dutdı anı / öldürüb hâk-i zemîn itdi anı 7518
cânumı idem yoluña hâk-ı râh / ki anuñ ayagina yüz sürem iy şâh 1864
helâk (*helâk it-, helâk itdür-, helâk kıl-, helâk ol-*).
gendü kibridür pelenki ki itdi hâk / gendü huyı kıldı hem bebri helâk 3189
pes mu'âviye kim degüldi sîdk-ı pâk / ol imâmı zehrle itdürdi helâk 6676
eşrefi ol gice itdürdi helâk / böyle olur gişi ki anda olmaya bâk 7419

Sonuç

Ahmedî, Beylikler döneminde yaşamış ve verdiği eserlerle dönemi içinde mümtaz bir yere sahip olmuştur. Hemen hemen bütün otoriteler onu yaşadığı dönemin en önemli şairlerinden biri olarak gösterirler. Eserleriyle Anadolu'da Oğuzca'nın yazı

dili olmasına katkıda bulunmuştur. Ahmedî'yi ölümsüz kılan, yazmış olduğu eserleri arasında 8754 beyitlik İskender-nâme adlı mesnevisidir.

İskender-nâme şaire haklı bir ün katmıştır. Eski Anadolu Türkçesinin en hacimli eserlerinden biri olan İskender-nâme, esasında Makedonyalı İskender'in hayatını anlatmakla birlikte çeşitli konuları da barındırması yönüyle manzum ansiklopedik bir eserdir. Eserin bölümlerinden biri de Osmanlı ve dünya tarihidir. Burada tarihî kişilerin irili ufaklı biyografilerini veren Ahmedî, özellikle onların ölümleri için farklı leksik öğeler kullanmıştır. Bu kullanımlar Türkçenin söz varlığına zengin birer katkı sağlamaktadır.

Eserde Ahmedî, öl- fiilini gerçek anlamıyla daha çok hikmetli sözlerin aktarımında kullanmıştır. Öl- fiilinin eş anlamlısı olarak kullanmış olduğu “ögid-, iltür-, kırdur-, yitür-“ fiilleri ile şairin ölüm hakkındaki esas düşüncesini yakalarız. Şaire göre ölüm: *Bir dönüşüm, bir geçiş, bir koparılış ve bir yok oluş sürecidir.* Şair bu bakış açılarını başka leksik öğelerle de desteklemiştir: *'ahirü'l-emr iriş-, çarh işin temâm it-, eyyâmı siyâh ol-, hükmi ir-, kamu ümidi bâd ol-, 'ömr düket-, 'ömrü eri-. 'ömrün ahir ol-, rüşen gününü siyâh kıl-, şehîd ol-, vefât iriş-, 'azl it-, baht yüzün döndür-, cân revân it-, cennet güzârına ilet-, cihân yüzünü dönder-, dünyâdan güzâr it-, hâk emrine var-, halas bul-,irtihâl it-, omuzlara götür-, yire gir-, yire sok-, başına kopar-, cân tenine elvidâ' di- cân vir-, cân yah-, cânı süst ol-, cânını al-. Ecel çengâli yol bul-, ecel çengâline düş-, ecel çengâline esir kıl-, ecel çengâline esîr ol-, ecel kahrı esir it-, ecel zahmı iriş-, işin temâm it-, katl it-, kaza pençe ur-, menşuru siyâh it-, tebâh ol-,telef kıl-. telef ol-,ümîdi kasrını harab kıl-, zebûn ol-, başına kopar-, cân tenine elvidâ' di- cân vir-, cân yah-, cânı süst ol-, cânını al-. Ecel çengâli yol bul-, ecel çengâline düş-, ecel çengâline esir kıl-, ecel çengâline esîr ol-, ecel kahrı esir it-, ecel zahmı iriş-, işin temâm it-, katl it-, kaza pençe ur-, menşuru siyâh it-, tebâh ol-,telef kıl-. telef ol-,ümîdi kasrını harab kıl-, zebûn ol-.*

Şair ölümü anlatırken “baş, yer, cân, ecel, ömür, hâk, helâk” sözcüklerinden yola çıkarak oluşturduğu deyimlerden de yararlanmıştı. Bu sanat amaçlı kullanımlar şairin sanat kudretinin tanıklarındır.

Türk edebiyatının en güzel İskender-nâme'sini kaleme almış olan Ahmedî, oldukça hacimli olan bu eserinde, dile istediği gibi şekil vermiş, yeri geldiğinde sade, yeri geldiğinde sanatlı kullanımı uygun şekilde eserine yansıtmayı bilmiştir. Sonuçta eserde oldukça zengin bir kavram ve metafor yapıları yer almıştır. Bu kavramlardan biri

de ölümdür. Onun ölüm kavramını ifade etmek için kullandığı zengin leksik veriler, dönemi ve günümüz için Türkçe adına yadsınamaz bir kazanımdır.

KAYNAKÇA

- Bekir Şişman, “Samsun Yöresinde Geçiş Dönemleriyle (Doğum, Sünnet, Evlilik ve Ölümle) İlgili Yaşayan Halk İnançları ve Bunlara Ait Uygulamalar”, Erdem Dergisi, AKM Yayınları: Ankara, 2002, ss. 445-470.
- Cafer Özdemir, Âşık Tarzı Türk Şiirinde Osmanlı Toplum Hayatı, Kitabevi Yayınları: İstanbul, 2011.
- Edward Tryjarski, Türkler ve Ölüm, (Çeviren: Hafize Er), Pinhan Yayınları: İstanbul, 2012.
- Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi Yayınları: İstanbul, 1990.
- Hatice Tokyürek, “Eski Uygur Türkçesinde Ölüm Kavramı ile İlgili İfadeler”, Bilig Dergisi, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları: Ankara, 2000, ss. 169-198.
- İsmail Ünver, Ahmedî-İskender-nâme (İnceleme-Tıpkıbasım), Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara, 1983.
- Mehmet Akalın, Ahmedî-Cemşid ü Hurşid (İnceleme-Metin), Atatürk Üniversitesi Yayınları: Erzurum, 1975.
- “Ahmedî'nin Dili”, Dil Yazıları, (Hazırlayan: Recep Toparlı), Mustafa Özkan, Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, 2. Baskı. Filiz Kitabevi: İstanbul, 2000.
- Osman Nedim Tuna, “Kök Türk Yazıtlarında ‘Ölüm’ Kavramı ile İlgili Kelimeler ve ‘kergek bol-‘ Deyiminin İzahı”, VIII. Türk Dil Kurultayında Bilimsel Bildiriler, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara, 1957, ss. 131-148.
- Salih Demirbilek, Ahmedî'nin İskender-nâme'si (İnceleme-Metin-Sözlük), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne, 2000.
- Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara, 2001.
- Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara, 2011.

KÜLTÜREL MİRAS KAPSAMINDA KAYBOLMAYA YÜZ TUTMUŞ GELENEKSEL MESLEKLER: TURGUTLU ÖRNEĞİ

THE TRADITIONAL CRAFTSMANSHIP ABOUT TO VANISH OFF CULTURAL HERITAGE: THE CASE OF TURGUTLU

Ferhat ARSLAN¹
İlker Mümin ÇAĞLAR²
Cengiz GÜRBİYİK³

Öz

Kültürel miras, bir toplumun genel belleği olmasının yanında; bir kültürün varlığını sürdürülebilmesi ve özelliklerini gelecek kuşaklara aktarabilmesi açısından önemli bir kavramdır. Küreselleşme ile birlikte, yerele özgü olan ve özgünlüğünden çok şey kaybetmemiş kültür unsurlarının da korunması ve ortaya çıkarılması mühim hale gelmeye başlamıştır. Türkiye’de kültürel mirasın başında gelen ve kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya kalan geleneksel mesleklerin belirlenerek, bu meslekleri icra eden ustaların akademik yazım içerisinde ortaya konulması da bir zorunluluk teşkil etmektedir. Türkiye’deki verimli tarım alanlarından birisi olan Gediz Ovası üzerinde kurulan ve geçmişten günümüze önemli bir yerleşme özelliğindeki Turgutlu’da kaybolmaya yüz tutmuş mesleklerin saptanması da bu zorunluktan doğmuştur. Bu amaçla, Turgutlu ve çevresinde yaklaşık 7 ay süre ile saha çalışması yapılarak kaybolmaya yüz tutmuş 14 meslek belirlenmiştir. Bunlardan bazı meslekler gelir getirdiği için birden fazla kişi ile yapılmaya devam edilirken (yorgancılık, bıçakçılık), bazı meslekleri icra eden kişi sayısı tektir (körüklü çizme yapımı, süpürgeci, kalaycı, debbağ, keçeci, gramofon tamircisi, at arabası ustası, nalbantlık). Yaşlılık ya da sağlık sorunları ile artık yapılmayan ve bitme noktasına gelen meslekler ise çömlekçilik, semercilik ve sepetçiliktir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel miras, geleneksel meslekler, Turgutlu

Abstract

Cultural heritage is a general memory of a society and it is an important concept in terms of being able to sustain a cultural asset and transfer its characteristics to future generations. It has become important to protect and uncover cultural elements that are unique to the site and have not lost much of its originality with globalization. Traditionally craftsmanship is at the forefront of cultural heritage in Turkey and they are in danger of disappearing. It is also a necessity to determine this craftsmanship and masters and to put them in academic writing. Turgutlu is located in the fertile agricultural area of Gediz Basin, it has been an important settlement from the past day. Within the scope of the study, field work was carried out in Turgutlu for 7 months and 14 professions were determined. Some professions continue to be made with more than one person as they bring in income (quilting, knitting), the number of persons performing some craftsmanship is one (maker glowing boot, maker of brooms, tinman, tanner, felt maker, gramophone repairman, horse car maker, blacksmith), craftsmanship that is no longer done with old age or health problems and come to the end point are pottery, saddlery, basketry.

Keywords: Cultural heritage, traditional craftsmanship, Turgutlu

¹ Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, ferhat.arslan@cbu.edu.tr

² Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, magnisa45@hotmail.com

³ Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, cengizgurbiyik@gmail.com

Giriş

Kültürel miras, bir toplumun genel belleğidir. Bununla birlikte bir kültürün varlığını sürdürebilmesi ve özelliklerini gelecek kuşaklara aktarabilmesi açısından önemli bir kavramdır. 20. Yüzyılın başlarından itibaren güçlenerek varlığını devam ettirmiş olan küreselleşme, kültürel miras kapsamında değerlendirilecek birçok unsurun kaybolmasında etkili olmuştur. Son yıllarda yerele özgü olan ve özgünlüğünden çok şey kaybetmemiş kültür unsurlarının da korunması ve ortaya çıkarılması ile ilgili politikalarındaki artışla birlikte kültürel miras kavramı da mühim hale gelmeye başlamıştır.

Genel olarak “Bir grup insanın ortak hayat tarzı” (Tümertekin ve Özgüç, 1997: 81) şeklinde tanımlanan kültür, bir milleti diğerlerinden farklı kılan yaşam biçimleri ve her milletin kendisine has olan millî değerleridir (Ergin, 1986: 31). Kültür bir toplumun ya da toplumların birikimli uygarlığı olup, coğrafyadan etkilenmekte ve onu etkilemektedir (Emekli, 2006: 53).

Kültürel mirasın önemli bir unsuru olan geleneksel mesleklerin belirlenmesi, ortaya çıkarılması ve korunması da yerele özgü değerlerin küreselleşme karşısında yok olup gitmemesi için önem arz etmektedir.

Geçmişten günümüze somut kültürel unsurların yanında, somut olmayan ve topluluklar tarafından kuşaktan kuşağa aktarılan uygulamaları, temsilleri, ifadeleri, bilgiyi ve becerileri içeren her türlü unsur da kültürel miras olarak kabul edilir. “Somut olmayan kültürel mirası bu topluluklara aidiyet ve devamlılık duygusu sağlamakta, diğer yandan yaratıcılığı ve refahı teşvik etmekte, doğal ve sosyal çevrenin yönetimine katkı sağlamakta ve gelir yaratmaktadır” (UNESCO Türkiye, 2016)

UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin özellikle korunmasını istediği, beşi halk kültürü alanından biri olan “El Sanatları Geleneği”, dünyadaki üretim ve tüketim tarzlarının değişmesiyle birlikte hızla ortadan kalkmaktadır (Oğuz vd. 2005: 4).

“Meslek” kelimesi, Arapça “süluk” kökünden türetilmiş olup “yol, tarık, gidiş, tarz, insanların yaşamak ve geçinmek için tuttuğu iş, tabii olduğu sınıf” anlamlarına gelmektedir (Sami, 2005: 1345). Toplumların ihtiyaçlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan meslekler, insanların hayatlarını sürdürülebilmek amacıyla ticari ilişkiler kurmasının, takas etme ve parayla satın alma faaliyetlerinin de bir ürünüdür.

İnsanoğlunun zaruri ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkan meslekler, ait olduğu yaşam biçimini yansıtırlar (Ürekli ve Muşmal, 2015: 29).

Mesleklerin ortaya çıkma sürecini insanlığın ilk dönemlerini göz önüne getirerek açıklamak gerekir. Avcılık ve toplayıcılıkla ihtiyaçlarını gideren insanoğlu, zamanla nüfusun artmasına ve yaşadıkları beşeri ve ekonomik çevrenin özelliklerine de bağlı olarak ihtiyaçlarını farklı yollardan giderme yoluna gitmiştir. Tarımla birlikte başlayan bu süreç, insanların ihtiyaçlarından fazla üretmeye ve bu fazla ürünleri başka mallarla değiştirmeye başlaması ile devam etmiştir.

“İhtiyaçların çeşitliliği artıkça bu usul de, temel gereksinimlerin tedarikinde yetersiz kalmıştır. Bu durum toplumlardaki fertler arasında iş bölümünü ortaya çıkarmış ve bu iş bölümüne göre belirli bir malın üretimini sağlayanlar zamanla uzmanlaşmış ve meslek dallarını meydana getirmişlerdir” (Dinler, 1995: 21).

Meslekler, insanların yaşadığı sosyal yapı içerisinde gelişerek bireylerin bulunduğu toplumla etkileşimini artırmasının yanında, ekonomik bağımsızlıklarını kazanmalarında da birer araç olmuştur. Bu durum, toplum içinde farklı mesleklerin ortaya çıkmasının ve gelişmesinin yanında, o mesleği yapan kişinin toplum içindeki sosyal statüsünü ve tanınırlığını da doğrudan etkilemiştir. Bu kapsamda mesleği, insanların geçimlerini sağladığı, bir ekonomik faaliyet unsuru olan ve çalışan kişinin toplum içindeki statüsünü belirleyen hem hukuki hem de yazılı olmayan ahlaki kuralları bulunan bir ekonomik faaliyet unsuru/modeli olarak tanımlamak mümkündür.

20. yüzyılın ilk yarısında, dönemin önemli meslekleri arasında yer almasına rağmen, değişen ticari, ekonomik, teknolojik ve kültürel koşullara ayak uyduramayan ya da yeterince uyum sağlayamamış bazı tarihi meslekler, aslında bir toplumun gelenek ve göreneklere çerçevesinde sahip olduğu kültür ve sanat düzeyinin bir yansımasıdır (Altıntaş, 2016: 158).

Türk tarihinde geleneksel meslekler çoğunlukla el sanatları statüsünde yer alır. Geleneksel el sanatları; “bir veya birden fazla sanatkarın bilgi ve becerisine dayanan, çevre şartlarına göre değişim gösteren, güzelin yanı sıra yararlıyı sunan, insan yaşamını kolaylaştıran, ihtiyaçlarını karşılayan; evde veya atölyelerde, bütün gün veya boş zamanlarda ya da belli dönemlerde üretilen; geleneksel, bölgesel, fonksiyonel, estetik, artistik, sanatsal, dekoratif, dini, sosyal açıdan sembolik karakter taşıyan; el, el aleti veya mekanik araçların yardımıyla yapılan ürünler olarak tanımlanabilir” (Milli Eğitim Bakanlığı, 2012a: 6).

El sanatları bir ulusun kültürel kişiliğinin en canlı ve anlamlı belgeleridir. Birçok uygarlığın beşiği olan Anadolu'ya Türklerin yerleşiminden sonra, bu uygarlıkların kültürleri yeni bir sentez içinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. İşte bu nedenle Türk el sanatlarının kökleri çok eskilere gitmekte ve sosyo-kültürel açıdan önem taşımaktadır (Onuk, 2002: 416). Günlük kullanıma dönük veya sanatsal değer taşıyan geleneksel el sanatları üretimi, gelişmekte olan ülkeler için olduğu kadar gelişmiş birçok ülke için de yaşamın güzelliğini ve kalitesini tehdit eden ve yaygınlaşan endüstriyel tasarım ürünlerine karşı, sanatın güzelliğini yansıtan kültürel bir gösterge olarak, giderek önem kazanmaktadır (Özguven ve Yavuz, 2006: 169). Çoğu zaman fonksiyonelliği ön planda tutularak üretilen el sanatları, onu yapan zanaatçının kendi iç dünyasını kültürel mirası ile harmanlaması sonucu oluşan çeşitli sembollerle mesajını aktardığı nesnelere haline gelmiştir. Bu nedenle üretilen el sanatları ekonomik, sosyal hayatta olduğu kadar kültürel hayatımızda da önemli bir yere sahiptir. Yapıldığı dönemin kültürel izlerini taşıyan bu ürünler din, örf, adet ve geleneklerle şekillenmiştir (Dilmaç, 2013: 93).

Teknolojik gelişmeler, üretim süreçlerindeki değişiklikler, moda anlayışı, ihtiyaç ve isteklerdeki değişimler kültürün önemli bir ögesi olan ve toplumun sosyal hayatının şekillenmesinde etkili olan geleneksel mesleklerin kaybolmasına ya da kaybolmaya yüz tutmasına neden olmuştur. Bu durumda şüphesiz ki, geleneksel meslekleri icra eden kişilerin talep azlığına bağlı olarak ürettikleri ürünleri satamaması ve geçimlerini sağlayamaması önemli bir etkidir. Ekonomik açıdan bekleneni karşılayamaması genç kuşağın bu mesleklere ilgisini olumsuz etkilerken, meslekleri icra eden ustaların yaşlılık ya da sağlık sorunları gibi nedenlerle artık mesleklerini yapamaz hale gelmesi de söz konusu geleneksel mesleklerin sürdürülebilirliğine engel olmaktadır.

Amaç ve Yöntem

Türkiye'deki en önemli tarım alanlarından birisi olan Gediz Havzası içerisinde bulunan Turgutlu, hem şehir hem de kırsal yerleşmelerin bir arada olduğu önemli bir ilçedir. Sanayi faaliyetlerinin yanında tarımın da önemli bir gelir kaynağı olduğu ilçede çiftçilik, hayvancılık yaygın bir ekonomik faaliyettir. Ana ulaşım güzergâhları üzerinde olmasının da etkisiyle meslek çeşitliliği açısından zengin bir kaynağa sahip olan Turgutlu'da, kaybolmuş ya da kaybolmaya yüz tutmuş mesleklerin belirlenmesi ile söz konusu mesleklerin geçmişten günümüze ilçenin ekonomik, sosyal ve kültürel hayatına etkisinin ortaya çıkartılması amaçlanmıştır. Bu amaçla Tablo 1'de gösterilen 6585 sayılı

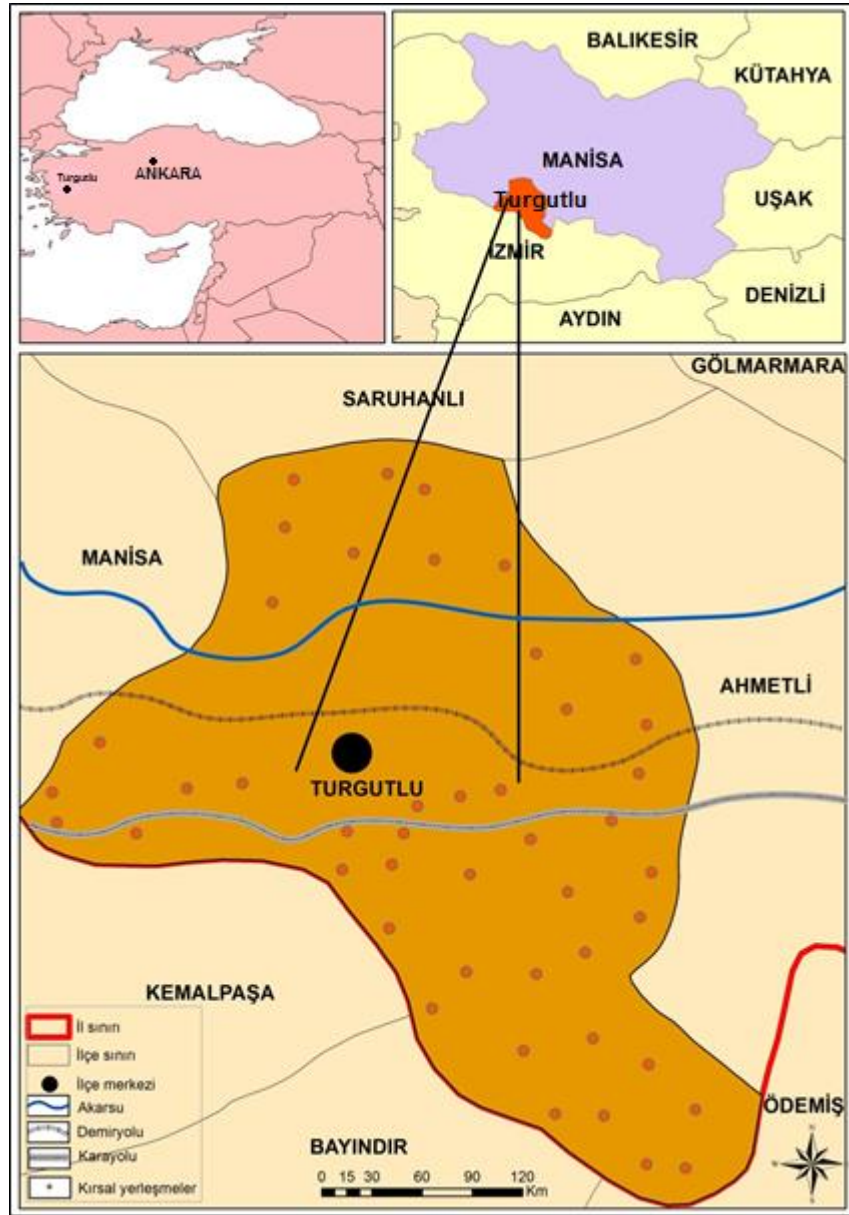
Perakende Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun uyarınca çıkarılan Alışveriş Merkezleri Hakkında Yönetmeliğin 17. Maddesi kapsamında belirlenen geleneksel, kültürel veya sanatsal değeri olan kaybolmaya yüz tutmuş mesleklerin listesi göz önüne alınarak çalışma yürütülmüştür. Çalışmada cevabı aranan başlıca sorular şunlardır:

- Turgutlu ilçesinde kaybolmuş ya da kaybolmaya yüz tutmuş meslekler nelerdir?
- İlçe genelinde kaybolan mesleklerin günümüzde var olamamalarının arkasında yatan ekonomik, sosyal ve kültürel nedenler nelerdir?
- Turgutlu’da kaybolmaya yüz tutmuş mesleklerin devamlılığının sağlanması adına gerekli olabilecek çekici faktörler nelerdir?
- Kaybolmuş mesleklerin geçmişten günümüze incelendiğinde Turgutlu’nun ekonomik, sosyal ve kültürel etkileşimdeki rolü nedir?
- Kaybolmaya yüz tutmuş mesleklerin canlandırılması adına ilgili kurumların görev ve sorumlulukları nelerdir?
- Turgutlu’da kaybolmaya yüz tutmuş meslekleri icra eden ya da etmiş ustalar kimlerdir?

Çalışmada temel araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan vaka analizi kullanılmıştır. Vaka araştırmaları; bir olgunun, kişinin veya grubun kendi bağlamında derinlemesine ele alınmasıdır. Amaç; betimlemek, keşfetmek ve açıklamaktır. Ancak burada genel duruma vakıf olmaktan çok, spesifik bir vakanın derinlemesine anlaşılması amaçlanır (Kaya, 2014: 276). Bu amacın gerçekleştirilmesine yönelik olarak 2016 yılının ekim ayı ile 2017 yılının nisan ayları arasında yedi aylık süreçte Turgutlu’nun çeşitli bölgelerinde saha incelemesi yapılmıştır. Özellikle Turgutlu’nun çarşısı merkezi olarak kabul edilen Atatürk Bulvarı ve Cevdet Öktem Cd. arasında kalan bölgede (Turgutlu Eski Çarşısı), Selvitepe, İstiklal, Küllük mahallelerinde incelemelerde bulunulmuştur. Ayrıca Turgutlu’ya bağlı Urganlı, Irlamaz, Sınırli, Derbent, Bozkır, Güney, Çatalköprü, Kayrak, Kurudere, Ayvacık, İzzettin, Avşar, Kabaçınar, Musacalı ve Çıkırıkçı mahallelerinde de saha incelemesi yapılmıştır. Turgutlu Belediyesi arşivlerinin yanında ilçenin önde gelen isimleri ile de görüşmeler yapılarak günümüzde söz konusu meslekleri yapan ustaların bulunması amaçlanmıştır. Turgutlu’da yapılan saha araştırması sonrasında Tablo 1’de verilen kaybolmaya yüz tutmuş meslekler listesine uygun olarak 14 meslek ve ustası bulunmuştur.

1. Çalışma Sahasının Coğrafi Konumu

Çalışma sahası olan Turgutlu, Manisa iline bağlı bir ilçedir. İzmir-Ankara karayolu ve İzmir-Uşak-Afyon demiryolları üzerinde bulunan Turgutlu; Manisa il merkezi, Manisa'ya bağlı Saruhanlı ve Ahmetli ilçeleri ile İzmir'e bağlı Kemalpaşa, Ödemiş ve Bayındır ilçeleri ile komşudur. İlçe, Manisa'ya 30 km ve İzmir'e 45 km uzaklıkta bulunması nedeniyle büyükşehirlere yakın bir lokasyondadır (Şekil 1). Bu durum, Turgutlu'yu hem yatırımcılar hem de iş arayanlar için cazip bir hale getirmektedir.

Şekil 1: Çalışma Sahası Lokasyon Haritası

2. Çalışma Sahasının Genel Beşeri ve Ekonomik Özellikleri

Turgutlu'ya dair ilk bilgiye 1531 yılına ait Osmanlı kayıtlarında rastlanılmaktadır (166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, 1995: 126 - 133). Bu yılda Turgutlu, Manisa'ya bağlı “Yengi Nahiyesi”nin merkez köyü durumundadır. Aynı dönemdeki kaynaklarda Turgutlu'nun adı “Turudlu” olarak geçmektedir. Turudlu isminde bir Türkmen aşiretinin varlığı da bilinmektedir. Muhtemelen Turgutlu'yu kuran ve adını verenler bu aşirete mensuptur. Bu Türkmen grubunun bölgeye yerleşiminin Saruhan Beyliği döneminde olması kuvvetle muhtemeldir. XVII. asrın başlarından itibaren, gerek konumu ve gerekse ekonomik faaliyetleri sebebiyle Turgutlu köyü gelişmeye başlamıştır. Buna paralel olarak da, “Yengi” ismi yavaş yavaş unutulmuş ve nahiyeye merkez köyün adı olan, “Turgudlu” denilmeye başlanmıştır (Çağlar, 2014: 12).

1531 yılında Turgutlu'da, 117 hane, 57 mücerred, bir a'ma, bir ehl-i berat ile aynı tarihte köyde 100 hane, 14 mücerreden müteşekkil mukataa yörükleri de bulunmaktaydı (Emecen, 1989: 211). Bu veriler yoluyla 1531 senesinde, Turgutlu nüfusunun 1200 civarında olabileceğini tahmin edebiliriz. Ancak kısa bir müddet içerisinde Turgutlu'nun hızla geliştiği görülmektedir. Bundaki en büyük paya sahip olan etken, Turgutlu'nun coğrafi konumu olmalıdır. Buna bağlı olarak 1575 yılında köyün nüfusu artarak, Turgutlu beş mahalleye ayrılmış ve bu dönemde nüfusu 2000 kişiyi bulmuştur (Çağlar, 2014: 12).

1659 yılına gelindiğinde ise Turgutlu'nun mahalle sayısı sekize yükselmiştir. Muhtemelen göçlerle yeni gelenler, Turgutlu'nun etrafına yerleşerek bu mahalleleri oluşturmuşlardır. 1659 yılında Turgutlu'daki toplam hane sayısı 1175 olup (Çelik, 2007: 47), buradan hareketle de aynı yıl dâhilinde şehrin nüfusunun, takriben 6000 kişiyi bulabileceğini söyleyebiliriz. Turgutlu'nun 1754 yılına ait avarızhane sayılarını içeren bir çalışmanın verilerinden de, o dönemdeki nüfusunu tahmini olarak ifade etmeye çalışırsak ki 1754 yılında Turgutlu'daki avarızhane sayısı 186 olarak görülmektedir (Nagata,1997: 15) 1754 yılında Turgutlu'daki avârizhane sayısı, 1659 yılına nispeten, %19 bir artış göstermiştir. 1754 yılı avârizhane sayısındaki artış oranına göre, 1659 yılı nüfusunun da %19 arttığı düşünürsek, bu yıl için yaklaşık nüfus değerinin 7000 kişiye tekabül edebileceğini belirtebiliriz (Tablo 2).

Yıllar	1531	1575	1659	1754	1842	1845	1908
Nüfus (Kişi)	1.200	2.000	6.000	7.000	9.000	10.000	14.959

Tablo2: Yıllara Göre Turgutlu Merkezine Ait Tahminî Nüfus

XVIII. yüzyıldan itibaren ise, Turgutlu'nun bir kaza merkezi olduğu anlaşılmaktadır (Gökçen, 1950: 32). Gerçi 1831 yılını kapsayan nüfus defterinde Turgutlu nahiye şeklinde nitelendirilse de (Nfs.d.2802-2803-2804-2812,1246/Z/29), hemen akabindeki 1835 tarihli defterde kaza olarak geçmektedir (Nfs. d. 2892, 1250/Z/29). 1842 yılına gelindiğinde ise Turgutlu kazasının nüfusu yaklaşık 9.000'dir (Nfs.d.2893,1258/Z/29, BOA, ML. CRD, 655). 1845 yılında ise Turgutlu nüfusuna dair bir başka bilgiye Turgutlu'ya ait temettuat defterlerinden ulaşabiliyoruz. Bu kayıtlara göre Turgutlu'nun nüfusu 10000 civarındadır (BOA, M.L. VRD. TMT.d, 2760, 2761, 2763, 2764, 9399). XX. yüzyıl başlarında ise Aydın Vilayeti Salnamelerinde Turgutlu nüfusunun 15.000 kişiyi bulduğu görülmektedir (A.V.S.,1908: 662). Kaynaklardan izini sürerek nüfus üzerinden tarihsel sürecini ortaya koymaya çalıştığımız Turgutlu'nun, günümüze değin bu denli hızlı bir şekilde gelişerek büyümesini daha çok dâhil olduğu münbit topraklar ve ılıman iklim yapısından sebeple zirai çeşitliliğin ve mahsulatın bolluğuyla, doğu ile batı arasındaki ticaret yolu üzerinde bulunmasına bağlayabiliriz.

Tablo 3, Turgutlu'da nüfusun 1927 – 2016 yılları arasındaki değişimini göstermektedir. Tablo 3'e bakıldığında, 1990 yılı haricindeki her sayım döneminde Turgutlu'da nüfusun arttığı görülmektedir. Sayım dönemlerine göre nüfus artışının en fazla olduğu yılın 1935 olduğu ilçede (%30,9), artış miktarının en az olduğu dönem ise 2016 yılıdır (%1,8). Yıllık ortalama artış açısından bakıldığında is; nüfus artışının en yüksek olduğu dönem 1935 yılı iken (%3,9), en düşük olduğu dönem 1940 yılıdır (%0,5). Son yıllarda, ilçenin bulunduğu konuma bağlı olarak gelişmiş bir sanayisinin olmasının yanında süre gelen tarım faaliyetleri nedeniyle istihdam imkânının doğması, farklı yerleşmelerden Turgutlu'ya göçlerin olmasında etkili olmuştur. Bu durum ilçede doğumla birlikte göçün de etkisiyle nüfusun artmasını sağlamıştır.

Tablo3: Turgutlu İlçesinde Nüfusun Değişimi (1927 – 2016)

Yıllar	Nüfus	Artan Nüfus	Artış (%)	Yıllık Ortalama Artış (%)
1927	31.106	-	-	-
1935	40.735	9.629	30,9	3,9
1940	41.853	1.118	2,7	0,5
1945	43.923	2.070	4,9	1,0
1950	48.444	4.521	10,3	2,1
1955	54.469	6.025	12,4	2,5
1960	63.461	8.992	16,5	3,3
1965	71.970	8.509	13,4	2,7
1970	80.050	8.080	11,3	2,3
1975	88.362	8.312	10,4	2,1
1980	96.798	8.436	9,5	1,9
1985	108.441	11.643	12,0	2,4
1990	100.697	-7744	-7,1	-1,4
2000	121.020	20.323	20,1	2,0
2010	141.962	20.942	17,3	1,7
2015	153.687	11.725	8,2	1,6
2016	156.567	2.880	1,8	1,8

Kaynak: (Kaya, 2013; TÜİK, 2017).

Turgutlu’da tarıma ve toprak sanayisine dayalı bir ekonomik yapı mevcuttur. Yüz ölçümü 563.293 dekar olan Turgutlu’da bunun 249.903 dekarlık kısmında tarım yapılmaktadır. Bu durum ilçe yüz ölçümünün %44’ünde tarım yapıldığını göstermektedir (Turgutlu Ticaret ve Sanayi Odası, 2016: 29). Gediz grabeninin oluşturduğu çöküntü ova içerisinde yer alması, uygun iklim koşulları ve sulama imkanları sahada tarımsal faaliyetlerin çeşitlenmesini ve verimini artıran unsurlardır. Çekirdeksiz üzüm, pamuk, tütün, domates, buğday, kiraz, şeftali, erik ve zeytin üretimi yapılan başlıca ürünlerdir.

İlçenin lokomotif sektörü toprak sanayidir. Geçmiş Cumhuriyet’in ilk yıllarına dayanan toprak sanayi, Türkiye’nin tuğla ve kiremit ihtiyacının %70’ine cevap verecek konuma gelmiştir. Toprak sanayisinde 50 adet faal, 33 adet faal olmayan toplam 83 adet tuğla fabrikası mevcuttur. Bu fabrikalarda idari personelle beraber 3.000 işçi çalışmaktadır. Aylık ortalama üretim toplam 50 milyon adet tuğladır. İlçenin en önemli geçim kaynaklarından birinin tarımcılık olması, tarıma dayalı sanayi sektörünün gelişmesine neden olmuştur. Tarıma dayalı başlıca sanayi kuruluşları; un, üzüm, zeytinyağı, konserve, çırçır, yem sektöründedir. Bunlardan tarıma dayalı olanlar; 5 adet un fabrikası, 7 adet üzüm işletmesi, 5 adet konserve ve salça fabrikası, 5 adet pamuk çırçır fabrikası olup toplam 22 adettir. Tarımsal ilaçlama makineleri imalatı ilçenin ikinci büyük sanayi dalı olup ülke ihtiyacının büyük bir bölümüne cevap verebilecek kapasitedir. 18 adet makine imalatı ve 6 adet

pulverizatör imalatı yapan fabrika vardır. Ayrıca ilçede Seramiksan, C.P. ve Karagüp Tavukçuluk gibi ülke ve dünya çapında marka haline gelmiş işletmeler de mevcuttur (Turgutlu Belediyesi, 2015).

Tablo 4, Turgutlu’da istihdam görünümünü vermektedir. İş yeri sayısının 2008 – 2009 yılları arasında çok az miktarda düşüş göstermesine rağmen ilçedeki iş yeri sayısı 2014 yılında 2009 yılına göre 766 adet artarak 3.104’e çıkmıştır. Çalışan kadın ve erkek sayısı 2009 yılında bir önceki yıla göre azalmasına rağmen (484 kadın, 1469 erkek), 2014 yılında oldukça fazla sayıda artış göstermiştir (1456 kadın, 5254 erkek). İlçede toplam çalışan kişi sayısı ise 2009 yılında 1953 kişi azalmışken, 2014 yılında 6700 kişilik bir artış olmuştur. Tüm bu veriler, Turgutlu’daki ekonomik hayatın canlı ve iş imkanlarının da yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: Turgutlu’da İstihdamın Görünümü (2008 – 2014)

Yıllar	İşyeri Sayısı	Çalışan Kadın	Çalışan Erkek	Toplam
2008	2.399	4.044	12.098	16.142
2009	2.338	3.560	10.629	14.189
2014	3.104	5.016	15.883	20.889

Kaynak: (TUTSO, 2015)

Çalışma sahasında kaybolmaya yüz tutan meslekleri anlayabilmek için geçmişten günümüze yapılmış olan bölgedeki ekonomik faaliyetlerin ortaya konması gerekir. Turgutlu, verimli tarım arazileri üzerinde kurulması nedeniyle temel ekonomik faaliyeti tarım ve hayvancılık olan bir yerleşmedir. Bu özelliğinde, Ege’deki önemli akarsulardan birisi olan Gediz’in oluşturduğu alüvyon ova ile su kaynaklarının yeterli ve iklimin ılıman olması etkili olmuştur. Bu duruma bağlı olarak Turgutlu’da tarım ürünlerinde bir çeşitlilik göze çarpmaktadır. Sahadaki ekonomik faaliyetlerin şekillenmesinde tarım ve hayvancılık önemli bir rol oynamıştır. Tunçdilek (1986)’in de belirttiği gibi, “Anadolu’da yerleşmelerin karakterini simgeleyen yanı, kır ve kent yerleşmelerinin birbirinden ayrı birimler olmayıp aksine birbirini tamamlayan bir sistemin parçaları olmalarıdır” (s. 89). Tablo 5, 1707 - 1844 yılında Turgutlu’da mevcudiyeti tespit edilen meslekleri göstermektedir. 1707 yılına ait Turgutlu mukataası hudutlarının tahriri amacıyla tutulmuş bir defterden alınan bilgilerle oluşturulan Tablo 5, şehirde, ilçe merkezinde yaşayan nüfusun ihtiyaçlarının yanında kırsal yerleşmelerin yapmış olduğu tarım ve hayvancılığa yönelik mesleklerin de yaygın olduğunu kanıtlamaktadır.

Turgutlu'da 1844 yılındaki mesleklerin belirlendiği 1844 yılına ait Temettuat Defterleri'nde, Turgutlu'daki vergi mükellefleri ve bunların mal varlıklarıyla yükümlü oldukları vergi miktarlarını gösteren hane reislerinin kayıtları tutulurken, kişinin şöhreti, lakabı veya mesleğiyle nitelendirilerek yazılması, bu bahsedilen döneme dair de Turgutlu'daki meslekî zümrelerin çeşitleri hakkında bilgi sahibi olunmasını da sağlamaktadır. Bu defterlerde, dönemin Turgutlu ilçesi dâhilinde gayrimüslimlere ilişkin meslekî bilgiler de mevcuttur. Buradan hareketle Müslümanların 90 farklı meslek dalına, Gayrimüslimlerin ise 52 ayrı işkoluna mensup oldukları yine bu temettuat defterlerinden anlaşılmaktadır. Çeşitliliğin bu denli fazlalığı, şehir hüviyetinin bir ifadesi olup kırsal kesimden şehir yaşamına geçişin de göstergesidir.

Tablo 6'da, 1927 yılında Turgutlu'daki meslek ve ticaret erbabının durumuna dair bazı bilgiler verilmektedir. 1927 yılı Türkiye Salnamesinden alınan bilgiler, Turgutlu'daki meslek kollarının genel tablosundan ziyade, şehrin ekonomisinde daha etkili olanlar ile geleneksel olmaktan ziyade yeni teşekkül eden işkolları ve temsilcileri hakkında da genel görünümü ortaya koymaktadır. Tablo 6'da verilen bilgiler, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Turgutlu'da mevcut sanayi sektörü ile şehrin esnaf teşkilatını sergilemesinin yanında o döneme ait kaynakların yetersizliği nedeniyle ayrıca önem taşımaktadır.

Tablo 6: 1927 Yılı Türkiye Salnamesine Göre Turgutlu'daki Esnafa Dair Bilgiler

S.N	Ticaret Erbabı	Müslim	Gayrimüslim	TOPLAM
1	Eczacı	1	-	1
2	Üzüm Tüccarı	13	2	15
3	Bakkaliye Tüccarları	16	1	17
4	Pamuk Tüccarları	13	3	16
5	Tuhafiye Tüccarları	5	1	6
6	Terziler	1	-	1
7	Tütün Tüccarları	4	-	4
8	Dakik (Un) Tüccarları	7	-	7
9	Zahire Tüccarları	7	-	7
10	Sigortacılar	2	-	2
11	Simsarlar	2	-	2
12	Fabrikalar	1	-	1
13	Kavafiye (Ayakkabı Tüccarları)	4	-	4
14	Komisyoncular	1	2	3
15	Keçe Tüccarları	1	-	1
16	Kereste Tüccarları	4	-	4
17	İnşaat Malzemecileri	4	-	4
18	Manifatura Tüccarları	9	1	10
19	Müskirat Amilleri (İçki Üretenler)	1	1	2
20	Meyan Kökü Tüccarları	5	-	5
	TOPLAM	101	11	112

Kaynak: (Anonim,1927)

3. Turgutlu’da Kaybolmaya Yüz Tutan Geleneksel Meslekler ve Ustaları

3. 1. Hammaddesi Deri Olan Meslekler

3. 1. 1. Debbâğ (Tabaklık-Sepicilik)

Turgutlu’da debbağlık hakkındaki bilgiler 1707 yılındaki kayıtlara kadar dayanmaktadır (Tablo 6). Sahada uzun yıllar önemli bir meslek olan dericilik, 1980’li yıllardan itibaren başlayan Gediz Havzası’nın yeniden yapılandırılması projesi kapsamında bitme noktasına gelmiştir. Dericilerin, atık sularını Gediz Nehri’ne arıtmaksızın vermeleri ve havzanın kirlenmesinde önemli bir paya sahip olmaları bu durumda etkili olmuştur⁴. Deri tabaklamak anlamına gelen “debbâğ” kelimesi (Yeniterzi, 2007: 11), kimyasal malzemeler yardımı ile her türlü deri cildinin terbiye edilmesi sürecini ifade eder ve tabaklık, sepicilik kelimeleri ile aynı anlamda kullanılmaktadır (Koyuncu, 2009: 1749). Koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanların derilerinin işlenmesine “Deri Debağlığı”, bunları işleyenlere de “Debbâğ” denilmektedir. Başlıca deri çeşitleri şunlardır: *Meşin*: Koyun derisinden yapılır ve postallarda astar olarak kullanılır. *Sahtiyân*: Keçi derisinden yapılır. *İnce Astar*: Meşin ve sahtiyânın cildi bozuk olanlarıdır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017).

Deriler ya kılları alındıktan sonra ya da kıllı olarak iki şekilde tabaklanmaktadır. Kimyasalların kullanılmadığı dönemlerde kıl dökme işlemi için deri ısıtılıp nemlendirilerek bakterilerin oluşması için asılıp bekletilirdi. Deri yüzeyinde çürümenin başlamasıyla kıl kökleri de gevşeyerek dökülürdü. Derilerin kıllarının alınması için bir başka yöntem ise küllü suda bekletmektir. Deriler üç gün küllü suda bekletilmekte ve kül, derinin kıllarını büyük oranda dökmektedir. Kalan tüyler ise kazıma bıçakları de kazınarak alınır, tekrar küllü suya atılır. İki gün bekletildikten sonra tekrar çıkarılır. Bol su ile ayakaltına alınarak çığnenir ve yıkanır. Deri, üzerindeki kirlerin temizlemesi için suya batırılıp yıkanmakta daha sonra bir tezgâh üzerine gerilerek yapışık etler ve yağlar filo bıçağı denilen bir bıçak ile sıyrılarak kazınmaktadır. Bu işleme "etleme" (Foto 1b) adı verilmektedir. Bunun ardından, deriler ortalama 1m derinliğindeki çukurlarda (kuyularda) meşe palamutu ve kireç karışımında bekletilerek yumuşatılır, yıkanır ve sonra kireç kuyularına tekrar atılır. Kireçli suda yeteri kadar bekletildikten sonra, tekrar yıkanır. Deriler cinslerine göre bu kuyularda 3 aydan 24 aya kadar bekletilebilirler (Diyarbakırlıoğlu, 2010: 258).

Turgutlu’da debbağ mesleğini yürüten az sayıdaki kişiden birisi Rıza DAM’dır (Foto 1a). Mesleği 40 yıl önce babasından öğrendiğini ve ilk olarak tabakhanede bu mesleğe başladığını ifade eden Rıza Usta, tabakçılığın zor ve meşakkatli bir meslek

⁴ Dericiliğin çevresel etkileri hakkında detaylı bilgi için (Özav ve Yüksel, 1998)

olduğunu ifade etmektedir. Bir derinin işlenmeye hazır hale getirilmesi için en az 100 farklı işlemden geçtiğini ifade eden Rıza Usta, deri sektörünün son zamanlarda zor yıllar geçirdiğini belirtmekle birlikte, deriye olan ihtiyacın her zaman olduğunu vurgulamaktadır. Son yıllarda derinin kullanım alanının artması ile birlikte işlerinin açıldığını söyleyen Rıza Usta, ömrü yettikçe bu mesleğe devam edeceğini belirtmektedir.

Foto 1. a) Debbağ Rıza DAM b) Kurutulmuş ve kullanılmaya hazır hale getirilmiş deri

3.1. 2. Körüklü Çizme Ustası (Sayacı, Sökmenci)

Körüklü çizme, efelerin ve zeybeklerin kıyafetlerini tamamlayan en önemli unsurlardan birisidir. Körüklü çizmenin tercih edilme nedeni, özellikle Yörük kültürünün hâkim olduğu Ege ve Akdeniz’de ata binmeyi kolaylaştırması, hayvansal ürünlerden yapıldığından yaz aylarında ayak terini emmesi, romatizmayı engellemesi ve kışın da soğuğu geçirmemesidir (GEKA, 2009: 7).

Orta Asya’dan göç eden Türklerin çoban çizmesi olarak giymeye başladıkları körüklü çizme, yüzyıllar boyu estetik olduğu kadar faydalı ve kullanışlı da olmuştur. Tamamen deriden yapıldığı için hem at binmeyi kolaylaştırması hem de yazın teri emip, kışın da sıcak tutması, körüklü çizmenin uzun yıllar kullanılmasını sağlamıştır. Körüklü çizmenin yapım usulleri zaman içinde çok az değişikliğe uğramıştır. Çizmeler kişiye özel ve sipariş üzerine el marifetiyle yapılmaktadır. Ayak ölçüsüne göre kalıp alındıktan sonra saya (çizmenin gövdesi) kısmı hazırlanmakta, hazırlanan saya hemen kalıba konulmaktadır. Akordiyon, simit, baklava ve kendinden körük olmak üzere dört modeli olan körüğe, beğeniye göre, masatla şekil verilmektedir. (Günday, 2017: 74).

Turgutlu’da körüklü çizme ustası olan tek kişi Etem KARAKAŞ’tır (Foto 2a). 1935 yılında Turgutlu’da doğan Etem Usta, 1947 yılında dedesinin yönlendirmesi ile ilçedeki en önemli ustalardan birisi olan Çizmecisi Hasan’ın yanında çırak olarak çalışmaya başlamıştır. Turgutlu’da kundura ve körüklü çizme üreten 80 yaşındaki Etem Usta’nın

imal ettiği ayakkabılara Turgutlular tarafından “Etem işi” adı verilmektedir. 1967 yılından beri kendi dükkânında ustasından öğrendiği ayakkabı ve çizme işini yaptığını belirten Etem Usta, eskiden haftada 30-35 çift ayakkabı yaptığını; yanında kalfalarının olduğunu ifade etmiş ve şimdi ise sipariş üzerine haftada 3 - 4 çift ayakkabı ve körüklü çizmeleri yapabildiğini söylemiştir. İlçede küçük bir dükkânda teknolojiye karşı direnerek el yapımı ayakkabı üreten Etem Usta, eskiden ayakkabının kişiye özel yapıldığını (Foto 2b, 2c ve 2d), yıllarca giyildiğini, günümüzde ise ucuz ve birbirini taklit eden ürünlerin piyasayı doldurduğunu ifade etmektedir. Geçimini artık ayakkabı yapımından değil, tamir işlerinden sağlayabildiğini ifade eden KARAKAŞ, teknolojinin gelişmesiyle birlikte hızlı ve ucuz ayakkabı imalatını arttığını belirterek, özellikle Çin ürünleri her mesleği etkilediği gibi kunduracıları da etkilediğini kaydetmiştir. Eskiden dükkânlarında sıralar oluştuğunu ve bir ayakkabı için uzun süre çalışıldığını; ancak ortaya el emeği göz nuru, kaliteli ürün çıkardığını söyleyen Etem Usta, şimdi ise ayakkabı fabrikalarında insanlar oturdukları yerden bir düğmeye basarak saniyeler içinde üretim yaptıklarını çıkan ürünlerin de birçoğunun kalitesiz olduğunu vurgulamaktadır.

224

Foto 2. a) Körüklü Çizme Ustası Etem KARAKAŞ b) Çizmeye köruk yapılması

3. 2. Hammaddesi Hayvan ve Bitki Atıkları Olan Meslekler

3. 2. 1. Keçecilik

Tarihin en erken dönemlerinden başlayarak Türk devlet ve boyları, tam yerleşik düzene geçinceye kadar yarı göçer bir yaşam sürmüşlerdir. Dolayısıyla da bu yaşamın gerektirdiği barınak, giysi ve eşyalar kullanmışlardır. Bu eşyalar arasında deri ve deriden yapılmış ürünler önemli yer tutmuştur. Göçer ve kırsal kesimde yaşayan toplumun vazgeçilmez kullanım eşyası olan keçe, Proto Türkler, Altayların kuzeyi, Sayan'ın kuzeybatısında, M.Ö. 2500'den başlayarak tarih sahnesinde görülmeye

başlamıştır (İlden ve Akçora, 2012: 123). Keçe; koyun, tavşan, deve, lama gibi hayvanların yünleri ile tiftik keçisinin kıllarının su, sabun ve ısı yardımıyla oluşturulan alkali bir ortamda liflerinin birbiri arasına girmesi ile elde edilen atgısız - çözülsüz sıkıştırılmış tekstil örneğidir (Diyarbakırlıoğlu, 2010: 69). El sanatları içinde önemli ve köklü bir geçmişe sahip keçe sanatı, kültürel değerlerimizden ve geleneksel sanatlarımızdan biridir. Kullanım alanının genişliği nedeniyle keçe, günlük yaşamın bir parçası olarak varlığını bugün de kadar sürdürebilmiştir (Özdemir ve Özyer, 2013: 364). Keçecilik sanatının geleneksel özelliğini kazandıran, geleneksel yöntemlerle kuşaktan kuşağa aktarılarak sürdürülemesidir. Bunu sağlayan sistem atölye ortamında usta çırac ilişkisi ile öğretilmesidir (Begiç, 2017: 284).

Turgutlu'da Keçecilik ile ilgili bilgilere 1844 yılındaki tarihi kayıtlardan ulaşılmaktadır (Tablo 6). Turgutlu ve çevresi için önemli bir ekonomik faaliyet olan Keçecilik ile uğraşan kişi sayısı zamanla azalmış ve günümüzde bu mesleği icra eden tek bir kişi kalmıştır. İlçede bu mesleği devam ettiren Abdullah CEYLAN (Foto 3a), 1961 yılında Turgutlu'da doğmuştur. Mesleği dönemin en önemli keçe ustalarından birisi olan babası Haydar CEYLAN'dan öğrenen Abdullah Usta, 1970 yılında başladığı mesleğe zor şartlarda da olsa baba mesleği olmasından dolayı devam ettirmektedir (Foto 3b ve 3c). Turgutlu'nun Tire gibi bir turizm merkezi olmamasından dolayı keçelere ilginin az olduğunu ifade eden Abdullah Usta, bazı zamanlarda gelen taleplerle işini devam ettirdiğini belirtmektedir. Keçeciliğin artık ilçeden bitme noktasında olduğunu ifade eden Abdullah Usta'ya göre bu durum en önemli nedeni, genç neslin bu mesleğe olan ilgisinin az olmasıdır. Genç neslin daha düzenli gelir getiren mesleklere yöneldiğini vurgulayan Abdullah Usta, babasının mirasından dolayı zorla da olsa Keçeciliği sürdürdüğünü belirtmektedir.

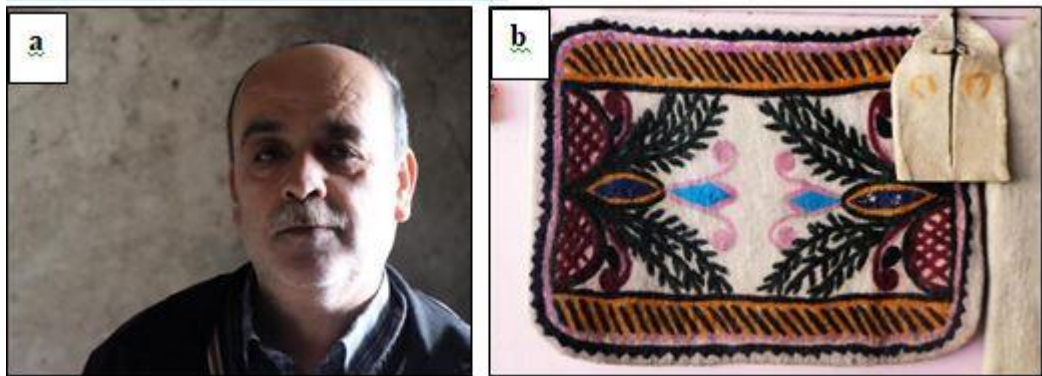

Foto 3. a) Keçe Ustası Abdullah CEYLAN **b)** Keçe örneği

3. 2. 2. Sepetçilik

Ağacın ince sürgünlerinden ve bitkilerin odunlaşmamış saplarından faydalanılarak yapılan örgü ve el sanatları sepet, bu el sanatı alanı ise sepetçilik olarak tanımlanmaktadır (Atay, 1987: 691). Sepet, genellikle sepetçi söğüdü de denilen sorgun ağacı, saz, kamış, kestane ağacı, ince ve esnek Hint hurması vb. bitkilerin dallarının yarılarak elde edilen şeritlerle örülmektedir. Sepetler, yiyecek eşya taşımak için üretilen, kulplu ya da kulpsuz taşıma veya saklama kaplarıdır. Bu sayılanların yanı sıra saman sapı, fındık ağacı ve böğürtlen dalları sepetçilikte kullanılan diğer bitki çeşitleridir (Diyarbakırlıoğlu, 2010: 113). Sepetçilik, orman köylerinde ve özellikle göl, dere, bataklık civarlarında bulunan yerleşim bölgelerinde meslek olarak önem kazanır. Sepetler, yörelere ve kullanım alanlarına göre sele, meyve sepeti, yumurta sepeti, çamaşır sepeti, küfe ve toka gibi farklı isimlerle anılmaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2013).

Turgutlu'da sepetçilik mesleğini icra eden tek kişi 1919 yılında Turgutlu'ya bağlı Yaylaköy'de doğan 98 yaşındaki Kerim SALİK'tir (Foto 4a). Sepet yapımına 1927 yılında çocukluğunda çobanlık yaparken kendi kendine öğrenerek başlayan ve uzun yıllar geçimini bu işle karşılayan Kerim Usta, tek başına kaldığı evinde yaptığı sepetleri satarak mesleği devam ettirmektedir. Kullandığı malzemeyi Konya, Denizli, Aydın gibi farklı şehirlerden aldığını belirten Kerim Usta, günümüzde artık bu malzemelerin toplanmasının ya da satılmasının kısıtlandığını ifade etmektedir. Ona göre günümüzde el ürünü sepetler yerine hazır plastik ürünlerin tercih edilmesi mesleği olumsuz etkilemektedir. Yaşlılıkla birlikte mesleğini yapmakta zorlandığını ifade eden Kerim Usta, gücü yettiğince sepet yapmaya devam edeceğini vurgulamaktadır (Foto 4b ve 4c).

Foto 4. a) Sepet Ustası Kerim SALİK, **b)** Çok amaçlı kullanılan geniş bir sepet ve içinde kaşıklık

3. 2. 3. Süpürgecilik

Balkanlar ve Rumeli'nden gelen Muhacirler (göçmenler) tarafından Anadolu'nun bazı yörelerine taşınmış geleneksel bir el sanatı olan süpürgecilikte, hammadde olarak süpürge otu ve bitkisel kaynaklar kullanılmaktadır (Türktaş, 2015: 384). Türkiye'de süpürge darısı Trakya'da Edirne ili başta olmak üzere birçok yöremizde uzun yıllardır yetiştirilmektedir. Orta Karadeniz Bölümünde Çarşamba, Vezirköprü ve Niksar bunlardan bir kaçıdır. Tarla kenarlarında çit olarak ekildiği gibi, Edirne yöresinde görüldüğü üzere, geniş tarlalar halinde de ekimi yapılmaktadır. Son yıllarda ev ve işyerlerinde elektrikli süpürgelerin yaygın olarak kullanılmaya başlaması ve naylon (plastik) liflerden yapılan süpürgelerin yaygınlaşması ile doğal liflerin hammadde olarak kullanıldığı süpürgecilik zanaat kolu gerilemiş, bu durum aynı zamanda süpürge darısı bitkisinin ekim alanlarının da azalmasına yol açmıştır (Yılmaz, 2014: 227). Türk halk inanışlarında bazen uğur, bazen uğursuzluk sembolü olarak kabul edilen ve evlenecek kızların çeyizlerinin vazgeçilmez bir parçası olan süpürge; gelişen teknoloji karşısında temizlik aracı olarak önemini yitirmekte olup geleneksel bir sanat ürünü olarak değerini korumaktadır (Eroğlu ve Köktan, 2013: 212).

Turgutlu'da süpürgecilik mesleği ile ilgili kayıtlara 1844 yılına ait tarihi bilgilerden ulaşılmaktadır. Çalışma sahasında günümüzde bu mesleği icra eden tek kişi 1961 yılında Turgutlu'da doğan Mustafa KİRACILAR'dır (Foto 5a). Asıl mesleği motor tamirciliği olan Mustafa Usta, kendi mesleğinin artık ekonomik açıdan gelir getirmemesi nedeniyle baba mesleği olan süpürgeciliğe başladığını ifade etmektedir. Süpürgeciliği şu an 85 yaşında olan babasından öğrendi Mustafa Usta, 2000 yılından beri süpürgecilik yapmaktadır. Eriki olarak ifade ettiği süpürge otunu Balıkesir, Edirne ve Adapazarı'ndan aldığını belirten Mustafa Usta, Edirne'den gelen otun beyaz ve kaliteli olduğunu bu nedenle yapılan ürünlerin de daha güzel görüldüğünü söylemektedir. Çok kazancı olmamakla birlikte ekmek parasını çıkardığını vurgulayan Mustafa Usta, elinde sürekli yaralar çıkması nedeniyle mesleği yapmakta zorlandığını belirtmektedir (Foto 5b, 5c ve 5d).

Foto 5. a) Süpürge Ustası Mustafa KİRACILAR b) Süpürge yapımında kullanılan araç – gereçler

3. 3. Hammaddesi İplik/Tekstil Olan Meslekler

3. 3. 1. Geleneksel Dokumacılık

Dokuma; eğirme veya başka yollarla iplik haline sokulabilir her cins hammaddeden imal edilmiş olan, dokunan, örülen veya bu sistemlerin dışında sadece elyafı birbirine değişik metotlarla tutturarak bir bütün meydana getirme yoluyla elde edilmiş bez, kumaş, triko, döşemelik, halı, kilim, cicim, zili, sumak, battaniye, keçe vb.dir. (Milli Eğitim Bakanlığı, 2012b: 3). İnsanlık tarihinin en eski sanatlarından biri, kuşkusuz dokuma sanatıdır. Kumaş dokumacılığı insanların soğuktan korunma, mevsimine göre giyinme, örtünme ve süslenme ihtiyacı sonucu doğmuştur (Gürsu, 1988: 17).

Çalışma sahasında geleneksel dokumacılık özellikle kırsal kesimde yapılan bir faaliyettir. Ancak bunu meslek olarak yapan ve yaptığı ürünlerin satışından gelir elde eden kişilerden birisi Nadire YERLİKAYA'dır (Foto 6a). 1945 yılında Turgutlu-Çatalköprü'de doğan YERLİKAYA, annesinden öğrendiği dokuma işini yaparak uzun süre geçimini sürdürmüştür. YERLİKAYA, kök boya yerine hazır boyaların kullanılmasının kendilerini olumsuz etkilediğini ifade etmektedir.

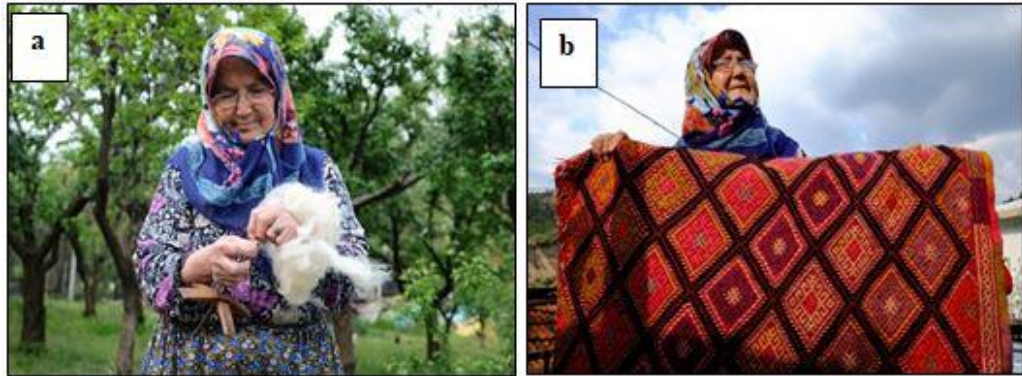

Foto 6. a) Geleneksel dokuma ustası Nadire YERLİKAYA, b) Kök boya ile “ıstar” adı verilen tezgahta dokunan kilim

3. 3. 2. Yorgancılık

Yorgan; yatakta örtünmek amacıyla kullanılan astar ve yüz kumaşlarının arasının pamuk, yün vb. doldurulması ile oluşan örtüdür (Esirgenler, 2015: 426). Günümüzde hepimizin kullandığı günlük bir eşya olmasının dışında aynı zamanda bir tören eşyası sayılmaktadır. Dolayısıyla bir meslek ürünü kabul edilmesinin yanı sıra halk estetiğini yansıtan bir kültür malzemesi olarak da değerlendirilir. (Duvarcı, 2015: 59).

Yorgancılık mesleği Türk toplumunda uzun yıllar canlılığını korumuş; fakat günümüzde yok olmaya yüz tutmuş mesleklerden biri haline gelmiştir. Yünden yapılan yorganların kullanımının giderek azalması ve yerini fabrikasyon yorganlara bırakması, bu mesleğe olan ilgiyi de azaltmıştır. Nitekim yorgancı çıraklarının artık yetişmemesi bu durumu gözler önüne sermektedir. Hallaçların piri Hallac-ı Mansur'a lakap olan bu mesleği devam ettirenler de, yorgancılığın eskisi kadar gelir getiren ve talep edilen bir meslek olmamasından dolayı duydukları üzüntüyü dile getirmektedirler. Yorgancılık, yapımında kullanılan malzemelerden desenlerine, motiflerine, etrafında gelişen halk inanışlarına kadar Türk kültürünün çok önemli bir parçasını teşkil etmiş; insan hayatının doğum, sünnet, düğün ve ölüm gibi önemli merhalelerindeki hazırlık ve uygulamalarında her daim yerini almıştır (Dişçi, 2014: 1).

Yorgancılık, günümüzde Türkiye'nin birçok yerinde olduğu gibi Turgutlu'da da talep gören mesleklerden birisidir. İlçe merkezinde yorgancılıkla uğraşan 13 usta bulunmaktadır. Bunlardan birisi de 1960 yılında İzmir'de doğan Kenan GENCER'dir (Foto 7a). 1967 yılında yanında çırak olarak başladığı Abdullah Efendi'den mesleği öğrenen Kenan Usta, 50 yıldır mesleğini icra etmektedir. Türk kültüründe evlilik öncesinde gelinlik kızların çeyizlerinde yorganın mutlaka olması gerektiği için yorgancılığın yaşayan bir meslek (Foto 7b) olmaya devam ettiğini söyleyen Kenan Usta, bu nedenle geçimini sağlayabildiğini ve çırak bulmakta da sıkıntı yaşamadığını ifade etmektedir.

Foto 7. a) Yorgan Ustası Kenan GENCER, **b)** Kenan Usta ve çırağı. Günümüzde tercih edilen bir meslek olması nedeniyle yorgancılık mesleğinde usta – çırak ilişkisi devam etmektedir.

3. 4. Hammaddesi Maden Olan Meslekler

3. 4. 1. Bileyicilik/Bıçakçılık

Bir adı da “zağcılık” olan *bileyicilik*, kesici aletlerin kesici ağzlarını alet kullanarak keskin duruma getirme, keskinleştirme işi olup insanoğlunun parçalayıcı aletleri kullanmaya başlamasıyla ortaya çıkan bir meslektir (Diyarbakırlıoğlu, 2010: 168).

Günümüzde çelik eskiden olduğu gibi dövüle dövüle inceltilmeye gerek duyulmadan hazır halde gelmekte, tahta saplar bıçağa takılmak üzere biçilmiş hazır hale getirilmiş şekilde temin edilmekte, çark elle değil motor gücüyle çevrilmekte, bıçağın her bir unsuru hazır halde temin edilmektedir. Birçok malzemenin hazır halde temin edilmesine rağmen bıçakçılar, yaptıkları bıçaklara ustalıklarını ve bu sanatta gösterdikleri incelikleri sergileyerek önemli ürünler vücuda getirmektedirler (Kaya, 2003: 2).

Bileyicilik/bıçakçılık çalışma sahasında yoğun olarak yapılan mesleklerden biridir. Ancak ilçedeki bileyicilik/bıçakçılık mesleği eski usuldeki gibi değil daha modern araçlarla yapılmaktadır. İlçedeki bıçakçılık mesleği ile ilgili kayıtlar 1707 yılındaki tarihi kaynaklara kadar dayanır (Tablo 6). Çalışma sahasında bu mesleği icra eden kişilerden birisi 1973 yılında Turgutlu’da doğmuş olan Murat TANŞU’dur (Foto 8a). Murat Ustayı ilçedeki diğer bıçakçılardan ayıran özelliği babasının ve dedesinin de bıçakçı ustası olmaları nedeniyle, bıçakçılığın onlar için bir aile mesleği olmasıdır. 1900’lü yılların başında Arnavutluk Prizren’den Turgutlu’ya gelen ve seyyar olarak mesleğini yapan Murat Usta’nın dedesi ile ailede başlayan bu meslek serüveni, Murat Usta’nın babasının 1960 yılında şu anda çalıştıkları dükkanı açmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır (Foto 8b ve 8c). 1983 yılından beri bu mesleği icra eden ve bıçakçılığın altın bir bilezik olduğunu ifade eden Murat Usta, en yoğun dönemde 150 – 200 bıçak bilebileğini ifade ederek geçimini rahatlıkla sağladığını belirtmektedir.

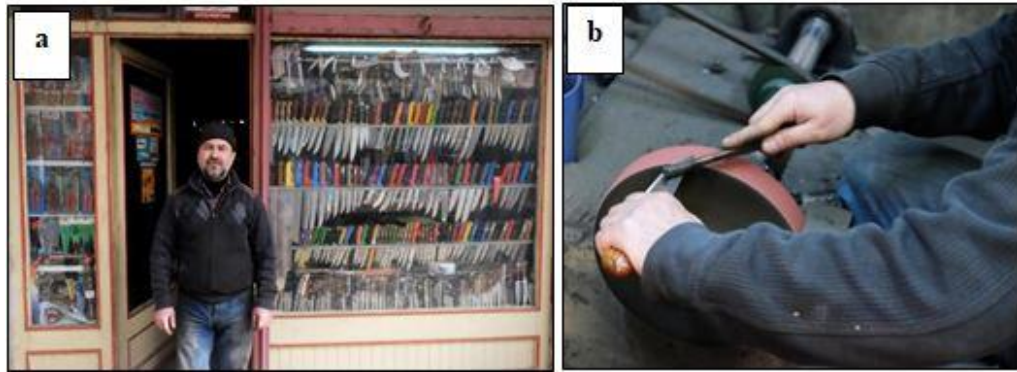

Foto 8. a) Bıçak Ustası Murat TANŞU, **b)** Bıçağın bileylenmesi

3. 4. 2. Kalaycılık

Geleneksel Türk el sanatlarımızdan birisi olan bakırcılık sanatı, Anadolu insanının üstün beceri ve zevkini binlerce yıldır yansıtmaya devam etmektedir. Bakır ile bağlantılı olarak gelişmiş olan kalaycılık mesleği yine Anadolu’da büyük ustalık isteyen el sanatlarından biridir (Subaşı ve Kalay, 2016: 258). Türk kültürünün bir parçası olan kalaycılık, bakır gereç üretiminin zorunlu kıldığı, onun ayrılmaz bir parçası olan başka bir zanaattır. Bu nedenle bakırcılığın geliştiği bölgelerde buna bağlı olarak kalaycılığın da geliştiği gözlenmektedir. (Milli Eğitim Bakanlığı, 2014: 62).

Kalaycılıkta; kısıkaç, avurtlu kısıkaç, edreñç, fırça, tıkmak, tuz ruhu, çinko, nişadır, pamuk ve pardek çekici olarak adlandırılan malzemeler kullanılmaktadır. Kalaylanacak kabı düzeltirken tokmak ve pardek çekici kullanılır. Kabın tabanı tokmakla düzeltilir çünkü tokmak bakırın tabanını sertleştirmez. Pardek çekici ise tabanın sertleşmesine neden olur. Kalaylanacak bakır kabın eğri yerleri düzeltildikten sonra kalay işlemine geçilir. Bakıra sulanması için nişadır dökülür. Kabın iç kısmı ateşle tutulur, edreñç ve kısıkaç yardımıyla kap çevrilerek ateşin her yerine ulaşması sağlanır. Avurtlu kısıkaçla ateşten alınıp pamukla silinir ve tekrar ateşle tutulur. Avurtlu kısıkaç bakırın ağız kısmında iz bırakmaz. Bir fırça yardımıyla kalaylanacak kap temizlenir. Nişadır dökülür ve ateşe tutulur. Sonra bakır kap soğumaya bırakılır. Çinko ile sönmüş tuz ruhunun karışımı olan sıvı içinde kısa bir süre bekletilir. Soğuma işlemi bittikten sonra pamukla son bir defa daha silinir ve kalaylama işlemi son bulur (Oğuz vd., 2005: 100).

Çalışma sahasında kalaycılık ile ilgili bilgilere hem 1707 hem de 1844 yıllarındaki tarihi verilerden ulaşılmaktadır. Bu durum kalaycılığın ilçede önemli bir meslek kolu olduğunu göstermektedir. Turgutlu’da kalaycı ustası olan tek kişi 1957 yılında Turgutlu’da doğan Hüseyin AKGÜN’dür. Mesleği dedesinden öğrenen Hüseyin Usta, 1967 yılında başladığı bu mesleği 50 yıl boyunca icra etmiş ve 15 yıl önce ise emekli olmuştur. 10 yaşından başladığı kalaycılık mesleğini her zaman severek yaptığını ifade eden Hüseyin Usta, eskiden kalaycılığın çok gözde bir meslek olduğunu; günümüzde ise kalay gerektirmeyen ürünlerin kullanılması nedeniyle bu mesleğin önemini kaybettiğini belirtmektedir.

Foto 9. a) Kalay Ustası Hüseyin AKGÜN b) Kalaylama işlemi

3. 4. 3. Nalbantlık

Nalbant sözcüğü Arapça “nal” ve Farsça *bağlama* anlamına gelen “bend” kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelmiştir. Sözlük anlamı olaraksa, atlara ve ona benzer hayvanlara nal takan sanatkâr manasındadır (Sami, 2004: 1464). Eski kaynaklarda bir Türk’ün her zaman yanında atının da bulunduğu belirtilirdi. Ayrıca Türklerin İslamiyeti kabul etmelerinden önceki inançlarına göre onlar, atla beraber yaratıldıklarına dair bir itikate sahiptiler (Gömeç, 2016: 820). At, Türklerin yaşam tarzından da kaynakla Türk kültüründe mümtaz bir yere malikti. Sosyal hayattan iktisadi faaliyetlere kadar geniş bir alanda yer bulmuştu. Atın diğer yük ve koşum hayvanlarıyla beraber yakın zamana kadar yoğun bir şekilde kullanılagelmiş olması, nalbantlık gibi mesleklerin de toplumda o denli önem arz etmelerini beraberinde getirmiştir. Fakat günümüzde bu hayvanların, öncelikle tarımda ve ulaşımda teknolojik gelişmelerin hayata intikal etmesinden itibaren, ihtiyaç olmaktan çıkıp beslenmelerinin çok azalmasıyla, bunlara ilintili mesleklerin de giderek kaybolması kaçınılmaz bir hal almıştır. Nalbantlık da bu grup meslekler içerisinde kültürel bir değeri de bünyesinde taşımasından mütevellit ayrıca bir öneme haizdir.

Turgutlu’da nalbantlık ile ilgili bilgilere 1707 ve 1844 yıllarındaki tarihi belgelerde ulaşılabilmektedir. Çalışma sahasında nalbant sayısı azalmakla birlikte birkaç nalbant ustası bulunmaktadır. Bunlardan birisi 2008 yılından beri mesleğini icra eden Osman YENER’dir (Foto 10a). Yakın zamana kadar bilhassa Turgutlu’da bu işi babadan, dededen öğrenmiş sanatkârane nalbantlar mevcut iken, şimdilerde ise neredeyse bu mesleği yapan ustaların kalmamış olduğunu belirten Osman Usta, bu durumu da artık ihtiyaç teşkil etmediği için atın köy ve şehir yaşamından çıkmasına bağlar. Fakat yine de çok az sayıda da olsa bulunan bir kaç atın nallanması ve büyükbaş

hayvanların tırnaklarının kesilmesiyle törpülenmesi için çevresinde talebin zuhur etmesinde hareketle, daha önceden duyduğu ilgi nedeniyle mesleği kendi imkânlarıyla öğrenip yapar hale gelmiştir.

Foto 10. a) Nalbant Osman YENER b) Nalbantlıkta kullanılan malzemeler

3. 5. Hammaddesi Toprak Olan Meslekler

3. 5. 1. Çömlekçilik

Çömlekçilik, topraktan kap kacak yapmayı ifade etmektedir (Baykal, 1990: 67). Çömlek; iş görüsü amaçlanarak çamurdan üretilen, belirli bir dayanıklılık kazandırılıncaya kadar pişirilen, istendiğinde içi ve dışı bezenen bir malzemedir. Geleneksel çömlekçiliğin felsefi temeli, içinde bulunduğu toplumun ihtiyaçlarına hizmet eden, günlük hayatta kullanılan eşyalar üretmektir. Zanaatkarlar, kendi düzenledikleri teknik işlemlerle, çamuru tornada günlük hayatta kullandığımız çömlek, tabak ve testilere dönüştürürler. (Bozkurt ve Özkoca, 2012: 660).

Neolitik Çağdan bu yana çömlekçilik sanatı ülkemizin pek çok yöresinde önemli bir üretim değişikliğine uğramaksızın süregelmektedir. Yerleşik yaşam tarzına bağlı olarak tarımsal faaliyetlerle elde edilen ürünlerin depolanma ihtiyacı, pişmiş topraktan çömlek üretiminin başlamasına ortam hazırlamıştır. Kilin kolay/ucuz temin edilmesi ve biçimlendirilmesi, kil kapların yaygın bir kullanım alanı oluşturmasında etkili olmuştur. Çömlek Anadolu'da olduğu gibi tüm dünyada geçmişten günümüze uzanan bu süreçte varlığını hala sürdürmektedir (Güner, 1988: 8).

Turgutlu'da çömlekçilik, bölge toprağının uygun olmasından dolayı uzun yıllar önemli bir ekonomik faaliyet olmuştur. Bölgede çömlekçilik ile ilgili bilgilere 1707 yılına ait tarihi belgelerden ulaşılabilmektedir. Günümüzde çalışma sahasında eski usul çömlekçilik yapan hiçbir usta kalmamıştır. Birçoğu ya yaşlılıktan ya da ekonomik sıkıntılardan mesleği bırakmıştır. Bunlardan birisi de 1951 yılında Turgutlu –

Urganlı'da doğan Ruhi KIVANÇ'tır (Foto 11a). Dedesinden ve babasından öğrendiği mesleğe 15 yaşında başlayan Ruhi Usta, 2007 yılına kadar eski tip ocaklarda (Foto 11b ve 11c) çömlekçilik yapmıştır. Sındırgı, Gördes, Demirci gibi yakın ilçelerde devletin yaptığı ihalelerle toplu satış yaptıklarını ve bu nedenle iyi para kazandıklarını söyleyen Ruhi Usta, plastik saksıların çıkmasıyla işlerini zamanla bırakmak zorunda kaldıklarını ifade etmektedir.

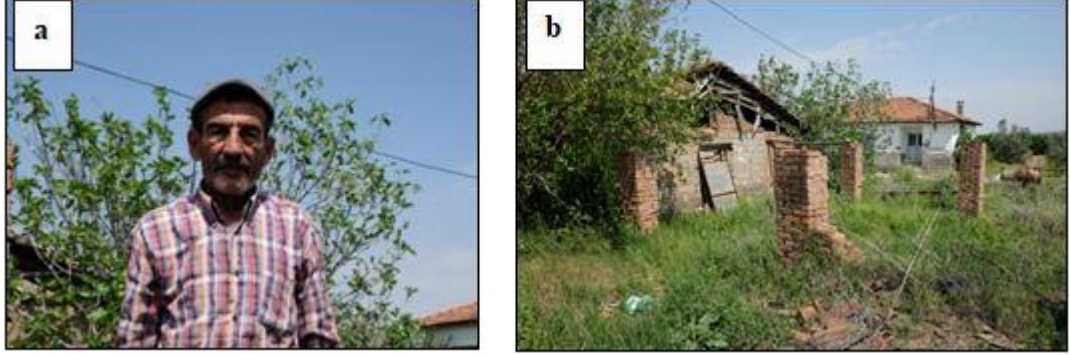

Foto 11. a) Çömlek ustası Kadir Ruhi KIVANÇ **b)** Günümüzde hiçbiri ayakta olmayan harabe görünümündeki bir çömlek atölyesi

3. 6. Hammaddesi Karışık Olan Meslekler

3. 6. 1. At Arabacılığı

At arabaları ve faytonların, hem yük taşımacılığında hem de kısa ve uzun mesafeli seyahatlerde motorlu taşıtlardan önce insanların en hayatında önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Gündelik yaşamda kullanımı ve ulaşım, haberleşme, nakliyat gibi alanlarda sağladığı pratik fayda sayesinde vazgeçilmez konumda olan bu taşıtların üreticiliği de başlı başına önemli bir uğraş alanıdır.

Anadolu'da kullanılan ve yaylı denilen at arabaları ahşaptan yapılır, rengarenk boyanır, çeşitli çiçek, bitki ve manzara resimleriyle bezenerek, ulaşım ve taşımacılıkta kullanılırdı. Yapımı ve süslenişi ile incelikli bir iş olan bu araçları üreten ve tamir eden atölyelerin, motorlu taşıt ve asfalt yolların yaygınlaşmasından önce Manisa'da da mevcut olduğu bilinmektedir. Günümüzde değişen yaşam koşullarına paralel olarak üretimi neredeyse yok denilebilecek hale gelen bu arabaları üreten atölyeler, aslının aynı fakat daha küçük ölçülerde arabalar yaparak ayakta kalabilmişlerdir (MAKSAT, 2016).

Günümüzde çiftçiliğin ağır bastığı köylerin çok azında görebildiğimiz at arabaları, teknoloji karşısında varlıklarını sürdürmemişlerdir. Bazı çiftçiler ya da seyyar satıcılar tarafından az da olsa kullanılmakta olan at arabaları da teknolojiden nasibini almıştır. (Şahin, 2005).

Turgutlu'da at arabacılığı ile ilgili kayıtlara 1707 yılına ait tarihi belgelerden ulaşılabilmektedir. Çalışma sahasından at arabacılığı mesleğini icra eden tek kişi 1948 yılı Turgutlu doğumlu Sami ÖZKARKIN'dır (Foto 12a). 1960 yılından beri bu mesleği yapan (57 yıl) Sami Usta, at arabası yapımının baba mesleği olduğunu belirtmektedir. Türkiye'de bu arabaların Konya, Akhisar ve Turgutlu'da üretildiğini söyleyen Sami Usta, Konya ve Akhisar'daki at arabalarının 4 tekerlekli, Turgutlu'dakilerin ise 2 tekerlekli üretildiğini ifade etmektedir. Bu arabaların tamamen el yapımı olduğunu ve iskeletinden boyasına kadar tüm işleri tek dükkânda yaptıklarını belirten Sami Usta, tüm işlerin el emeği ile olması nedeniyle bir arabayı bir ayda bitirebildiklerini söylemektedir. Sami Usta, günümüzde at arabalarının kullanımı oldukça azaldığı için son 30 yıldır minyatür at arabası üreterek geçimini sağlamaktadır (Foto 12b ve 12c).

Foto 12. a) At Arabası Ustası Sami ÖZKARKIN **b)** Süslenmiş ve boyanmış bir at arabası tekerleği

3. 6. 2. Semercilik

En yaygın anlamıyla semer; yük ve binek hayvanı olarak kullanılan at, eşek ve katır gibi hayvanların taşıyacakları yükün hayvanın sırtına zarar vermemesi için ağaç iskelet üzerine deri ile keçe arası kamış otları ile doldurulup sarılarak dikilen semer, çok özen isteyen bir sanat dalıdır (Türktaş, 2015: 379).

Semerin gövdesi telisten dikilir ve mindere benzer. Gövdenin içine semerci tarağından geçirilerek dilimlenmiş berdiler yerleştirilir. Semerin şeklini oluşturan bölgelere berdi dilimlenmeden konur. Sert olması bakımından dilimlenmez, ihtiyaç

duyulan yerlere daha sonra "Semerci demiri" ile daha fazla berdi sokulur. Mindere benzeyen bu gövde, ortasından ikiye katlanır. On cepheden görünüşü "V" şeklindedir. Islatılarak yumuşatılmış teke derisi, oluşturulan bu gövdenin üzerine sicimle dikilir. Semerin ahşap bir iskeleti vardır. Bu iskelet, yan ağacı, parmak ağacı, ön ve arka kaş ağaçları gibi parçalardan oluşur. Öncelikle parmak ağaçları ıslatılır ve mangal ateşinde ısıtılırlar. Yumuşayan ağaçlar ortasından otuz derecelik bir açı yapacak şekilde eğilir ve bu

şekilde kalmaları sağlanarak kurumaya bırakılır. Semerin ahşap iskeletinin sağlam olması için, sert ağaç cinsleri kullanılır. Bu ahşap iskelet, deri de kaplanmış gövdeye üst taraftan oturtulur ve iskeletin yan ağaçlarından semerin övdesine sicimle sıkıca tutturulur. Daha sonra semer ters yatırılarak iç tarafının keçesi sıırımla itina ile dikilerek semer tamamlanır (Diyarbakırlıoğlu, 2010: 248).

Çalışma sahasında, semercilik ile ilgili kayıtlara hem 1707 hem de 1844 yıllarındaki tarihi belgelerden ulaşılmaktadır. İlçede semer ustası olan tek kişi Ali ALAYİĞİT'tir (Foto 12a). Mesleği, usta çırak ilişkisi ile çocukken (1967 yılında) başladığını ifade eden Ali Usta, mesleğe ilk başladığı yıllarda Turgutlu'da 20'ye yakın semerci ustası varken, 1980'li yıllarda bu sayının sekize düştüğünü belirtmektedir. Zaman içinde binek hayvanı sayısının düşmesi ile birlikte semere olan ihtiyacın azalması bu mesleğin bitmesine neden olduğunu söyleyen Ali Usta, 20 yıl önce (1997 yılında) sağlık sorunları nedeniyle mesleği bırakmak zorunda kaldığını ifade etmektedir (Foto 13b).

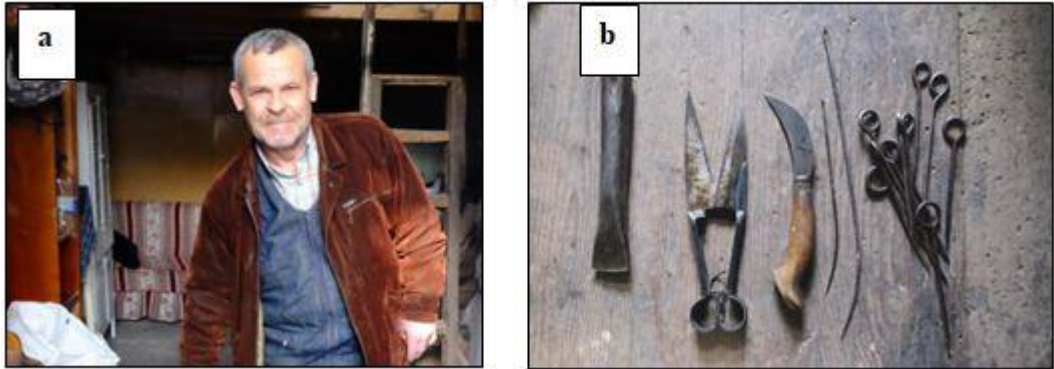

Foto 13. a) Semerci Ali ALAYİĞİT b) Semer yapımında kullandığı araçlar

3. 6. 3. Gramofon ve Saat Tamirciliği

Yunanca'da, ses anlamına gelen "fone" ve yazmak anlamına gelen "gramme" kelimelerinden türetilmiş olan gramafon (Diyarbakırlıoğlu, 2010: 182), “önceden özel bir madde üzerine kaydedilmiş sesleri, istenildiğinde dinleten alet, sesyazar, fonograf” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2006). Gramofon, hareketi sağlayan makine bölümü ve sesin oluştuğu bölüm olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Makine bölümünün en önemli parçası zembereğidir. Zembereğin ömrü, çeliğinin kalitesine göre değişir. Ayrıca, zembereği oluşturan çelik yayın uzunluğu da dönüş zamanını belirler (Diyarbakırlıoğlu, 2010: 183).

İlk çağlarda bir tahtaya dikili üçgen bir tahta formunda karşımıza çıkmış olan saat, teknolojinin gelişmesi ile biçim değiştirmiş, gelişmiş akrepli, yelkovanlı mekanik saatlerin

yapılmasına imkân vermiştir. Teknolojinin daha da gelişmesi ile dijital saatlerin üretimi mümkün hale gelmiş, ardından teknolojinin daha da hızlanmasıyla, gelişim hızına paralel olarak analog görünümlü akrepli yelkovanlı dijital saatler dizayn edilmiştir. Zaman içerisinde farklılaşmalar artmış, artık yelkovan ve akrebi olmayan, modern dizaynli okuması olabildiğince zor saatler karşımıza çıkmıştır. Bu yönüyle saat, insanlık tarihinin bir aynası gibidir (İstanbul Ticaret Odası, 2004: 1).

Çalışma sahasında hem gramofon hem de saat tamirciliği yapan tek kişi 1936 yılı Samsun – Çarşamba doğumlu Nurettin KESGİN’dir (Foto 14a). Samsun-Çarşamba’daki saat ustası Kazım Usta’dan öğrenen Kendisini saat ustası olarak tanımlayan Nurettin Usta, gramofon tamirciliğine hobi olarak başladığını ve zamanla bu işi kendi kendine öğrendiğini belirtmiştir. Nurettin Usta, 1971 yılından beri mesleğini icra ettiğini (46 yıldır) ve içindeki mekanik aşkı sayesinde mesleği bırakmadığını ifade etmektedir.

Foto 14. a) Nurettin KESGİN, b) Saat tamiri ince işçiliği gerektirir

Sonuç ve Değerlendirme

Günümüzde küreselleşmenin de etkisiyle birbirine tıpa tıp benzeyen şehirlerin ve kültürlerin ortaya çıkması, geçmişten günümüze varlığını devam ettirebilmiş somut ve soyut kültürel unsurların korunması zorunluluğunu da getirmiştir. Küreselleşen şehirlerin yanında geçmişini de korumayı başarabilmiş yerleşmeler, farklı özellikleri ile birer cazibe noktası olarak turizm merkezleri haline gelmeyi başarmışlardır. Turizmin bir bölgenin ekonomisine yaptığı katkı elbette ki önemli bir artı faktördür; ancak asıl önemli olan kültürel unsurların korunarak gelecek nesillere de güvenle devamlılığını sağlamaktır.

Somut olmayan kültürel miraslar listesinde yer alan geleneksel meslekler, bir ülkenin kültürünün devamlılığının sağlanmasında ve yaşatılmasında önemli unsurlardır. Türkiye gibi köklü bir geçmişe sahip ülkelerde de geleneksel mesleklerin belirlenerek

korunması için çalışmaların gerçekleştirilmesi Türk kültürünün yaşatılması adına bir zorunluluktur.

Turgutlu, hem geçmişte hem de günümüzde önemli ulaşım yolları üzerinde bulunmanın avantajını yaşamış ve bu avantajını da kullanmayı başarmış bir yerleşmedir. Üzerinde bulunduğu verimli alüvyal ovanın da katkısıyla bir tarım kenti olmayı sürdürmüş olan Turgutlu, bulunduğu coğrafi konumun da etkisiyle çevresindeki yerleşmelerin ihtiyaçlarını gideren önemli bir şehir olagelmıştır. Tarımın temel ekonomi olduğu bölgede, tarımla uğraşan kesimin ihtiyaçlarına yönelik mesleklerin ortaya çıkması da bu konumun sonucudur. Türkiye'deki ilk demiryolu ağının buradan geçmesi de aslında bu şehrin bulunduğu alanın önemini daha da artırarak, Turgutlu'nun bölgedeki fonksiyonunu çeşitlendirmiştir.

Bir şehrin fonksiyonel özelliğinin ortaya çıkmasında çevresindeki yerleşmelerin ihtiyaçları temel etkindir. Özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda tarımın egemen olduğu Turgutlu'da, tarım fonksiyonu başat iken sanayileşmenin başladığı 20. Yüzyılla birlikte sanayi fonksiyonu da Turgutlu'nun kimliği haline gelmiştir. Özellikle tuğla ve kiremit sanayisinin gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan bölgedeki sanayi fonksiyonu, zamanla ilçedeki mesleklerin de çeşitlenmesine ya da değişmesine neden olmuştur.

238

Tarım ve sanayi fonksiyonu ile Ege Bölgesi'nin önde gelen şehirlerinden birisi olan Turgutlu'da kaybolmaya yüz tutmuş mesleklerin belirlenmesini amaçlayan bu çalışmada, söz konusu mesleklerin belirlenerek ortaya çıkarılmasında ve korunmasında katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Bu amaçla Turgutlu'ya 7 ay süreyle saha incelemesi yapılmış, çeşitli kişi, kurum ve kuruluşların yardımıyla kaybolmaya yüz tutan 14 meslek belirlenmiştir. Bunlardan bazı meslekler gelir getirdiği için birden fazla kişi ile yapılmaya devam edilirken (yorgancılık, bıçakçılık), bazı meslekleri icra eden kişi sayısı tektir (körüklü çizme yapımı, süpürgeci, kalaycı, debbağ, keçeci, gramofon tamircisi, at arabası ustası). Yaşlılık ya da sağlık sorunları ile artık yapılmayan ve bitme noktasına gelen meslekler ise; semercilik ve sepetçiliktir.

Çalışma sonrasında günümüzde de geçerliliğini devam eden ve kültürel birer unsur olmalarının yanında ekonomik açıdan da gelir getirmeye devam eden debbağ, yorgancılık ve bıçakçılık varlığını sağlam bir biçimde devam ettirdiği gözlenmiştir. Ancak her ne kadar bu meslekler devamlılığını sürdürüyor görünse de genç neslin bu tarz geleneksel mesleklere yönelmemesi, söz konusu meslekler için gelecekte sürdürülebilirlik sorunu ile karşı karşıya kalmasına neden olabilecektir.

Çalışmada belirlenen mesleklerin büyük çoğunluğunda (körüklü çizme yapımı, süpürgeci, keçeci, gramfon tamircisi, at arabası ustası, kalaycı, nalbant, dokumacılık) meslekleri yapan kişi sayısı tektir. Bununla birlikte söz konusu meslekleri yapanlarda yetiştirilmek amacıyla bir elemanın olmaması, ustaların mesleği bırakması ile birlikte yok olma riski taşımaktadır. Kalay mesleğini devam ettiren usta, yaş itibarıyla emekli olmasına rağmen tek tük de olsa gelen talepler doğrultusunda mesleğini icra etmeye devam etmektedir. At arabası ustası da mesleğini farklı bir konuma getirip süs eşyası olarak kullanılabilir minyatür at arabacılığı yapımına başlamıştır.

Körüklü çizme ustası ve gramfon tamircisi ustalar, günümüzde mesleklerini devam ettirmekle birlikte yanlarında mesleği öğretebilecekleri bir çırağın bulunmaması söz konusu mesleklerin kaybolmasına neden olabilir görünmektedir.

Sağlık sorunları nedeniyle yaklaşık 20 yıldır mesleğini icra etmediğini söyleyen semerci ustası, tek tük gelen tamirat işleri ile semerciliğe devam ettiğini; ancak mesleği büyük oranda bıraktığını belirtmiştir. Bu durum ilçedeki semerciliğin kaybolmaya yakın bir konumda olduğunu göstermektedir. Sepet mesleğini icra eden ustanın 98 yaşında olması ve mesleği artık icra edemez konuma gelmesi de bu mesleğin ilçede kaybolacağını göstermektedir. Geleneksel çömlek yapımı ise sahada tamamen ortadan kaybolmuştur.

Değişen teknoloji ve küreselleşme her alanda olduğu gibi geleneksel meslekleri de etkilemiş ve Anadolu'daki pek çok yerleşim yerinde bu meslekler ya yok olmuş ya da yok olmanın eşiğine gelmiştir. Geleneksel mesleklerin yeniden gündeme gelmesi ve üretimlerin devam ettirilmesinin önemi, yadsınamaz bir gerçektir. Bu bağlamda son zamanlarda konuyla ilgili bilimsel çalışmalar artmış ve sorunlar ortaya konmuştur (Altıntaş, 2016). Bunun yanı sıra Turgutlu örneğinde olduğu gibi Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki geleneksel mesleklerin ele alındığı çok sayıda çalışmaya rastlamak mümkündür (Günay, 2010; Dilmaç 2013; Yolcu, 2014; Davulcu vd. 2015; Okca, 2016). Bu çalışmalar değerlendirildiğinde özellikle yorgancılık, dokumacılık, kalaycılık, nalbantlık, saat tamirciliği ve bıçakçılık gibi meslekler hemen her bölgede karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında süpürgecilik, çömlekçilik, keçecilik gibi hammadde gerektiren mesleklerin ise bölgelere göre yoğunluğu değişmektedir. Tüm bunlar arasında, özellikle nalbantlık, semercilik, keçecilik ve at arabacılığı gibi artık kullanım alanı bulamayan mesleklerin yok olmaya yüz tuttuğu gözlenmektedir. Antalya ve Nevşehir gibi turizm potansiyelinin yüksek olduğu bölgelerde geleneksel mesleklerle

olan ilginin görece daha yoğun olduğu ve bu mesleklerden bir kısmının turistik amaçlarla değerlendirilerek yaşatıldığı anlaşılmaktadır (Yolcu, 2014; Davulcu vd. 2015). Ancak Turgutlu gibi turizm potansiyelinin oldukça düşük olduğu bölgelerde geleneksel meslekler hızla kaybolmaktadır.

Bu mesleklerin kaybolmaması, korunması ve geleceğe aktarılmasında yerel yönetimlere, kurum ve kuruluşlara önemli görevler düşmektedir. Türkiye’de yürütülen ve önemli başarılarla imza atan “Bir Usta Bin Usta” gibi projelerin Turgutlu’da da yapılması sağlanarak, genç kuşaklarla ustaların bir araya getirilmesi sağlanmalıdır. Böylece hem kaybolmaya yüz tutmuş mesleklerin kaybolmaması sağlanmış hem de genç kuşakların bu mesleklere ilgisi artırılmış olacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- Aydın Vilayeti Salnamesi (H.1323/M.1908).
BOA, D. HSK..d. 25658.
BOA, M.L. VRD. TMT.d, 2760, 2761, 2763, 2764, 9399.
BOA, Nfs. d. 2802-2803-2804-2812,1246/Z/29.
BOA, Nfs. d. 2892, 1250/Z/29.
BOA, Nfs. d. 2893, 1258/Z/29, BOA, ML. CRD, 655.
166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, 1995: 126 – 133

Araştırma Eserler

- Altıntaş, K. M. (2016). Kaybolmaya Yüz Tutmuş Geleneksel Türk El Sanatkârlarının Karşı Karşıya Bulunduğu Ticari Sorunların Analizi. *Bilig* (77), 157-182.
- Anonim. (1927). *Türkiye Salnamesi, İmtiyaz Sahibi Hasan Hulki*. İstanbul: Anadolu Matbaası.
- Atay, A. (1987). *Örücülük*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Baykal, F. (1990). Kırsal Yerleşim Coğrafyası Açısından Bir Araştırma: Gökeyüp Köyü (Salinli/Manisa) ve İlkel Çömlekçiliğin Köy Ekonomisindeki Yeri, *Ege Coğrafya Dergisi*, 5 (1), s. 55- 47.
- Begic, H. N. (2017). *Türk Keçecilik Sanatı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı
- Bozkurt, H., Özkoca, B. (2012). Manisa İli Kula İlçesi Çömlekçiliği, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimler Dergisi*, C.1, S.1, Batman, 659- 671.
- Çağlar, İ. M. (2014) .*Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Turgutlu*, Basılmamış Doktora Tezi, Manisa.
- Çelik, Ş. (2007). 1659/1660 (H.1070-1071) Tarihli Avarız Defterine Göre XVII. Yüzyıl Ortalarında Turgutlu Kazası, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.16, İstanbul.
- Davulcu, M., Tokat, M., Yörür, S. (2015), *Antalya'da Yaşayan Geleneksel Meslek, Sanat ve Zanaatlar*, Antalya: Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü Yayınları
- Dilmaç, O. (2013). Erzurum'da Kaybolmaya Başlayan Yöresel El Sanatları. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 6(11), 93-101.
- Dinler, Z. (1995). *İktisada Giriş*, Ekin Yayınları, Bursa
- Dişçi, Ö. (2014). Yorgan Motiflerinin İsimleri. *Acta Turcica*, 6 (1), 1-18.
- Diyarbakırlıoğlu, M. (2010). *Kaybolan Meslekler ve Son Ustalar*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- DPT. (2004). *İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Duvarcı, A. (2015). Kaybolan Bir Kültür: Yorgan ve Yorgancılık. Y. Sütçü içinde, *Hometextile: Beyaz Altın Pamuk* (s. 56-59). İstanbul: Aristo.
- Emecen M. Feridun (1989). *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Emekli, G. (2006). Coğrafya, Kültür ve Turizm: Kültürel Turizm, *Ege Coğrafya Dergisi*, sayı 15, s. 51 - 59.
- Ergin, M. (1986). *Üniversiteler İçin Türk Dili*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Eroğlu, E., Köktan, Y. (2013). Geleneksel Türk El sanatlarında Süpürgecilik (Sakarya Örneği). *Türük Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*(1), 212-226.
- Esirgenler, E. (2015). Yorgancılık. (Ed. Çınar, K.) *Konya Kitabı XV* (s. 426-438). Konya: Konya Ticaret Odası.

GEKA. (2009). *Körüklü Çizme*. Kültürel Tanıtım Kitapçıkları Serisi/GEKA Yayın No:005.

Gökçen, İbrahim. Tarihte Saruhan Köyleri. Berksoy Basımevi, 1950.

Gömeç, S. Y. (2016). Türk Kültüründe At, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır* (06-08 Mayıs 2016), Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Bildiri Kitabı.

Gürsu, N. (1988) *Türk Dokumacılık Sanatı*. İstanbul: Redhouse Yayınevi.

Gümrük ve Ticaret Bakanlığı. (2015). *Kaybolmaya Yüz Tutmuş Meslekler Listesi*. <https://www.gtb.gov.tr/duyurular/kaybolmaya-yuz-tutmus-meslekler-listesi> (E.T. 13.01.2017).

Günay, N. (2010). "XIX. Yüzyıldan Günümüze Maraş'taki Ekonomik ve Sosyal Değişikliklerin Şehirdeki Bazı Geleneksel Meslekler Üzerindeki Olumsuz Etkileri", *Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, Yıl. 22, Sayı: 86.163–173.

Günday, N. (2017). Efeliğin Alametifarikası Körüklü Çizme. *Anadolu Jet Magazin*, 73-75.

Güner, G. (1988). *Anadolu'da Yaşamakta Olan İlkel Çömlekçilik*, İstanbul

İlden, S., Akçora, E. (2012). Afyonkarahisar'da Keçecilik Sanatı. *Akdeniz Sanat Dergisi I. Uluslararası Moda ve Tekstil Tasarımı Sempozyumu Bildirileri Özel Sayısı-I*, 4(7), 123-126.

İstanbul Ticaret Odası. (2004). *Saat Sektör Raporu*. <http://www.ito.org.tr/Dokuman/Sektor/1-79.pdf> (E.T. 12.02.207).

Kaya, D. (2003). *Sivas'ta Bıçakçılık*. http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/dogan_kaya_sivas_bicakcilik.pdf (E.T. 11.10.2016).

Kaya, A. (2013). Turgutlu İlçesinin Coğrafyası. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaya, İ. (2014). Nitel Araştırma Yöntemleri. Y. Arı, & İ. Kaya içinde, *Coğrafya Araştırma Yöntemleri* (s. 267-316). Balıkesir: Coğrafyacılar Derneği.

Koyuncu, M. (2009). Osmanlı Devleti'nde Debbağlar. *Turkish Studies*, 4(8), 1749-1762.

Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2013). *Sepetçilik Geleneği*. <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR,51138/sepetcilik-gelenegi.html> (E.T. 14.02. 2017)

Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2017). *Debbağlık*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,80836/debbaglik.html> (E.T. 11.03.2017)

MAKSAT. (2016). *At Arabacılığı ve Faytonculuk*. <http://www.manisatarihi.com/at-arabaciligi-ve-faytonculuk-15.html> (E.T. 11.03. 2017)

Milli Eğitim Bakanlığı. (2012a). *İllere göre Geleneksel El Sanatlarımız, Kaybolmuş Sanatlar*. https://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2012_08/03050604_gelenekselelsanatlari.pdf (E.T. 11.03.2017)

Milli Eğitim Bakanlığı, (2012b), *Geleneksel Türk Dokuma Sanatları*, Ankara.

Milli Eğitim Bakanlığı. (2014). *Yaşayan El Sanatlarımız*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları Bilim ve Kültür Eserleri: 1577.

Nagata, Y. (1997). Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme, TTKY, Ankara.

Oğuz, M., Aydoğan, E., Aytuzlar, N., Özkan, T. S. (2005). *Türkiye'de 2004 Yılında Yaşayan Geleneksel Meslekler*. Ankara: Gazi Üniversitesi THBMER Yayını.

Okca, A. (2016). "Denizli'de Kaybolmaya Yüz Tutmuş Kimi Geleneksel Meslekler", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 58, 201-223.

- Onuk, Taciser, (2002), “Geçmişten Günümüze Türk El Sanatları”, *Türkler*, C. 12, Yeni Türkiye yayınları, Ankara, s. 416-419.
- Özav, L., Yüksel, T. (1998). Uşak'ta Dericilik ve Coğrafi Çevre Üzerine Etkileri, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:1, s.39–50
- Özdemir, M., Özeyer, H. (2013). İzmir İli Tire İlçesinde Keçe Yapımı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(25), 364-381.
- Özgüven, G., Yavuz, C. (2006). El Sanatları Ürünlerinin Bulunduğu Yöreye Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Katkıları (Ordu İli Örneği). *Uluslararası Katılımlı Sanat Ekonomisi Sempozyumu*, (s. 167-183). Çanakkale.
- Sami, Ş. (2004), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul.
- Subaşı, E., Kalay, H. A. (2016). Sivas'ta Kalaycılık. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*(36), 258-288.
- Şahin, Ş. U. (2005). Türk Kültüründe At Arabası (At Arabalarının Dili). *Bilig*(32), 165-178.
- TDK. (2006). *Güncel Türkçe Sözlük*. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=GRAMOFON (E.T.15.03.2017)
- Tunçdilek, N. (1986). *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları No:3367.
- Turgutlu Belediyesi. (2015). *Turgutlu Belediyesi Stratejik Planı (2015 - 2019)*. Turgutlu: Turgutlu Belediyesi.
- Turgutlu Ticaret ve Sanayi Odası. (2016). *Turgutlu İktisadi Durum Raporu (2016)*. Turgutlu.
- TUTSO. (2015). Manisa İstihdam Görünümü. *Kasaba*, 21-22.
- TÜİK. (2017). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi*. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> (E.T.15.03.2017)
- Tümertekin, E., Özgüç, N. (1997). *Beşeri Coğrafya İnsan-Kültür-Mekan*, İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Türktaş, Z. (2015). Semercilik, Süpürgecilik ve Sepetçilik. K. Çınar içinde, *Konya Kitabı XV* (s. 377-387). Konya: Konya Ticaret Odası.
- UNESCO Türkiye (2016) Somut Olmayan Kültürel Miras Hakkında, http://www.unesco.org.tr/?page=11:129:5:turkce#_ftn1 (E.T. 11. 12. 2016).
- Ürekli, B., Muşmal, H. (2015). Geçmişten Günümüze Meslekler. K. Çınar içinde, *Konya Kitabı XV* (s. 29-84). Konya: Konya Ticaret Odası.
- Yeniterzi, E. (2007). Klasik Türk Edebiyatı Ahlaki Mesnevilerinde Mevlana'dan İzler. *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik Ulusal Sempozyumu 14 - 16 Aralık 2016* (s. 11-27). Konya: S.Ü. Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları: 1.
- Yılmaz, C. (2014). Çarşamba'da Süpürgecilik. C. Yılmaz içinde, *Çarşamba Araştırmaları* (s. 227-268). Samsun: Çarşamba Belediyesi Yayınları.
- Yolcu, M. A. (2014). *Nevşehir Yöresinde Yaşayan Geleneksel Meslekler*. Ankara: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları.

Görüşme Listesi

- Rıza DAM (Görüşme Tarihi: 12/10/2016)
Etem KARATAŞ (Görüşme Tarihi: 12/10/2016)
Kerim SALİK (Görüşme Tarihi: 15/11/2017)
Abdullah CEYLAN (Görüşme Tarihi: 16/11/2017)
Mustafa KİRACILAR (Görüşme Tarihi: 16/11/2017)
Murat TANŞU (Görüşme Tarihi: 10/12/2017)

Hüseyin AKAGÜL (Görüşme Tarihi: 17/12/2017)
Sami ÖZKARKIN (Görüşme Tarihi: 24/01/2017)
Ali ALAYİĞİT (Görüşme Tarihi: 03/01/2017)
Kenan GENCER (Görüşme Tarihi: 03/02/2017)
Nurettin KESGİN (Görüşme Tarihi: 10/02/2017)
Osman YENER (Görüşme Tarihi: 17/03/2017)
Nadire YERLİKAYA (Görüşme Tarihi: 17/03/2017)
Ruhi KIVANÇ (Görüşme Tarihi: 17/03/2017)

EKLER

Tablo 1: Geleneksel, Kültürel, Sanatsal Değeri Olan Kaybolmaya Yüz Tutmuş Meslekler

Sıra	Hammadde	Meslek Kolları
1	Ahşap	Oymacılık (Necarlık), Kakmacılık, Nalıncılık, Takunyacılık, Rölyef, Sedef Kakmacılık, Külekçilik, Şimşir Taracılık, Tahta Kaşıkçılık, Haratlık, Bastonculuk, Asa Yapımcılığı, Beşik Yapımı
2	Cam	Camaltı Resim, Hareli Cam Yapımı (Çeşm-i Bülbül), Minecilik, Üfleme Cam Yapımı, Vitray Yapımı
3	Deri	Debbağlık, Tabaklık, Sepicilik
4	Deri	Çarıkcılık, Yemenicilik
5	Deri	Köşgerlik, Sayacılık, Kavaflık
6	Hayvan ve Bitki Atıkları	Hasırcılık, Sepetçilik, Sepet Örucülüğü, Süpürge Yapımı, Sap Örucülüğü ve Süslemeciliği, Sapçılık, Kıtıkçılık
7	Hayvan ve Bitki Atıkları	Tiftikçilik, Yüncülük, Keçecilik
8	Hayvan ve Bitki Atıkları	Kemik İşleri
9	Hayvan ve Bitki Atıkları	Kök Boyacılığı
10	İplik/Tekstil	Dantel Örne, Firkete Oyacılığı, İğne Oyacılığı, Kastamonu Çarşaf Bağlama, Mekik Oyacılığı, Tığ Oyacılığı, İşlemecilik, Nakışçılık, Pikoculuk
11	İplik/Tekstil	Yazmacılık
12	İplik/Tekstil	Yorgancılık, Hallaçlık
13	İplik/Tekstil	Geleneksel Dokumacılık, Beledi Dokuma, Çember ve Mahrama Dokuma, Dastar Dokuma, Denizli Bezi Dokuma, Eham Dokuma, Elpek Bezi Dokuma, Heybe Dokuma, İpek Çarşaf Dokuma, İpek Dokuma, Kemha Dokuma, Keşan Dokuma, Keten Dokuma, Mekikli Dokumacılık, Muğla Dokuma, Mutaf İşleri, Peşkir Dokuma, Şal-Topik Dokuma, Şayak Dokuma, Şile Bezi, Kastamonu El Dokumacılığı, Kendir Dokuma
14	İplik/Tekstil	Geleneksel Halı ve Kilim Dokumacılığı, Cicim Dokumacılığı, Tülü Dokuma, Yaygı Yapımı, Sumak Dokuma, Zili Dokuma, Savan Dokuma, Urgancılık
15	İplik/Tekstil	El Örgücülüğü, Çorap Örucülüğü
16	Maden	Bakırcılık, Kalaycılık, Tombakçılık
17	Maden	Bileyicilik, Bıçakçılık
18	Maden	Nalbantlık
19	Maden	Telkari Yapımı, Kazaziye Yapımı, Mıhlamacılık, Sadekarlık, Savatçılık, Kalemkarlık
20	Maden	Sobacılık
21	Taş	Oltu, Lüle, Kehribar vb. Taş İşlemeciliği, Hacıbektaş Taşı İşlemeciliği, Mimari Eleman (Taş) İşlemeciliği, Sarımsaklı Taşı İşlemeciliği
22	Toprak	Çanakçılık, Çömlekçilik
23	Toprak	Çinicilik
24	Hammaddesi Karışık Olan	Kolan Eşya (Yassı Kemer) Yapımcılığı, Hamutçuluk, Kedencilik, Saraçlık, Semercilik, Kürtüncülük, Koşumculuk, Eyercilik
25	Hammaddesi Karışık Olan El Sanatları	At Arabacılığı, Faytonculuk ve Kağncılık

26	Hammaddesi Karışık Olan El Sanatları	Gramofon Tamirciliği, Halk Çalgıları Yapımı
27	Hammaddesi Karışık Olan El Sanatları	Ebru, Hat ve Tezhip Sanatkârlığı, Nakkaşlık
28	Hammaddesi Karışık Olan El Sanatları	Osmanlı Kilitçiliği
29	Hammaddesi Karışık Olan El Sanatları	Folklorik Bebek Yapımı, Gölge Oyunları Tiplemeleri Yapımı
30	Hammaddesi Karışık Olan El Sanatları	Ciltçilik

Kaynak: (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2015).

Tablo 5: 1707 - 1844 Yılında Turgutlu'da Mevcudiyeti Tespit Edilen Meslekler

Sıra	Meslekler	Yıllar		Sıra	Meslekler	Yıllar	
		1707	1844			1707	1844
1	Ameleci	-	+	77	Kaşıkcı	+	-
2	Amel-mande	-	+	78	Katırcı	+	-
3	Arabacı	+	-	79	Katip	+	-
4	Arıcı	+	-	80	Kazancı	+	-
5	Aşçı	+	+	81	Keçeci	-	+
6	Babuşçu	-	+	82	Kethüda	+	-
7	Babuşçu Kalfası	-	+	83	Ketebe	-	+
8	Bağcı	+	-	84	Kıyıcı	-	+
9	Bahçıvan	-	+	85	Kiracı	-	+
10	Bakkal	+	+	86	Kiremitçi	-	+
11	Balcı	+	-	87	Kirişçi	+	+
12	Balıkçı	-	+	88	Kundakçı	+	-
13	Bardakçı	+	+	89	Kuyucu	-	+
14	Barutçu	+	-	90	Kuyumcu	+	-
15	Berber	+	+	91	Lağımçı	-	+
16	Beşikçi	+	-	92	Leblebici	+	-
17	Bıçakçı	+	+	93	Limoncu	+	+
18	Bostancı	+	-	94	Macuncu	-	+
19	Boyacı	+	-	95	Mahsar	-	+
20	Börekçi	-	+	96	Manav	+	-
21	Börkçü	+	-	97	Mataracı	+	-
22	Cebeci	+	-	98	Mısırcı	-	+
23	Çamaşırcı	-	+	99	Muallim	-	+
24	Çapacı	+	-	100	Muhtar	-	+
25	Çerçi	-	+	101	Mumcu	-	+
26	Çıkırıkçı	+	-	102	Mutaf	+	-
27	Çiftçi	-	+	103	Muytap	-	+
28	Çilingir	-	+	104	Muytap Çırağı	-	+
29	Çizmeci	-	+	105	Muytap Kalfası	-	+
30	Çoban	+	+	105	Mücellid	-	+
31	Çorbacı	+	-	106	Müderriş	-	+
32	Çömlekçi	+	-	107	Müftü	-	+

33	Çubukçu	-	+	108	Müezzin	+	-
34	Çukacı	+	-	109	Münadi	-	+
35	Çulha	-	+	110	Nalbant	+	+
36	Debbağ	+	+	111	Nalçı	+	-
37	Demirci	+	+	112	Nalçacı	-	+
38	Destici	+	-	113	Oduncu	+	-
39	Deveci	+	+	114	Oturakçı	-	+
40	Dikimci	-	+	115	Peşkirici	+	-
41	Dikimci Kalfası	-	+	116	Peynirci	+	-
42	Duacı	-	+	117	Pilavcı	+	-
43	Duhan Kıyıcı	-	+	118	Rençber	-	+
44	Duhan Ticareti	-	+	119	Saatçi	-	+
45	Ekmekçi	-	+	120	Samancı	+	+
46	Elekçi	-	+	121	Sarac	-	+
47	Erbab-ı Ticaret	-	+	122	Satırcı	+	-
48	Erbabı-ı Ziraat	-	+	123	Semerci	+	+
49	Eshab-ı Çiftlikan	-	+	124	Şerbetçi	-	+
50	Eskici	+	+	125	Seyis	-	+
51	Gülleci	+	-	126	Sünnetçi	-	+
52	Haffaf	-	+	127	Süpürgeci	-	+
53	Halıcı	+	-	128	Tarakçı	+	-
54	Hallac	-	+	129	Tarhanacı	+	-
55	Hamam	-	+	130	Taşçı	+	-
56	Hamam Hademesi	-	+	131	Terzi	-	+
57	Hamamcı	+	+	132	Tezkire Memuru	-	+
58	Hamuleci	-	+	133	Ticaretçi	-	+
59	Hancı	+	+	134	Tulumbacı	+	-
60	Hasırcı	+	+	135	Turşucu	+	-
61	Hatip	-	+	136	Tuzcu	+	-
62	Hattap	+	-	137	Tüfekçi	+	+
63	Helvacı	+	+	138	Uncu	+	+
64	Hizmetkâr	-	+	139	Urgancı	+	-
65	Irgat	-	+	140	Yağcı	+	-
66	İmam	+	+	141	Yapıcı	-	+
67	İpçi	+	-	142	Yaşmakçı	+	-
68	İplikçi	+	-	143	Yazıcı	+	+
69	Kadayıfçı	-	+	144	Yemenici	-	+
70	Kahveci	+	+	145	Yemişçi	+	+
71	Kalaycı	+	+				
72	Kaldırımcı	-	+				
73	Kapıcı	+	-				
74	Karcı	+	-				
75	Kasap	+	+				
76	Kasap Kalfası	-	+				

Kaynak: 1707 yılındaki bilgiler D. HSK..d. 25658.1844 yılındaki bilgiler BOA M.L. VRD. TMT.d, 2760, 2761, 2763, 2764, 9399

BULANCAK'DA (GİRESUN) COĞRAFI ÖZELLİKLERİN YEMEK KÜLTÜRÜNE ETKİLERİ*

EFFECTS OF GEOGRAPHICAL FEATURES ON FOOD CULTURE IN BULANCAK (GİRESUN)

Kemalettin ŞAHİN¹
Harun Reşit BAĞCI²
Tamer ÖZLÜ³
Seda USTA⁴

Öz

Bulancağ, Giresun'un Karadeniz kıyısında yer alan, en kalabalık ilçelerinden biridir. Doğal ortam özelliklerine bağlı olarak ilçenin çeşitli ve kendine özgü bir yemek kültürü bulunmaktadır. Bu çalışmada Bulancağ Yöresi' nin doğal ortam özellikleri ve bu özelliklerin insanların beslenme alışkanlıklarına nasıl yansıdığı coğrafi bakış açısıyla değerlendirilmiştir. İlk etapta yörenin fiziki, beşeri ve ekonomik coğrafya özellikleri genel hatlarıyla ele alınmış, daha sonra ise yöre insanının temel besin maddeleri bu özelliklerle ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Bu süreçte resmi kurum ve kuruluşlardan alınan veriler ve yöre halkıyla yapılan görüşmeler çalışmanın temel veri kaynağını oluşturmuştur.

Bulancağ'ın mutfak kültürü kırsal yerleşmelerde daha belirgin olmak üzere büyük ölçüde doğal koşullara bağlı olarak şekillenmiştir. Yörenin her mevsimi yağışlı, yazları serin kışları ise çok soğuk olmayan, ılıman iklimi yöre halkının önemli besin maddeleri olan lahanaya, mısır, fasulye, bezelye ve kabak gibi pek çok sebze türünün gelişimine imkân tanımıştır. Bunun yanı sıra ilçenin bir kıyı yerleşmesi olması balık tüketimini de artırmıştır. Doğal çevre koşullarının etkisiyle Bulancağ'da sebze, balık ve tavuk eti tüketimin fazla olduğunu, kırmızı etin ise yöre halkı tarafından daha az tüketildiğini söylemek mümkündür. Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi Bulancağ'ta da ilkbahar ve yaz aylarında sebzeler taze olarak tüketilirken, kış mevsiminde yazdan hazırlanan turşular ve sebze kurutmaları kullanılmaktadır.

Kırdan kente yapılan göçlere, teknolojik ve sosyo-ekonomik gelişmelere bağlı olarak Bulancağ'ın yemek kültüründe de değişimler yaşanmaktadır. Yörede özellikle 30 yaş altındaki nüfus geleneksel yemekleri beğenmemekte, daha pratik ve lezzetli olduğu düşünülen fast food tarzı yemekleri tercih etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bulancağ, Yemek kültürü, Doğal ortam –insan ilişkileri.

Abstract

Bulancağ is one of the most crowded districts of Giresun on the Black Sea coast. Depending on the characteristics of the natural environment, the district has a diverse and distinctive food culture. In this study, Bulancağ region's natural environment characteristics and geographical view of how these characteristics are

* Bu çalışmada "Bulancağ (Giresun) Yöresinde Yemek Kültürünün Doğal Çevre ile İlişkisi" başlıklı yüksek lisans tezinde ulaşılan bazı sonuçlardan faydalanılmıştır.

¹ Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Atakum-Samsun, ksahin@omu.edu.tr

² Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Atakum-Samsun, harun.bagci@omu.edu.tr

³ Yrd. Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Atakum-Samsun, tamero@omu.edu.tr

⁴ Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Atakum-Samsun, seda.usta.28@gmail.com

reflected in people's eating habits have been evaluated. In the first step, the physical, human and economic geographical features of the region were discussed in general terms, and then the basic nutrients of the local people were explained in relation to these characteristics. In this process, the data obtained from official institutions and organizations and the interviews made with the local people constituted the basic data source of studying.

The culinary culture of the Bulancak has been shaped by natural conditions to be more specific in rural settlements. Every season, rainy, the summers cool winters which are not very cold, the moderate climate allows the development of many vegetable species, such as cabbage, corn, beans, peas and zucchini, which are important nutrients of the local people. In addition, the fact that the district is a coastal settlement, the consumption of fish has increased. It is possible to say that consumption of vegetables, fish and chicken meat are higher in Bulancak due to natural environmental conditions and that red meat is consumed less by local people. As in many parts of Anatolia, Bulancak also people use pickles and dried vegetable prepared from the summer in the winter season while fresh vegetables are consumed in spring and summer.

Due to the migrations made to the city and the technological and socio-economic developments, changes in the food culture of Bulancak are being experienced. In particular, the population under the age of 30 doesn't prefer traditional food but fast food style meals, which are thought to be more practical and delicious.

Keywords: Bulancak, Food culture, Natural environment-Human relationships.

Giriş

İnsanların bir arada yaşama zorunlulukları toplum kavramını ortaya çıkarmıştır. Toplumların yaşadıkları alanın coğrafi özellikleri yaşam tarzları üzerinde belirleyici olmuş, kıyafetleri, yiyecekleri ve meskenleri coğrafya ya göre şekillenmiştir. Bu özelliklerin zaman içerisinde insanlar tarafından benimsenmesi ve nesilden nesile aktarılması dünyanın farklı bölgelerinde farklı kültürlerin oluşmasına neden olmuştur. Tümertekin ve Özgüç (2009), çeşitli araştırmacıların kültür kavramını “*Belirli bir toplumun üyeleri tarafından paylaşılan ve birbirine aktarılan bilgi, tavır ve davranış kalıplarının tamamı, bir grup insanın yaşam tarzı*” gibi ifadelerle tanımladıklarını belirtmektedir.

Kültür kavramı içerisinde beslenme önemli bir yere sahiptir. Temel besin kaynağının Asya Kıtası'nın doğu ve güneydoğusunda pirinç, Kuzey kutbuna yakın İskandinav ülkelerinde balık iken Türkiye gibi iklim çeşitliliği olan ülkelerde sebze, meyve ve et gibi farklı ürünlerden oluşması, coğrafi konumun ve çevresel özelliklerin, kültürün yemek ögesi üzerinde etkili olan en temel unsur olduğunu göstermektedir. Tarih boyunca toplumlar yaşadıkları coğrafyada en kolay üretebildikleri besinleri tüketmiş, yemek kültürlerini bu ürünler üzerine kurmuşlardır. Ancak son yıllarda ulaşım, iletişim olanaklarının gelişmesi, nüfusun şehirlerde toplanması, kalabalık şehirlerin sayısının artması ve ekonomik imkânlarla bağlı olarak küresel çapta faaliyet gösteren yemek üreticileri ortaya çıkmıştır. Reklam ve tanıtımların etkisiyle Dünya'nın büyük bölümüne yayılan bu kuruluşlar özellikle genç nüfusun geleneksel yemek kültüründen kopmasına neden olmuştur.

Türkiye'nin coğrafi konumu ve iklim başta olmak üzere fiziki koşulların ülke içinde çeşitlilik göstermesi yetiştirilen tarım ürünlerine ve hayvancılık faaliyetlerine de yansımıştır. Üretilen çeşit çeşit sebze, meyve ve hayvansal ürünün Türkiye'nin farklı bölgelerinde farklı şekillerde kullanılması ülke içinde yemek kültürünün de çeşitlenmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra insanların sosyo-ekonomik gelir düzeyi ve alım gücü, yemek pişirme ve sunma usulleri, yemeğin pişirildiği ve yendiği kap, yemek yeme adabı yemek kültürünü şekillendiren diğer unsurlar olmuştur.

Bulancak ilçesinde, coğrafi özelliklere uygun olarak gelişmiş, kendine özgü bir yemek kültürü göze çarpmaktadır. Bu çalışmada Bulancak'ın yemek kültürünü coğrafi bakış açısıyla, yörenin fiziki, beşeri ve ekonomik özellikleriyle bağlantılı olarak açıklamak hedeflenmiştir.

Materyal ve Metot

İlk aşamada araştırma sahası ve konusuyla ilgili literatür taraması yapılmış çok sayıda esere ulaşılmıştır (Yalçın, 2008; Orkun, 2009; Koca ve Yazıcı, 2014; Beşirli, 2010; Ertaş ve Gezmen, 2013). Bulancak'ın doğal ortam özelliklerini tespit etmeye yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu kapsamda USGS (United States Geological Survey, ABD Jeoloji Araştırmaları Kurumu) internet sitesinden araştırma sahası ve yakın çevresine ait 30 metre çözünürlüklü DEM (Digital Elevation Model, Sayısal Yükseklik Modeli) verileri indirilmiştir. Bu verilerden ve HGK tarafından hazırlanan 1/100.000 ölçekli Giresun G40 topografya paftasından faydalanarak sahanın lokasyon ve yükselti basamakları haritası üretilmiştir.

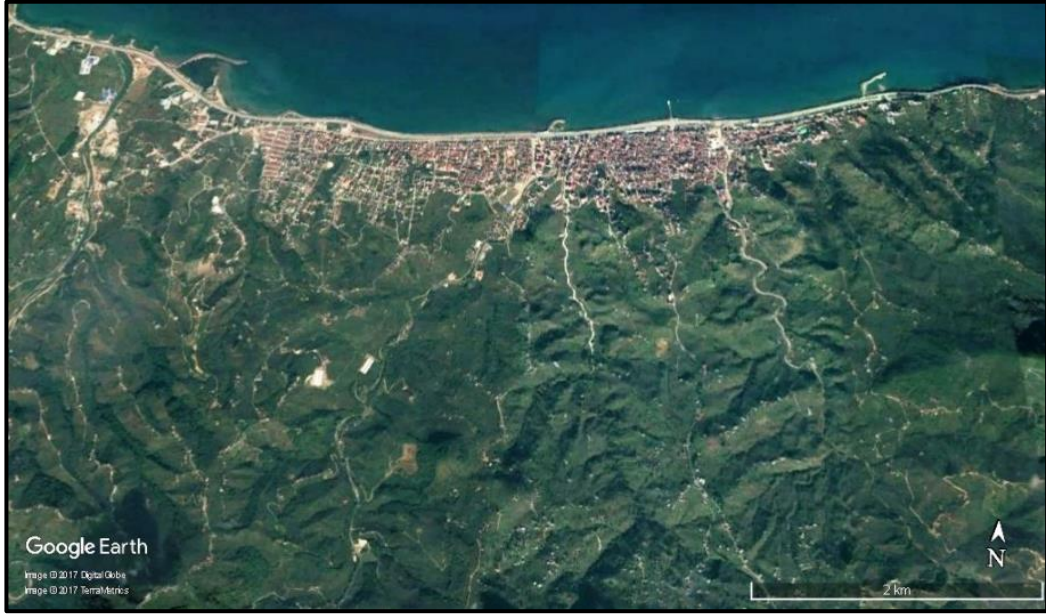
MTA tarafından hazırlanan 1/100.000 ölçekli Giresun G40 jeoloji paftasından yararlanarak yörenin jeolojik özellikleri, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından hazırlanan 1/25.000 ölçekli ulusal toprak veri tabanından faydalanarak yörenin toprak özellikleri açıklanmıştır. Google Earth Pro programı üzerinden yerleşmelerin sahaya yayılışı ve arazinin güncel durumu hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Doğal ortam özelliklerinin ortaya konulmasının ardından yörenin yemek kültürü incelenmeye başlanmıştır, iklim başta olmak üzere doğal çevre koşulları ile yöredeki tarım ürünleri ve beslenme alışkanlıkları ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Bulancak Meteoroloji İstasyonunun 33 yıllık verileri kullanılarak sahanın sıcaklık ve yağış koşulları incelenmiş, bu unsurların yetiştirilen tarım ürünleri ve yemek kültürü üzerindeki etkileri açıklanmıştır.

Doğal Ortam Özellikleri

Bulancak, coğrafi konumuna bağlı olarak, Karadeniz kıyı şeridinde Kuzey Anadolu Dağları'nın doğu kısmına yakın konumda bulunmaktadır. İlçe güneyden Giresun Dağları'nın kuzey yamaçlarını teşkil eden, yükseltisi 3000 m'yi bulan Karagöl Dağı ile çevrilidir. Bu dağlık kütlelerin kuzey yamaçları akarsular tarafından parçalanmış durumdadır. İlçenin batısında Pazarsuyu Deresi yer alırken, İncüvez ve Bulancak Deresi Bulancak'ın içinden geçerek Karadeniz'e dökülmektedir.

Karagöl Dağı'nın kuzey yamaçları ile kıyı çizgisi arasında Bulancak ilçesi kurulmuştur. Toplu bir kıyı boyu yerleşmesi özelliği gösteren ilçe merkezi dar bir kıyı şeridinde yer almasına bağlı olarak daha çok doğu batı istikametinde, Karadeniz sahil yolu boyunca gelişme göstermiştir. İlçe merkezinin güneyindeki dağlık sahada ise yerleşmeler daha dağınık bir görünüm arz etmektedir (Şekil 2).

Şekil 2: Bulancak ilçe merkezi ve çevresinin 24 /11/ 2016 tarihli uydu görüntüsü.

MTA tarafından hazırlanmış, 1/100.000 ölçekli Giresun G40 jeoloji paftasına ait rapora göre; Bulancak kıyı şeridinin büyük bölümünde Pazarsuyu Deresi başta olmak üzere Karadeniz'e ulaşan irili ufaklı akarsuların taşıdığı Kuvaterner yaşlı alüvyonlar yüzeylenmektedir. Kıyı gerisinde ise Üst Kretase yaşlı, aglomera, andezit, bazalt, tüf gibi volkanik malzemeden oluşmuş dağlık ve engebeli topografya yer almaktadır. Bu volkanik malzemenin arasında yer yer kalker, marn ve gre bantları gözlenmektedir.

Araştırma sahasının jeomorfolojik yapısı Doğu Karadeniz kıyı kuşağının genel görünümüne uygunluk göstermektedir. Kıyı kesiminde Pazarsuyu Deresi ve buradan denize ulaşan İncüvez, Bulancak gibi akarsular tarafından oluşturulmuş, Bulancak Şehrinin de büyük bölümünün üzerinde yer aldığı bir kıyı ovası yer almaktadır. Kıyı ovasının bitimiyle az eğimli dolgu alanları ve alçak tepelerle birlikte yükselti değerleri artmaya başlar. Güneye doğru Karagöl Dağı'nın akarsular tarafından yarılmış yamaçları ve tepeleriyle yükselti değerleri kuzeyden güneye doğru kademeli bir artış göstermektedir.

Bulancak ilçe merkezinde yer alan deniz seviyesinden on metre yükseklikte kurulmuş Bulancak meteoroloji istasyonunun verilerine göre Bulancak'ta yıllık sıcaklık ortalaması 13.9 C° olup yılın en sıcak ayı Ağustos en serin ayları ise Ocak ve Şubat'tır. Yıllık 900 mm 'den daha fazla yağış alan Bulancak'da en fazla yağış sonbahar ve kış; en az yağış ise yaz mevsiminde düşmektedir. Yörede mevsimler arasındaki sıcaklık farkı da iç kesimlere göre daha azdır (Tablo 1).

Tablo 1: Bulancak Meteoroloji İstasyonunun Verilerine Göre (1964-1997)
Araştırma sahasının Bazı İklim Özellikleri.

Bulancak	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Ort.
Ortalama Sıcaklık (°C)	6.4	6.4	7.7	11.3	15.2	19.9	22.6	22.9	19.8	15.4	11.3	8.3	13.9
Ort. En Yüksek Sıcaklık (°C)	10.2	10.4	11.3	15.3	18.8	23.6	26.1	26.7	24.1	19.6	15.8	12.3	17.8
Ort. En Düşük Sıcaklık (°C)	2.9	2.8	4.2	7.4	11.1	15.7	18.4	18.5	15.5	11.4	7.4	4.6	10
Ort. Nem (%)	74.0	73.9	74.6	75.7	78.1	77.4	79.2	80.3	79.7	79.6	76.5	74.5	77
Toplam Yağış Ort. (mm)	91.2	69.7	66.2	64.8	56.8	67.1	44.5	54.7	74.1	129	108	100	77.1

Kaynak: MGM verileri, 2017.

Sıcaklık değerleri, yıllık yağış miktarı ve yağışın aylara dağılımına bakıldığında araştırma sahasında Karadeniz'in etkisiyle ortaya çıkmış, nemli – ılıman iklim koşullarının hüküm sürdüğünü söylemek mümkündür. Bu iklim özellikleri Bulancak'ın bitki örtüsü, su kaynakları gibi doğal unsurlar bakımından zengin olmasına neden olmuştur. Bitki örtüsünün zengin ve çeşitli olması yöre mutfağına da yansımıştır. Bulancak'ın yemek kültüründe bitkilerin daha fazla yer tutmasını her dönemi yağışlı ve ılıman iklim koşullarıyla açıklamak mümkündür.

Araştırma sahası her mevsimi yağışlı bir coğrafyada yer alması, jeolojik ve jeomorfolojik özelliklerine bağlı olarak zengin yer altı ve yer üstü su kaynaklarına sahiptir. Kaynağını ilçenin güney kesimlerindeki yamaçlardan alan çok sayıda mevsimlik ve sürekli akarsu ilçe merkezinden geçerek Karadeniz'e ulaşmaktadır. Yöredeki akarsulardan en önemlisi kaynağını Karagöl dağlarından alan Pazarsuyu Deresi iken, sürekli akışa sahip diğer akarsular İncüvez, Bulancak, Karadere, Erikliman ve Çokurcak dereleridir. Bu akarsular genellikle kısa boylu olup rejimleri düzensizdir. Yöre yeraltı suları bakımından da zengindir. Dağlık arazinin yamaçlarında çok sayıda kaynak bulunmaktadır. Su kaynaklarının bol ve çeşitli olması yerleşmeleri de etkilemiştir. Hem yeryüzünün engebeli olması hem de sahip olunan su kaynaklarından dolayı özellikle ilçenin kırsal kesimde dağınık yerleşme dokusu hâkimdir.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından hazırlanan 1/25.000 ölçekli ulusal toprak veri tabanına ve arazi çalışmaları esnasında yapılan gözlemlere göre araştırma sahasında; Pazarsuyu Deresi'nin oluşturduğu Pazarsuyu Ovasında, yöredeki diğer akarsuların denize ulaştığı kıyı şeridi boyunca ve vadi tabanlarında alüvyal, vadi kenarlarındaki yamaçlarda ise kolüvyal topraklar yüzeylemektedir. Kıyıda yaklaşık 700 m yükseltilere kadar Gri Kahverengi Podzolik topraklar yer alırken, daha yükseklerde Kırmızı Sarı Podzolik topraklar görülmektedir.

Bulancak Yöresinde her mevsimi yağışlı iklim özellikleri, bitki gelişimi açısından yöreyi avantajlı hale getirmiştir. Ancak kıyı şeridinde ve alçak kesimlerde yer alan ormanlar yerleşim alanı elde etme, tarım alanı açma gibi amaçlarla büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Yörede fındık tarımının yaygınlaşması orman tahribatını daha da artırmıştır. Ormanların tahrip edildiği sahalarda içerisinde bazı Akdeniz elemanlarını da barındıran çalı formunda bitkiler gelişerek ortama hâkim olmuştur. Bulancak'da orman örtüsü 300-400 metrelerden başlayarak, Alpin vejetasyonun başladığı 2000 m yükseltilere kadar çıkmaktadır. Özellikle kayın ormanları sahile yakın yerlerden başlayarak 1700 metreye kadar çıkar. Bu ormanlar, 500-1200 metre arasında ladinleri de bünyesine alarak karışık ormanlara dönüşür. Yörede 1500 m'den sonra saf topluluklar ve yer yer göknarlarla (*abies nordmanniana*) karışmış şekilde ladin ormanları (*epicea orientalis*) görülür (Bekdemir, 2004).

Beşeri ve Ekonomik Özellikleri

1934 yılına kadar nahiye olan Bulancak, 1934 yılında 61 köyü kapsayan bir ilçe statüsü kazanmıştır. Bulancak ile ilgili ilk nüfus bilgileri 1935 genel nüfus sayımı ile elde edilmeye başlanmış olup, bu dönemde nüfusu 4391'dir (Bekdemir, 2004). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sisteminin verilerine göre ise Bulancak'ın 2015 yılında kır ve kent nüfusu toplamı 63.368'dir.

İlçede nüfusun yaş gruplarına ve cinsiyete göre dağılımına bakıldığında 50 yaş ve üstünde daha belirgin olmak üzere neredeyse tüm yaş gruplarında kadın nüfusun erkek nüfustan daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum yörenin dışarıya göç verdiğini düşündürmektedir.

Bulancak'ın 1950'li yıllardan itibaren başlayan ve 1970'lerde hızlanarak devam eden gelişim sürecinde fındık tarımı önemli rol oynamıştır. Günümüzde kent içerisinde tarım ile uğraşan nüfus azalmış olsa da ilçenin kırsal kesiminde fındık başta olmak üzere tarımsal faaliyetler temel geçim kaynağını teşkil etmektedir.

Bulancak'ta fındık tarımından önce mısır yetiştiriciliği yaygın olarak yapılmaktaydı. Ancak fındığın bakımının kolay ve daha karlı olması zaman içerisinde mısır tarımının yerini fındığa bırakmasına neden olmuştur. Yörede fındık ve mısır ekim alanlarında yıllara göre yaşanan değişime bakıldığında fındığın yörede yaygınlaşmasıyla birlikte önceden tarım alanı olarak kullanılmayan yamaç arazilerin de tarıma açıldığı görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2: Bulancak'ta fındık ve mısır tarımının yıllara göre değişimi.

Yıllar		Fındık	Mısır
1995	Ekim Alanı (Dekar)	145.000	26.620
	Üretim (Ton)	13.420	8.675
2000	Ekim Alanı (Dekar)	145.170	26.970
	Üretim (Ton)	8.963	7.141
2005	Ekim Alanı (Dekar)	145.010	2.080
	Üretim (Ton)	15.509	368
2010	Ekim Alanı (Dekar)	159.510	1.760
	Üretim (Ton)	9.405	255
2015	Ekim Alanı (Dekar)	159.750	1.256
	Üretim (Ton)	18.073	291

Kaynak: TÜİK verileri, 2017.

Kentte fındık dışında yöre halkının en fazla tükettiği karalahana olmak üzere sebze ve baklagil tarımı da yapılmaktadır. Ancak yöre halkının büyük bölümü bu ürünleri genellikle satmak için değil kendi ve yakın çevresinin ihtiyaçlarını karşılamaya

yönelik olarak yetiştirmektedir. Bu nedenle yörede sebzelerle ilgili olarak ulaşılan resmi verilerin tam anlamıyla gerçeği yansıtmadığı düşünülmektedir (Tablo 3).

Tablo 3: Bulancak'ta 2016 yılında yetiştirilen sebzelerin ekim alanları ve üretim miktarları.

Ürün adı	Ekilen Alan(Dekar)	Üretim(Ton)
Lahana (Beyaz)	7	15
Lahana (Karayaprak)	1.985	1.191
Fasulye (Taze)	177	215
Bezelye (Taze)	65	46
Mısır (Dane)	1.369	393
Ispanak	58	82
Pırasa	30	26
Pazı	16	8
Patlıcan	71	93
Biber (Sivri)	111	70
Domates (Sofralık)	201	398
Hıyar (Sofralık)	119	290
Maydonoz	18	4
Marul (Kıvrıkcık)	154	133

Kaynak: TÜİK verileri, 2017.

Bulancak sahip olduğu yaylalar ile hayvancılık faaliyetlerine uygun koşullara sahiptir. Ancak yörede yapılan gözlem ve görüşmelerden, dışarıya verilen göçler ve girdi fiyatlarının yüksek olması nedeniyle hayvancılık faaliyetlerinde azalma olduğu ve bu faaliyetin ticari olmaktan çok geçimlik olarak yapıldığı anlaşılmıştır. Yörede balıkçılık yöre sakinlerine ek gelir sağlaması ve balığın temel besin maddesi olması bakımından önemlidir. Hamsi, mezigit, istavrit, barbun, kefal, lüfer, palamut yörede en çok avlanan balık türleridir. TÜİK 2017 verilerine göre, Bulancak 2016 yılında 261 ton bal üretimiyile Giresun'un en fazla bal üreten ilçelerinden biri olmuştur. Yörede arıcıların çoğu fındık bahçelerinin ilaçlanması nedeniyle kovanlarını yılın bir bölümünde Erzurum, Kars, Sivas, Erzincan gibi illere götürmektedir. Elde edilen bal hem ilçe içinde hem de ilçe dışında pazarlanmaktadır.

Bulancak, ulaşım ve hammaddeye yakınlık bakımından sahip olduğu avantajlar nedeniyle sanayi faaliyetleri bakımından da önemlidir. Kentte sanayi, yörenin tarım ve ormancılık ürünlerine dayalı olarak gelişmektedir.

Doğal Ortam Özellikleri ile Yemek Kültürü Arasındaki İlişkiler

Yer şekilleri, iklim, hidrografya, toprak özellikleri gibi doğal ortam unsurları insan yaşantısının her alanında olduğu gibi yetiştirilen tarım ürünleri dolayısıyla beslenme alışkanlıkları üzerinde etkilidir. Tarımsal faaliyetlerin ekstansif veya intansif olarak yapılması doğal koşullara bağımlılık düzeyini belirlemektedir.

Bulancak, sahip olduğu fiziki coğrafya özelliklerinin etkisiyle bitki ağırlıklı bir beslenme kültürüne sahiptir. İlçe yemek kültürü bakımından doğal çevre koşullarının benzer olduğu Giresun ve Ordu ili ve ilçelerine benzerlik gösterse de bazı özellikleriyle onlardan ayrılmaktadır. Hatta Bulancak Yöresi içerisinde bile yeryüzü şekilleri, hidrografik özellikleri, toprak ve bitki örtüsü gibi doğal faktörlerin etkisiyle farklılıklar görülmektedir.

Yeryüzü şekilleri tarım yapılma tekniklerini ve üretilen ürünleri yani yemeklerin ham maddesini belirleyen temel unsurlardan biridir. Araştırma sahasında yer şekillerinin dağlık, engebeli ve su kaynaklarının yeterli olması tarım alanlarının ve yerleşmelerin dağınık olmasına neden olmuştur. Yörede son 30-40 yılda fındık tarımının yaygınlaşması, tarla tarımı yapılabilecek düz arazilerin yanı sıra yamaçların da tarım alanına dönüşmesine neden olmuştur. Fındık tarımı yaygınlaşmaya başlamadan önce daha fazla olmak üzere günümüzde yöre halkı düz ve düze yakın sahaları tarla olarak kullanmakta buralarda mısır başta olmak üzere çeşitli sebzeler yetiştirmektedir. Buna bağlı olarak Bulancak kültüründe mısır temel besin kaynağını teşkil etmiş ekmek başta olmak üzere pek çok besin mısır unundan yapılmıştır. Yörede sebzeler ise daha çok meskenlerin çevresinde oluşturulan küçük tarım alanlarında yetiştirilmektedir. Şehir merkezinde yaşayan insanların da bir kısmı evinin etrafında fasulye, karalahana, biber, patlıcan, domates, salatalık, marul, maydanoz, bezelye, patates gibi sebzeler yetiştirmektedir (Foto 1).

Foto 1: Balıkcak ilçe merkezindeki tarım alanları (Sanayi Mahallesi).

Tarlalardan elde edilen ürünler yapılan yemeklere ve çeşidine etki etmektedir. Yazın taze tüketilen sebzeler, turşusu kurularak kış ayları için de saklanmaktadır

258

Günümüzde büyük bölümü ortadan kalkmış olan değirmenler yörede hidrografya-insan ilişkileri açısından önemlidir. Geçmiş dönemlerde araştırma sahasında hemen her köyde bir ya da birkaç değirmen bulunurken bugün bu yapılar sadece bazı köylerde varlığını sürdürmektedir (Foto 2). Yörede mısır üretimi ve tüketiminin geçmiş dönemlerde ne kadar yoğun olduğunu gösteren bu değirmenler yörede fındık tarımının yaygınlaşması ve teknolojik gelişmelerle birlikte unutulmaya yüz tutmuştur.

Foto 2: Su gücüyle çalışan bir değirmenin dışarıdan ve içeriden görüntüsü (Balıkcak/Bayıncı Köyü).

Yörenin engebeli topoğrafyası tarım ürünlerinin gelişiminde bakı faktörünü önemli hale getirmiştir. Yöre halkıyla yapılan görüşmelerde bakı yönünün tarım ürünlerinin tadı üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumla ilgili yörede “*Guz tatsız, güney tatlı olur*” ifadesi kullanılmaktadır.

Araştırma sahasında yetiştirilen ürünlerin, ekim ve hasat dönemleri büyük ölçüde iklim koşullarına bağlı olarak gerçekleşmektedir. Kışların ılık yazların nemli ve ılıman geçtiği Bulancak'ta tüketilen sebzelerin çoğu yazın yetişir, sebzeleri kış mevsiminde de tüketebilmek için turşu kurma ve sebze kurutma işlemleri yapılır. Temmuz ve Ağustos aylarında ipe dizilen ya da yere serilen fasulye, lahana mısır gibi ürünler güneş enerjisinden faydalanılarak bir kaç gün ile bir kaç hafta arasında kurutulmakta ve kış aylarına kadar saklanabilmektedir. Yörenin nemli iklim koşulları ve güneşli gün sayısının az olması kurutma işlemi zorlaştırabilmektedir. Bu nedenle bazı besinler fırınlarda kurutulmaktadır. Bulancak'ta yiyecekleri kurutarak saklama geleneği derin dondurucuların yaygınlaşmasıyla birlikte unutulmaya yüz tutmuştur.

Nemli - ılıman iklim koşullarına sahip olan yörede karalahana, fasulye, bezelye, kabak gibi birçok sebze ve besin olarak kullanılabilir ısırgan, mendek (baldıran), galdirik, ezeltere, sakarca, hoşkırın, höngül, merulcan (dikenucu) ve mantar gibi kendiliğinden gelişen doğal bitki türleri bulunmaktadır. Yöre halkı tarafından mevsimi geldiğinde toplanan bu bitkiler yağış miktarının yeterli olmasına bağlı olarak kısa sürede kendini yenilemektedir.

Bulancak'ın Karadeniz kıyısında yer alması balıkçılık açısından yöreyi avantajlı hale getirmiş, buna bağlı olarak yöre mutfağında balık da önemli bir yere sahip olmuştur. Hamsi, alabalık, mezgit, palamut, istavrit, levrek, çupra, çinekop ve barbun yörede en fazla avlanan ve tüketilen balık türlerindedir.

Araştırma sahasının toprak özellikleri hem tarımsal faaliyetler hem de yemeklerin pişirilme şeklini belirlediği için yemek kültürüne etki etmektedir. Bulancak'ta yüzeylenen killi topraklar yöre halkı tarafından cimilli topraklar şeklinde tanımlanmakta ve bu toprakların tarımsal açıdan verimli olmadığı bilinmektedir. Yöre halkı killi topraklardan daha çok pişirme de faydalanmaktadır. Taş fırınlarda yemek pişirilirken kilden yapılmış kaplar kullanılmakta, fırın kapağı killi topraktan elde edilen çamur ile sıvanmaktadır. Kil su aldığı zaman şişerek toprağın gözeneklerini kapamakta böylece hava almasını önlemektedir. Buna bağlı olarak hem taş fırındaki ısınının dışarı kaçması engellenmekte hem de yemeğin daha iyi ve daha erken pişmesi sağlanmaktadır.

Beşeri ve Ekonomik Faaliyetler ile Yemek Kültürü Arasındaki İlişkiler

Doğal ortam özelliklerine göre şekillenen beşeri ve ekonomik faaliyetler insanların kültürel yapısını ve bu yapının en önemli unsurlarından olan beslenme şekillerini belirlemektedir. Toplumların yaşadığı coğrafya ve bu coğrafyanın özelliklerinin yanı sıra uğraştıkları ekonomik faaliyetler, kullandıkları teknoloji ve gelir seviyeleri tükettikleri besin miktarı ve çeşidini etkilemektedir. Türkiye'nin pek çok yöresinde olduğu gibi Bulancak'ta da geçmiş dönemlerde nüfusun büyük bölümü tarım ve hayvancılıkla uğraşmakta iken günümüzde sanayi ve hizmet sektörüne yönelme olmuştur. Bu durum beslenme alışkanlıklarının da değişmesine ve yörenin geleneksel yaşam biçimlerinden uzaklaşmasına neden olmuştur.

Bulancak'ta ekonomik avantajlarına bağlı olarak fındık tarımının yaygınlaşması, mısır ve sebzeler gibi diğer tarım ürünlerinin üretimini bir nebze azaltmıştır. Önceden tükettiği besinlerin neredeyse tümünü kendisi üreten, sadece çay, şeker, tuz, bakliyat gibi ihtiyaçlarını 3-4 ayda bir ilçe merkezine giderek karşılayan yöre halkı, ticari olarak fındık tarımına yöneldikten sonra diğer ürünleri ekmeyi bırakmış, ekmeği fırından, sebze, meyve ihtiyacını ise pazar ve marketlerden karşılar hale gelmiştir.

260

Araştırma sahasında geleneksel yaşam tarzı ve beslenme alışkanlıkları şöyledir; Sabah erkenden kalkan aile fertleri evde beslenen hayvanlardan elde edilen tereyağı, süt, peynir, yumurta gibi hayvansal gıdalarla kahvaltısını yapar, daha sonra aile içindeki iş bölümüne göre herkes işinin peşine koşar. Çocuklar köy okuluna, erkekler çarşıya, bahçeye, tarlaya, evin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyetlere, hanımlar tarlaya, ahıra, mutfağa ve ev işlerine yönelmektedir. Yörede günlük hayatın seyri mevsimlere göre değişmekte genellikle ilkbahar ve yaz ayları yoğun geçerken kış mevsimi daha durgun olmaktadır. Yörede iş yoğunluğunun fazla olduğu dönemlerde yemekler genellikle çabuk hazırlanıp tüketilebilecek şekilde ayarlanır. Bulancak'ta yemekler genellikle bazı sebzeleri ya da eti soğan ve yağ ile kavurmaya dayalı yapımı fazla zaman almayan yemeklerdir. Yörede yapımı masraflı ve zahmetli olan yemekler daha çok düğün bayram gibi özel günlerde yapılmaktadır.

Araştırma sahasında geleneksel olarak yemekler bakır ve alüminyum tencere ve sahanlarda odun ateşi kullanılarak, taş fırınlarda ya da soba üzerinde pişirilmektedir. Ekmek ise mısır unundan yapılarak taş fırınlarda, sacda veya taş ya da toprak malzemenen yapılmış pileki adı verilen kaplar içerisinde pişirilmektedir (Uzun, 2008), (Foto 3).

Foto 3: Ekmek yapımı ve yemek pişirmede birkaç aile tarafından ortak olarak kullanılan taş fırın ve pileki taşı (Bulancak/Pazarsuyu Köyü).

Piştirilen yemekler bakır, alüminyum sahan ve taslarda servis edilmekte, yere serilen sofra bezi üzerine önce bir tekne onun üzerine de sini adı verilen bir tepsi konularak ortak kaplardan yenilmektedir. Bulancak'ta geleneksel mimariye uygun olarak inşaa edilmiş kırsal meskenlerin büyük bölümünde evin içinde yemek pişirmek için ayrı bir bölüm yoktur. Yemekler daha çok evlerin avlusunda kurulmuş, ocak ve fırınlarda pişirilir. Bazı evlerde ise odanın bir köşesinde yemek pişirmek için altı beton olan üstünde havalandırma boşluğu bulunan ocaklık vardır. Yine bu bölümde tabak ve tencereleri yerleştirmek için duvara çakılmış ahşap rafları olan terekler yer alır (Foto 4).

Foto 4: Bulancak'ta köy evinin iç kısmında yer alan ocaklık ve terek (Bulancak/Bayındır Köyü)

Zaman içerisinde kırdan ilçe merkezine göç edenlerden, evini kendi inşa edenlerin mutfaklarını oturma odası ile bitişik yapıldığı görülür. Bu durum eski köy evlerindeki düzeni anımsatmaktadır. Yeni mutfaklarda tezgâh, çeşme, evye, dolap, masa, ocak, fırın, aspiratör, buzdolabı hatta derin dondurucu yer almaktadır. Yemekler yer sofrasında değil masada yenmeye başlamıştır.

Araştırma sahasında yer şekillerine bağlı olarak ulaşım imkânları kısıtlıdır. Bugün yörede bu sorun büyük ölçüde aşılmıştır. Bu durum eski dönemlerde dış dünyayla bağlantısı zayıf olan köylerin dışa açılmasını sağlamış, yemek kültürüne de yansımıştır. Eskiden daha çok kendi yetiştirdiği ürünleri tüketen, buğday yerine mısır ekmeği, ayçiçeği veya zeytinyağı yerine tereyağı kullanan, soğan olmadığı için yemeklerini pırasa ile yapan insanlar şimdi kolayca diğer yerleşim birimlerine ulaşarak pek çok farklı besine erişebilir hale gelmiştir. Bu durum üzerinde şüphesiz ki halkın gelir düzeyinin yükselmesi de etkili olmuştur.

Toplumların yemek kültürü üzerinde din ve inanışların etkisi büyüktür. Bu durum Bulancak'ta da kendini göstermektedir. Yöre kültüründe İslam dininin yasakladığı yiyecek ve içecekler tüketilmez. Bunun yanı sıra dini bayramlarda misafirlere ikram etmek amacıyla pek çok yöresel yemek yapılmaktadır. Yine oruç ibadetinin yapıldığı ramazan ayında iftarlarda yöre halkı akraba ve komşularını misafir etmekte yöresel yemekler tüketilmektedir. Bulancak Yöresinde cenaze, düğün gibi insanları bir araya getiren olaylarda genellikle komşular tarafından hazırlanıp getirilen yemekler cenaze ya da düğün evine ziyarete gelenlere ikram edilmektedir. Yörenin kırsal kesiminde kısmen devam eden düğün geleneklerine göre bir düğün olacağı zaman komşular toplanıp düğün sahibine yemek hazırlığı için yardıma gelir, günler öncesinden imece usulü yemekler hazırlanır. Sarmalar sarılıp, börekler açılır, tatlılar hazırlanır çeşit çeşit yemekler yapılırdı. Düğünlerde yapılan yemekler her zaman yapılıp yenen yemekler olmadığı için değerlidir. Zaman içerisinde kültürel yapının değişmesiyle birlikte bu gelenek yerini düğün salonlarında dağıtılan kuru pasta, meyve suyu ya da döner, pilav gibi yiyeceklere bırakmıştır.

Türkiye'nin pek çok yöresinde olduğu gibi Bulancak'ta da demografik yapı son yıllarda önemli ölçüde değişmiştir. İlçenin kırsal kesimlerinden merkezine ve diğer şehirlere göçler olmuştur. Bugün köylerde daha çok orta yaşın üstünde ve yaşlı nüfus olarak nitelendirebileceğimiz insanlar yaşamaktadır. Genç nüfus çalışmak veya eğitim almak gibi amaçlarla Bulancak ilçe merkezine Giresun'a, Ordu'ya ya da başka illere göç etmektedir. Buna bağlı olarak Bulancak'ın yemek kültürüyle ilgili geleneksel özellikler bugün ilçede sınırlı olarak gözlenebilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Doğu Karadeniz kıyı kuşağında kurulmuş yerleşmelerden biri olan Bulancak'ta nemli ve ılıman iklim koşullarının etkili olmasına, yer şekillerinin çeşitlilik göstermesine bağlı olarak sebze, meyve ve beslenen hayvan çeşitliliği de fazladır. Yörede her mevsimi yağışlı, yazları çok sıcak, kışları ise çok soğuk olmayan iklim koşullarının etkisiyle bitki örtüsü çeşitli ve gürdür. Bulancak'ın özellikle kırsal kesiminde doğa ile iç içe yaşayan insanlar yemek malzemesi temininde zengin bitki varlığından faydalanmışlardır. Böylece yörenin yemek kültürü yeşillik diye tabir edilen sebze ve bitki ağırlıklı olmuştur. Araştırma sonucunda elde edilen verilere göre;

- Bulancak da karalahana, beyaz lahana, fasulye, kabak, pezük/pazı, pırasa, ıspanak, bezelye, mısır, patates patlıcan, biber, karnabahar, domates, salatalık, marul, ısırgan, mendek/baldıran, höngül, hoşkiran, galdirik, melurcan/dikenucu, sakarca, ezeltere gibi sebzeler; kiraz, taflan, elma, armut, erik, töngel (muşmula), çalı çileği/çilek pancarı (yaban mersini), incir, üzüm gibi meyveler yetiştirilmekte ve yöre mutfağında kullanılmaktadır.

- Yağış koşullarına bağlı olarak buğday tarımı için elverişli olmayan yörede mısır tarımı yapılmaktadır. Bu durum mısırın yıllarca buğdayın yerine kullanılması sonucunu doğurmuştur. Kurutulup değirmende öğütülen mısırdan elde edilen un ile fırın, sac, tava, pileki ve küllü sac gibi çeşitli pişirme yöntemleriyle ekmek yapılmaktadır. Ancak yörede fındık tarımının yaygınlaşmasıyla birlikte mısırın üretimi ve kullanımında azalma olmuştur. İlçe merkezinde yaşayanların büyük bölümü ekmeklerini kendileri yapmak yerine hazır almaktadır.

- Yöre mutfağında mantar da önemlidir. Nemli iklim koşullarına bağlı olarak fındık bahçelerinin dibinde gelişen, yörede tırmıt ya da bahçe mantarı olarak bilinen mantarlardan kavurma, dible, turşu kavurması gibi yemekler yapılmaktadır.

- Bulancak mutfağında bitkilerin yanı sıra meyvelerden de faydalanılmaktadır. Kiraz, taflan, armut, incir, çalı çileği, elma, üzüm, muşmula gibi meyvelerden pekmez, reçel, hoşaf yapılmakta, kurutulularak ve turşuları kurularak yıl boyunca tüketilmektedir.

- Yörede başta hamsi olmak üzere, mezgit, istavrit, palamut, çupra, çinekop gibi Karadeniz'den avlanan balıkların tüketimi yaygındır. Yörede kırmızı et ve tavuk eti tüketimi balığın gerisinde kalmıştır.

- Bulancak da yetiştirilen sebzeler yaz aylarında taze olarak tüketilirken kış ayları için kurutulularak saklanmaktadır. Ancak zaman içerisinde yörenin iklim

koşullarına bağlı olarak kurutma işleminin uzun sürmesi nedeniyle sebzeler derin dondurucularda saklanmaya başlamıştır.

- Araştırma sahasında ulaşım koşullarının gelişmesi ve halkın sosyo-ekonomik durumunun iyileşmesi yöre mutfağına da yansımıştır. Önceden neredeyse tamamıyla kendi ürettiği besinleri tüketen yöre halkı, fındık tarımına da bağlı olarak imkânların artmasıyla birlikte pek çok şeyi dışarıdan hazır almaya başlamıştır. İlçede kırsal kesimde ilçe merkezine ve diğer şehirlere göçlerin olması ve kırsal kesimde yaşam koşullarının değişmesi beslenme alışkanlıklarının geleneksel yemek kültüründen kopmasına neden olmuştur.

- Geleneksel yemekler günümüzde özellikle genç nüfus tarafından daha fazla tercih edilen fast food tarzı yemeklere göre çok daha sağlıklıdır. Bu nedenle bu yemeklerin yaşatılması gerekmektedir. Buna yönelik olarak; Henüz eski yemeklerin yapımını bilen büyükler varken tarifler onlardan öğrenilmeli ve muhafaza edilmelidir.

- Gençlerin yöresel yemekleri sevmemesinde sunum ve görünüş etkili olabilmektedir. Bu yemeklerin sunumu ve görseli göze hoş gelecek şekilde getirilmeli, faydaları anlatılarak sevdirmeye çalışılmalıdır.

- Yemek yapımında kullanılan geleneksel malzemeler ve mekanlar düzenlenerek sergilenmelidir.

- Yerel yönetimler tarafından düzenlenecek organizasyonlarla Bulancak yöresinin yemek kültürü; yemek malzemeleri, pişirme, hazırlama teknikleri ve sunum şekilleriyle tanıtılmalı, yaşatılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Bekdemir, Ü. Kuruluşu-Gelişmesi ve Fonksiyonel Özellikleri Yönünden Bulancak Kenti, Çizgi Kitabevi, Konya, 2004.
- Beşirli, H. Yemek, Kültür Ve Kimlik, Millî Folklor Dergisi, Sayı 87, 2010.
- Ertaş, Y. Gezmen Karadağ, M. Sağlıklı Beslenmede Türk Mutfak Kültürünün Yeri, Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, Cilt:2, Sayı:1, 2013.
- Koca, N. Yazıcı, H. Coğrafi Faktörlerin Türkiye Ekmek Kültürü Üzerindeki Etkileri, Turkish Studies International Periodical For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 9/8, Summer, 2014.
- Orkun, N. D. Küresellesmenin Değiştirdiği Yemek Kültürü: İstanbul Beyoğlu: 2002-2009, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.
- Tümertekin, E. Özgüç, N. Beşeri Coğrafya İnsan Kültür Mekan, Çantay Kitabevi, Ankara, 2011.
- Usta, S. Bulancak (Giresun) Yöresinde Yemek Kültürünün Doğal Çevre ile İlişkisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2017.
- Uzun, A. Uzun, S. Taşhaneden Aşhaneye Pileki, T.C. İyidere Kaymakamlığı Kültür Yayınları, Sayı: 1, Ankara, 2008.
- Yalçın, M. İnsan-Çevre Etkileşimi Kapsamında Yemek Yeme Mekânlarının Kimlik Oluşumundaki Belirleyiciler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

AMASYA’NIN BİYOKLİMATOLOJİK KOŞULLARININ TURİZM YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF TOURISM IN TERMS OF BIOCLIMATOLOGIC CONDITIONS OF AMASYA

Savaş ÇAĞLAK¹
Tamer ÖZLÜ²
Kemalettin ŞAHİN³

Öz

Bu çalışmada Şehzadeler Şehri Amasya’nın biyoklimatolojik açıdan uygun turizm dönemleri belirlenmiştir. Çalışmada Amasya Meteoroloji Müdürlüğünden elde edilen 1975-2016 yılları arası (42 yıllık) günlük 07,14,21 saatleri sıcaklık, rüzgar hızı, nemlilik ve bulutluluk verileri kullanılmıştır. Yöntem olarak ise birçok etkeni bir arada hesaplayan ve bu tür çalışmalarda dünyada çok yaygın kullanılan PET (Physiological Equivalent Temperature) indeksi kullanılmıştır.

Amasya’da yıl içerisinde sabah vakitleri Mayıs ayının ortalarından, Temmuz ayı ortalarına kadar olan dönem ve Ağustos ayı sonu ile Eylül ayı ortalarına kadar olan dönem, biyoklimatolojik açıdan ”Konforlu” olarak tespit edilmiştir. Günün sıcak vakti saat 14’de Nisan ayı ortalarından, Haziran ayı ortalarına kadar olan dönem ve Eylül ayı, biyoklimatolojik açıdan ”Konforlu” olarak algılanmaktadır. Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarının geceleri, günlük ortalamalara göre ise Mayıs, Haziran ayları ve Ağustos ayı sonundan, Eylül ayı ortalarına kadar olan dönem biyoklimatolojik açıdan uygun dönemler olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Amasya, İklim, Biyoklimatoloji, Turizm.

Abstract

In this study, suitable tourism periods of the City of Princes Amasya in terms of bioclimatology were determined. In the study, temperature, wind speed, humidity and cloudiness data obtained from Amasya Meteorology Directorate between 1975 – 2016 (42 years) daily 07, 14, 21 hours were used. As a method, PET (Physiological Equivalent Temperature index, which is widely used in the world, is used to calculate many effects together and in such studies.

In Amasya, morning times in the year is the period from the middle of May to middle of July and the period from middle of August to middle of september were determined as ”Comfortable” in terms of bioclimatology. In the hottest time of the day 14:00 is from the middle of April to the middle of June, and the month of September is perceived ”Comfortable” as in terms of bioclimatology. The nights of June, July and August and according to daily average May, June months and from the end of August to middle of September is determined as bioclimatologically appropriate periods.

Key Words: Amasya, Climate, Bioclimatology, Tourism.

¹ Yüksek Lisans Mezun Gümüşhacıköy Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, savas_caglak@hotmail.com

² Yrd. Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, tamero@omu.edu.tr

³ Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, ksahin@omu.edu.tr

Giriş

Biyoklimatoloji, iklim ile canlı arasındaki ilişkiyi inceler. İklim, insanların dünya üzerindeki dağılışını, yeme ve içme alışkanlıklarını, ekonomik, sosyal, psikolojik vb. gibi birçok faaliyet ve durumlarını etkiler (Tükoğlu vd., 2012).

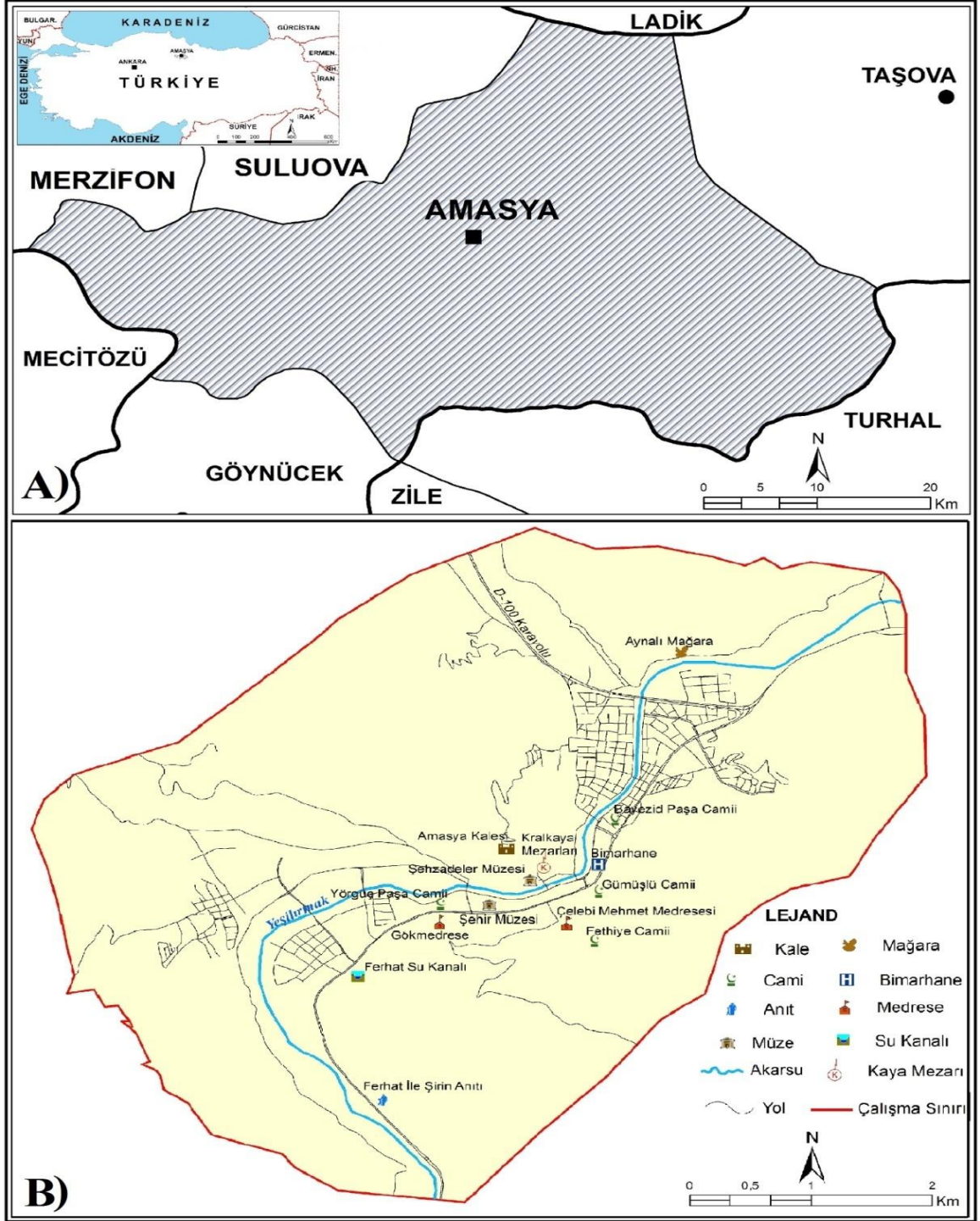
İnsan organları sağlıklı olarak çalışabilmesi için; 37°C civarında bir iç sıcaklığa sahip olacak şekilde adapte olmuştur. Çevresel ısı değişikliklerinden etkilenmeksizin vücut ısısını koruma mekanizmasına **homotermi** adı verilmektedir. Vücudun homotermiyi korumasının çok çeşitli yolları bulunmaktadır. Bunlardan ilki *periferal kan akışı hızıdır*. İnsan vücudunun sıcağa maruz kalması kan akışını hızlandırır, soğuğa maruz kalması ise akışını yavaşlatır. Periferal akış hızlandığında, deri sıcaklığı artar ve deriden kaçan uzun dalga ışınları radyasyon oranını artırır. Soğukta titreme, sıcakta terleme vücudun ısı dengesini koruma yollarıdır. İç sıcaklığın uzun süre 37°C'den daha düşük olması *hipotermiye*, daha yüksek olması ise *hipertermiye* yol açmaktadır. Her iki durumda da kalıcı hasar ve ölüm riski bulunmaktadır. Bunların yanı sıra açık hava koşullarında insanın hiçbir örtü ve korumaya ihtiyaç duymaksızın yaşayabilmesi için ortalama 28-29°C hava sıcaklığı gerekmektedir. Dünya üzerinde bütün yıl bu hava sıcaklığına sahip alanlar kısıtlıdır. Buna rağmen insanlar dünyanın hemen hemen her yerinde yaşayabilecek şekilde adapte olmuştur. 37°C'lik iç sıcaklığı korumaya yarayan termoregülatörlerin çalışmadığı ya da çok az çalıştığı ortamlar konforludur (Türkoğlu, Çalışkan, Çiçek ve Yılmaz, 2012).

Dünya üzerinde herhangi bir yerin turist çekebilme potansiyeli; çekicilikler, erişim ve konaklamaya bağlıdır. Bunlara turizmin 3 A'sı da denir. Bunlardan çekicilikler, turistin bir alanı ziyaret etme isteği doğurmasının yanı sıra turizmin yer seçiminde rol oynayan coğrafi kaynaklardır. Hemen her kişinin isteği ve beklentileri farklı olduğu için turistleri kendine çekecek coğrafi özelliklerin neler olduğunu belirlemek kolay değildir. Ancak, bunlar arasında iklimle ilgili olanları önemli yer tutar (Özgüç,1998).

Turizme katılan bireyler daha çok kendilerini zinde ve rahat hissedecekleri yerleri tercih ederler. Bir alanda yapılacak turizm aktiviteleri için iklim koşullarının uygun olduğu, turistleri rahatsız etmeyecek hava koşullarının uygun olduğu dönemler seçilmelidir. Bu konuda son yıllarda dünyada ve özellikle Avrupa' da birçok çalışmalar yapılmaktadır. Dış hava koşullarının insan üzerindeki etkisini somut bir şekilde ortaya koymak için çeşitli indisler geliştirilmiş ve planlamalar yapılmaktadır.

Bu çalışmada Şehzadeler Şehri olarak bilinen Amasya’da yapılacak turizm aktiviteleri için yılın hangi dönemlerinin uygun olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Amasya Karadeniz Bölgesi’nin Orta Karadeniz Bölümü’nde 40° 25’ ile 40° 52’ enlemleri ve 35° 25’ ile 36° 15’ boylamları arasında yer alır (Şekil 1).

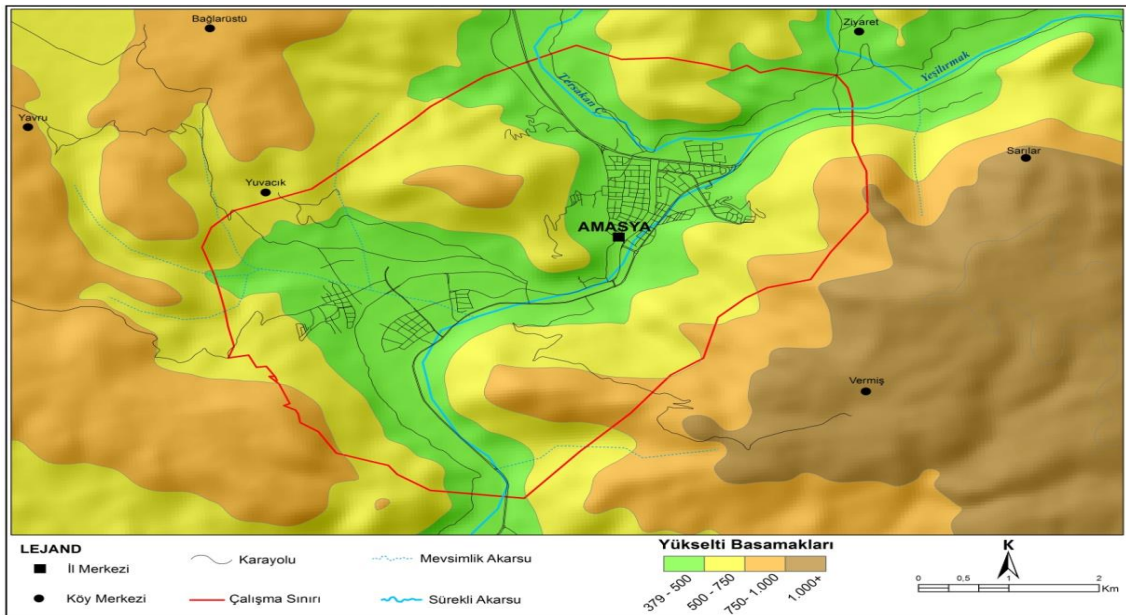

Şekil 1. Amasya Şehri'nin Lokasyon (A) ve Turizm Değerleri Dağılışı (B) Haritaları
Kaynak: Amasya Şehir Rehberi,2013

Amasya'nın ana jeomorfolojik ünitelerini dağlar, vadiler ve ovalar oluşturmaktadır. Şehir merkezinin deniz seviyesinden ortalama yükseltisi 412 metredir. Ülkemizin önemli akarsularından biri olan Yeşilirmak şehrin kaderini belirlemiştir. Şehir yerleşmesi Yeşilirmak Vadisi boyunca kurulmuştur (Şekil 2).

Yeşilirmak, Amasya Ovası'ndan çıkıp, Ferhat Boğazı'ndan geçtikten sonra adeta saklı bir vadiye girmektedir. Şehrin ilk kurulduğu yerde bulunmasının sebebi bu konumuyla ilgilidir. Vadi tabanında dar bir kesim yerleşmeye elverişli olup, şehir geliştikçe vadi yamaçlarına doğru gelişme göstermiştir. Fakat elverişsiz konumu nedeniyle yamaçlarda fazla yükselmeye olanak bulamamış bu da şehrin Yeşilirmak vadisi boyunca uzunlamasına yayılma göstermesine sebep olmuştur. Böylece şehir eski nüvesini kısmen de olsa korumayı başarmıştır. Günümüzde şehir bir vadiye saklı konumunu korumakta ve Anadolu'da " V " şekilli bir vadi tabanında kurulmuş şehir olarak varlığını devam ettirmektedir.

Varlığının her döneminde bazen başkent ve önemli bir şehir olmasının nedeni bu korunmaya elverişli saklı şehir olmasıyla ilgilidir. Anadolu'da güvenliğin sağlandığı Cumhuriyet döneminde ise şehrin gelişimi, ekonomik nedenlerle hızlı olmamış bu da şehrin günümüze kadar korunarak gelmesini sağlamıştır. Günümüzde bu özelliği ise turizm açısından çekici olmakta, bozulmamış kültürel değerleri ilgi çekmektedir (Tuncel ve Doğaner,1989).

Şekil 2. Çalışma Sahası ve Yakın Çevresi'nin Fiziki Haritası

7.500 yıllık bilinen tarihi ile Amasya, Anadolu’da örnek bir Türk şehridir. Tarihi yapıları, kültür birikimi ve günümüze kadar ulaşan muhteşem sanat unsurları ile her dönemden eser barındıran bu şirin kent, aynı zamanda edebi ve folklorik değerleri ile de özgün bir yapı oluşturmaktadır.

Yeşilırmak'ın cömert suları, bereketli ovaları daha da verimli kılarken, aynı zamanda bir kültür ortamı da oluşturur. Irmak boyunca uzayıp giden hayatlar, sosyal yapılar bu çerçevede oluşan birikim yüzyılların sermayesi olarak Amasya’da bir hazineye dönüşür. Musikiden, mimariye, sanat ve bilimden, yemek ve yaşam kültürüne değin hayatın her alanında bu birikimin izlerini görmek mümkündür. Asırlarca tarihin en büyük sultanlarına okul olmuş bu şehzadeler diyarı, Türk tarihinin her döneminde önemli bir sığınak ve durak olma özelliğini muhafaza etmiştir. Halen ayakta olan sayısız sanat ve kültür yapıları ile Amasya, günümüzde de önemli bir tarih, kültür ve turizm merkezidir (Amasya şehir rehberi, 2013).

Amasya şehrinde birçok ören yeri (Kral Kaya Mezarları, Amasya Kalesi, Ferhat Su Kanalı vb.) birçok tarihi cami ve külliyeler (Bayezıdpaşa Camii, II. Bayezıd Külliyesi vb.), bedestenler, hamamlar, türbeler vb. birçok turizm değeri bulunmaktadır (Foto 1-2).

Foto 1.Amasya Kral Kaya Mezarları

Foto 2.Ferhat İle Şirin Anıtı

2. Materyal ve Yöntem

Çalışmada; Amasya Meteoroloji Müdürlüğü'nden elde ettiğimiz 1975-2016 (42 yıllık) yılları arası günlük 07,14,21 saatleri rasat verileri kullanılmıştır. Günün üç ayrı saatinde gözlenen sıcaklık, rüzgâr hızı, bulutluluk, nispi nem değerleri kullanılarak; biyoklimatik konfor şartları belirlenmeye çalışılmıştır.

Biyoklimatik konfor şartları birçok iklim elemanından etkilendiği gibi kişisel faktörlerden de etkilenmektedir. Hem dış ortam şartlarını etkileyen birçok iklim elemanını hem de kişisel faktörleri bir arada hesaplaması bakımından, bu konuda gelişmiş ve çok yaygın kullanılan RAYMAN modeli aracılığıyla PET indeksi kullanılmıştır.

PET (Physiological Equivalent Temperature): Fizyolojik Eş Değer Sıcaklık olarak bilinmektedir.

Çalışmanın hassasiyeti için günün üç önemli vakti ve günlük ortalamalar değerlendirilmiştir.

PET (Physiological Equivalent Temperature) açık alanlardaki meteorolojik koşullarda 80W'lık bir iş yapan, kıyafetlerinin ısı direnci 0,9 clo olan, 35 yaşında, 175 cm uzunluğunda bir erkeğin karşılaştığı koşullara vücut ısı dengesinin vereceği tepki olarak belirlenmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. PET İndeksinin Termal His ve Stres Seviyeleri

PET (°C)	İnsanın Sıcaklık Hissi	Termal Stres seviyesi
< 4	Çok Soğuk	Aşırı Soğuk Stresi
4,1-8,0	Soğuk	Çok Soğuk Stresi
8,1-13,0	Serin	Orta Soğuk Stresi
13,1-18,0	Hafif Serin	Hafif Soğuk stresi
18,1-23,0	Konforlu	Termal Stres Yok
23,1-29,0	Hafif Ilık	Hafif Sıcaklık Stresi
29,1-35,0	Ilık	Orta Sıcaklık Stresi
35,1-41,0	Sıcak	Güçlü Sıcaklık Stresi
41,0 >	Çok Sıcak	Aşırı Sıcaklık Stresi

Kaynak: Toy, 2010

3.Bulgular

3.1.Amasya'nın İklim Özellikleri

Amasya, Erinç'e göre; step-yarı kurak, De martonne'ye göre; step-nemli arası, Aydeniz'e göre; yarı kurak, yazları kurak, Thornthwaite'ye göre; D,B'2,d,b'3 (D: yarı kurak, B'2: Mezotermal, d: su fazlası olmayan veya pek az olan, b'3: Yaz buharlaşma oranı: % 53) olarak belirlenmiştir. Amasya, Karadeniz iklimi ile İç Anadolu iklimi arasında bir geçiş alanı oluşturmaktadır.

272

3.1.1.Sıcaklık

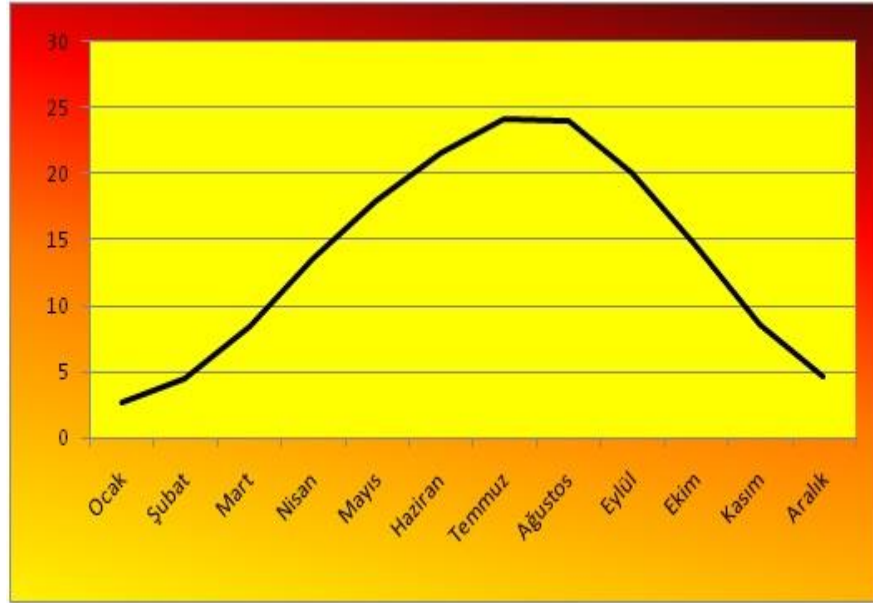
Aşırı sıcak şartları, turizm faaliyetlerinin kalitesi düşmektedir ve turizme katılan insanların sağlığını çoğu kez olumsuz etkilemektedir. Yapılan çalışmalara göre insan bedeninin 36,5°C - 37°C olan ortalama sıcaklığı fiziki bir zorlanma ya da parlak güneş ışığı gibi bir ısı gücüyle karşı karşıya kaldığında terleme olmaz ise bir saat içinde 2°C yükselir (Özgüç, 1998). Bu nedenle bir yerdeki iklim konforu belirlenirken mutlaka dikkate alınması gereken iklim elemanlarından biri sıcaklıktır (Güçlü, 2008).

Kışların nispeten ılıman geçtiği çalışma sahasında yaz ayları sıcaktır. Yıllık ortalama sıcaklık 14°C olup, en soğuk ay Ocak (2,4 °C), en sıcak ay ise Temmuz (23,6 °C) aydır. Maksimum sıcaklık ortalamalarına göre, en sıcak ay Ağustos (31,3°C), en soğuk ay ise Ocak (6,9°C) aydır. Minimum sıcaklık ortalamalarına göre en sıcak ay Temmuz (16,6°C), en soğuk ay ise Ocak (-0,9°C) aydır (Tablo 2, Şekil 3).

Tablo 2. Amasya'nın Aylık Ortalama Sıcaklık Tablosu (1975-2016)

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Ortalama Sıcaklık	2.7	4.5	8.4	13.6	17.9	21.6	24.1	24.0	20.0	14.6	8.6	4.7	13.7
Maximum Sıcaklık	6.9	9.5	14.4	20.2	24.9	28.6	31.0	31.3	27.6	21.7	14.4	8.7	19.9
Minimum Sıcaklık	-0.9	0.1	3.0	7.2	11.0	14.3	16.6	16.5	12.7	8.5	3.8	1.2	7.2

Kaynak: Amasya Meteoroloji Müdürlüğü, 2017

Şekil 3. Amasya'nın Aylık Ortalama Sıcaklık Grafiği (1975 – 2016)

3.1.2. Yağış

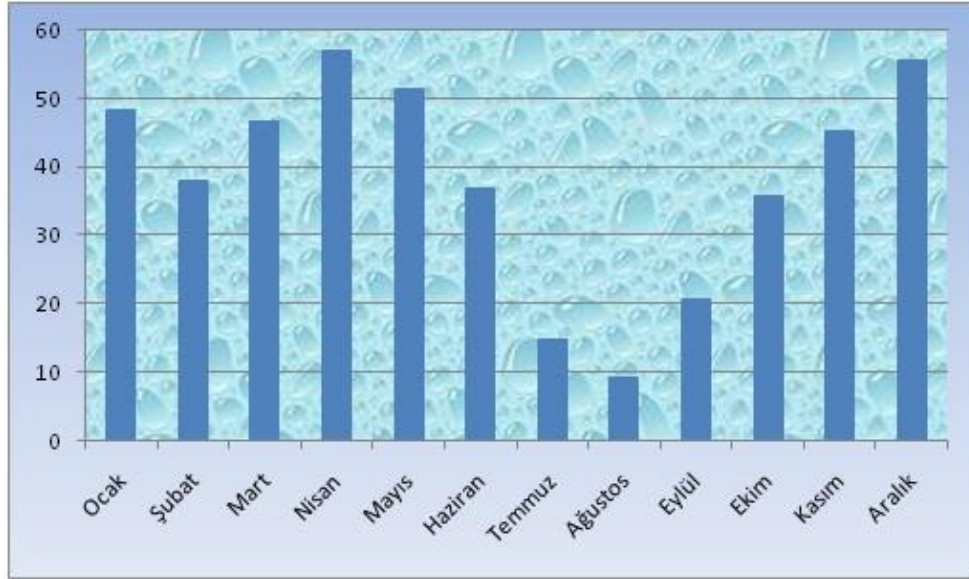
Yağışlı dönemlerde açık havada yapılacak olan turizm faaliyetlerinin kalitesi düşmekte ve turistlerin tercih etmediği koşullar oluşmaktadır. Turizm yapılacak dönemin yağışsız/ az yağışlı ve bol güneşli olması önemlidir (Özgüç, 1998). Çoğu turist için tatillerin yıl içinde belirli zaman dilimlerine sığdırılması zorunluluğu nedeniyle turistler tatillerinin her dakikasını değerlendirmek isterler. Bu nedenle havanın açık olması büyük önem taşır (Doğaner, 2001).

Araştırma sahasında yağışlar en fazla ilkbahar mevsiminde düşmekte olup, yıllık toplam yağış miktarı ise 459 mm'dir. En fazla yağış 56,8 mm ile Nisan ayında, en az yağış ise 9,1 mm ile Ağustos ayındadır (Tablo 3, Şekil 4).

Tablo 3. Amasya'nın Uzun Yıllık Ortalama Aylık Yağış Miktarı (1975-2016)

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Yağış	48.4	38.0	46.6	56.8	51.4	36.9	14.9	9.1	20.6	35.7	45.2	55.4	459

Kaynak: Amasya Meteoroloji Müdürlüğü, 2017

Şekil 4. Amasya'nın Uzun Yıllık Aylık Ortalama Yağış Grafiği (1975 – 2016)

3.1.3. Nispi Nem

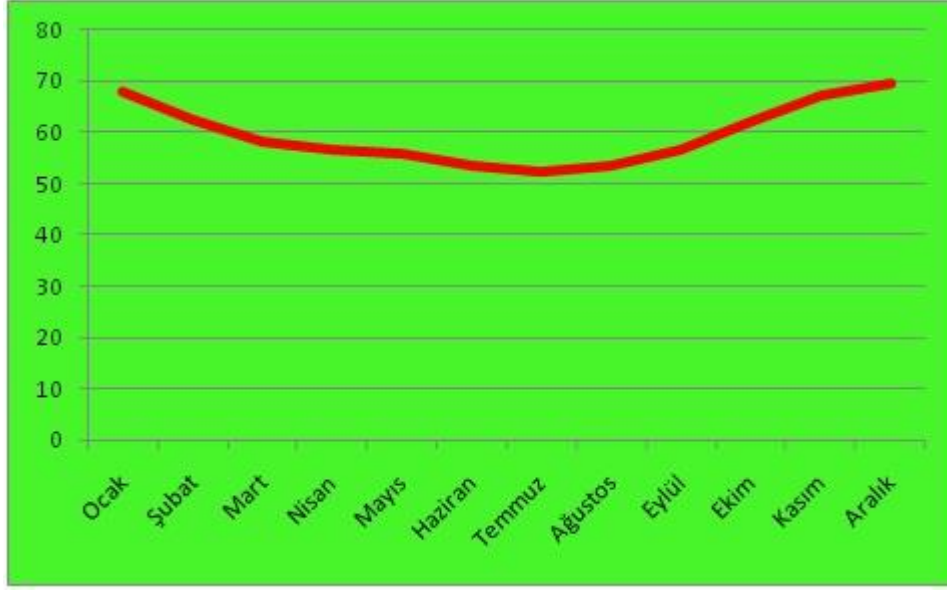
Nemin fazla olması insanlarda bunaltıcı bir etki oluşturmaktadır. Biyoklimatik konfor çalışmalarında nispi nem değerleri önem arz etmektedir. Yüksek sıcaklıkla eş zamanlı yüksek nispi nem vücudun terleme yoluyla sıcaklığını ayarlamasını engeller ve bunaltıcı şartların oluşmasına yol açar (Güneş, 1983).

Amasya'da yıllık ortalama nispi nem değeri % 59,6 olup, en fazla nispi nem Aralık ayında (% 69,5), en az nispi nem ise Temmuz ayında (% 52,3) ölçülmüştür (Tablo 4, şekil 5).

Tablo 4. Amasya'nın Aylık Ortalama Nispi Nem Oranları (1975 – 2016)

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Nispi Nem %	67.9	62.6	58.3	56.6	56.0	53.4	52.3	53.6	56.5	62.1	67.0	69.5	59.6

Kaynak: Amasya Meteoroloji Müdürlüğü, 2017

Şekil 5. Amasya'nın Aylık Ortalama Nispi Nem Dağılışı Grafiği (1975 – 2016)

3.1.4. Bulutluluk

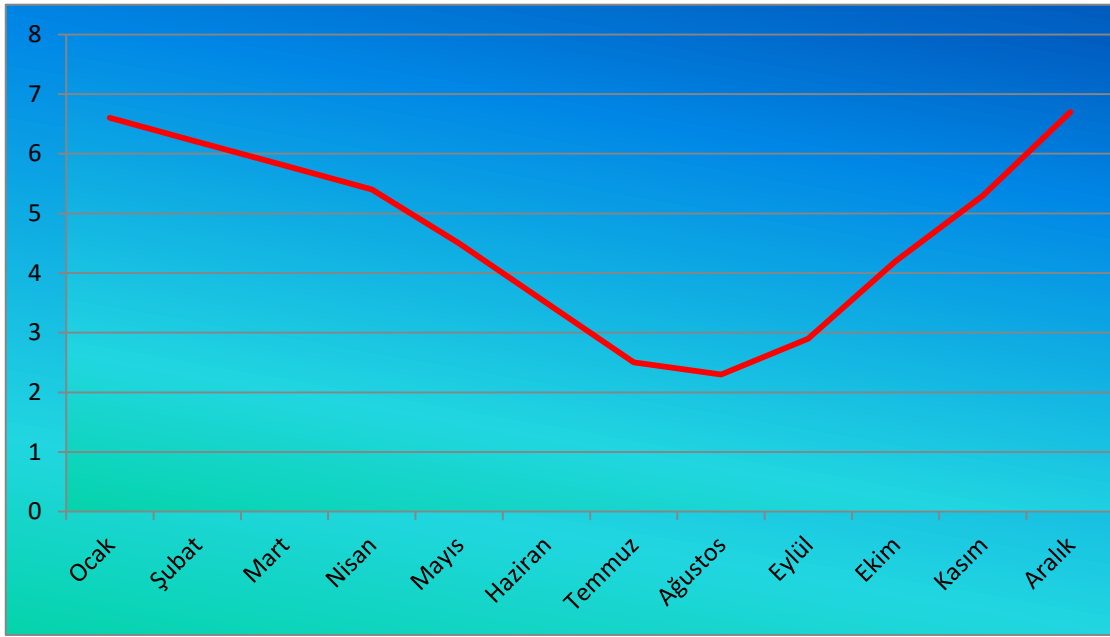
Bulutların zararlı güneş radyasyonunun yeryüzüne ulaşmasını engellemesi ve yerden tekrar gökyüzüne yansıyan ışınları tutması açısından önemli etkileri vardır. Genellikle bulutlar, dünyaya ulaşan yıllık ortalama radyasyonu azaltır. Buna karşın yoğun bir bulut örtüsü karasal radyasyonu tutarak ısınmaya yol açar (Atalay, 2010).

Çalışma sahasının yıllık ortalama bulutluluk değeri 4,7 olup, bulutluluk oranı 6,7 ile en fazla Aralık ayında, 2,3 ile en az Ağustos ayındadır (Tablo 5, Şekil 6).

Tablo 5. Amasya'nın Uzun Yıllık Aylık Ortalama Bulutluluk Değerleri (1975- 2016)

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Bulutluluk	6.6	6.2	5.8	5.4	4.5	3.5	2.5	2.3	2.9	4.2	5.3	6.7	4.7

Kaynak: Amasya Meteoroloji Müdürlüğü, 2017

Şekil 6. Amasya'nın Uzun Yıllık Aylık Ortalama Bulutluluk Grafiği (1975 – 2016)

3.1.5. Rüzgâr

Rüzgâr insan vücudundan cilt yüzeyi aracılığı ile uzaklaşan nem miktarına etkide bulunmakta ve serinletici etki yapmaktadır. Ayrıca hava kütlelerini insan vücuduna doğru iterek elbisenin sarmalayıcı etkisini de azaltabilmektedir. Rüzgâr farklı hızlarda ve farklı hava sıcaklıklarında farklı etkilere neden olmaktadır (Toy,2010).

Sağlık klimatolojisi uzmanlarına göre ortalama rüzgâr hızının 6 m/sn.den düşük olması iklim konforu yönünden olumlu olarak değerlendirilir (Koçman, 1993).

Çalışma sahasında yıllık ortalama rüzgâr hızı 1,7 m/sn. olup, en fazla rüzgâr hızı Nisan (1,9 m/sn.), Temmuz (1,9 m/sn.), ve Ağustos (1,9 m/sn.) aylarında, en düşük rüzgâr hızı ise Ekim (1,3 m/sn.) ve Kasım (1,3 m/sn.) aylarında ölçülmüştür (Tablo 6).

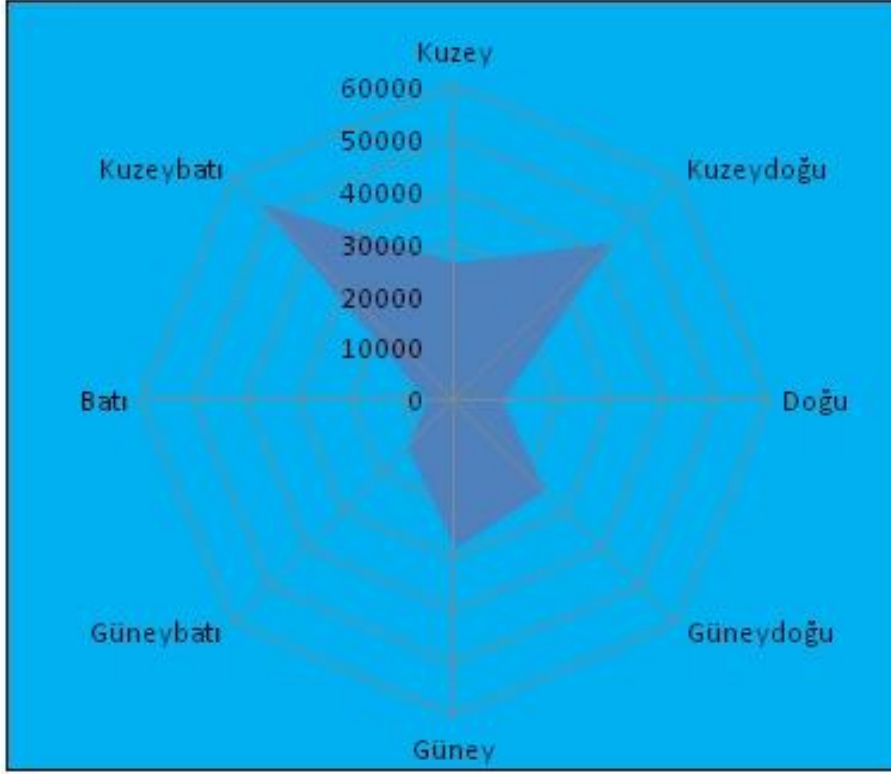
Tablo 6. Amasya'nın Uzun Yıllık Aylık Ortalama Rüzgâr Hızı Değerleri (1975- 2016)

AYLAR	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Rüzgâr Hızı (m/sn)	1,5	1,7	1,8	1,9	1,7	1,8	1,9	1,9	1,7	1,3	1,3	1,4	1,7

Kaynak: Amasya Meteoroloji Müdürlüğü, 2017

Ülkemizde kuzeyden esen rüzgârlar serinletici, güneyden esen rüzgârlar ise sıcaklığı artırıcı etki yapmaktadır. Çalışma sahasının yeryüzü şekillerden dolayı rüzgâr

yönü çeşitlilik göstermektedir. En fazla rüzgâr Kuzeybatı ve Kuzeydoğu yönünden esmektedir (Şekil 7).

Şekil 7. Amasya'nın Rüzgâr Güllü Grafiği (1975 – 2016)

3.2. Çalışma Sahasının PET Durumu

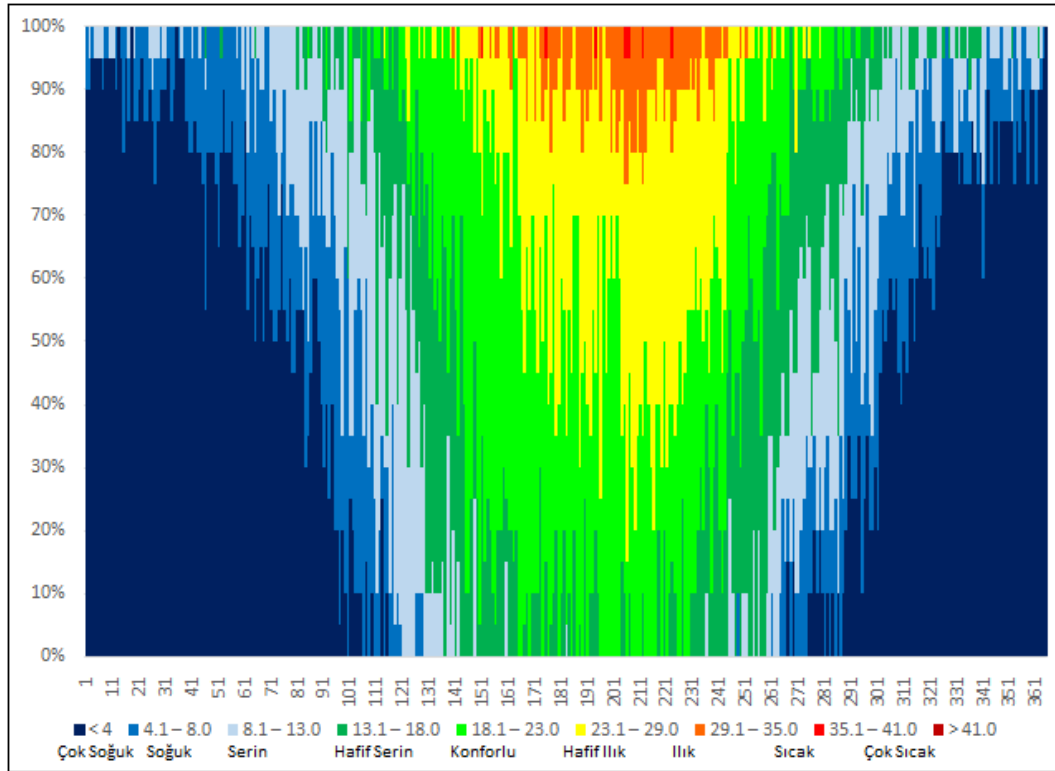
Araştırma sahasının biyoklimatik konfor şartlarının değerlendirilmesinde detaylı zamansal çözünürlük elde etmek amacıyla, bir yıllık süre yılın birinci gününden başlanarak 10'ar günlük aralıklara bölünmüştür. Her on günlük sürenin sonundaki ilk günün biyoklimatik konfor değerleri günlük ortalamalara göre hesaplanmış ve bu işlem 42 yıllık veriler üzerinde uygulanmıştır. Bunun sonucunda elde edilen değerlerin yüzdeleri, konfor aralıklarına göre dağılımları grafikler üzerine aktarılmıştır. Oluşturulan grafik üzerinde farklı renklerle gösterilmeye çalışılan konfor aralıklarının oranı çok net bulgular şeklinde gösterilmiştir.

Ayrıca, değerlerin günlere, aylara ve mevsimlere göre de dağılımları belirlenmiş olmaktadır.

Saat 07 (Sabah)

Sabah saat 07 değerlerine göre hesaplanan PET değerleri onar gün ara ile bütün yıl boyunca yüzde değer olarak belirlenmiştir (Şekil 8).

Şekil 8'e göre; Aralık, Ocak ve Şubat aylarında **''Çok Soğuk''** stresi, Kasım ve Mart aylarında **'' Soğuk''** stresi, Nisan ve Ekim aylarında ise **''Serin''** stresi yaşanmaktadır. Mayıs ayının ilk 10 günü ile Eylül ayının son 10 günü **''Hafif Serin''** olarak algılanmaktadır. Mayıs ayının 10. gününden, Temmuz ayının 20. gününe kadar ve Ağustos ayının 20. gününden Eylül ayının 20. gününe kadar **''Konforlu''** dönem yaşanmaktadır. Temmuz ayının 20. gününden Ağustos ayının 20. gününe kadar **''Hafif Ilık''** ve **''Ilık''** stresleri yaşanmaktadır (Şekil 8).

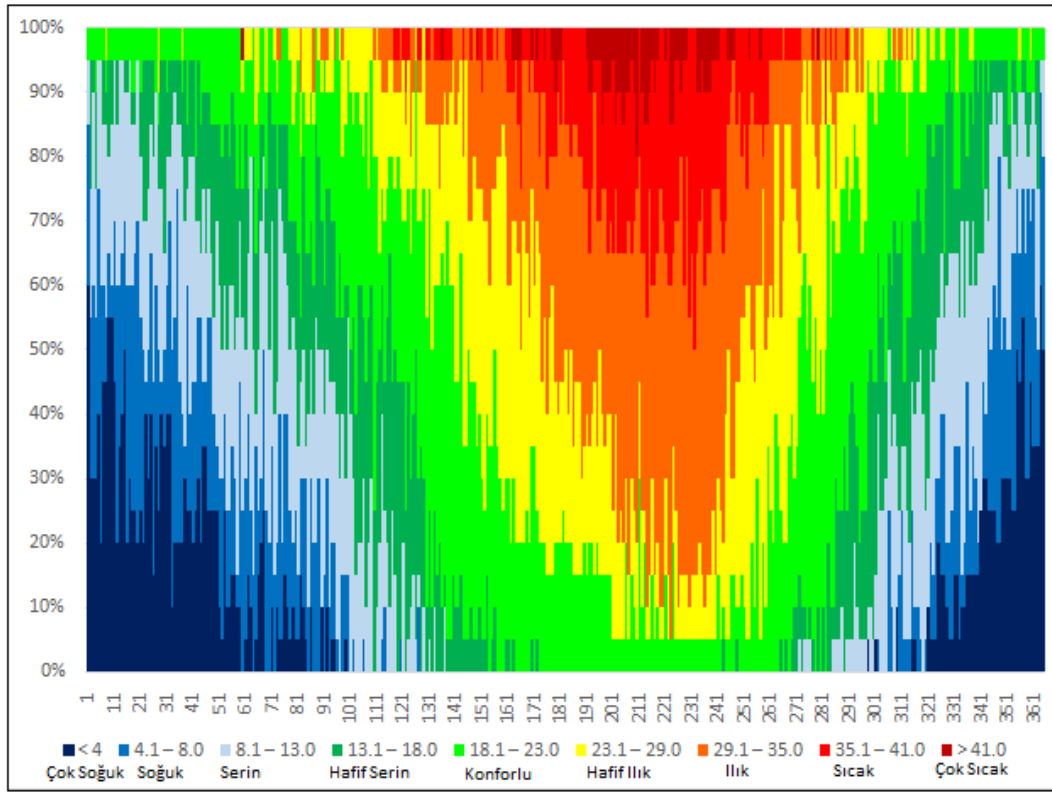
Şekil 8. Amasya'nın Saat 07 PET Değerlerinin Dağılımı

Saat 14 (Günün En Sıcak Vakti)

Saat 14 günlük ısı birikiminden dolayı günün en sıcak vakti olarak değerlendirilmektedir.

Aralık ayının 20. gününden, Ocak ayının 10. gününe kadar süren 20 günde **''Çok Soğuk''** stresi ve yaşanmaktadır. Kasım ayının 20. gününden, Aralık ayının 20. gününe kadar ve Ocak ayının 10. gününden Şubat ayının 20. gününe kadar **''Soğuk''** stresi yaşanmaktadır. Ekim ayının 20. gününden, Kasım ayının 20. gününe kadar ve Şubat ayının 20. gününden Mart ayının sonuna kadar **''Serin''** stresi yaşanmaktadır.

Ekim ayının ilk 10 günü ve Nisan ayının ilk gününden 20. gününe kadar **”Hafif Serin”** olarak algılanmaktadır. Nisan ayının 20. gününden Haziran ayının 20. gününe kadar olan dönemde ve Eylül ayının son 20 gününde **”Konforlu”** şartlar yaşanmaktadır. Haziran ayının son 10 günü ve Eylül ayının ilk 10 gününde **”Hafif Ilık”** stresi yaşanmaktadır. Temmuz ayının ilk 10 günü ve Ağustos ayının son 20 günü **”Ilık”** stresi olarak algılanmakta olup, Temmuz ayının 10. gününden, Ağustos ayının 10. gününe kadar **”Sıcak”** stresi algılanmaktadır. Temmuz ayının son günleri ile Ağustos aylarının ilk günlerinde % 10 oranında **”Aşırı Sıcak”** stresleri de görülmektedir (Şekil 9).

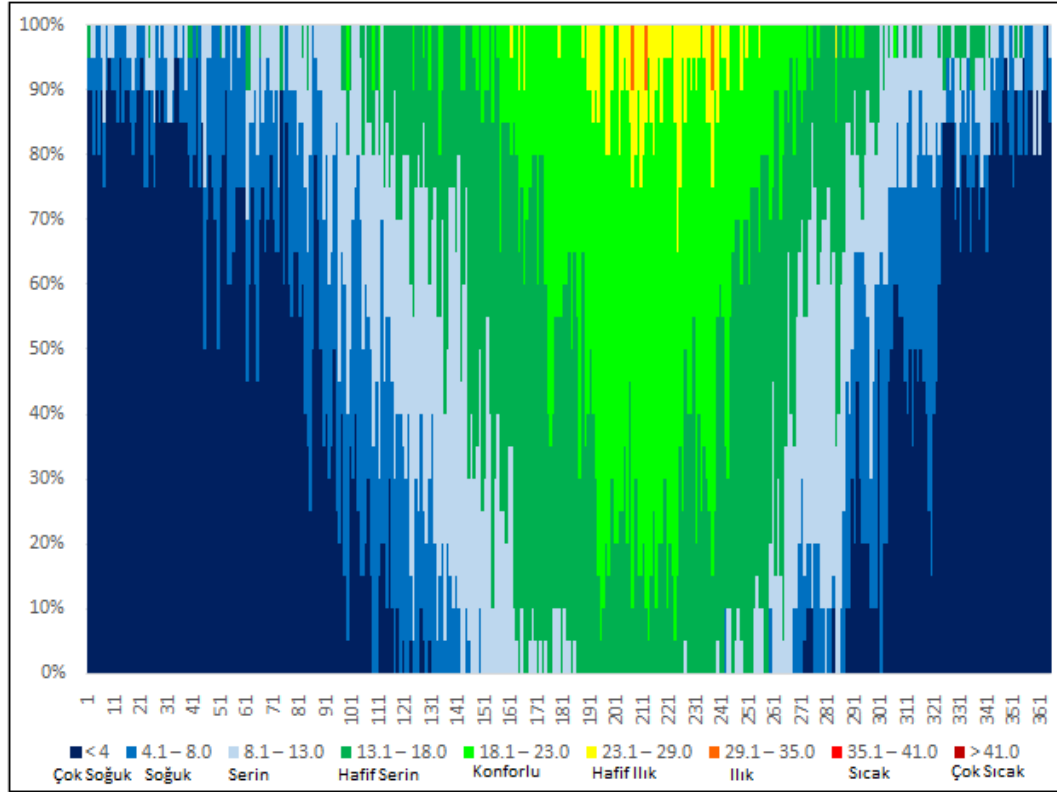
Şekil 9. Amasya'nın Saat 14 PET Değerlerinin Dağılımı

Saat 21 (Gece)

Saat 21 havanın ısı kaybettiği vakit olup, gecenin başlangıcı olarak bilinmektedir.

Kasım, Aralık, Ocak ve Şubat ayları ve Mart ayının 20. gününe kadar **”Çok Soğuk”** stresi olarak algılanmaktadır. Ekim ayının son 20 günü ve Mart ayının 20. gününden, Nisan ayının 10. gününe kadar **”Soğuk”** stresi yaşanmaktadır. Eylül ayının 20. gününden, Ekim ayının 10. gününe kadar ve Nisan ayının 10. gününden, Mayıs

ayının 20. gününe kadar ”Serin” stresi olarak algılanmaktadır. Mayıs ayının 20. gününden, Haziran ayının 20. gününe kadar ve Eylül ayının ilk gününden 20. gününe kadar ”Hafif Serin” stresi yaşanmaktadır. Haziran ayının 20. gününden, Eylül ayına kadar ”Konforlu” şartlar yaşanmaktadır. Temmuz ayının son günlerinde % 15 oranında ”Hafif Ilık” stresi yaşanmaktadır (Şekil 10).

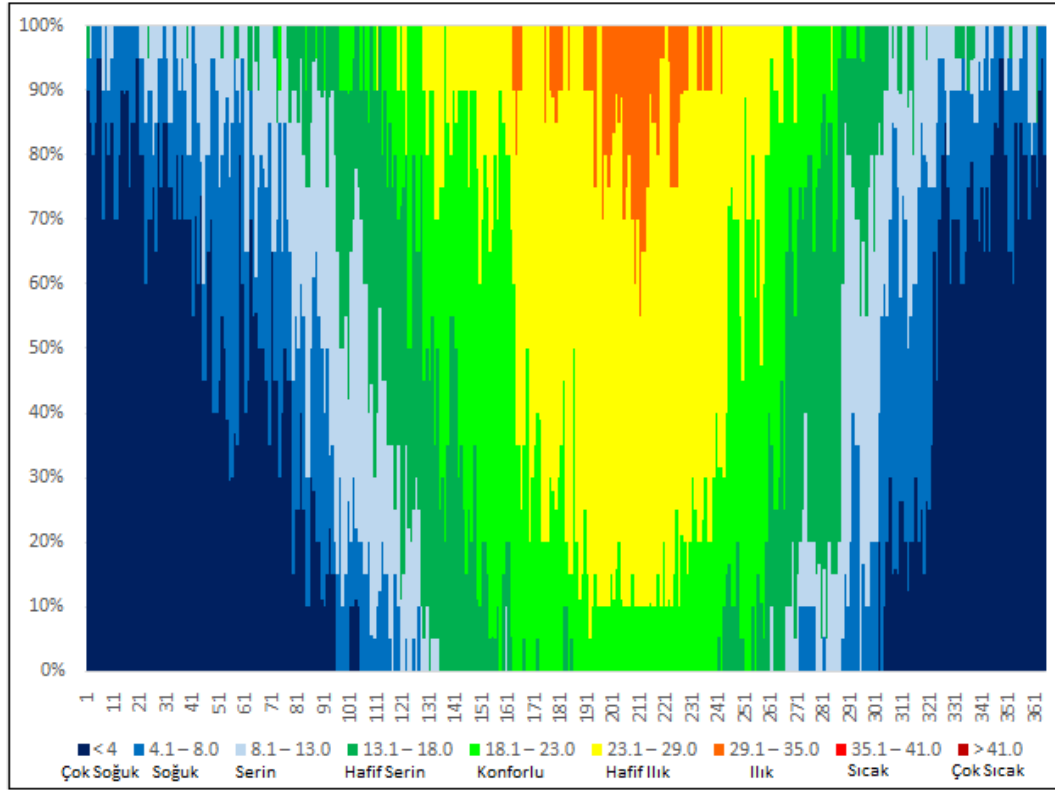
Şekil 10. Amasya'nın Saat 21 PET Değerlerinin Dağılımı

Günlük Ortalama

Günlük ortalama PET değerleri yıl içerisindeki dağılışı ile birlikte ele alınmıştır.

Kasım ayının 10. gününden, Şubat ayının sonuna kadar ”Çok Soğuk” stresi, Ekim ayının 20. gününden, Kasım ayının 10. gününe kadar ve Mart ayının tamamı ”Soğuk” stresi olarak yaşanmaktadır. Ekim ayının ilk 20 günü ve Nisan ayının ilk 10 günü ”Serin” stresi olarak algılanmaktadır. Eylül ayının son 20 günü ve Nisan ayının 10. gününden, Mayıs ayının 10. gününe kadar ”Hafif Serin” stresi yaşanmaktadır. Mayıs ayının 10. gününden, Haziran ayının 20. gününe kadar ve Ağustos ayının 20. gününden Eylül ayının 10. gününe kadar ”Konforlu” şartlar yaşanmaktadır. Haziran ayının 20. gününden, Temmuz ayının 20. Gününe kadar ve

Ağustos ayının ilk 20 gününe kadar ”Hafif Ilık” stresi algılanmakta olup, Temmuz ayının son 10 gününde ”Ilık” stresi olarak değerlendirilmektedir (Şekil 11).

Şekil 11. Amasya'nın Günlük Ortalama PET değerlerinin Dağılımı

Sonuç ve Tartışma

Amasya'nın iklim özellikleri genel olarak ele alındığında; Karasal iklim ile Karadeniz iklimi arasında bir geçiş iklimine sahip olduğu görülmektedir. Amasya Şehri'nin iklimi, biyoklimatolojik açıdan ve saat 07, 14, 21 ve günlük ortalama rasat değerleri esas alınarak değerlendirilmeye çalışılmış olup, buna bağlı olarak da bu yerleşim biriminin uygun turizm dönemleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Saat 07 değerlerine göre, Mayıs ayının 10. gününden, Temmuz ayının 20. gününe kadar olan dönemde (70 gün) ve Ağustos ayının 20. gününden Eylül ayının 20. gününe kadar olan dönem (30 gün) ”Konforlu” olarak belirlenmiştir. Yılın **100 günü** ”Konforlu” olarak tespit edilmiştir.

Saat 14 değerlerine göre, Nisan ayının 20. gününden Haziran ayının 20. gününe kadar olan dönemde (70 gün) ve Eylül ayının son 20 gününde (20 gün) ”Konforlu” şartlar yaşanmaktadır. Yılın **90 günü** ”Konforlu” tespit edilmiştir.

Saat 21 değerlerine göre, Haziran ayının 20. gününden, Eylül ayına kadar **''Konforlu''** şartlar yaşanmaktadır. Yılın **70 günü ''Konforlu''** belirlenmiştir.

Günlük ortalama değerlerine göre, Mayıs ayının 10. gününden, Haziran ayının 20. gününe kadar olan dönemde (40 gün) ve Ağustos ayının 20. gününden Eylül ayının 10. gününe kadar olan dönemde (20 gün) **''Konforlu''** şartlar yaşanmaktadır.

Çalışma sahasında yıl içinde sabah vakitlerinde yapılacak turizm aktiviteleri için Mayıs ayının ortalarından, Temmuz ayı ortalarına kadar olan dönem ve Ağustos ayı sonu ile Eylül ayı ortalarına kadar olan dönemler biyoklimatolojik açıdan uygun zamanlardır.

Günün sıcak vakti olan saat 14'de yapılacak turizm aktiviteleri için, Nisan ayı ortalarından, Haziran ayı ortalarına kadar olan dönem ve Eylül ayının biyoklimatolojik açıdan uygun olduğu tespit edilmiştir.

Amasya Şehri'nde yaz aylarında geceleri dışarıda vakit geçirmek, akşam yürüyüşü, vb. aktiviteler yapmak biyoklimatolojik açıdan uygundur.

Amasya'da gün boyunca yapılacak turizm aktiviteleri için ise Mayıs, Haziran ayları ve Ağustos ayı sonundan, Eylül ayı ortalarına kadar olan dönem biyoklimatolojik açıdan uygun dönemlerdir.

Çalışma sahasında yapılacak turizm aktiviteleri için uygun dönemler belirlenmiştir. Yapılacak turizm aktivitelerinde ve planlamalarında bu çalışmanın dikkate alınması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Atalay,İ., 2010. Uygulamalı Klimatoloji,Meta Basım Matbaacılık,Bornova,İzmir.
- Çalışkan, O., 2012. Türkiye'nin Biyoklimatik Koşullarının analizi ve Şehirleşmenin Biyoklimatik Koşullara Etkisinin Ankara Ölçeğinde İncelenmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.
- Çağlak, S., 2017. "Samsun'un Biyoklimatik Konfor Şartlarının İncelenmesi ve Şehirleşmenin Biyoklimatik Konfor Şartlarına Etkisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Coğrafya Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Samsun.
- Çağlak,S.,Özlu,T.,Gündüz,S.,2016. Şanlıurfa İklim Özelliklerinin Enterpolasyon Teknikleri İle Analizi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:9,Sayı:45, Sf:360-372.
- Doğaner, S., 2001. Türkiye Turizm Coğrafyası, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Güçlü, Y. (2008). "Alanya-Samandağ Kıyı Kuşağında Konforlu Olma Süresi ve Deniz Turizmi Mevsiminin İklim Koşullarına Göre Belirlenmesi", Türk Coğrafya Dergisi 50: 1-20
- Güneş, A., 1983. *Bunaltıcı Hava ve Bunu Meydana Getiren Meteorolojik Elemanlar, Bunaltıcı Havanın Tespit Edilmesi*, Tıbbi Biyometeoroloji Semineri Bildiri Özetleri Kitabı, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 17-18.
- Koçman, A., 1993. İnsan Faaliyetleri ve Çevre Üzerine Etkileri Açısından Ege Ovalarının İklimi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 73, İzmir.
- Matzarakis, A., De Rocco, M, Najjar, G., 2009. Thermal bioclimate in Strasburg – The 2003 heat wave . Theoretical Applied Climatology 98, 209-220
- Mayer, H. and Höppe, P., 1987. Thermal comfort of man in different urban environments. Theor. Appl. Climatol. 38, 43-49.
- Özgüç, N., 1998. Turizm Coğrafyası. Özellikler. Bölgeler, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Şahin,K.,(2010). The impact of climatic on 3S tourism in Samsun, Turkey: The summer 2008 experience,International Journal of Human Sciences,7:1.
- Toy, S.,2010. Biyoklimatik Konfor Değerleri Bakımından Doğu Anadolu Bölgesi Rekreatyonel Alanların İncelenmesi. Atatürk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum.

- Tuncel, M., Doğaner, S. 1989. Amasya'da Turizm: Coğrafi İmkânlar, Sorunlar ve Öneriler. Ata. Kül., Dil ve Tarih Yük. Kur., Coğ. Bil. ve Uyg. Kolu, Coğ. Araşt. C: 1, S: 1, s: 47-68, Ankara.
- Türkoğlu, N. ve diğ. 2012. Şehirleşmenin Biyoklimatik Koşullara Etkisinin Ankara Ölçeğinde İncelenmesi. Uluslar arası İnsani Bilimler Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 1, Ankara.
- Zeybek, H.İ., 1998. Amasya Ovası ve Yakın Çevresinin Fiziki Coğrafyası, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Doktora Tezi. Samsun.
- Amasya Şehir Rehberi, 2013. www.amasyakulturturizm.gov.tr/TR,59581/sehir-rehberi.html

STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN

Cilt: 7 Sayı: 13 Ağustos 2017

ISSN: 2147-5210

DOI Number: 10.19039/sotod.2017.75

Geliş Tarihi/Received: 07.08.2017

Kabul Tarihi/Accepted: 23.08.2017

POLATLI ŞEHİRİNİN MEKANSAL GELİŞİMİ VE ŞEHİR İÇİ ARAZİ KULLANIMI¹

THE DEVELOPMENT OF THE POLATLI CITY AND THE LAND USE IN THE CITY

Üzeyir YASAK²
Hüseyin Melih ÖZDEMİR³

Öz

Polatlı şehri, İç Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Sakarya Bölümü'nde bulunan Ankara İli'ne bağlı bir ilçe merkezidir. Karasal İklim'in hakim olduğu şehir ve çevresinde yıllık ortalama sıcaklık değeri 11.6°C, yıllık yağış miktarı 344 mm'dir. Şehir, alüvyal topraklı hafif engebeli plato üzerinde gelişmiştir. İlk iskan izlerine Antik çağlarda rastlanılan Polatlı şehrin yakın çevresi, ticaret yolları üzerinde yer alması sebebiyle tarih boyunca önemli yerleşim alanlarından birisi olmuştur. En parlak dönemi Frigya Devleti Dönemi'nde yaşamıştır. Şehir, Kurtuluş Savaşı'nda düşman saldırılarına karşı bir savunma hattı vazifesi görmüş ve bu savaşın önemli etkilerini yaşamıştır. Tarım ve ulaşım fonksiyonunu şehrin kurulmasında temel fonksiyon olarak kabul etmek mümkündür. Özellikle 1892'de inşa edilen Polatlı Tren Garı ve şehir merkezinden geçen Ankara-Eskişehir Karayolu şehrin gelişimini hızlandırmıştır. Şehrin gelişmesinde bu iki fonksiyonun yanında askeri ve sanayi fonksiyonu da etkilidir. 1927 yılında Polatlı şehirde 420 kişi yaşarken, 2015 yılında 102430 kişi yaşamaktadır. Şehir nüfusunda bazı dönemlerde artış hızında azalmalar yaşanmış olsa da nüfus sürekli artış göstermiştir. Nüfus artışı sadece doğal nüfus artışı ile değil, şehrin almış olduğu göçler ile olmuştur. Günümüzde şehirde yaşayan nüfusun %50.3'ü erkek, %49.7'si kadın nüfustur. Şehrin okur-yazar oranı ise %94.4'tür. Polatlı hizmet fonksiyonunun oldukça gelişmiş olduğu bir şehir yerleşmesidir. 2015 yılı verilerine göre şehir nüfusunun %59.6'sı (16020 kişi) hizmet sektöründe çalışmaktadır. Hizmet sektörünü %20.4'lük oranla (5474 kişi) tarım sektörü takip etmektedir. Polatlı sahip olduğu nüfus ve şehrsel fonksiyonları ile birlikte tam manasıyla bir şehir yerleşmesi özelliğindedir. Şehrin gelişmesinde faydalı olabilecek turizm gibi diğer fonksiyonların geliştirilmesinin oldukça önemli olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Polatlı, Şehir Coğrafyası, Şehrsel Gelişim.

Abstract

The city of Polatlı which is located in Yukarı Sakarya subdivision of control Anatolia region is country town depended on Ankara province. The average annual temperature is 11.6°C and annual rainfall is 344 mm. in the city and surrounding areas where terrestrial climate is dominant. The city developed on a slightly ruffed plateau with alluvial soil. The neighbourhood of Polatlı, which was found the first inhabiting traces in ancient times, has been one of the important settlement areas throughout history due to its location on trade routes. The brightest era was the Phrygian Period. The city had acted as a defensive alliance against enemy attacks in War of Independence and had played significant roles in this war. The function of agriculture and transportation can be regarded as a fundamental function in the establishment of the city. Especially, Polatlı train station built in 1892 and Ankara-Eskişehir Highway passing through the city center accelerated the development of the city. In addition to these two functions, military and industrial function is also efficient in the development of the city. While 420 people were living in Polatlı city in 1927, 102430 people were living in 2015. Even though the city experienced the decreases in the rate of increase in

¹ Bu çalışma, "Polatlı'nın Şehir Coğrafyası" isimli yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

²Yrd. Doç. Dr. Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, uzeyir.yasak@usak.edu.tr

³Doktora Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, huseyinmelihozdemir@hotmail.com

some periods, it showed an increase steadily. Population growth was not only due to the natural population growth, but also migrations to the city. Today, 50.3 % of the population living in the city is male and 49.7 % is female. Polatlı is a city settlement where the service function is highly developed. According to the data of 2015, 59.6 % (16020 people) of the urban population are working in the service sector. The agricultural sector with 20.4 % (5474 people) is following the service sector. Polatlı is a city settlement characteristic with its population and urban functions to the full. It is thought to be very important that the development of other functions such as tourism which will be useful in the development of the city.

Key Words: Polatlı, Urban Geography, Urban Development

Giriş

Türkiye’de genel olarak şehir yerleşmelerinde sürekli bir nüfus artışı yaşandığı muhakkaktır. Bu nüfus birikim süreci, sonuçları itibariyle şehrin soyo-ekonomik yapısını değiştirmekte ve buldukları alanda sürekli cazibe merkezi olma durumunu etkilemektedir. Şehirleşmeyi etkileyen başat faktörler içerisinde ulaşım, sanayi, turizm ya da idari fonksiyonlar dikkat çekicidir. Türkiye’de şehirleşmeyi etkileyen faktörler ana hatlarıyla bir biriyle benzerdir. Ancak şehirleşme sürecinde bu faktörlerin etkinliği bölgeden bölgeye hata bölge içinde yöreden yöreye değişmektedir. Ayrıca şehirlerin yoğun nüfus birikim alanları olmasından kaynaklı bazı alt ve üst yapıya ait planlama sorunları sürekli gündemde olmaktadır. Son dönemlerde kentsel dönüşüm gibi konut yenilme süreçleri de şehirlere olan ilgiyi canlı tutmaktadır. Bu nedenle şehirlerin kuruluş ve gelişmesiyle fonksiyonel özelliklerini ortaya koyan çalışmalara sürekli ihtiyaç duyulmaktadır.

Ülkemizde 1950 yılında günümüze şehir ve şehirselleşme ile ilgili yayınlar artan bir şekilde devam etmektedir. Şehir coğrafyası metodolojisiyle ele alınan bu çalışmalar, şehirlerin morfolojisi, şehir içi arazi kullanımı, fonksiyon alanlarının dağılışı, alt yapı ve kuruluş ve gelişmesine odaklanan yayınlar olduğu gibi (Tunçdilek, 1957; Tuncel, 1973; Tümertekin, 1973; Karaboran, 1989; Uğur, 2003; Yılmaz, 2004; Tolun Denker, 1976; Özçağlar, 1996; Özgür, 1994; Koçman, 1991; Yazıcı, 1995) gecekondulaşma, şehirselleşme, güvenlik, konut ve mekansal ayrılmaya odaklanan yayınlarda bulunmaktadır (Kara, 2010; Altaş, 2014; Aliğaoğlu, 2015; Yüceşahin ve Tüysüz, 2011).

Türkiye’de şehirleşme hareketleri temel felsefesi açısından benzer özellikler gösterse de bölgesel olarak birtakım farklılıkların olduğu da bilinmektedir. Dolayısıyla şehirleşmeyi doğru şekilde analiz etmek ve sorunları doğru bir şekilde ortaya koymak bağlamında şehirselleşme süreçleri yerel ölçekte incelemek önemli görülmektedir. Bu çerçevede Türkiye’nin başkenti olma özelliğine sahip Ankara’nın merkez ilçeleri hariç

diğer ilçeler arasında nüfus bakımından fazla olan ilçelerin arasında en önde gelen Polatlı Şehri'nde şehirleşme dinamiklerinin nasıl olduğunun analiz edilmesi önemli görülmüştür. Polatlı şehir, kurulduğu yer itibariyle bir kavşak noktası konumundadır. Ulaşım fonksiyonunun gelişmesini sağlayan bu durum aynı zamanda tarıma dayalı sanayi, ticaret ve hizmet fonksiyonunun da gelişmesine katkı sağlamıştır. Hızlı şehirleşme beraberinde altyapı, konut, istihdam, ulaşım gibi belli başlı problemler ortaya çıkardığı bir gerçektir. Cumhuriyet Dönemi'nde kırsal bir yerleşme durumundan şehirleşmeye doğru gelişen Polatlı'da da benzer sorunlar baş göstermiştir.

Araştırma sahasıyla ilgili uzun yıllar önce “Polatlı'nın Kuruluşu ve Gelişmesi” adlı yüksek lisans tez çalışması yapılmıştır (Akpamuk, 1989). Bu çalışmanın zamansal olarak eski olması nedeniyle istatistiksel verilerin güncelliğini yitirmiş olması, bunun yanında özellikle 1990 sonrası organize sanayi bölgesinin kurulması, 2000 sonrası toplu konut uygulamaları ve yüksek hızlı trenin şehrin gelişmesine etkisinin nasıl olduğunun analiz edilmesi ihtiyacı konunun şehir coğrafyası açısından yeniden ele alınmasını gerekli kılmıştır. Ayrıca 1980 sonrası şehrin nüfusunda önemli artışlar meydana gelmiştir. Nitekim 1980'de nüfus 43530 kişi iken 2015 yılı itibariyle nüfus 102430 kişiye ulaşmıştır. Böylece şehirde önemli ölçüde nüfus birikimi süreci yaşanmıştır. Araştırmamıza konu olan Polatlı Şehri'nde 1930'lu yıllardan günümüze kadar sürekli nüfus çeken bir yerleşme olmuştur. Şehirde doğal nüfus artışı ile birlikte göç unsurunun da devreye girmesiyle nüfus sürekli artmıştır. Nüfusta meydana gelen artış, mevcut şehrsel fonksiyonların çeşitlenmesini sağlamıştır.

Polatlı şehri başkent Ankara'ya yakın olması ve sahip olduğu kara ve demiryolu ulaşımının uygun olması nedeniyle özellikle tarım ve tarıma dayalı sanayi gelişim göstermiştir. Ayrıca, Ankara şehriyle arasındaki ulaşım kolaylığı bu şehrin elde ettiği bir takım çekiciliklerin Polatlı'ya da yansıdığını belirtmek mümkündür. Tarım ve ulaşım fonksiyonunu şehrin kurulmasında temel fonksiyon olarak kabul etmek mümkündür. Özellikle 1892'de inşa edilen Polatlı Tren Garı ve şehir merkezinden geçen Ankara-Eskişehir Karayolu şehrin gelişimini hızlandırmıştır. Şehrin gelişmesinde bu iki fonksiyonun yanında askeri ve sanayi fonksiyonu da etkilidir. Polatlı Şehri 1941 yılında Ankara şehir merkezinden Polatlı'ya taşınmış olan Topçu ve Atış Okulu ile birlikte askeri fonksiyonun etkisi görülmeye başlanmıştır. 1960'lı yıllarda ise sanayi fonksiyonu gelişim göstermiştir. 1980'li yıllarda sanayi fonksiyonu şehrin temel geçim kaynağı olmuştur. Günümüzde ise sanayi ve hizmet kolları şehrin temel fonksiyonları

durumundadır. Çalışma alanında özellikle ticaret fonksiyonu oldukça gelişmiştir. Ulaşım ve askeri fonksiyonu ve buna bağlı sanayi özellikleri gelişmekte olan Polatlı şehrine özellikle 1980 sonrası göç hareketi yaşanmıştır. Bu durum Polatlı ilçesindeki köylerde yani kırsal nüfusta zaman içerisinde nüfusun önemli derecede azalmasına neden olmuştur. Şehre yapılan göçler daha ziyade Eskişehir, Konya, Sivrihisar gibi yakın çevresinde yer alan il ve ilçelerden olmuştur.

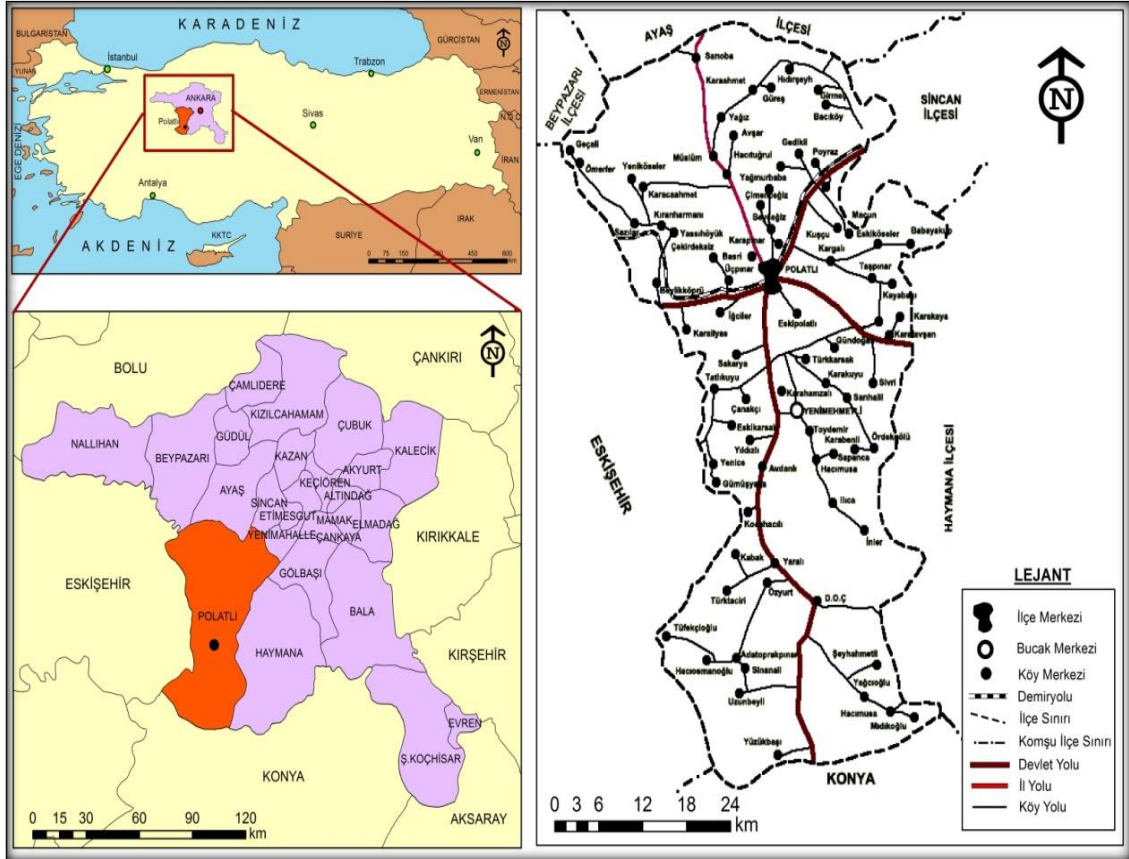
Yöntem

Makalenin temel amacı, Polatlı Şehri'nin şehrsel gelişiminin belirlenmesi, şehrsel nüfusun özelliklerinin incelenmesi, şehir içi arazi kullanımı pratiklerinin belirtilmesidir. Bu kapsamda araştırma sahasına ait olan geçmiş yıllara ait verilerle güncel verilerin kıyaslaması yapılarak şehrin gelişim evreleri belirlenmiştir. Ayrıca mevcut güncel veriler derlenip, tablo grafik ve yorumlamalar ile daha anlaşılır hale getirilmiştir. Araştırma esnasında birtakım güçlükler ile karşılaşmıştır. Bunların en başında 2012 yılında yürürlüğe konulan 6360 sayılı Büyükşehir Yasasıyla şehir yakınında yer alan mahallelerin merkeze dahil edilmesiyle şehrin sınırların tespitini zorlaşmış olması gösterilebilir.

288

Çalışması üç aşamada gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamada araştırma sahasıyla ilgili literatür taraması yapılmış, ilgili kaynaklar makale ile ilgili bölümlerine göre tasnif edilerek fişlemeler gerçekleştirilmiştir. İkinci aşamada 2016 yılı Ocak-Ağustos döneminde arazi çalışması yapılmıştır. Bu aşamada sahayla ilgili bilgileri edinmek üzere ilgili kamu kurum ve kuruluşlarından veriler toplanmıştır. Ayrıca eski şehir dokusundan, yeni gelişen alanlara doğru gözlem yapılarak cadde sokak sistemleri ve mesken tiplerinin değişimleri gözlemlenmiştir. Üçüncü aşamada ise elde edilen veriler coğrafi araştırma ve yazım tekniklerine göre çalışma tamamlanmıştır.

Harita çiziminde Arc GIS10.1, Netcad 5.1, Global Mapper 10 ve Adobe Photosop CS4, grafik oluşturma kısmında Microsoft Office Excel 2007 gibi programlardan faydalanılmıştır. Çalışma içerisinde kullanılan fotoğrafların bir kısmı araştırmacı tarafından arazi çalışmaları esnasında çekilmiş, bir kısmı ise çeşitli kaynaklardan temin edilmiştir.

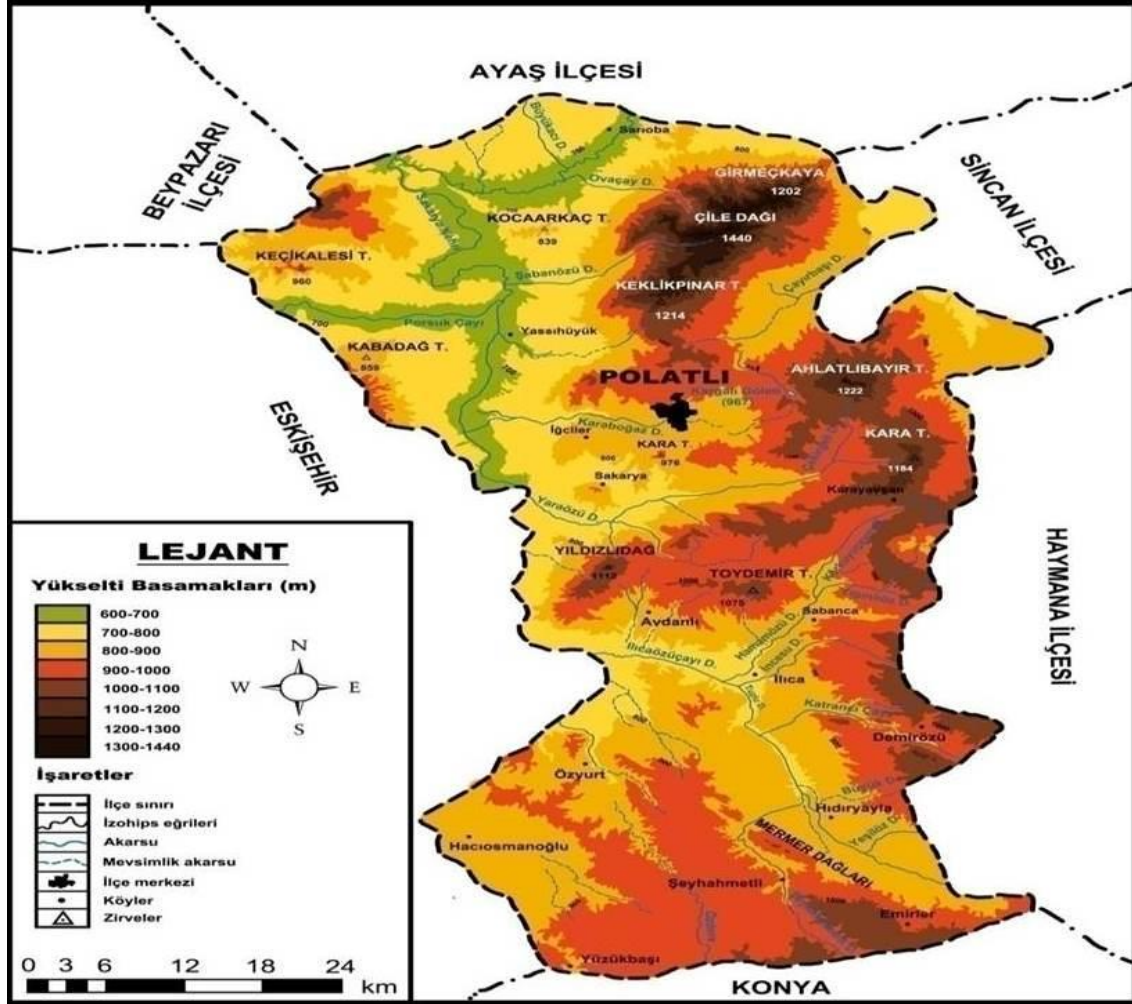
Harita 1: Polatlı İlçesi Lokasyon Haritası

Çalışma Sahasının Konumu, Sınırları ve Başlıca Özellikleri

Polatlı şehri, İç Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Sakarya Bölümü'nde Ankara metropolünün güney batısında 39° 34' Kuzey enlemleri ile 32° 6' Doğu boylamları arasında yer alan bir şehir yerleşmesidir. Şehrin kuzey kesiminde Yenimahalle (Ankara), Sincan (Ankara), Ayaş (Ankara) ve Beypazarı (Ankara) ilçeleri yer almaktadır. Batısında Eskişehir, güneyinde Konya, doğusunda ise Haymana (Ankara) ilçeleri ile çevrilidir. Ankara'ya 76 km mesafede Ankara-Eskişehir karayolu üzerinde yer alan yerleşme 3959.9 ha'lık bir alanda kurulmuştur. Ankara il merkezine en yakın ilçedir. (Harita 1.)

TÜİK 2015 yılı ADNKS verilerine göre araştırma sahasında 102430 kişi yaşamaktadır. Şehrin ilk çekirdeği 2 mahalleden (İstiklal ve Zafer) oluşmuştur. Günümüzde ise Şehitlik, Mehmet Akif, Çamlıca, İstiklal, Şentepe, Gülveren, Fatih Esentepe, Yenimahalle, Zafer, Cumhuriyet, Kurtuluş ve Gazi Mahallesi olmak üzere 13 mahalle yer alır. Polatlı nüfus büyüklüğü bakımından Ankara İli'nde 9. sırada yer almaktadır. Ayrıca il nüfusunun % 2.1'lik dilimini oluşturmaktadır. 1935 genel nüfus

sayımından 2015 yılına kadar nüfus artış hızında dalgalanmalar meydana gelse de, nüfus artışı sürekli devam etmiştir.

Harita 2: Polatlı İlçesinin Fiziki Haritası

Polatlı şehri genel itibariyle yerleşme açısından problem oluşturmayan bir arazi üzerinde kurulmuştur (Harita 2). Şehrin neredeyse tamamının yerleşmiş olduğu sahada eğim %5'in altında kalmaktadır. Kısmen eğimli arazide kurulmuş olan mahallelerde mevcuttur. Kuzey kesimindeki Gazi Mahallesi ile güney kesimde yer alan Yenimahalle ve Gülveren mahallelerinde eğim genel itibariyle %15'i aşmamaktadır. %20'den daha fazla eğimli sahalarda araştırma sahamızın kuzeyinde yer alan tepelik kısımdır. Bu kesim yerleşmenin bir nevi doğal sınırını teşkil etmektedir. Sadece Basri Mahallesi olarak bilinen kesim bu tepelerin kuzeye doğru açıldığı bir vadinin iki yamacında kurulmuştur, kuzeye doğru bir uzantı oluşturmuştur. Bu mahalle yer yer arızalı ve fazlaca eğimli bir

tren garı sayesinde Konya, Eskişehir ve İstanbul illerine ulaşımında zaman tasarrufu sağlanmaktadır.

1.Şehrin Tarihsel Gelişimi

Günümüz Polatlı şehrinin oluşmaya başlaması 19. yüzyılın sonlarını bulmaktadır. 1892 yılında şimdiki şehrin merkezi alanında Polatlı İstasyonu'nun kurulması ile birlikte yerleşme fonksiyonu kazanmaya başlamıştır. Şehrin merkezinde eski anıt, mezar, höyük, hamam gibi yapıların bulunmaması şehrin kuruluşunun yeni olduğunu göstermektedir (Akpamuk, 1989:20). Bu yönüyle Polatlı'nın esas itibariyle Cumhuriyet'in ilanından sonra gelişmiş şehirlere örnek göstermek mümkündür. Ancak bugünkü Polatlı İlçesi sınırlarında yer alan kırsaldaki birçok alanda tarihi yerleşme izlerine rastlamak mümkündür. Bu alanlardaki yerleşmelerin Polatlı Şehri'nin kuruluşunda etkili olduğu belirtilebilir.

Polatlı şehri çevresindeki yerleşmelerin temelleri eski bir antik şehir olan Gordion'dur. Şehir, Gordion'un bir nevi yerine geçerek gelişmiştir. Tarihi geçmişi M. Ö. 3000 yılına (Eski Tunç Çağı) kadar uzanan Gordion ilçe merkezine 21 km mesafede yer alan Yassihöyük Köyü'nde Porsuk Çayı ile Sakarya Irmağı'nın kesişim noktasındadır. Günümüzde bir höyük yerleşmesi şeklinde varlığını korumaktadır (Arıncı, 2011:353). Tarihi kökleri Antik çağlara kadar uzanan yerleşme Frigler, Persler, Galatlar, Romalılar, Oğuz Türkmen boylarına ev sahipliği yapmış ve Anadolu Selçuklu Devleti ile Osmanlı Devleti döneminde de varlığını devam ettirerek Cumhuriyet Türkiye'sine kadar ulaşmış ve günümüzde önemli yerleşim birimlerinden birisi haline gelmiştir. Şehrin ilk kuruluş yerine ait en eski tarihi kayıtlarda ise 1860 yılında şehrin 3 km. güneyinde bulunan Menteşe köyü olduğu ve bu tarihte bu köyde yaşayanların bugün Zafer Mahallesi olarak bilinen alana yerleştikleri anlaşılmaktadır (Gündüz, 2010:82).

Şehrin tarihi gelişimi belirlenirken demiryolu ulaşımının ve ana karayolu güzergahlarının kurulduğu tarihler, idari yapıdaki değişimler, cami, çeşme, han ve konak gibi eski tarihi yapılar ile Türkiye'de yaşanan sosyo-ekonomik (kalkınma, kırdan şehre göç ve nüfus değişim) süreçler ve sahayla ilgili yapılan araştırmalar dikkate alınmıştır. Böylelikle şehrin gelişimini 1926'ya kadar olan dönem, 1926-1950 arasındaki dönem, 1950-2000 arasındaki dönem ve 2000 ve sonrası dönem olmak üzere dört dönemde incelemek mümkündür (Harita 4).

1.1. 1926'ya Kadar Olan Dönemde Polatlı

1890 yılında Anadolu Osmanlı Demiryolu'nun yapımına başlanmıştır. İstasyon daha faaliyete geçirilmeden, yapımında çalışacak iş gücü ihtiyacından dolayı nüfus çekmiştir. 31 Aralık 1892'de demiryolunun faaliyete girmesi ile 1 Ağustos 1926 tarihinde Polatlı'nın ilçe olması arasında geçen süreçte şehrin günümüzdeki temelleri atılmış, ilk çekirdeği oluşmuştur. Tarihi geçmişi M.Ö.'ye kadar dayanan Polatlı İlçesi günümüzdeki önemine demir yolu hattının ilçe sınırlarından geçmesi ile kavuşmuştur. Sultan II. Abdülhamid Han döneminde şu anda Polatlı şehrinin yer aldığı araziden Anadolu Osmanlı Demiryolu hattının İzmit-Ankara bölümü geçirilmiştir. Bu istasyon ticari hayata büyük etki etmiştir. Yerli Müslüman halk ile Ermeni tüccarlar istasyon civarında inşa etmiş oldukları taş ve kerpiçten depolar vasıtasıyla ticaret yapmıştır. Polatlı çevresinde yetiştirilen tahıl ürünleri ve hayvanlar bu istasyon aracılığıyla nakliye edilmiştir. Polatlı Şehri Osmanlı Devleti döneminde Ankara Salnâmeleri'nde Polatlı İstasyonu, "İhracat İskelesi" adıyla geçmektedir. İstasyon civarında kısa bir zaman içerisinde Ermeni ve Müslüman tüccarların yaptıkları depolar ile günümüz Polatlı Şehri'nin bir nevi temelleri atılmıştır (Erdoğan, 2013:175).

1892'de Polatlı İstasyonu hizmete girdiğinde, istasyon civarında Menteşe (bugünkü ismiyle Zafer), İstiklal mahalleleri ile demiryolu hattınca uzanan sahada yerleşim bulunmaktadır. Polatlı ise Sivrihisar'a bağlı olan bir köy yerleşmesidir. (Akpamuk, 1989:29). 1904 yılında Karahamzalı, Abdülkerim ve Polatlı'nın köyleri Sivrihisar'dan alınarak Haymana'ya bağlanmıştır. Yine aynı yıl Sarıoba, Gençali ve Kargı gibi köylerde Beypazarı'na bağlı duruma getirilmiştir (Özalp, 1961:14). Günümüzde bu köyler Polatlı İlçesi'ne bağlı köy yerleşmeleridir. Cumhuriyet'in ilan edilmesinden önceki ve ilanından sonraki yıllarda Polatlı İstasyonu idari manada Haymana Kazâsı'na bağlı bulunmaktadır. Ancak 1908 yılında kurulmuş olan Polatlı Belediye Dairesi'nin Milli Mücadele Dönemi'nde hizmetlerini sürdürdüğüne dair herhangi bir belgeye rastlanılmamıştır (Erdoğan, 2013:246).

İnşa edilen Polatlı İstasyonu'nun hizmete sokulmasının ardından kısa bir süre geçmesinden sonra Polatlı Belediye Dairesi'de kurulmuştur ve başına bir heyet getirilmiştir. Bu istasyon aracılığıyla tarımsal ürünler, yün, canlı hayvanlar ve gazdan 1908 senesinde Polatlı Belediye Dairesi 2.165 kuruşluk bir kazanç sağlamıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî, DH.MKT, 108/1007-01). Daha sonra Ankara Valiliği ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde istasyon

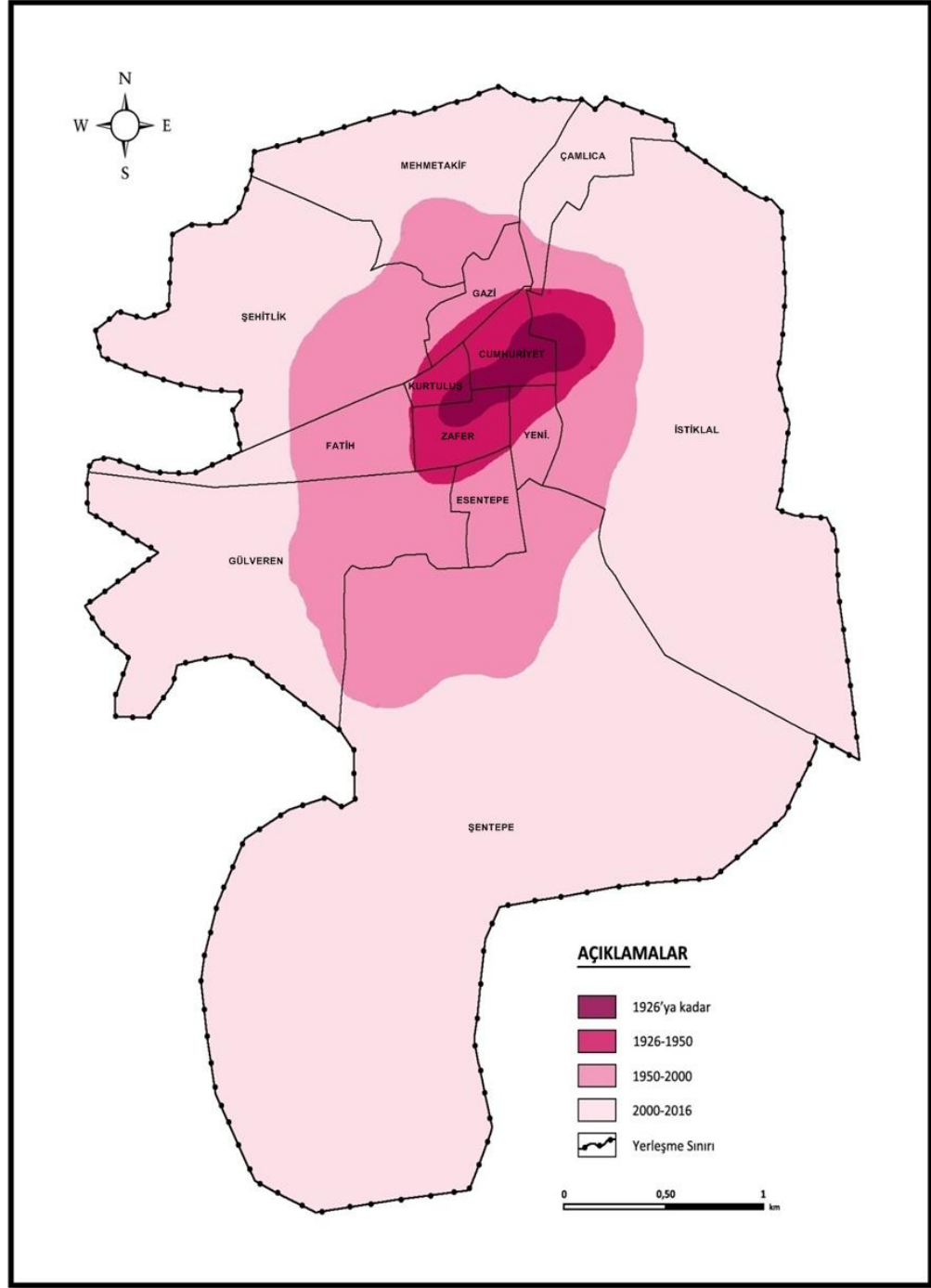
civarında tiftik, yapağı ve zahire alım-satımı yapan tüccar sayısında ciddi bir artış olması nedeniyle nizam ve intizamın devamlılığının olması için bir belediye teşkilatı kurulduğunu beyan etmiştir (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi, DH.MKT, 108/61007-04). 1927 yılı itibariyle Polatlı Şehri'nin merkezinde Zafer ve İstiklal adında iki mahallesi bulunmaktaydı. Bu iki mahalle ise 91 hane ve 420 nüfusu bünyesinde barındırmaktaydı. Sahip olduğu bu özellikler ile Polatlı yerleşmesi o dönemde bir kasaba yerleşmesi olarak nitelendirilebilir (Erdoğan, 2013:251). Milli Mücadele yıllarında Polatlı askeri bakımdan çok büyük bir rol oynamıştır. Gerek halkın vermiş olduğu destek olsun; gerekse burada bir karargah kurularak düşman kuvvetlerine karşı bir savunma hattı oluşturulması olsun hepsi mücadelenin kazanılması bakımından önemli faktörler olmuştur. Savaş sonrasında maddi ve manevi olarak adeta bir harabe görünümünde olan Polatlı, Ankara'nın başkent olmasından sonra ayrı bir öneme sahip olmuştur.

1.2. 1926-1950 Döneminde Polatlı

Milli Mücadele'nin sona ermesinin ardından tüm Anadolu maddi ve manevi anlamda büyük hasarla bu savaştan çıkmıştır. Savaşın ardından bir dizi yenilik yapılmıştır.

Bunların başında 15 Ekim 1923 tarihinde Ankara'nın başkent ilan edilmesi gelir. Coğrafi konumu ve savaş zamanında üstlenmiş olduğu rol sebebiyle Ankara başkent yapılmıştır. Ankara'nın başkent olması ile birlikte şehrin hem kendi merkezi hem de bağlı bulunan yerleşmelerin çehresi değişmeye başlamıştır.

Bu durum Polatlı'yı da etkilemiştir. Ankara'nın başkent olmasının ardından 29 Ekim 1923 tarihinde de Cumhuriyet ilan edilmiştir. Tüm bu gelişmelere bağlı olarak Polatlı şehrinin gelişimi de hızlanmıştır. Cumhuriyet'in ilan edilmesinden önce Polatlı şehri kayıtlarda "Polatlı İstasyonu" olarak geçmekteydi. İdari olarak ise Haymana Kazası'na bağlı bir köy yerleşmesidir (Erdoğan, 2013:246). Ankara şehir merkezine olan yakınlığı ve sürekli artış gösteren nüfusu ile Polatlı 31 Temmuz 1926 yılında ilçe merkezi yapılmıştır. Bu kararın alınmasında dönemin İçişleri Vekaleti'nin emirleri doğrultusunda; tren yolu güzergahında yer alan ve belirli bir nüfus sayısına erişmiş yerleşmelerle ilgili kararlar etkili olmuştur (Akpamuk, 1989:31).

Harita 4: Polatlı Şehrinin Mekansal Gelişim Haritası

Kuruluş evresinde istasyon ve çevresindeki alan şehir merkezi olarak belirlenmiştir. Bu alan ise İstiklal ve Menteşe (günümüzdeki Zafer) adında iki mahalleye denk gelmektedir. 23 Mart 1927 Polatlı Nüfus Memurluğu kayıtlarına göre bu iki mahallede 91 hane 420 kişi bulunuyordu. 1. Dünya Savaşı'nın yeni son bulmuş olması ve Kurtuluş Savaşı'nın da bizzat bu topraklar üzerinde gerçekleşmesi nüfusun az

oluşunda etkili olmuştur. Ayrıca Polatlı'nın yeni kurulmuş bir yerleşme olması ve dönemin sağlık koşulları da yine nüfus üzerinde etkisini göstermiştir.

Menteşe (Zafer) Mahallesi'nin ilk yerleşilmiş olan kısımlarında tek katlı toprak veya üstü boyanmış kerpiç eski konutlar görülmektedir. Bu konutların büyük kısmında tuvaletler dışarıdadır. Konutların genel görünümü ise düzensizdir. Şehrin en eski yerleşim alanı olan bu sahada o dönemde sokaklar toprak yollardan oluşmaktaydı. Demiryolu civarında konutların şekillerinde, kat sayısında ve yapı malzemelerinde değişim görülmektedir. Şehrin kuzeyine doğru gidildikçe geleneksel tarzda inşa edilen konutlar ile modern tarzda inşa edilen betonarme konutlar yan yana görülebilmektedir (Akpamuk, 1989:32).

1940 yılında yapılan sayıma göre şehir nüfusu 3975 kişiye ulaşmıştır. 5 yıllık süreçte nüfus %31.4 (952 kişi) artmıştır. 1936 yılında, günümüzde Gazi Mahallesi olarak bilinen alanda Toprak Mahsulleri Ofisi'nin silolarının yapımı için işçi getirilmesi nüfus artışında göz önünde bulundurulmalıdır. 1940-1945 arasında nüfus 7386 kişi olmuştur. Nüfus artışı bu dönemde %85.8 (3411 kişi)'dir. Ülkemiz doğrudan II. Dünya Savaşı'na girmemiş olmasına rağmen bu savaş için asker göndermiştir. Tüm ülke genelinde sayımlarda nüfus azalması söz konusu iken Polatlı'da bu durum söz konusu olmamıştır. Bunun sebebi ise 1941 yılında İstiklal Mahallesi'nde Polatlı Topçu Okulu Binaları ile Cumhuriyet Mahallesi'nde Polatlı Tren İstasyonu binasının yapımına başlanmasıyla şehre işçi göçünün olmasıdır.

Askeri bir okulun yapılması, doğal nüfus artışı, inşa edilen yapılarda gerek duyulan iş gücü için gerçekleşen göç ve sağlık koşullarındaki iyileşmeler 1940-1945 yılları arasında meydana gelen artışın ana sebepleridir. 1938 yılında Polatlı Şehri'nde ortaya çıkan sıtma salgını 1945 yılına gelindiğinde İlçe Hükümet Tabipleri tarafından engellenmiştir (Polatlı 60. Yılda İlçe Yıllığı 1986:65). Dönemin ölümcül hastalıklarından olan sıtmanın engellenebilmesi sağlık koşullarının geliştiğinin göstergesidir.

Belirtilmesi gereken bir diğer husus ise Cumhuriyet'in ilanından 1950'ye kadar olan dönemde, şehrin kuruluş ve gelişmesinde sanayileşmenin göze çarpan bir etkisi yoktur. O dönemde Türkiye'nin genelinde olduğu gibi Polatlı'da da sanayi faaliyetleri düşük düzeydedir.

1.3. 1950-2000 Yılları Arasında Polatlı

1950 yılından itibaren ülke genelinde bir kalkınma programı uygulanmaya başlanmıştır (Doğanay, 1994:150). Bunun yanında Türkiye’de özellikle 1950’lerden sonra hızlı bir sanayileşme meydana gelmiştir. Bu sanayi tesisleri ise ana hatlarıyla şehir merkezleri veya merkeze yakın kırsal alanlarda kurulmuştur. Ayrıca kırsal alanlarda meydana gelen aşırı nüfus artışı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan toprak azlığı sebebiyle kır nüfusu şehre doğru göç etmişlerdir (Tümertekin, 1973:3).

Tablo 1: Polatlı Şehrinin Yıllara Göre Nüfus Değişimi (1927-2015)

Sayım Yılı	Nüfus	Artış Miktarı (kişi)	Yıllık Ortalama Artış Hızı (%)
1927	420	-	-
1935	3023	2603	77,4
1940	3975	952	6,2n b
1945	7386	3411	17,1
1950	10312	2926	5,6
1955	16238	5926	11,4
1960	20169	3931	4,8
1965	22558	2389	2,3
1970	32326	9768	8,6
1975	35267	2941	1,8
1980	43530	8263	4,68
1985	52737	9207	4,2
1990	60158	7421	2,8
2000	79992	19834	3,2
2015	102430	22438	3,4

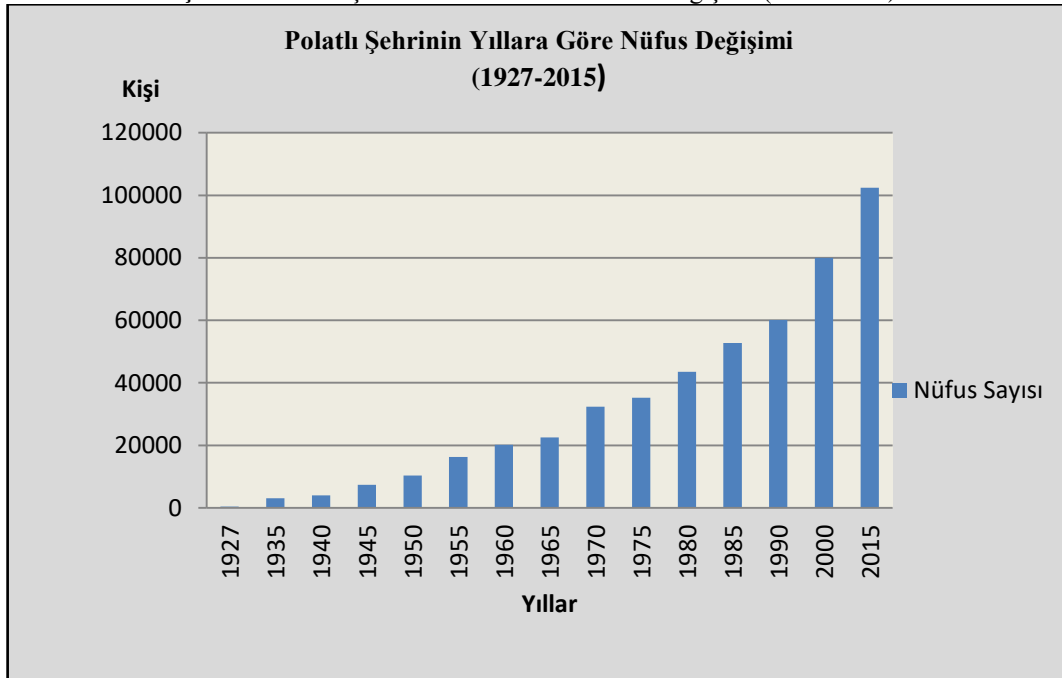
Kaynak: TÜİK Nüfus Sayım İstatistikleri

Başkentlik olgusuna sahip, hizmet fonksiyonları gelişmiş olan Ankara Şehri ile karayolları bağlantısı ile kavşak noktası özelliği gösteren Eskişehir arasında bir köprü vazifesi görmesi, tarımsal fonksiyonunun önemi, köyden şehre göçlerin artışıyla artan şehirselleşme nüfusu ve askeri fonksiyonun şehir hayatını etkilemesi; tarım ve askeriye fonksiyonu 1950 ve sonrasında Polatlı Şehri'nin karakteristik özelliği haline gelmiştir (Foto 1) (Akpamuk, 1989:36).

Polatlı Şehri'nin 1950 Genel Nüfus Sayımı verilerine göre nüfusu 10312 kişidir. Beş yıl sonra yapılan sayıma göre 1955'te nüfus 16238 kişiye çıkmıştır. Nüfus %57.4 (5926 kişi) oranında artmıştır (Tablo 1-Grafik 1). 1950 yılında başlayarak 1953 yılına kadar süren dış alımın serbest bırakılmasının etkisiyle ithalat ve ihracat hacminde artışlar olmuştur. Marshall Planı'nın etkisiyle tarımda makineleşme hız kazanmıştır. Ayrıca merkezden gerçekleştirilen yatırımların sayısında artış olmuştur. Tüm bu etkenler kırsal nüfusun şehirlere yönelmesine sebebiyet vermiştir (Ankara İl Yıllığı, 1973:47). Nüfus artışı ile birlikte şehrin mekansal gelişimi de hız kazanmıştır. 1955 yılında ilk kez yapılan imar planına göre şehrin mahalle sayısı altıya yükselmiştir. Tren istasyonu ve Ankara-Eskişehir Karayolunu merkez alarak yön tayini yaptığımızda bu mahalleler; istasyonun kuzeyinde Gazi, güneyinde Cumhuriyet, Zafer, güneybatısında Kurtuluş, güneydoğusunda İstiklal ve karayolunun güneyinde Yenimahalle'dir.

Ana hatlarıyla şehrin 1950'den sonraki dönemi planlı dönem olarak kabul edilmektedir. Polatlı ile ilgili ilk şehir planı 1955 yılında yapılmıştır. Bu dönemle birlikte 2000 yılına kadar hem mahalleleri kendi içerisinde büyüyerek gelişmiş hemde nüfus ve konut artışına bağlı olarak yeni mahalleler ortaya çıkmıştır.

Şekil 1: Polatlı Şehrinin Yıllara Göre Nüfus Değişimi (1927-2015)

Kaynak: TÜİK Nüfus Sayım İstatistikleri

1961 yılından başlayarak 1970 yılına kadar ülkemizden, başta Almanya olmak üzere Batı Avrupa ve İskandinav ülkelerine doğru işçi göçleri gerçekleşmiştir (Koçak-

Terzi, 2012:172-173). Bu zaman aralığında gerçekleşen göçler Polatlı'yı da etkilemiştir. 1960 yılında şehrin barındırmış olduğu nüfus sayısı 20169'dur ve mahalle sayısı Şehitlik ve Gülveren mahallelerinin eklenmesi ile 8 olmuştur. Şehirde 1965'te nüfus %11.8 (2389 kişi) artmış ve 22558 kişi olmuştur. 1965-1970 arasında %43.3 (9768 kişi) artarak 32326 kişiye ulaşmıştır. 1965'lerden sonra Polatlı Topçu Okulu'nun öğrenci kapasitesinin artmasının şehirde erkek nüfus artışında etkisi vardır. 1970 yılı nüfusunun %56.8'i (18392 kişi) erkek ve %43.2'si (13934 kişi) kadın nüfustan oluşmaktadır.

1970-1975 döneminde nüfus %9.09 (2941 kişi) artarak 35267 kişi olmuştur. Bu dönemde Esentepe ve Fatih mahallelerinin kurulmasıyla mahalle sayısı 11 olmuştur. Ayrıca şehirde dört adet un fabrikası kurulmuştur ve işçi istihdamı meydana gelmiştir. 1923-1990 yılları arasında ülkemize mübadele sebebiyle Balkanlar'da yaşamakta olan yurttaşlarımız getirilerek çeşitli yerlere yerleştirilmiştir. 1950-1975 yılları arasında Bulgaristan'ın Yanbolu yerleşmesinden getirilen “muhacir” olarak tanımlanan vatandaşlar Polatlı Şehir merkezine yerleştirilmiştir. Mübadele ile şehir merkezine 73 hane 254 kişi getirilmiştir (Sarıay, 2001: 384). Yani 1950 ile 1975 yılları arasında geçen zamanda Polatlı nüfusunun şekillenmesinde, ülke içinde gerçekleşen kırdan kente göç, ülkemizden yurt dışına gerçekleşen işçi göçü, şehirde etkisi artan Topçu Okulu'nun askeri öğrenci sayısı, mübadele ile ülkemize gelen muhacirler ve doğal nüfus artışı etkili olmuştur.

1980'de şehrin nüfusu 43530'dur. Nüfusun %56.5'i (24612 kişi) erkek ve %43.5'i (18918 kişi) kadındır. 1976 yılında İstiklal Mahallesi sivil yerleşime kapatılarak tamamen askeri alan haline getirilmiştir. Bu nedenle 1980 yılında şehrin mahalle sayısı 10'a düşmüştür. 1985'de ise %21.1'lik (9207 kişi) artış göstermiştir ve 52737 kişi olmuştur. 1981 yılında günümüzde İstiklal Mahallesi sınırlarında kalan ORS Rulman Fabrikası'nın kurulması şehir içerisinde yeni bir istihdam alanı oluşturmuştur.

1990 yılı TÜİK istatistiklerine göre şehir nüfusu 60158 kişidir. 2000 yılı genel nüfus sayımına göre ise şehir nüfusu 79992'dir. 1990-2000 periyodunda nüfus artışı %32.9 (19834 kişi) oranındadır. Yıllık nüfus artış oranı ise %3.2'dir. Bu süreçte şehrin sanayi fonksiyonunun kuruluş aşamasından artık gelişme aşamasına geçmiş olması ve sanayi fonksiyonunun istihdamının artması etkilidir. 1995 yılında kurulan Organize Sanayi Bölgesi şehir nüfusunu istihdam etmekle birlikte dışardan nüfusta çekmiştir. Bu durum ayrıca 1960'lı yıllarda gelişim göstermeye başlayan hizmet fonksiyonunun gelişmesini daha da hızlandırmıştır.

1.4. 2000'den Günümüze Polatlı

2000-2015 dönem aralığında Polatlı Şehir nüfusu 102430 kişi olmuştur. 15 yıllık bu periyotta nüfus artışı %28.0 (22438 kişi) oranında artmıştır. Yıllık artış oranı ise %3.4'tür. 1976 yılında İstiklal Mahallesi'nin askeri alan olarak kullanılarak sivil yerleşimine kapatılmasıyla birlikte şehrin mahalle sayısı 10'a düşmüştür. 2007 yılı kayıtlarına göre şehrin mahalle sayısı geçen süre içerisinde değişmemiştir. Polatlı 2007 yılında 10 mahalle, 1 belde ve 93 köy yerleşmesinin idari merkezi konumundaydı. 2009 yılı Ocak ayı itibariyle 5747 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nda meydana gelen değişiklikler ile Polatlı'ya bağlı bazı köyler ve Temelli Beldesi, Sincan İlçesi'ne bağlanmıştır. 2013 yılında Polatlı'nın şehirsal alanında 12 mahalle ve kırsalında ise 82 köyü bulunmaktaydı. Günümüzde ise Polatlı Şehri 13 mahalleye sahiptir. İlk düzenli nüfus sayımı verilerine göre 1927 yılında 91 hane ve 420 nüfusa sahip olan ve bir kasaba hüviyetinde olan Polatlı Şehri zamanla almış olduğu göçler ile 1975 senesine ulaşıldığında 35.267 nüfusa sahip bir şehir merkezi olmuştur. Günümüzde TÜİK tarafından belirlenmiş olan 2015 yılı ADNKS verilerine göre şehrin nüfusu 102430 kişidir.

300

Özellikle nüfus artışı ilk kurulan mahallelerden olan Zafer, Kurtuluş ve Cumhuriyet mahalleleri ile yakın zamanda kurulan Fatih ve Yenimahalle mahallelerinde meydana gelmiştir. Bu durum şehrin gelişim yönünün ve hangi mahallelerin daha fazla yapılaştığını bize göstermektedir (Foto 2-3).

1995 yılında Eskişehir yolu üzerinde kurulan Organize Sanayi Bölgesi Fatih Mahallesi'ndeki nüfus ve konut yoğunluğunu arttırarak şehrin batı yönünde gelişimini etkilemiştir. Kuruluşu itibariyle tarımsal fonksiyona sahip olan Polatlı, 1950'lerden itibaren ülke genelindeki sanayileşme hareketi ile birlikte gelişimini hızlandırmıştır. 1960'lardan itibaren sanayi ve hizmet fonksiyonları tarım fonksiyonuna nazaran daha belirgin hale gelmiştir. Şehrin kuruluş ve gelişiminde demiryolu hattının ve Ankara-Eskişehir Karayolu'nun payı oldukça büyüktür. Şehrin halen en yoğun nüfuslu alanları demiryolu ve karayolu hattını takip etmektedir. Şehrin ulaşım fonksiyonu, 2011 yılında Türkiye'nin ilk yüksek hızlı tren garının Polatlı'da açılmasıyla büyük bir gelişme sağlamıştır.

Bu tarih itibariyle Konya ve Eskişehir'e çok kısa sürede ulaşım imkanı oluşmuştur. 2013 yılından itibaren ise İstanbul seferlerinin de başlamasıyla Polatlı'nın ulaşım fonksiyonu sebebiyle olan merkeziyeti oldukça önem kazanmıştır. Şehir, sahip

olduğu nüfus ve şehirselle fonksiyonları ile başkent Ankara'nın en önemli şehirlerinden birisi konumuna gelmeye başlamıştır.

2. Şehirselle Fonksiyonların Dağılışı ve Şehir İçi Arazi Kullanımı

Şehirlerin en mühim özelliklerinden bir tanesi de sahip olduğu şehirselle fonksiyonlardır (Karaboran, 1989:88). Şehir yerleşmeleri yapısı itibariyle kendi nüfusu ile birlikte yakın ve uzak çevresinde yer alan nüfusa da hizmet sunabilme yetisine sahip fonksiyonel özellikleri bünyesinde barındırır. Ekonomik, kültürel, sağlık, idari vb. olan bu fonksiyonel özelliklerin etkisi ile çevresindeki köy, kasaba ve başka şehirler ile irtibat halindedir. Şehirler yakın çevresini etki altına alırken, daha büyük şehirlerde o şehri etkisine alır. Şehrin sahip olduğu fonksiyonların değişimine veya gelişimine bağlı olarak etki sahası da değişim gösterebilir. Bu sayede şehrin fonksiyonel özellikleri birbirine etki eder ve tamamlar (Yazıcı, 1995:200).

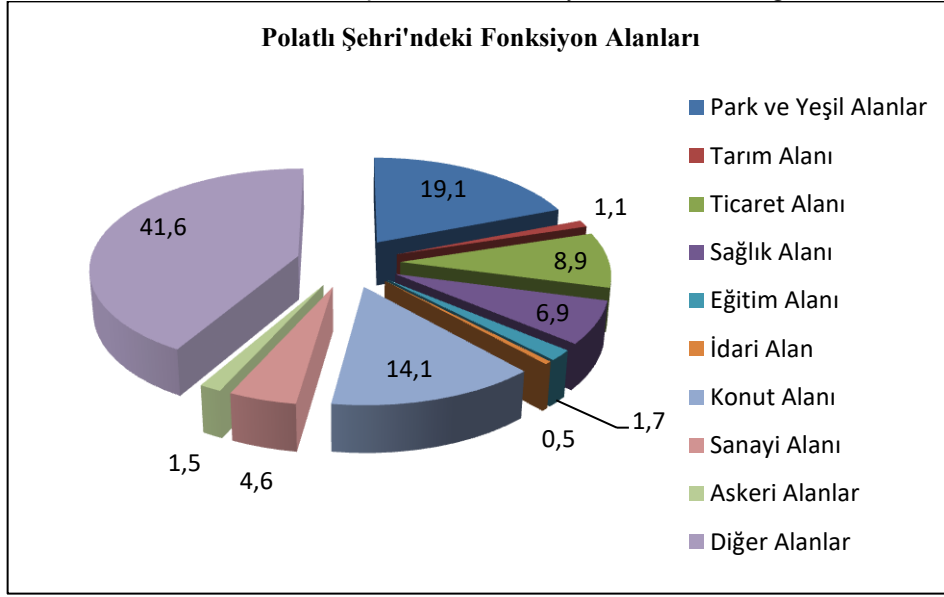
Tablo 2: Polatlı Şehri'nde Fonksiyonel Arazi Kullanımı

Fonksiyon Türü	Alanı (Ha)	%'si
Park ve Yeşil Alanlar	471.5	19.1
Tarım Alanı	26.6	1.1
Ticaret Alanı	221.1	8.9
Sağlık Alanı	170.0	6.9
Eğitim Alanı	43.9	1.7
İdari Alan	14.0	0.5
Konut Alanı	344.4	14.1
Sanayi Alanı	112.8	4.6
Askeri Alanlar	36.8	1.5
Diğer Alanlar	998.2	41.6
Toplam	2439.3	100

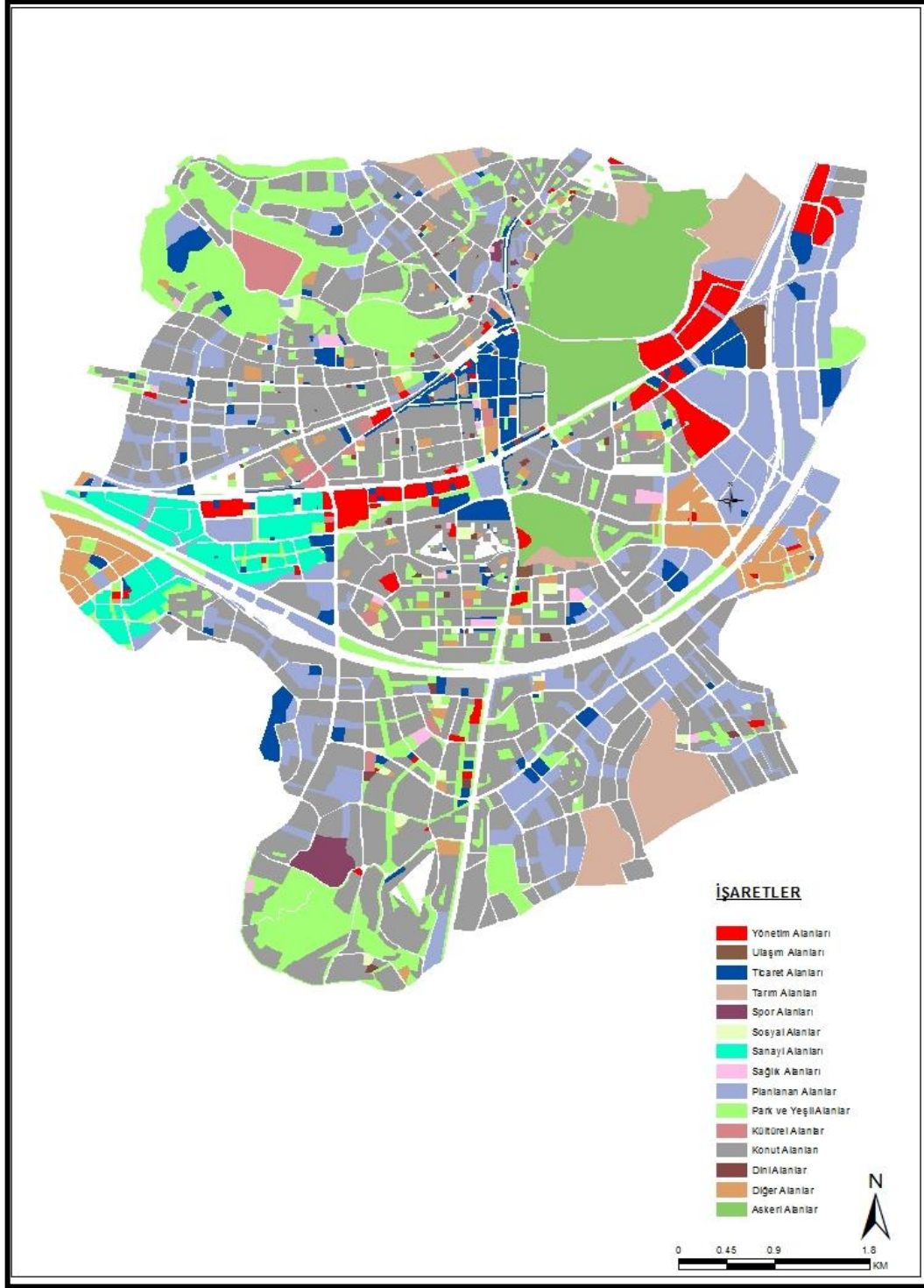
Kaynak: Polatlı Şehri 1/5000 Ölçekli İmar Planı ve Açıklama Raporu

Planlı şehir yerleşmelerinin belirli bir plana sadık kalarak fonksiyon alanlarına ayrılmaktadır (Harita 5). Fakat bu alanları sınırlarını tam bir şekilde ayırt etmek oldukça güçtür. Bu durum bir bina bünyesinde farklı fonksiyonlara hizmet eden konutların mevcut olmasından kaynaklıdır. Buna ek olarak ise birbirinden farklı amaçlara hizmet eden konutların bir araya gelmiş olduğu alanları tespit etmek mümkündür (Özay, 2002:130). Polatlı şehrinin güncel sınırları 3959.9 ha.'lık bir alan üzerindedir. İmar planı yapılmış fakat henüz öneri durumunda olan alanları bu rakam içerisinde ayırdığımızda 2439.2 ha.'lık bir şehirselle alan içinde kalmaktadır. Şehirdeki mevcut arazilerin % 19.1'i park ve yeşil alanlara, % 14.1'i konut alanlarına ayrılmıştır.

Grafik 2: Polatlı Şehri'ndeki Fonksiyon Alanlarının Dağılımı

Kaynak: Polatlı Şehri 1/5000 Ölçekli İmar Planı ve Açıklama Raporu

Harita 5: Polatlı Şehri'nde Fonksiyonel Arazi Kullanımı Haritası

Mehmet Akif ve Şehitlik Mahalleleri park ve yeşil alanların en geniş yer kaplamış olduğu mahalli yerleşmelerdir. Bu iki mahalle dışında diğer tüm mahallelerde de park ve yeşil alanlar yer almaktadır. Spor, arkeosit, mezarlık ve boş arsalar % 41.6, tarım alanları % 1.1, ticaret alanları % 8.9, sağlık alanları % 6.9, eğitim alanları % 1.7, idari alanlar % 0.5, sanayi alanları % 4.6 ve diğer alanlar % 43.1'lik bir orana sahiptir

(Tablo 2-Grafik 2). Güncel arazi kullanımında en dikkat çekici husus bir tarım yerleşmesi olarak kurulan ve tarımsal çerçevede gelişme göstermiş olan şehrin günümüzde tarımsal aktivitelerinin şehir merkezinden, kırsal kesimlerine doğru kaymasıdır. Dolayısıyla şehrin ekonomik hüviyetinin artık değişmeye başlamıştır. Tarımsal alanlar şehrin uç noktalarında parçalar halinde kalmıştır. Şentepe, Esentepe, İstiklal, Çamlıca ve Mehmet Akif mahallelerinde tarımsal alanlar varlığını koruyabilmiştir.

2.1. Ticaret Alanları

Şehir arazisinin % 8.9'u (221.1 ha) ticaret fonksiyonuna bağlı faaliyetlere ayrılmıştır. Şehir merkezinde mevcut 2413 ticarethane vardır. Ticari fonksiyonların en fazla yoğunluk göstermiş olduğu alan Cumhuriyet Mahallesi'dir. Ticarethaneler mahalle içerisinde kuzey-güney ve doğu-batı istikametinde uzanmakta olan cadde ve sokaklarda bir arada toplanmıştır.

Bir arada yer almalarında en önemli faktör demiryolu ulaşımının varlığı, idari alanlar ile yakınlığıdır. Şehir merkezinin ilk yerleşim alanlarında yer alan binalarda kısmen tüm katlarında kısmen de binaların alt katlarında yer alan dükkanlarda ticarethaneler yer almaktadır. 2009 yılında faaliyete sokulmuş olan PERPA iş merkezi, otopark ve kapalı pazar alanı ticari hayata ayrı bir canlılık kazandırmıştır. Halen yapımına devam edilmekte olan Şentepe Mahallesi'ndeki kapalı pazar alanının da faal olması ile şüphesiz ticaret faaliyetlerinin çehresi değişecektir.

Foto 4: Atatürk Caddesi Üzerinde Bitişik Nizam İnşa Edilmiş Binalar

2.2. Konut Alanları

Araştırma sahasında park ve yeşil alanlardan sonra %14.1 (344.4 ha) ile en fazla alana konutlar sahiptir. 2015 yılı verilerine göre 31614 daire yer almakta idi. Bu bilgi kapsamında şehir içerisinde hektara düşen daire sayısı 12.9'dur. Şehir merkezini kurulum alanının genel itibariyle eğimli olmaması ve engebe teşkil etmemesi ayrıca şehrin hızla artan nüfusu çok katlı konut yapımına yöneltmiştir. Konut yoğunluğu şehrin çekirdeği olarak tabir edebileceğimiz ilk yerleşim alanından kenarlara doğru bir yayılım göstermektedir. Bu yerleşim alanında yer almakta olan yapılar arası mesafe oldukça az hatta bir başka deyişle genel itibariyle bitişik nizam olarak inşa edilmişlerdir (Foto 4). Binaların kendisine ait yeşil alanlar yok denecek kadar az olsa da zaten şehir genelinde yeşil alanlar en fazla paya sahip alanlardır.

Şehir planlaması içerisinde mevcut konut alanlarına ait arazi 344,4 ha'dır. Bu alan toplam planlaması yapılmış şehir alanı içerisinde %14.1'e tekabül etmektedir. Planlaması yapılmış fakat henüz faaliyete geçirilmemiş olan konut alanı ise 1224.5 ha'lık alandır. Yani şehrin hızlı artan nüfus ihtiyacına cevap verebilmek adına konut yapımı büyük önem taşımaktadır ve planlamalarda bu çerçevede yapılmaktadır. Araştırma sahasında ilk yerleşim alanlarının planlaması birim alandan maksimum verim mantığıyla yapılmıştır. Konutlar oldukça birbirine yakın ve sıkışık durumdadır. Ancak planlamaları yeni yeni faaliyete geçirilmekte olan mahallelerde bu durum söz konusu değildir. Genel itibariyle site tarzında konut yapımı yaygınlaşmıştır ve yapılan bu konutlar yeşil alan, çocuk parkı gibi kısımlarını kendi bünyesinde barındırmaktadır (Foto 5).

Foto 5: Şehitlik Mahallesi'nde Modern Planlamaya Uygun Konut Örneği

2.3. Resmi Kurumlara Ait Alanlar

Polatlı'da resmi kurumlara ait alanlar 14.0 ha'dır ve genel alanlar içerisindeki payı % 0.5'tir. Bu rakam içerisinde yer alan kurumlar, ulaşım olanaklarının birbiri ile entegre olduğu yerlerde kurulmuşlardır. Cumhuriyet, Kurtuluş ve Fatih mahallelerini idari kurumların yer aldıkları saha olarak belirtmemiz mümkündür.

Fatih Mahallesi, Atatürk Caddesi'nde yer alan Hükümet Konağı bünyesinde Polatlı Sosyal Güvenlik Merkezi, İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, İlçe Emniyet Müdürlüğü, Mal Müdürlüğü, Kadastro Şefliği gibi kurumlar ve tabiki Polatlı Kaymakamlığı bulunmaktadır. Bunların haricinde Zafer Mahallesi, Turan Caddesi'nde İlçe Halk Kütüphanesi, Mehmet Akif Mahallesi'nde ASKİ Polatlı Bölge Müdürlüğü ve Cumhuriyet Mahallesi'nde Polatlı Müftülüğü gibi kurumlar bulunur.

İdari kurumlar arasında şehrin yönetim ve planlamasını sağlayan Polatlı Belediyesi'nin yeri ayrıdır. Fatih Mahallesi'nin komşusu olan Kurtuluş Mahallesi, Adnan Menderes Caddesi üzerinde oldukça merkezi bir lokasyon üzerindedir. 2 katlı bir bina içerisinde belediye faaliyetleri yürütülmektedir.

2.4. Sanayi Alanları

Sanayileşme kelimesini herhangi bir ülke veya bölge için ekonomik ve toplumsal yapı manasında birçok köklü değişim anlamında ele alacak olursak, sanayi faaliyetlerinin arz etmiş olduğu önemi daha net bir şekilde kavrayabiliriz. Sanayi

faaliyetlerini bir alan içerisinde kesin ve net çizgiler şeklinde ifade etmek güçtür. Fakat imalatın yoğunluk göstermiş olduğu sahaları sanayi bölgesi olarak belirleyebiliriz (Tümertekin, Özgüç, 2009: 397-401). Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkışı ile birlikte şehirleşme olgusu da başka bir boyut kazanmıştır. Hızlı bir gelişim evresine geçen sanayi faaliyetleri için daha geniş alanlar ihtiyacı ortaya çıkarken, aynı zamanda doğal çevrenin korunması gerektiği idrak edilmiştir. Netice itibarıyla sanayi faaliyetleri şehir dışında kalacak şekilde konumlandırılmıştır (Özdeş, 1974:129). Polatlı Organize Sanayi Bölgesi'nin şehrin 12 km. dışında kurulması bunun en güzel örneğidir.

Şehirde sanayi faaliyetleri için kullanılmakta olan alan şehir arazisi içerisinde % 4.6'lık (112.8 ha) bir paya sahiptir. Bu alanların ise % 2.1'i (51.6 ha) Gülveren Mahallesi'nin kenar kesiminde bulunan Küçük Sanayi Sitesi'ne aittir. Geriye kalan % 2.5'lik (61.2 ha) alan fabrika üretimi yapan tesisleri barındırmaktadır. Bu alanda yine Gülveren Mahallesi'nde batı sınırında yer almaktadır. Polatlı İlçesi'nde bulunan Polatlı Organize Sanayi Bölgesi şehir merkezi dışında kırsaldadır. Sanayi üretimleri şehir ekonomisinde oldukça önemli bir yere sahiptir.

2.5. Parklar ve Yeşil Alanlar

Şehir içi arazi dağılımında % 19.1 ile (471.5 ha) en büyük pay park ve yeşil alanlara aittir. Park ve yeşil alanlar içerisinde Kurtuluş Mahallesi'nde yer alan Necip Fazıl Parkı 2 etap halinde inşa edilmiştir ve en geniş kurulum alanına sahiptir. 18500 m² kurulum alanına sahip park, yeşil alan olarak şehir merkezinde yer almasının yanı sıra içerisinde sergilenen eski tarım ürünleri ile de açık hava müzesi olarak da nitelendirilebilir. Necip Fazıl Parkı haricinde şehirde 27 adet park bulunmaktadır.

2.6. Diğer Fonksiyon Alanları

Şehirdeki diğer fonksiyon alanları; kültür alanları, sağlık alanları, dini alanlar, mezarlık gibi alanlardır. Bu diğer alanların miktarı 1233.8 ha (%52.8)'dir. Eğitim fonksiyonunun şehir bünyesinde sahip olduğu alan % 1.7'lik (43.9 ha) bir paya tekabül etmektedir. Bu oran içerisinde Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi ile diğer eğitim kurumları bulunur. Eğitim kurumlarının dağılımında, ulaşım olanakları birincil etken olmuştur. İlköğretim düzeyinde en fazla öğrenciye sahip olan 13 Eylül Ortaokulu Cumhuriyet Mahallesi Selçuk Caddesi üzerinde yer alırken, ortaöğretim düzeyinde en fazla öğrenciye sahip olan Polatlı Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Fatih Mahallesi Atatürk Caddesi üzerinde yer almaktadır. Her iki eğitim kurumunun da fazla öğrenci

sayısına sahip olmasında alternatifli ulaşım imkanlarına sahip olması etken olmuştur. Şehir içi banliyö treni duraklarına yakınlıkları ve toplu taşıma araçları güzergahlarına yakın olmaları öğrenci ulaşımında kolaylaştırıcı olmuştur. Sağlık fonksiyonu için ayrılmış olan alanlar % 6.9 (170.0 ha) ile hatırı sayılır bir pay sahibidir. Sağlık alanları içerisinde 65000 m² ile yeni devlet hastanesi büyük önem teşkil etmektedir. Polatlı Şehri'nin hali hazırda imar planlaması yapılmış olan alanlar toplamı 3959.9 ha'dır. Fakat mevcut alanların % 61.6'lık (2439.3 ha) bir kesiminde şehirleşme gerçekleşmiştir. Geriye kalan alanların planlaması ise yapılmıştır ve şehirleşme kapsamında hızlı bir şekilde faaliyete geçirilme çalışmaları yapılmaktadır. Planlaması yapılmış bu alanlar içerisinde en büyük pay ise % 80.5 (1224.5 ha) ile konut alanlarına aittir. Genel olarak şehrsel karaktere sahip yerleşmelerde nüfusun fazlalığının konut alanlarının genişliğini etkilediği muhakkaktır.

Sonuç

Şehir coğrafyası metodolojisiyle ele alınan bu çalışmada Polatlı şehrinin mekânsal gelişimi ve şehir içi arazi kullanım pratikleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Şehir ve çevresinin fiziki ve beşeri coğrafyaya ait bir takım özellikleri, şehrin gelişimini etkilediğini belirtmek mümkündür. Şehrin kurulduğu alan hafif engebeli bir plato niteliği arz etmektedir. Kuruluş sahasının alüvyal topraklar olması gelişmesini kolaylaştırmıştır. Polatlı şehrinin kuzeyinde Basri Tepesi ve güneyinde Eskipolatlı Tepesi bulunmaktadır. Şehir bu tepelik alanların arasında fazla eğimli olmayan düzlük bir sahada yer almaktadır. Bu alan aynı zamanda Yukarı Sakarya Havzası'nın kuzey kesimine doğru yükseltisi artış gösteren Çayboyu Deresi'nin oluşturmuş olduğu alüvyon düzlüklerinden meydana gelmiştir. Şehir genel itibariyle yerleşmeye elverişli bir arazi üzerinde kurulmuştur. Şehrin önemli bir kısmının yerleşmiş olduğu sahada eğim % 5'in altında kalmaktadır. Yerleşmenin denizden yükseltisi 876 m.'dir. İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan şehirde bölgenin hakim iklim türü olan karasal iklim özellikleri hüküm sürmektedir.

Polatlı şehri çevresindeki yerleşmelerin temelleri eski bir antik şehir olan Gordion'dur. Şehir Gordion'un bir nevi yerine geçerek gelişmiştir. Tarihi geçmişi M. Ö. 3000 yılına (Eski Tunç Çağı) kadar uzanan Gordion ilçe merkezine 21 km mesafede yer alan Yassihöyük Köyü'nde Porsuk Çayı ile Sakarya Irmağı'nın kesişim noktasındadır. Günümüzde bir höyük yerleşmesi şeklinde varlığını korumaktadır. Tarihi kökleri Antik

çağlara kadar uzanan yerleşme Frigler, Persler, Galatlar, Romalılar, Oğuz Türkmen boylarına ev sahipliği yapmış ve Anadolu Selçuklu Devleti ile Osmanlı Devleti döneminde de varlığını devam ettirerek Cumhuriyet Türkiye'sine kadar ulaşmış ve günümüzde önemli yerleşim birimlerinden birisi haline gelmiştir. Şehrin ilk kuruluş yerine ait en eski tarihi kayıtlarda ise 1860 yılında şehrin 3 km. güneyinde bulunan Menteşe köyü olduğu ve bu tarihte bu köyde yaşayanların bugün Zafer Mahallesi olarak bilinen alana yerleştikleri anlaşılmaktadır. Şehrin çekirdeğini İstiklal ve Zafer mahalleleri oluşturmaktadır. Şehrin gelişimi ana hatlarıyla batıya doğru gerçekleşmektedir. İstiklal Mahallesi'nde yer alan askeri okul şehrin kuzeydoğuya doğru gelişimini sınırlandırmıştır.

Şehirde sürekli bir şekilde nüfus artışı meydana gelmiştir. En fazla artış 1927-1935 yılları arasında meydana gelmiştir. Nüfus % 619,7 (2603 kişi) artış göstererek 3023 kişiye ulaşmıştır. Bu dönemden sonra şehirde bir başka dikkat çeken nüfus 1940-1945 yılları arasında gerçekleşmiştir. Beş yıllık süreç içerisinde nüfus % 85,8 artarak (3411 kişi) 3975 kişiden 7386 kişiye yükselmiştir. Aynı dönemde yıllık ortalama nüfus artış hızı 17,1 ile en yüksek değere ulaşmıştır. Bu artış değerini sadece doğal nüfus artışı ile açıklamamız doğru olmayacaktır. Şehirde 1941 yılında Topçu Okulu binalarının ve 1942 yılında da Polatlı Tren İstasyonu binasının yapımına başlanması ile işçi istihdamı ve alınan göçler etkili olmuştur. Ülke genelinde İkinci Dünya Savaşı dönemini kapsayan 1940-1945 döneminde en yüksek artış hızına ulaşmış olması da istisnai örnek olarak gösterilebilir.

Ülkemizdeki 1950-1960 dönemindeki sanayileşme hareketleri şehrsel nüfus artışını tetiklemiştir. Nitekim araştırma sahasında da bu dönemin etkisini görebilmekteyiz. 1950-1960 yılları arasında nüfus % 95,5'lik bir oranla artış göstererek 10312 kişiden 20169 kişiye çıkmıştır. Artışın en önemli nedeni kırsal kesimden gelen göçler olmuştur. 1949 yılında Polatlı Numune Tarım İstihsal Kooperatifi'nin, 1995 yılı Aralık ayında ise merkezi Ankara olmak kaydıyla Polatlı Un Fabrikaları TAŞ'nin kurulmasına izin verilmiştir ve kısa süre içerisinde ilçe ziraat, ticaret ve sanayi merkezi olmuştur. Fakat 1960 yılını takiben ülke içinde ve ülke dışına gerçekleştirilen göçler nüfus artış hızında bir azalışa sebebiyet vermiştir. 1960-1965 yılları arasındaki 5 yıllık dönemde nüfus % 11,8'lik bir artış göstermekte olup 2369 kişi artmıştır. Bu oran yıllık bazda % 2,3 artış hızına tekabül etmektedir. Göç olgusunun etkisine rağmen nüfus artış hızı büyümeye devam etmiş ve 1965-1970 % 43,3'lük oranla 1960-2015 yılları

arasındaki en yüksek artış hızına ulaşmıştır. 1970-1975 döneminde ise nüfus artış hızı doğal sebeplerden ötürü tekrar azalma eğilimine girmiştir. Bu 5 yıllık dönemde nüfus % 9,09 oranında yıllık olarak ise % 1,8 ile 2941 kişi artmıştır.

Polatlı şehir nüfusunun 1980-2015 yılları nüfus artışını incelediğimiz zaman artış hızı değişkenlik göstermiş olsa da artış sürekli devam etmiştir. Özellikle tarımsal faaliyetlerin yanında şehir içerisinde artık sanayi kuruluşlarının da fazlaşması artışın sürekliliğinde etken olmuştur. Şehrin fonksiyonel özellikleri, tarım fonksiyonu bölümünde daha detaylı olarak inceleyeceğimiz tarımsal faaliyetler şehrin cazibe merkezi olmasını sağlamıştır. Tarımsal üretimin şehir alanları içerisinde paydası azalmasına karşın kırsalda hala önemli bir faaliyet olması ve üretilen ürünlerin yine şehir merkezinde satışa sunulması veya şehir merkezinden dağıtımına çıkması tarımsal faaliyetlerin önemini korumasına sebep olmuştur. Tarımsal ürünlerin dağıtımını hususunda da ulaşım imkanları bakımından gerek topografik açıdan gerekse karayolu ve demiryolu ulaşım imkanlarının iyi durumda olması birer etkidir. 1995 yılında şehir merkezine 12 km, E-90 karayoluna ise 2 km mesafede ve 270 hektarlık bir alanda kurulan Organize Sanayi Bölgesi'nin resmîyet kazanması ile ilçe başkent içerisinde cazibe merkezi haline gelmiştir. 2010'lu yıllara gelindiği zaman artan konut imkanları, yüksek hızlı tren gibi ulaşım olanakları, artan sanayi üretimleri gibi etkenler ile şehirleşme ve şehir nüfusu artışı ayrı bir ivme kazanmıştır.

Polatlı ilk kuruluş aşamasında tarımsal fonksiyonuna dayalı bir gelişim göstermiştir. Polatlı Tren İstasyonu'nun kurulması ve tarımsal üretim, Kurtuluş Savaşı sonrası Türkiye'sinde şehrin öne çıkmasını sağlamıştır. Şehir, öncelikli bir tarımsal üretim yerleşmesi olmakla beraber bahsi geçmekte olan istasyon ile birlikte aynı zamanda önemli bir alım satım merkezinde olmuştur. Yerleşme Coğrafyası dersleri genel öğretilerinden olan; hiçbir yerleşme tarımdan bağımsız gelişim göstermemiştir ve gelişim gösterse dahi tarımsal fonksiyonu varlığını devam ettirmiştir söylemi araştırma sahası içinde geçerlidir. Nitekim tarım fonksiyonu nüfusu kendisine çekmekle kalmamış aynı zamanda diğer fonksiyonlar içinde tetikleyici unsur veyahut bir temel olmuştur. 1950-1960 arasında sanayi fonksiyonu kapsamında ilk tesisler kurulmuştur. Ancak şehirde sanayi fonksiyonundaki asıl gelişim 1980'li yıllara tekabül etmiştir. Nihayetinde günümüzde şehirsiz fonksiyonlar içerisinde en fazla paya hizmet fonksiyonu sahip olmuştur.

Polatlı şehrinin güncel sınırları 3959.9 ha.'lık bir alan üzerindedir. İmar planı yapılmış fakat henüz öneri durumunda olan alanları bu rakam içerisinde ayırdığımızda 2439.2 ha.'lık bir şehirsal alanı oluşturmaktadır. Şehirdeki mevcut arazilerin % 19.1'i park ve yeşil alanlara, % 14.1'i konut alanlarına ayrılmıştır. Mehmet Akif ve Şehitlik Mahalleleri park ve yeşil alanların en geniş yer kaplamış olduğu mahalli yerleşmelerdir. Bu iki mahalle dışında diğer tüm mahallelerde de park ve yeşil alanlar yer almaktadır. Spor, arkeosit, mezarlık ve boş arsalar % 41.6, tarım alanları % 1.1, ticaret alanları % 8.9, sağlık alanları % 6.9, eğitim alanları % 1.7, idari alanlar % 0.5, sanayi alanları % 4.6 ve diğer alanlar % 43.1'lik bir orana sahiptir. Güncel arazi kullanımını dağılımında en dikkat çekici husus bir tarım yerleşmesi olarak kurulan ve tarımsal çerçevede gelişme göstermiş olan şehrin günümüzde tarımsal aktivitelerinin şehir merkezinden, kırsal kesimlerine doğru kaymasıdır. Dolayısıyla şehrin ekonomik hüviyetinin artık değişmeye başlamış olmasıdır.

Polatlı şehri şehirsal özellikleri açısından değerlendirildiğinde nüfus ve fonksiyon özellikleri yönüyle şehir özelliği göstermektedir. 2016 yılı itibariyle Polatlı, şehir merkezinde 13 mahalle, yerleşme kırsalında ise 82 köy yerleşmesinin idari merkezidir. Yerleşmenin şehir nüfusu TÜİK, ADNKS verilerine göre 102430 kişidir. Kırsal nüfusu ile birlikte ise bu rakam 121848 kişiye ulaşmaktadır. Şehrin en yoğun nüfuslanmış mahalleleri Zafer, Cumhuriyet ve Kurtuluş mahalleleridir. Şehir ve yakın çevresinin tarihi Antik çağlara kadar uzanan Polatlı, tarım ve ulaşım fonksiyonları ile şehirleşme sürecine başlayan, sanayi ve hizmet fonksiyonları ile gelişimini devam ettiren orta büyüklükte bir şehir özelliğindedir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Gündüz, “Ankara-Polatlı İlçesi Hakkında Bilgiler” *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2010, Sayı:187, s. 81-90.
- Abdulkerim Erdoğan, *Polatlı Tarih ve Kültür Atlası*, Polatlı Belediyesi Yayınları. Ankara, 2013.
- Abdullah Uğur, “Aydın Şehrinin Kuruluşu Ve Gelişme Evreleri” *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2003 Sayı: 1 (2): 41-62.
- Ali Özçağlar, (1996), “Zile’nin kuruluşu gelişmesi ve bugünkü fonksiyonel özellikleri”, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu, Coğrafya Araştırmaları Derg., 4, 145-162.
- Ali Yılmaz, “Samsun Kentinin Yeni Gelişen Alanları: Atakum, Atakent ve Kurupelit”, *Türk Coğrafya Dergisi*, 2004, Sayı:42, s:157-170.
- Alpaslan Aliagaoglu, “Balıkesir Şehrinde Güvenlikli Siteler, Çağdaş Kent Örneği” *Doğu Coğrafya Dergisi*, 2015, Cilt:20, Sayı:34, s. 157-170.
- Asaf Koçman (1991), “İzmir’in Kentsel Gelişimi”, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu, Coğrafya Araştırmaları Derg., 3, 101-122.
- Bedriye T. Denker, Şehir İçi Arazi Kullanımı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 2054, İst. Ün. Coğ. Ens. Yay. No. 83, İstanbul.
- Erol Tümertekin, (1973). *Türkiye’de Şehirleşme ve Şehirsiz Fonksiyonlar*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:1840. Coğrafya Enstitüsü Yayınları No:72. İstanbul, 1973.
- Erol Tümertekin, Nazmiye ÖZGÜÇ, *Ekonomik Coğrafya (Küreselleşme ve Kalkınma)*, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2009.
- Funda Akpamuk, Polatlı’nın Kuruluşu ve Gelişmesi, Ankara Üniversitesi (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1989.
- Hasan Kara, “Denizli Şehrinde Gecekondulaşmanın Önlenmesi ve Toplu Konutlar” *Doğu Coğrafya Dergisi*, 2010, Sayı:23, s.103-119.
- Hakkı YAZICI, “Şehir Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Bayburt” *Türk Coğrafya Dergisi*. 1995, Sayı: 30, s. 189-218.
- Hayati Doğanay, *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Gazi Büro Kitabevi, Ankara, 1994.

- H. Hilmi Karaboran, (1989). Şehir Coğrafyası ve Şehirseller Fonksiyonlar, *Fırat Üniversitesi Dergisi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 95-129.
- Lütfi Özav, *Sivashlı İlçesi'nin Coğrafi Etüdü*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları No:30, Ankara, 2002.
- Metin Tumcel, "İzmit Şehri Ve Yayılış Sahası", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enst. Derg.* 1973, Sayı:18-19, s:167-188.
- Murat Özgür, "Bilecik İlinde Farklı Karakterde İki Şehir: Bilecik ve Bozüyük". *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 1994, Sayı: 3, 179-193.
- M. Murat Yüceşahin, Suat Tüysüz, "Ankara Kentinde Sosyo-Mekânsal Farklılaşmanın Örüntüleri: Ampirik Bir Analiz", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2011 Sayı: 9 (2): 159-188.
- Necdet Tunçdilek (1957), "Eskişehir ve Şehrin Tekâmülü", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enst. Dergisi*, 1957, 8, 35-47
- Özdeş Gündüz, *Şehir Bölgeleri-Şehirlerde Zoning Kavramı, Kuram ve Çalışma Bölgeler*, İTÜ Matbaası, İstanbul, 1974.
- Yusuf Sarınay, "Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara'ya Yapılan Göçler (1923-1990)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 2001, 27/80, s. 351-387.
- Yüksel Koçak, Elvan Terzi, "Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri. Erzurum", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2012, Cilt:3. Sayı:3 s:163-184.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Ankara- İl Yıllığı, Ajans-Türk Matbaacılık, Ankara, 1973.
- Orta Anadolu Bölgesi 1985 Kentsel Kademelenme ve Ana Ulaşım Şeması, Ankara, 1985.
- Polatlı 60. Yılda. (1987). İlçe Yıllığı, Ajans Türk Matbaacılık, Ankara, 1987.